

[illegible] ప్రతిపాదిత [illegible]

[illegible] మగధా [illegible] నతి, యస్యే [illegible] శాపవిషయాణాంతి

ఖావలక్షణ స [illegible] భూ [illegible] రాజ్ఞా ఉపదిష్టా

[illegible] క్షేమా పరిదర్శితా [illegible] యాధ [illegible] - గౌరభ్ర

[illegible] వసుంధరేతి విష్ణు [illegible] రాణాత్ - అధినం చేతి కర్మత్వం, ధా

న్యాని చ ధాన్యం [illegible] వ్యతిరిక్తోపధి విశేషణం చైతత్,

[illegible] మనపుంసకే [illegible] వ్యతిస్యామితి సపుంసకైకశేషః

రత్నాని మణిర్జాతిశ్రేష్ఠ [illegible] నిచ ॥ ని ॥ రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపీతి వి

శ్వః - జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి కథ్యతే ఇతి యాదవః

మహా [illegible] రత్నపరిణతా ఇతి శేషః - శ్రౌ [illegible]

రపరి [illegible] నీరితి విష్ణుపురాణాత్ - దదుహుః, దుహ్యాజ [illegible] ద్విత్వాదినా దు

[illegible] కర్మకత్వం - అత్ర [illegible] త్వేపి శైలానాం - పంచభి

[illegible] మణిరితివత్ - తత్సహ [illegible] చరణాత్

[illegible] స్వరితా [illegible] భిప్రాయే [illegible]

[illegible] పదం [illegible] కుర్యాత్ - ॥ శ్లో ॥ [illegible]

[illegible] కలాన్యన్యేరత్నాకరాత్ [illegible] ంసిచ - ఓషధ్యశ్చైవ ధాన్యం

[illegible] సచ । వత్సత్వే హిమవాన్ [illegible] సీద్దోగ్ధా మేరుర్మహా [illegible]

రితి - [illegible] వత్సస్య [illegible] హిమవత్వాదస్య సారగ్రాహిత్వం

[illegible] రత్న విశేషభోక్తృత్వాన్న గాధిరా

[illegible] యుక్తమితి భావః - [illegible] పకృతత్వాత్తద

[illegible] ప్రకృతత్వాత్తేషాం దోహసక్రి

[illegible] ధనస్య సంబంధ [illegible] పమ్యస్య గమ్యత్వాత్ కేవల

[illegible] కారః - తదుక్తం, పస్తు

[illegible] - ఔపమ్యం గమ్యతే [illegible]

[illegible] పరిణామాద్యలం [illegible]

శంకా కార్యా, శైషావశేషమా [illegible]

వత్సత్వదోగ్ధృత్వాదీనామాగమసిద్ధత్వాత్ [illegible]

అనంతరత్నప్రభవస్య యస్య హిమం న సౌభాగ్యవిలోపి
జాతం । ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః
కిరణేష్వివాంకః ॥ 3 ॥

వ్యా ॥ నను హిమాదిదోషదూషితస్యాస్య అత్యంతమనభిగమ్య త్వాచ్ఛిన్నతిరిణ ఇవ సర్వమసౌభాగ్యం విఫలమిత్యాశంకాయామాహ ॥ అనంతేతి ॥ ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః - కారణం, అనంతానామపరిమితానాం శ్రేష్ఠవస్తూనాం - ప్రభవస్య యస్య హిమాద్రేః హిమం కర్తృ సుభగస్య భావః సౌభాగ్యం; హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపదవృద్ధిః - తద్విలుంపతీతి సౌభాగ్యవిలోపి సౌందర్యవిఘాతకం న జాతం నాభూత్ - తథాహి - ఏకో దోషః గుణసన్నిపాతే గుణసంఘాతే ఇందోః కిరణేష్వంక ఇవ నిమజ్జతి - అంతర్లీయత ఇత్యర్థః - నహి స్వల్పదోషశ్చిత్రవదఖిలగుణాభిభావకః కింతు కశ్చిదిందుకళంకాదివత్ గుణైరభిభూయత ఏవ అన్యథా [illegible] స్తమ్య వస్తూ [illegible] నంగాదితి భావః - అత్రోపమానుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసాలంకారః తల్లక్షణంతు, జ్ఞేయస్సోఽర్థాంతరన్యాసో వస్తుప్రస్తుత్య కించన - [illegible] త్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తున ఇతి ॥ ॥ 3 ॥

యశ్చాప్సరోవిభ్రమమండనానాం సంపాదయిత్రీం శి
ఖరైర్బిభర్తి । బలాహకచ్ఛేదవిభక్తరాగామకాల
సంధ్యామివ ధాతుమత్తాం ॥ [illegible] ॥

వ్యా ॥ యశ్చాప్సర ఇతి ॥ కించేతి చార్థః - యో హిమాద్రిః - అప్సరసాం విభ్రమమండనాని విలాసాలంకరణాని - అథవా విభ్రమో విలా [illegible] రీన్యాసః - విభ్రమస్త్వరయాకాలే భూషాస్థానవిపర్యయ ఇతి - ఏక [illegible] వకాత్ తేన మండనాని తేషాం సంపాదయిత్రీం [illegible] ధాతుమత్తాం

దర్శినో ఽప్సరసః సంధ్యాభ్రమేణ ప్రసాధనాయ త్వరన్త ఇతి భావః
తథా చ భ్రాన్తిమదలంకారో వ్యజ్యతే, కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మ
ణి షష్ఠీ, వారిణాం వాహకాః బలాహకాః మేఘాః - పృషోదరాది
త్వాత్సాధుః తేషాంఛేదేషు ఖండేషు విభక్తః సంక్రమితో రాగో
యయా తాం తథోక్తాం ఏతేనాస్యాభ్రంకషత్వం గమ్యతే - ఇదం విశే
షణద్వయం సంధ్యాయామపి యోజ్యం, ధాతవ స్సిందూరగైరికాద
యో ఽస్య సంతీతి ధాతుమాన్, నిత్యయోగే మతుప్ తస్య భావః ధా
తుమత్తా తాం ధాతుయోగిత్వమితి సంబంధో వాచ్యార్థః, సమాసకృ
త్తద్ధితేషు సంబంధాభిధానం భావప్రత్యయేనేతి వచనాత్, లక్షణ
యా తు నిత్యానుషంగిణం ధాతుమిత్యర్థః - అకాలసంధ్యామనియ
తకాలప్రాప్తసంధ్యామివ శిఖరైశ్శృంగైః బిభర్తి ధత్తే అత్రసంధ్యా
శబ్దస్య జాతివాచిత్వాజ్జాత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ... ॥ ౪ ॥

పదం తుషారస్రుతిధౌతరక్తం యస్మిన్నదృష్ట్వాపి హత
ద్విపానాం । విదంతి మార్గం నఖరంధ్రముక్తైర్ము
క్తాఫలైః కేసరిణాం కిరాతాః ॥ ... ॥ ౫ ॥

వ్యా ॥ పదమితి ॥ యస్మిన్ హిమాద్రౌ కిరాతాస్తుషారస్రుతిభిః
హిమనిష్యందైః ధౌతం క్షాళితం రక్తం శోణితం యస్య తత్తథోక్తం, అతో
దుర్గ్రహమితి భావః । హతాద్విపాః గజాః యైస్తేషాం హతద్విపా
నాం కేసరా ఏషాం సంతీతి కేసరిణాం సింహానాం పదం పాదప్రక్షేప
స్థానమదృష్ట్వాపి నఖరంధ్రైః నఖరవివరైః ముక్తైః ముక్తాఫలైః మా
ర్గం విందంతి జానంతి అత్ర వ్యాధాః సింహఘాతినో గజేంద్రాశ్చ
ముక్తాకరా ఇతి భావః - కరీంద్రజీమూత వరాహ శంఖమత్స్యాహిశు
క్త్యుద్భవ వేణుజాని ॥ ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం హి శుక్త్యు
ద్భవమేవ భూరీతి ॥ ... ... ॥ ౫ ॥

ఆమేఖలం సంచరతాం ఘనానాం ఛాయామధస్సానుగ

తాం నిషేవ్య । ఉద్వేజితా వృష్టిభిరాశ్రయంతే శృంగా
ణి యస్యాతపవంతి సిద్ధాః ॥ ... ॥ ౬ ॥

వ్యా ॥ ఆమేఖలమితి ॥ సిద్ధాః - అణిమాద్యష్టసిద్ధిమంతో దేవయోనివిశేషాశ్చ ॥ ని ॥ పిశాచో గుహ్యకస్సిద్ధో భూతో౽మీ దేవయోనయ ఇత్యమరః - ఆ, మేఖలాభ్యః ఆమేఖలం - నితంబపర్యంతం - ని ॥ మేఖలా ఖడ్గబంధే స్యాత్ కాంచీశైలనితంబయోరితి విశ్వః ॥ అఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః ॥ సంచరతాం ఘనానాం అధస్సానూని మేఘమండలాధస్స్థితాని గతాం ప్రాప్తాం ద్వితీయాశ్రితేత్యాదినా సమాసః - ఛాయామనాతపం ॥ని॥ ఛాయా సూర్యప్రియా కాంతిః ప్రతిబింబమనాతప ఇత్యమరః, నిషేవ్య వృష్టిభిః ఉద్వేజితాః క్లేశితాస్సంతః - ఉద్వేగ స్తిమితే క్లేశే భయే మంథరగామినీతి శబ్దార్ణవే, యస్య హిమాద్రేః ఆతపవంతి సాతపాని శృంగాణి ఆశ్రయంతే, అతి మేఘమండలమేతస్యౌన్నత్యమితి భావః ॥ ... ॥ ౬ ॥

న్యస్తాక్షరా ధాతురసేన యత్ర భూర్జత్వచః కుంజరబిం
దుశోణాః । వ్రజంతి విద్యాధరసుందరీణామనంగలేఖ
క్రియయోపయోగం ॥ ... ॥ ౭ ॥

వ్యా ॥ న్యస్తేతి ॥ యత్ర హిమాద్రౌ ధాతురసేన సిందూరాదిద్రవేణ ॥ని॥ శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః - న్యస్తాక్షరాః లిఖితవర్ణాః - అతఏవ కుంజర బిందుశోణాః కుంజరస్య యే బిందవః కామే వయోవిశేషే భావినః - పద్మకాఖ్యాః ॥ ని ॥ పద్మకం బిందుజాలకమిత్యమరః - త ఇవ శోణా రక్తవర్ణాః, లిఖితభాగేష్వితి శేషః - భూర్జత్వచో భుజపత్రతరువల్కలాః, ॥ని॥ భుజపత్రో భుజో భూర్జే మృదుత్వక్చర్మికా అపీతి యాదవః - విద్యాధరసుందరీణాం, లిఖ్యంతే ఏష్వితి లేఖాః పత్రికాః - అనంగస్య లేఖాః తేషాం క్రియయా కామవ్యంజక లేఖకరణేనేత్యర్థః - ఉపయోగం - ఉపకారం వ్రజంతి, దివ్యాంగనా విహారయోగ్యోయం శైల ఇత్యాశయః ॥ ౭ ॥

యఃపూరయన్కీచకరంధ్రభాగాన్ దరీముఖోత్థేనస
మీరణేన । ఉద్గాస్యతామిచ్ఛతికిన్నరాణాం తానప్ర
దాయిత్వమివోపగంతుమ్ ॥ ... ॥౮॥

వ్యా ॥ యఇతి ॥ యఃహిమాద్రిః - దరీసైవముఖంతస్మాదుత్థేనోత్పన్నేన, ఆతశ్చోపసర్గ ఇతికప్రత్యయః, సమీరణేనవాయునాకీచకా వేణువిశేషాః-॥ ని॥ వేణవః కీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః - తేషాంరంధ్రభాగాన్ ఛిద్రప్రదేశాన్ పూరయన్ధమయన్ వాంశికోపి ముఖమారుతేనవంశరంధ్రాణి పూరయతీతిప్రసిద్ధిః- ఉద్గాస్యతాం దేవయోనిత్వాదుచ్చైర్గాంధారగ్రామేణ గానంకరిష్యతాం ఉక్తంచనారదేన-షడ్జమధ్యమనామానౌ గ్రామౌగాయంతిమానవాః- నతుగాంధారనామానంసలభ్యోదేవయోనిభిరితి । కిన్నరాణాం దేవగాయకానాంతాన ప్రదాయిత్వం, తానో నామస్వరాంతరప్రవర్తకో రాగస్థితి ప్రవృత్త్యాదిహేతురంశాపరనామావంశవాద్యసాధ్యః ప్రధానభూతః స్వరవిశేషః । తాన స్త్వంశస్వరో మతఇత్యభినవగుప్తః-గాతాయంయం స్వరంగచ్ఛేత్తం తంవంశేనతానయేదితిభరతః- తత్ప్రదానశీలత్వం - తానప్రదాయిత్వం- వాంశికత్వముపగంతుమిచ్ఛతీవేత్యుత్ప్రేక్షా - సాచదరీముఖేత్యేక దేశవివర్తిరూపకోజ్జీవితా, ముఖసాధ్యత్వాత్తాన ప్రదానస్య, యత్రావయవరూపణాదవయవిరూపణం గమ్యతే తదేక దేశవివర్తిరూపకం, గమ్యతేచాత్రావయవినః పుంసోరూపణం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టే హిమాద్రావిత్యలంబహునా ॥ ౮ ॥

కపోలకండూః కరిభిర్వినేతుం విఘట్టితానాం సరళ
ద్రుమాణాం । యత్రస్రుతక్షీరతయాప్రసూతస్సాను
నిగంధస్సురభీకరోతి ॥ ... ॥ ౯ ॥

వ్యా ॥ కపోలేతి ॥ యత్రహిమాద్రౌకరిభిః గజైః కపోలకండూః వినేతుం విఘట్టితానాం సరళద్రుమాణాం దేవదారువిశేషాణాం

సంబంధిన్యః, సుశీతానికరికపోలకషణాత్ క్షరితానిక్షీరాణియేషాం తేషాంభావస్తత్తాతయా హేతునాప్రసూతః ఉత్పన్నోగంధస్సానూనిసురభీకరోతి, ఏతేనాన్యగజాకరత్వంగమ్యతే - తథాచగజాయుర్వేదే - హిమవద్వింధ్యమలయాగజానాం ప్రభవానగాఇతి ॥ ౯ ॥

వనేచరాణాంవనితాసఖానాందరీగృహోత్సంగనిషక్త
భాసః। భవంతియత్రౌషధయోరజన్యా మతైలపూరా
స్సురతప్రదీపాః ॥ ... ... ॥౧౦॥

వ్యా ॥ వనేచరాణామితి ॥ యత్రహిమాద్రౌరజన్యాందర్యః కుంజా ఏవగృహాః తేషాముత్సంగేషు అభ్యంతరేషు నిషక్తాస్సంక్రాంతాః భాసోయాసాంతాః ఓషధయః తృణజ్యోతీంషి, అగ్నావోషధీషుచ తేజో నిధాయరవిరస్తం యాతీత్యాగమః । వనితానాంసఖాయోవనితాసఖాః ॥ సూ ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్, తేషాం రమమాణానామిత్యర్థః - వనేచరంతీతి వనేచరాః కిరాతాః, చరేష్టఇతిటప్రత్యయః, తత్పురుషే కృతిబహుళమిత్యలుక్, తేషాంవనేచరాణాం అతైలపూరాః - అనపేక్షితతైలసేకాఇత్యర్థః - సురతేసురతకర్మణి ప్రదీపాఃభవంతి - అత్రౌషధిష్వారోప్యమాణస్య ప్రదీపత్వస్యప్రకృతసురతోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః । తదుక్తమ్ - ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామఇతి - తథా ప్రదీపకారణతైల పూరణనిషేధాదకారణకార్యోత్పత్తిలక్షణావిభావనాచేత్యుభయోస్సంసృష్టిః ॥ ॥ ౧౦ ॥

ఉద్వేజయత్యంగుళిపార్ష్ణిభాగాన్ మార్గేశిలీభూ
తహిమేపియత్ర । నదుర్వహశ్రోణిపయోధరార్తా
భిందంతిమందాంగతిమశ్వముఖ్యః ॥ ॥ ౧౧ ॥

వ్యా ॥ ఉద్వేజయతీతి ॥ యత్రహిమాద్రౌశిలీభూతం ఘనీభూతం హిమంయస్మిన్ అతఏవాంగుళీనాం పార్ష్ణీనాంచభాగాన్ ప్రదేశాన్ ఉద్వేజయత్యతిశైత్యాత్ క్లేశయత్యపిమార్గే, శ్రోణ్యశ్చపయోధరాశ్చ

శోణిపయోధరం, ప్రాప్య గత్వా దేకవద్భావః - దుర్వహేణదుర్భరే ణ శ్రోణిపయోధరేణార్తాః పీడితాః, ఆఙ్పూర్వాద్భుచ్ఛతేః కర్మణి క్తః । ఉపసర్గాదృతిధాతావితివృద్ధిః । అశ్వానాంముఖానీవముఖాని యాసాంతాః అశ్వముఖ్యః కిన్నర్యః ఉష్ట్రముఖవత్సమాసః ॥ని॥ స్యాత్కిన్నరః కింపురుషస్తురంగవదనో మయుః ఇత్యమరః - మందాం మంథరాం గతిం నజహతి నత్యజంతీత్యర్థః, పాదపీడాకరేహిమార్గే దుర్భరధారభంగుర శరీరతయా న శీఘ్రంగంతుం శక్యత ఇతి భావః ॥౧౧॥

దివాకరాద్రక్షతి యో గుహాసు లీనం దివాభీత మివాంధ
కారమ్ । క్షుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వ
ముచ్చైశ్శిరసాం సతీవ ॥ ... ॥౧౨॥

వ్యా॥ దివాకరాదితి ॥ యో హిమాద్రిః దివా దివసే భీతం భయావిష్టమివ, ఉలూకమివేతి చ ధ్వనిః - గుహాసు లీనం అంధకారం ధ్వాంతం దివాదినం కరోతీతి దివాకరః తస్మాత్ దివాకరాత్ దినకరాత్, దివా విభేతీత్యాదినా టప్రత్యయః - భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ । రక్షతి త్రాయతే, నను క్షుద్రసంరక్షణమనర్హమిత్యాశంక్యాహ - క్షుద్ర ఇతి । ఉచ్చైశ్శిరసాం ఉన్నతానాం శరణం ప్రపన్నే శరణాగతే క్షుద్రే నీచేఽపి, సతి సజ్జన ఇవ మమత్వం మమాయమిత్యభిమానః, అస్తీతి శేషః - నూనం । మమశబ్దాత్ షష్ఠీవిభక్తి ప్రతిరూపకాదవ్యయాత్త్వప్రత్యయః అర్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥౧౨॥

లాంగూలవిక్షేపవిసర్పిశోభైరితస్తతశ్చంద్రమరీచి
గౌరైః । యస్యార్థయుక్తం గిరిరాజశబ్దం కుర్వంతి వా
లవ్యజనైశ్చమర్యః ॥ ... ॥౧౩॥

వ్యా ॥ లాంగూలేతి ॥ చమర్యో మృగీవిశేషాః - ఇతస్తతో లాంగూలాని వాలధయః ॥ని॥ పుచ్ఛోఽస్త్రీ లూమలాంగూలే వాలహస్తశ్చ వాలధిరిత్యమరః - తేషాం విక్షేపైః ధూననైః విసర్పిణ్యో విస్ఫ

మరాళశోభాః కాంతయో యేషాం తైః - చంద్రమరీచిభిరివ గౌరైశ్శుభ్రైః, గౌరః కరీరే సిద్ధార్థే శుక్లే పీతే రుణేపి చేతి యాదవః ॥ ఉపమానానిసామాన్య వచనైరితి సమాసః, వాలవ్యజనైశ్చామరైర్యస్య హిమాద్రేర్గిరిరాజ ఇతిశబ్దం సంజ్ఞామర్థయుక్తం అభిధేయవంతం కుర్వంతి, రాజానో హి ఛత్రచామరాదిచిహ్నితా ఇతిభావః ॥ ॥౧౩॥

యత్రాంశుకాక్షేపవిలజ్జితానాం యదృచ్ఛయా కింపు
రుషాంగనానాం । దరీగృహద్వారవిలంబిబింబా స్తిర
స్కరిణ్యో జలదా భవంతి ॥ ... ॥౧౪॥

వ్యా ॥ యత్రేతి ॥ యత్ర హిమాద్రౌ అంశుకాక్షేపేణ వస్త్రాపహారణేన విలజ్జితానాం కింపురుషాంగనానాం కిన్నరస్త్రీణాం యదృచ్ఛయా దైవగత్యా దరీగృహద్వారేషు విలంబిబింబాః లంబమానదేహాః జలదాః స్తిరస్కరిణ్యో యవనికాః భవంతి ॥ ని ॥ ప్రతిసీరా యవనికా స్యాత్తిరస్కరిణీ చ సేత్యమరః - తిరసోన్యతరస్యామితి సత్వం, జలదేష్వారోప్యమాణస్య తిరస్కరిణీత్వస్య ప్రకృతోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః ॥ ... ... ॥౧౪॥

భాగీరథీనిర్ఝరశీకరాణాం వోఢా ముహుః కంపిత
దేవదారుః । యద్వాయురన్విష్టమృగైః కిరాతైరాసే
వ్యతే భిన్నశిఖండిబర్హః ॥ ... ॥౧౫॥

వ్యా ॥ భాగీరథీతి ॥ భాగీరథీనిర్ఝరశీకరాణాం గంగాప్రవాహాంభః కణానాం, కర్మణిషష్ఠీ, వోఢా వాహకః, వహేస్తృచ్, ముహుః పునః పునః సద్యో వా ॥ ని ॥ పౌనఃపున్యం భృశార్థే వా సద్యో వా స్యాన్ముహుః పదమితి వైజయంతీ- కంపితదేవదారుః భిన్నాని విశ్లేషితాని శిఖండిబర్హాణి గతిలాఘవార్థం కిరాతకటిబద్ధాని యేన స తథోక్తః క్రమాద్విశేషణత్రయేణ శైత్యసౌరభ్యమాంద్యాన్యుక్తాని, యస్య హిమాద్రేః వాయుర్యద్వాయురన్విష్టమృగైర్మార్గితమృగై

శ్చాస్మింస్తైరితి భావః - అన్విష్టం మార్గితం మృగితమిత్యమరః - కిరాతైరాసేవ్యతే ॥ ... ... ॥ ౧౫ ॥

సప్తర్షిహస్తావచితావశేషాణ్యధో వివస్వాన్ పరివర్తమానః। పద్మాని యస్యాగ్రసరోరుహాణి ప్రబోధయత్యూర్ధ్వముఖైర్మయూఖైః ॥ ॥ ౧౬ ॥

వ్యా॥ సప్తర్షీతి॥ సప్త చ తే ఋషయశ్చ సప్తర్షయః, దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి సమాసః, తేషాం హస్తైరవచితేభ్యో లూనేభ్యః - అవశేషాణి శిష్టాని - శేషోపిధానేన తాఖ్యాతి ప్రవన్యతో ప్రయుక్తత్వాదితి కేశవః - కర్మణి ఘఞ్ ప్రత్యయః - అనేన పద్మానాం సాఫల్యం సూచితం, యస్య హిమాద్రేః - రుహంతీతి రుహాణి, ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః, అగ్రే ఉపరి యాని సరాంసి తేషు రుహాణి యాని పద్మాని అధః పరివర్తమానో భ్రమన్ వివస్వానూర్ధ్వముఖైర్మయూఖైః ప్రబోధయతి వికాసయతి న కదాచిదధోముఖైః, అతితుంగత్వాన్మార్తండమండలాదప్యగ్రభూమేరితి భావః, సప్తర్షిమండలం తు ధ్రువాదప్యూర్ధ్వమితి జ్యౌతిషికా వదంతి, అతస్తేషామగ్రసరోరుహభాక్త్వం యుక్తం ॥ ౧౬ ॥

యజ్ఞాంగయోనిత్వమవేక్ష్య యస్య సారం ధరిత్రీధరణక్షమం చ। ప్రజాపతిః కల్పితయజ్ఞభాగం శైలాధిపత్యం స్వయమన్వతిష్ఠత్ ॥ ... ॥ ౧౭ ॥

వ్యా॥ యజ్ఞాంగేతి॥ యస్య హిమాద్రేః - యజ్ఞాంగానాం యజ్ఞసాధనానాం సోమలతాదీనాం యోనిః ప్రభవః తస్య భావస్తత్త్వం, ఉక్తం చ విష్ణుపురాణే - యజ్ఞాంగార్థం మయా సృష్టో హిమవానచలేశ్వర ఇతి। ధరిత్రీధరణక్షమం భూభారధరణయోగ్యం సారం బలం చ ॥ ని ॥ సారో బలే స్థిరాంశే చేత్యమరః - అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా ప్రజానాం పతిః బ్రహ్మా స్వయమేవ కల్పితో వ్యవస్థాపితః యజ్ఞభాగో యస్మిన్ తత్తథోక్తం ॥ ప్ర ॥ సోమస్య రాజ్ఞః కులుంగస్సింహో శ్యేనః శుమా

రో హిమవతో హి స్త్రీక్ష్వితి శ్రుతేరితి భావః - శైలానామాధిపత్యం అధిపతిత్వం ॥ పశ్యంతిపురోహితాదిభ్యోయగితియక్ర్యత్యయః అన్వతిష్ఠత్ దదావిత్యర్థః - ఉక్తంచబ్రహ్మాండపురాణే - శైలానాంహిమవంతం చ నదీనామథసాగరం। గంధర్వాణామధిపతించక్రే చిత్రరథంవిధిరితి॥

సమానసీం మెరుసఖః పితౄణాం కన్యాం కులస్యస్థిత
యేస్థితిజ్ఞః । మేనాంమునీనామపిమాననీయామాత్మా
నురూపాంవిధినోపయేమే ॥ ... ॥ ౧౮ ॥

వ్యా ॥ అ ॥ సంప్రతికథాం ప్రస్తౌతి ॥ సఇతి ॥ మేరోస్సఖా మేరుసఖః బంధుసంపన్న ఇతిభావః - స్థితిజ్ఞః - మర్యాదాభిజ్ఞః - శ్రుతిసంపత్తిరనేనసూచ్యతే - సహిమవాన్ పితౄణాం మానసీంసంకల్పజన్యాంమునీనామపి మాననీయాం యోగబ్రహ్మవాదాభ్యాం పూజ్యామిత్యర్థః - ఉక్తంచవిష్ణుపురాణే। తేభ్యస్స్వధాస్సుతే జజ్ఞే మేనకాహరిణీతథా - తేఉభేబ్రహ్మవాదిన్యౌ యోగిన్యౌచాప్యుభేద్విజేతి- ఆత్మానురూపాం కులశీలసౌందర్యాదిభిః స్వసదృశీం మేనాం మేనకాదేవీతి నామవతీంకన్యాం కులస్యస్థితయే ప్రతిష్ఠాయైవిధినాయథాశాస్త్రేణఉపయేమేపరిణీతవాన్, ఉపాద్యమస్స్వకరణ ఇత్యాత్మనేపదం ॥ శ్లో ॥ తేషాంతుమానసీకన్యా మేనానామమహాగిరేః । పత్నీహిమవతోయస్యాః పుత్రో మైనాక ఉచ్యతే । ఇతిబ్రహ్మాండే ॥ ॥ ౧౮ ॥

కాలక్రమేణాథతయోః ప్రవృత్తే స్వరూపయోగ్యే సురత
ప్రసంగే । మనోహరం యౌవనముద్వహంత్యా గ
ర్భోఽభవద్భూధరరాజపత్న్యాః ॥ ॥ ౧౯ ॥

వ్యా ॥ కాలక్రమేణేతి ॥ అథకాలక్రమేణగచ్ఛతాకాలేనేత్యర్థః - తయోః మేనాహిమవతోః స్వరూపయోగ్యే స్వసౌందర్యానుగుణే, అథవారూప్యతే నిశ్చీయతే అనేనేతిరూపం జ్ఞానం తద్యోగ్యే శాస్త్రానుసారిణీత్యర్థః - సురతప్రసంగే సురతకర్మణిప్రవృత్తే సతి మనో

హరం యౌవనం ఉద్వహంత్యాః భూధరాణాం పర్వతానాం రాజ్ఞః హిమవతః పత్న్యాః మేనకాయాః గర్భోఽభవత్ ॥ ॥ ౧౯ ॥

అసూతసానాగవధూపభోగ్యం మైనాకమంభోనిధి
బద్ధసఖ్యం । క్రుద్ధేపి పక్షచ్ఛిదివృత్రశత్రావవేదనా
జ్ఞంకులిశక్షతానామ్ ॥ ... ॥ ౨౦ ॥

వ్యా ॥ అసూతేతి॥ సామేనకానాగవధూపభోగ్యం నాగకన్యకా పరిణేతారమిత్యర్థః - అంభోనిధినాబద్ధసఖ్యం కృతమైత్రీకం, సఖ్య మూలంసూచయతి - పక్షచ్ఛిదిపక్షచ్ఛేత్తరి, సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్, వృత్రశత్రౌశక్రేక్రుద్ధేపి తేసత్యపి కులిశక్షతానాం వజ్రప్ర హారాణాం సంబంధసామాన్యేషష్ఠీ, జానాతీతిజ్ఞః - ఇగుపధలక్షణఃక ప్రత్యయః వేదనానాంజ్ఞః । అథవా వేదనాం జానాతీతి వేదనాజ్ఞః, ఆతోఽనుపసర్గేకః - ఉపపదమతిఙితిసమాసః ననభవతీత్యవేదనాజ్ఞః- తం, కులిశక్షతవేదనానభిజ్ఞమిత్యర్థః ॥ సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్స మాసః - పక్షచ్ఛేదోద్యతే శక్రేత్రాతాయ శరణాగమనమనయోస్స ఖ్యమూలమితిభావః మైనాకం మైనాకాఖ్యం పుత్రమసూత సర్వప ర్వతపక్షచ్ఛేదేపి స్వయమనుచ్ఛిన్నపక్షఏవేతి మైనాకస్యోత్కర్షః, తాదృక్పుత్రవత్త్వం హిమాద్రేరితిసార్థకం మైనాకస్యవర్ణనం । పి తానజ్ఞాయతేయస్యా భ్రాతాయదినవిద్యతె ॥ నోపయచ్ఛేత్తుతాంక న్యాం ధర్మలోపభయాత్సుధీః । (పుత్రికాధర్మశంకయా) ఇత్య భ్రాతృకకన్యాపరిణయనిషేధాత్ ప్రకృతేపార్వతీభ్రాతృమత్యేవేతి సూచనార్థం మైనాకవర్ణనమితి తాత్పర్యార్థః ॥ ॥ ౨౦ ॥

అథావమానేన పితుఃప్రయుక్తాదక్షస్య కన్యాభవపూ
ర్వపత్నీ । సతీసతీయోగవిసృష్టదేహా తాం జన్మనేశైల
వధూం ప్రపేదే ॥ ... ... ॥ ౨౧ ॥

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథమైనాకజన్మానంతరం-దక్షస్యదక్షప్రజాపతేః కన్యాభవస్యహరస్య పూర్వపత్నీపూర్వభార్యాసతీ పతివ్రతా ॥ ని ॥

సతీసాధ్వీపతివ్రతేత్యమరః - సతీనామదేవీపితుర్దక్షస్య, కర్తరి షష్ఠీ, అవమానేనస్వభర్తుర్నిన్దయాప్రయుక్తా ప్రేరితా- యోగేనయోగమార్గేణ విసృష్టదేహాసతీజన్మనేపునర్భవాయతాం శైలవధూం మేనాం ప్రపేదే, అత్ర పురాకిలసతీదేవీదక్షాధ్వరే తత్కృతాం స్వభర్తురవజ్ఞా మసహమానాపితరం ప్రేక్ష్య మత్కార్యమన్యశక్యం త్వజ్జామాత్రైవకరిష్యతీత్యుక్త్వా దేవకార్యాణిసాధయితుంచ స్వశరీరం యోగాగ్నినాదదాహేతి కథానుసంధేయా ॥ ... ॥ ౨౧॥

సాభూధరాణామధిపేనతస్యాం సమాధిమత్యాముద
పాదిభవ్యా । సమ్యక్ప్రయోగాదపరిక్షతాయాం నీతా
వివోత్సాహగుణేనసంపత్ ॥ ॥ ౨౨ ॥

వ్యా ॥ సేతి ॥ భవ్యాకల్యాణీసాసతీ భూధరాణామధిపేన హిమవతా సమాధిమత్యాం నియమవత్యాం తస్యాం మేనకాయాం, సమ్యక్ప్రయోగాత్సాధ్వాచరణాద్ధేతోః పరిక్షతాయామభ్రష్టాయాం నీతౌ ఉత్సాహగుణేనోత్సాహశక్త్యాకర్త్రా సంపదివోదపాది ఉత్పాదితా ॥సూ॥ ఉత్పూర్వాత్పద్య తేర్ణ్యన్తాత్కర్మణిలుఙ్, చిణ్భావకర్మణోరితి చిణ్ప్రత్యయః చిణోలుగితి తస్యలుక్ ॥ ... ॥ ౨౨॥

ప్రసన్నదిక్పాంసువివిక్తవాతం శంఖస్వనానంతరపు
ష్పవృష్టి । శరీరిణాం స్థావరజంగమానాం సుఖా
యతజ్జన్మదినం బభూవ ॥ ... ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ ప్రసన్నేతి ॥ ప్రసన్నావినిర్మలాః దిశోయస్మింస్తత్ప్రసన్నదిక్, పాంసువివిక్తారజోరహితావాతాయస్మింస్తత్తథోక్తం, శంఖస్యస్వనాత్ స్వనస్యవాఅనంతరం పుష్పవృష్టిర్యస్మింస్తత్, తస్యాః పార్వత్యాః జన్మదినంతజ్జన్మదినం, స్థితిశీలాః స్థావరాః శైలవృక్షాదయః, స్థేశభాసేత్యాదినావరచ్ప్రత్యయః - జంగమ్యన్తే భృశంగచ్ఛన్తీతిజంగమాః దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదయః, గమేర్యఙన్తాత్పచాద్యచ్ - స్థావరా

శ్చ జంగమాశ్చ తేషాంద్వయేషామపి శరీరిణాం - సుఖాయానందా యబభూవ ॥ ... ... ॥ ౨౩ ॥

తయాదుహిత్రాసుతరాంసవిత్రీ స్ఫురత్ప్రభామండ
లయాచకాశే । విదూరభూమిర్నవమేఘ శబ్దాదుద్భి
న్నయా రత్నశలాకయేవ ॥ ॥ ౨౪ ॥

వ్యా ॥ తయేతి ॥ స్ఫురత్ప్రభామండలయాతయాదుహిత్రాసవిత్రీజ నయిత్రీ, స్వరతిసూతీత్యాదినా ఇడాగమః - విదూరస్యాద్రేః ప్రాంత భూమిః విదూరభూమిః॥ అవిదూరె విదూరస్యగిరేరుత్తుంగరోధసః । శాకతాళీయసీమాంతేమణీ నామాకరోభవేత్, ఇతిబుద్ధః - నవమేఘ శబ్దాదుద్భిన్నయా రత్నశలాకయేవ రత్నాంకురేణెవసుతరాంచకాశేర రాజ ॥ ... ... ॥ ౨౪ ॥

దినేదినేసాపరివర్ధమానా లబ్ధోదయాచాంద్రమసీ
వరేఖా । పుపోషలావణ్యమయాన్విశేషాఞ్ జ్యో
త్స్నాంతరాణీవకలాంతరాణి ॥ ॥ ౨౫ ॥

వ్యా ॥ దినేదినఇతి ॥ లబ్ధఉదయోయయా సాలబ్ధోదయాఉత్ప న్నేత్యర్థః, అభ్యుదితేత్యన్యత్ర, దినేదినేప్రతిదినం, నిత్యవీప్సయో రితివీప్సాయాం ద్విరుక్తిః, పరివర్ధమానాఉభయత్రసమానమేతత్ - సాబాలాచంద్రమసఇయంచాంద్రమసీరేఖేవ లావణ్యమయాన్ కాంతి విశేషప్రచురాన్ ॥శ్లో॥ ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయా స్తరళత్వమివాం తరా । ప్రతిభాతియదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే ॥ ఇతిభూపాలః, విశేషానవయవాన్ ॥ ని ॥ విశేషావయవేవ్యక్తౌ విత్యుత్పలమాలా యాం-జ్యోత్స్నయాం అతరమంతర్ధానం యేషాంతానిజ్యోత్స్నాం తరాణి జ్యోత్స్నయాంతర్హితాని తన్మయానీతియావత్ అస్యైక భాగః కళాంతరాణీవ, సుప్సుపేతిసమాసః ॥ ని ॥ స్థానాత్మీయాన్య తాదర్థ్యేరంధ్రాంతర్ధిషు చాంతరమితిశాశ్వతః - పుపోషఉపచికాయ

వత్, ఇయమనేకేవ శబ్దావాక్యార్థోపమేత్యాహ దండీ, లక్షణంతు, వాక్యార్థేనైవ వాక్యార్థః కోపి యద్యుపమీయతే - ఏకానేకేవ శబ్దత్వాత్సా వాక్యార్థోపమా ద్విధేతి ॥ ॥ ౨౫ ॥

తాం పార్వతీత్యాభిజనేన నామ్నా బంధుప్రియాం బం
ధుజనో జుహావ । ఉమేతి మాత్రా తపసో నిషిద్ధా పశ్చా
దుమాఖ్యాం సుముఖీ జగామ ॥ ॥ ౨౬ ॥

వ్యా॥ తామితి ॥ బంధుప్రియాం తాం బాలాం బంధుజనః పిత్రాదిః అభిజనాదాగతేనాభిజనేన పిత్రాది పూర్వసంబంధోపాధికేనేత్యర్థః- అభిజనాః పూర్వబాంధవా ఇతి కాశికా, నామ్నా పర్వతస్యాపత్యం స్త్రీ పార్వతీ, తస్యాపత్యమిత్యణ్ప్రత్యయః, ఇతి జుహావ ఆహూతవాన్, హ్వయతేర్లిట్ - పర్వతజన్యత్వోపాధినా పార్వతీతి నామ్నా జగామేత్యర్థః - పశ్చాదభిజననామ ప్రవృత్త్యనంతరం మాత్రా జనన్యా, ఉ ఇతి సంబోధనే, ఉ ఇతి వితర్కే సంబోధన పాదపూరణయోశ్చేతి గణవ్యాఖ్యానే । మా శబ్దో నిషేధే, ఉమా వత్సే, మా, మా కుర్వీత్యేవం రూపేణ, తపసస్తపశ్చర్యాతః, వారణార్థానామీప్సిత ఇత్యపాదానత్వాత్పంచమీ, నిషిద్ధా నివారితా నతీ సుముఖీ బాలా ఉమేత్యాఖ్యాం నామధేయముమాఖ్యాం జగామ ॥ ॥ ౨౬ ॥

మహీభృతః పుత్రవతోపి దృష్టిస్తస్మిన్నపత్యే న జగా
మతృప్తిమ్ । అనంతపుష్పస్య మధోర్హి చూతే ద్విరే
ఫమాలా సవిశేషసంగా ॥ ... ॥ ౨౭ ॥

వ్యా ॥ మహీభృత ఇతి ॥ పుత్రాశ్చ దుహితరశ్చ పుత్రాః, భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామిత్యేకశేషః- తేస్య సంతీతి పుత్రవాన్, భూమార్థే మతుప్, తస్య పుత్రవతోపి బహ్వపత్యస్యాపీత్యర్థః - మహీభృతః హిమాద్రేః - దృష్టిశ్చక్షుః తస్మిన్ అపత్యే తోకే ॥ని॥ అపత్యం తోకం తయోస్సమే ఇత్యమరః ॥ తస్యాం పార్వత్యామిత్యర్థః- తృప్తిం

నజగామ, తథాహి, అనంతపుష్పస్య నానావిధకుసుమస్యాపి మధో
ర్వసంతస్య సంబంధినీ ద్విరేఫమాలా భృంగపఙ్క్తిః చూతస్యవికా
రే చూతే చూతకుసుమే, అవయవేచ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్య ఇతి వికా
రార్థోత్పన్నస్య ప్రత్యయస్య లుక్ప్రకరణే పుష్పమూలేషు బహుళ
మితి వచనాల్లుక్, సవిశేషస్సాతిశయస్సంగో యస్యాస్సాతథోక్తా అ
త్యాసక్తేత్యర్థః । ... ... ॥ ౨౭ ॥

ప్రభామహత్యా శిఖయేవ దీపస్త్రిమార్గయేవ త్రిదివ
స్య మార్గః । సంస్కారవత్యేవ గిరా మనీషీ తయా స
పూతశ్చ విభూషితశ్చ ॥ ... ॥ ౨౮ ॥

వ్యా॥ ప్రభేతి ॥ ప్రభామహత్యా ప్రకాశాధికయా శిఖయా జ్వాల
యా దీప ఇవ- శిఖాదీపయోరవయవావయవిభావాద్భేదేన వ్యపదేశః-
త్రయో మార్గా యస్యాస్తయా త్రిమార్గయా మందాకిన్యా తృతీయా
ద్యౌర్లోకస్త్రిదివః స్వర్గః, వృత్తివిషయే త్రిశబ్దస్య, త్రిభాగవ
ల్, పూరణార్థత్వం పృషోదరాదిత్వాద్దివ్ శబ్దస్యాకారాగమః ।
పుంస్త్వం లోకాత్, దీవ్యతే ఘఞర్థే కవిధానం, దీవ్యంత్యత్ర జనా ఇ
తి దివం ఇతి క్షీరస్వామీ, తస్య మార్గ ఇవ, సంస్కారో వ్యాకరణజన్యా
శుద్ధిః, తద్వత్యా గిరా వాచా, భద్రైషాం లక్ష్మీర్నిహితాధివాచీతి శ్రు
తేరితి భావః - మనస ఈశా మనీషా సాస్యాస్తీతి మనీషీ, విద్వానివ,
శకంధ్వాదిత్వాత్సాధుః । - తయా పార్వత్యా స హిమవాన్ పూతః శుద్ధ
శ్చ భూషితశ్చ, అత్ర శిఖాగిరోర్విశిష్టయోరుపమానానర్హత్వాన్న
విశేషణాధిక్యదోషః ॥ ఇయం మాలోపమా ॥ ॥ ౨౮ ॥

మందాకినీసైకతవేదికాభిస్సా కందుకైః కృత్రిమపు
త్రికైశ్చ । రేమే ముహుర్మధ్యగతా సఖీనాం క్రీడా
రసం నిర్విశతీవ బాల్యే ॥ ॥ ౨౯ ॥

వ్యా॥ మందాకినీతి ॥ సా పార్వతీ బాల్యే వయసి క్రీడానాం రసస్స్వా

దోరుచిరితియావత్ - తంక్రీడారసం - రసోగంధేరసస్వాదఇతివిశ్వః - నిర్విశతీవభుంజానేవ ॥ ని ॥ నిర్వేశోభృతిభోగయోరిత్యమరః-అచ్ఛిన్నద్యోర్న్మమితివికల్పాన్న్మమాగమాభావః- సఖీనాంమధ్యగతాసతీమందాకిన్యాః సైకతేషుపుళినేషువేదికాభిః- కందుకైః క్రియయానిర్వర్తైః కృత్రిమైః-డ్వితః క్త్రిరితి క్త్రిప్రత్యయః త్రేర్మమ్నిత్యమితి మబాగమశ్చ। పుత్రికైః పాంచాలికాభిశ్చ ॥ని॥ పాంచాలికాపుత్రికాస్యాద్వస్త్రదంతాభిః కృతేత్యమరః - సంజ్ఞాయాంకన్నితికన్ప్రత్యయః-ముహుఃపునఃపునారేమే ॥ .. ... ॥ ౨౯ ॥

తాంహంసమాలాశ్శరదీవగంగాంమహౌషధిం నక్తమి
వాత్మభాసః । స్థిరోపదేశాముపదేశకాలే ప్రపేదిరే
ప్రాక్తనజన్మవిద్యాః ॥ ... ॥ ౩౦ ॥

వ్యా॥ తామితి ॥ స్థిరః స్థైర్యాత్ ఉపదేశః ప్రాగ్రహీయోయస్యాస్తాం- మేధావినీమిత్యర్థః - తాం పార్వతీం ఉపదేశకాలేప్రాక్తనజన్మవిద్యాః - పూర్వజన్మాభ్యస్తవిద్యా ఇత్యర్థః- శరదిగంగాంహంసమాలా ఇవనక్తంరాత్రౌ మహౌషధిం తృణవిశేషమాత్మభాసః-స్వదీప్తయఇవప్రపేదిరే ఉపమానసామర్థ్యాదుపదేశ మంతరేణైవేతిగమ్యతే ॥ ... ... ॥ ౩౦ ॥

అసంభృతంమండనమంగయష్టేరనాసవాఖ్యం కరణం
మదస్య । కామస్యపుష్పవ్యతిరిక్తమస్త్రం బాల్యాత్ప
రంసాథవయః ప్రపేదే ॥ ॥ ౩౧ ॥

వ్యా॥ అసంభృతమితి ॥ అథసాపార్వతీ - అంగయష్టేరసంభృతంఅయత్నసిద్ధం మండనంప్రసాధనం - నఆసవమిత్యాఖ్యాయస్యతత్ అనాసవాఖ్యం మదస్యకరణంసాధనం - కరణంసాధకతమం క్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపీత్యమరః - కామస్యపుష్పవ్యతిరిక్తం అస్త్రభూతంబాల్యాచ్ఛైశవాత్పరమనంతర భావివయోయౌవనం ప్రపేదేప్రాప, యావ

నైవహీయనకయోః ప్రసాధ్యం తమాధ్యంతే కార్యం తచేతి భావః అత్రద్వితీయపాదే ఆనవరూప కారణాభావేపిత కార్యమదోక్తేః విభావనాలంకారః- తదుక్తం - కారణాభావే కార్యోత్పత్తిర్విభావనేతి। ప్రథమతృతీయయోస్తు యౌవనేఆరోప్యమాణయోర్మండన మదనాస్త్రత్వయోః ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామ ఇత్యలంకారః సత్వసఙ్కారః-తల్లక్షణంతూక్తం ॥ ... ... ॥ ౩౧ ॥

ఉన్మీలితంతూలికయేవ చిత్రంసూర్యాంశుభిర్భిన్న మివారవిందమ్ । బభూవతస్యాశ్చతురశ్రశోభివపుర్విభక్తం నవయౌవనేన ॥ ॥ ౩౨ ॥

వ్యా ॥ ఉన్మీలితమితి ॥ నవయౌవనేన ప్రథమయౌవనేన విభక్తమభివ్యంజితం, పీనజఘనాది సంస్థానమిత్యర్థః - తస్యాః పార్వత్యాః వపుస్తూలికయా కూర్చికయా శలాకయేత్యర్థః - ॥ని॥ తూలికాకథితాలేఖ్యకూర్చికాతూలశయ్య యోరితివిశ్వః - ఉన్మీలితం రంజనద్రవ్యేణోద్భాసితం సముత్కీర్ణరూపమితియావత్ - చిత్రమాలేఖ్యమివ, సూర్యాంశుభిర్భిన్నం వికాసితమరవిందం పద్మమివ, చనస్రోశ్రయోయస్య తచ్చతురశ్రం, సుపాశ్రసుశ్రసుదివశారిపక్ష చతురశ్రేత్యాదినాఽచప్రత్యయాంత తయానిపాతితః । అన్యూనానతిరిక్తం యథాతథా శోభతేశాచ్ఛీల్యేనేతి చతురశ్రశోభి, తాచ్ఛీల్యేణినిః, బభూవ, చతురశ్రశోభీతిణినిరిత్యాహ వామనః * చిత్రారవిందయోస్తూలికా తరణికిరణసంబంధఇవసర్వత స్నిగ్ధస్యేవాంగసౌష్ఠవస్యయౌవనప్రాదుర్భావోభి వ్యంజకో బభూవేత్యర్థః ॥ ॥ ౩౨ ॥

అభ్యున్నతాంగుష్ఠనఖప్రభాభిర్నిక్షేపణాద్రాగమి వోద్గిరంతౌ । ఆజహ్రతుస్తచ్చరణౌ పృథివ్యాం స్థలారవింద శ్రియ మవ్యవస్థామ్ ॥ ॥ 33 ॥

వ్యా॥ దేవతానాం రూపంపాదాంగుష్ఠప్రభృతివర్ణ్యతే,మానుషా

* ఆధి ౫, అ, ౨, సూ, ౬౯

ణాం కేశాదారభ్యేతి ధార్మికాః । సంప్రతిస ప్తదశభిః శ్లోకైః పా ర్వత్యాః పాదాదికేశాంతవర్ణనమారభతే। అభ్యున్నతేతి-అభ్యున్నత. యోరంగుష్ఠనఖయోః ప్రభాభిఃనిమిత్తేన విక్షేపణాన్నిర్భరన్యాసా ద్ధే తోః - రాగమంతర్గతం లౌహిత్యం ॥ ని ॥ రాగః క్లేశాదికేరక్తేమా త్సర్యేలోహితావిష్వితిశాశ్వతః - ఉద్గిరంతావమంతావివబహిర్నిస్సా రయంతావివస్థితావిత్యర్థః అత్రోద్గిరతేర్గౌణార్థకత్వాన్న గ్రామ్య తాదోషః-ప్రత్యుతగుణఏవ, యథాహ దండీ, నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణ వాం తాదిగౌణవృత్తి వ్యపాశ్రయమ్ - అతిసుందరమన్యత్రగ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతఇతి । తస్యాశ్చరణౌ తచ్చరణౌ పృథివ్యా మవ్యవస్థామేక త్రావస్థాన రహితాం సంచారిణీమిత్యర్థః స్థలారవింద శ్రియం ఆజ హ్రతుః - స్థలవి శేషణాన్నియత లౌహిత్యలాభః- అత్రసాముద్రికాః- యస్యారక్తతలౌపాదావున్నతాగ్రతలస్పృశౌ । నిగూఢగుల్ఫౌనిహ తౌ సాసామ్రాజ్యపతి సమ్మతేతి । అత్రోపమానధర్మస్యారవిందశ్రియ శ్చరణయోరుపమేయయోరసంభవాత్స్థలారవిందశ్రియమివ శ్రియమితి ప్రతిబింబీకరణాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః ॥ తదుక్తమ్ ॥ అసంభవ ద్వస్తుయోగా దుపమానోపమేయయోః । ప్రతిబింబక్రియాగమ్యా య త్రసాస్యాన్నిదర్శనేతి- సాచసంబంధేఅసంబంధ లక్షణాతిశయోక్త్య నుప్రాణితా- అవ్యవస్థామిత్యనేన స్థలారవిందస్య స్థైర్యసంబంధేప్య సంబంధాభిధానాత్ ॥ ॥ 33 ॥

సా రాజహంసైరివసన్నతాంగీగతేషు లీలాంచితవిక్ర
మేషు । వ్యనీయతప్రత్యుపదేశ లుబ్ధై రాదిత్సుభి
ర్నూపుర శింజితాని ॥ ॥ ౩౪ ॥

వ్యా ॥ సేతి ॥ ప్రత్యుపదేశలుబ్ధైః, గురుశుశ్రూషయావిద్యాపు ష్కలేన-ధనేనవా ॥ అథవా విద్యయా విద్యాచతుర్థోనోపలభ్య తే, ఇతిన్యాయాదితిభావః - తదేవవ్యనక్తి, నూపురశింజితాన్యాదిత్సు

భిరాదాతుమిచ్ఛుభిః, మంజీరశింజితమంజుకూజితోపదేశమిచ్ఛద్భి
రిత్యర్థః- రాజహంసైః, సన్నతం నమ్రమంగం యస్యాస్సా సన్నతాంగీ,
కుచభారాదితి భావః - సాహార్ద్రవతీ లీలాభిః విలాసైరంచితాః పూజితాః
విక్రమాః పాదన్యాసా యేషు తేషు, అంచేః పూజాయామితీడాగమః-
లీలావిలాసక్రియయోరిత్యమరః ॥ గతేషు విషయే వ్యనీయతేవ వినీతాకి
ము, అన్యథా కథమస్యా హంసగతిరిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ॥ ౩౪ ॥

వృత్తానుపూర్వే చ న చాతిదీర్ఘే జంఘే శుభే సృష్టవత
స్తదీయే । శేషాంగనిర్మాణవిధౌ విధాతుర్లావణ్య
ఉత్పాద్య ఇవాస యత్నః ॥ ॥౩౫॥

వ్యా ॥ వృత్తేతి । వృత్తే వర్తులే, పూర్వమనుగతే అనుపూర్వే గోపు
చ్ఛాకారే ఇత్యర్థః ॥ వృత్తే చ తే అనుపూర్వే చ వృత్తానుపూర్వే, నా
తిదీర్ఘే అనతిదీర్ఘే చ, సహ విభాషయా నఞః స్సమాసాభావః - వ్య
స్తస్యాపి నఞః విశేషణత్వం చ శబ్దప్రయోగాదేవ జ్ఞేయం, శుభే మం
గళే తస్యా ఇమే తదీయే జంఘే ప్రసృతే ॥ సె ॥ జంఘా తు ప్రసృతేత్య
మరః - సృష్టవతో నిర్మితవతో విధాతుః - బ్రహ్మణః శేషాంగనిర్మా
ణవిధౌ విషయే జంఘాతిరిక్తావయవ నిర్మాణార్థమిత్యర్థః-ఉత్పా
ద్యే పునస్సంపాద్యే లావణ్యే కాంతివిశేషవిషయే - లావణ్యలక్షణం
తూక్తం । యత్న ఆసేవ - బహుమానికిమిత్యుత్ప్రేక్షా । ఉపాదానమం
తరేణ కార్యస్య దుష్కరత్వాత్తదంగానాం చ లావణ్యోపాదానకత్వా
త్ పూర్వసంచితస్య చ జంఘార్థమేవ కార్త్స్న్యేన వినియోగాత్ పు
నః లావణ్య సంపాదనే యత్నః స్యాదేవేత్యర్థః - తాదృక్సౌందర్యే
తజ్జంఘే ఇతి భావః - ఆసేతి బహూవార్థే తిజంత ప్రతిరూపకమవ్యయ
మితి శాకటాయనః - వల్లభస్తు, సతిజంతప్రతిరూపకం - అస్తేర్భూ
రితి భ్యాదేశనియమాత్ తాదృక్తిజంతస్యైవాభావాత్, కింతు కవీనా
మయం ప్రామాదికః ప్రయోగ ఇత్యాహ - వామనస్త్వసగతిదీప్త్యా

దానేష్విత్రి ధాతోరిదం లిటిరూపమిత్యాహ। ఆసేత్యసవేరితి * తదా సీమాసేతిదీప్త్యర్థః, ఆసదిదీపెవస్థిత ఇత్యర్థః ॥ ॥ ౩౫ ॥

నాగేంద్రహస్తాస్త్వచి కర్కశత్వాదేకాంతశైత్యాత్క-
దళీవిశేషాః । లబ్ధ్వాపి లోకే పరిణాహి రూపం జాతా-
స్తదూర్వోరుపమానబాహ్యాః ॥ ॥ ౩౬ ॥

వ్యా ॥ నాగేంద్రేతి ॥ నాగేంద్రాణాం ఐరావతాదీనాం హస్తాః కరాః త్వచి చర్మణి కర్కశత్వాత్ - కదళీవిశేషాః రాజరంభాదయః ఏకాంతశైత్యాన్నియతశైత్యాద్ధేతోః - లోకే పరిణాహి వైపుల్యయుక్తం ॥ ని ॥ పరిణాహో విశాలతేత్యమరః । రూపం లబ్ధ్వాపి అపిశబ్దాత్కరికరకదళీమాత్రస్య తాదృక్పరిణాహోపి నాస్తీతి భావః - తస్యాః ఊర్వోస్తదూర్వోరుపమాన బాహ్యా జాతాః - ఉపమానక్రియానర్హా బభూవుః - తదూర్వోర్న కార్కశ్యం నాప్యేకాంతశైత్యమితి భావః ॥

ఏతావతా నన్వనుమేయశోభి కాంచీగుణస్థానమనింది-
తాయాః । ఆరోపితం యద్గిరిశేన పశ్చాదనన్యనారీకమ-
నీయమంకమ్ ॥ ... ॥ ౩౭ ॥

వ్యా॥ ఏతావతేతి ॥ అనిందితాయా అనవద్యాయాస్తస్యాః కాంచీగుణస్థానం నితంబబింబః - ఏతావతా నను ఏతావతైవ ॥ ని ॥ ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామంత్రణే నను ఇత్యమరః ॥ శోభత ఇతి శోభి, ఆవశ్యకే ణినిః - తత స్త్వప్రత్యయః, అనుమేయం శోభిత్వం శోభా యస్య తత్తదనుమేయశోభి - త్వప్రత్యయస్తు గతార్థత్వాన్న ప్రయుక్తః ఇత్యాహ వామనః ✠ ఆదౌ నైస్స్పృహ్యేపి పశ్చాత్, తపశ్చర్యానంతరమిత్యర్థః - గిరౌ శేత ఇతి గిరిశః - శివః - సూ ॥ గిరౌ డశ్ఛందసీతి డప్రత్యయః - భాషాయామపి క్వచిదిష్యతే, అథవా గిరిః కైలాసోస్యాస్తీతి గిరిశః - లోమాదిత్వాచ్ఛప్రత్యయః । తేన గిరిశేన అనన్యసాం

* అధి ౫ - అ - ౨, సూ - ౨౬ । ✠ అధి ౫-అ ౨, సూ, ౫౯

నారీణాం కమనీయః కామయితుం శక్యః నభవతీత్యనన్య నారీకమనీయః తమంకం నిజోత్సంగమారోపిత మధిరోపితమితియత్ - ఏతావతాలింగే ...తి పూర్వేణాన్వయః - రోహతేర్ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః - రుహః ...న్యతరస్యామితిహస్యపకారః - గత్యర్థవివక్షాయాం ద్వికర్మక ...ప్రిధానేకర్షణిక్తః - గిరిజానితంబబింబం విశ్వాతిశాయిస్యాం ...గిరిశాంకరూఢత్వాత్, వ్యతిరేకేణ నార్యంతరనితంబబింబవ ...విపక్షేహేతూచ్ఛిత్తిర్బాధిణ్యా, దాక్షాయణీనితంబబింబస్యతు ...పక్షయోరన్యతరంభావానతివృత్తేః నిష్కళంక మనుమానమిత్యల ...నసంరంభేణ ॥ ... ॥ 32 ॥

తస్యాఃప్రవిష్టానతనాభిరంధ్రిం రరాజతన్వీనవరోమ
రాజిః । నీవీమతిక్రమ్యసితేతరస్యత న్మేఖలామధ్యమ
ణేరివార్చిః ॥ ॥38॥

వ్యా ॥ తస్యాఇతి ॥ నీవీంవస్త్రగ్రంథిం ॥ ని ॥ స్త్రీకటీవస్త్ర బంధేపి నీవీపరిపణ్యేపిచేత్యమరః ॥ అతిక్రమ్యనతం నిమ్నంనాభిరంధ్రిం ప్రవిష్టాప్రవిశంతీతన్వీసూక్ష్మాతస్యాః పార్వత్యాః - నవరోమరాజిః సితేతరస్యాసితస్యేంద్రనీలస్యేత్యర్థః - తస్యాఃపార్వత్యాః మేఖలాతన్మేఖలా, తస్యాఇత్యనువృత్తేఃపునః స్తచ్ఛబ్దోపాదానంవాక్యాంతరత్వాత్సోఢవ్యం - యద్వాతస్యానీవ్యా మెఖలాతత్ర తదవస్థానాత్ తస్యామధ్యమణేరర్చిఃప్రభేవరరాజ ॥ ని ॥ జ్వాలాభాసోర్నపుంస్యర్చి రిత్యమరః ॥ ॥ 38 ॥

మధ్యేనసావేదివిలగ్నమధ్యావళిత్రియం చారుబభార
బాలా । ఆరోహణార్థంనవయౌవనేన కామస్యసో
పానమివప్రయుక్తమ్ ॥ ॥ 39 ॥

వ్యా ॥ మధ్యేనేతి ॥ ని ॥ వేదిఃపరిష్కృతాభూమిరిత్యమరః॥ వెదివిలగ్నమధ్యావెదివత్కృశమధ్యా సాబాలాపార్వతీమధ్యేన మధ్యభా

గేన చారుసుందరం వళిత్రయం కామస్యారోహణార్థం - నవయౌ
వనేనప్రయుక్తం రచితం సోపానమివ బభారేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౩౯ ॥

అన్యోన్యముత్పీడయదుత్పలాక్ష్యాః స్తనద్వయంపాం
డుతథాప్రవృద్ధమ్ । మధ్యేయథాశ్యామముఖస్యతస్య
మృణాళ సూత్రాంతరమప్యలభ్యమ్ ॥ ॥ ౪౦ ॥

వ్యా ॥ అన్యోన్యేతి ॥ అన్యోన్యం పరస్పరం-॥ సూ ॥ కమ
తీహారె సర్వనామ్నో ద్వేవాచ్యే ఇతిద్విరుక్తిః - సమాసవచ్చబ
మితిబహుళగ్రహణాద సమాసపక్షేపూర్వపదస్థస్యసుపస్సురా
ఉత్పీడయత్ - ఉపరుంధత్ పాండుగౌరం ఉత్పలాక్ష్యాస్తస్యాః
ద్వయంతథా తేనప్రకారేణ ప్రవృద్ధమ్ - కర్తరి క్తః - శ్యామము
కృష్ణచూచుకస్యేతి స్వరూపవర్ణనం - తస్య స్తనద్వయస్య మ
యథాయేన ప్రకారేణ మృణాళసూత్రాంతరంబిసతంతుమాత్రావ
శోపి అలభ్యంలబ్ధుమశక్యం ॥ ని ॥ అంతరమవకాశావధిరిత్యమరః
అత్రసంబంధే అసంబంధలక్షణాతిశయోక్తిరలంకారః - కుచయోఃపీవ
త్వాతిశయార్థమవకాశస్య సంబంధేప్యసంబంధప్రతిపాదనాదితి ॥ ౪౦ ॥

శిరీషపుష్పాధికసౌకుమార్యౌ బాహూతదీయావితి మే
వితర్కః । పరాజితేనాపికృతౌ హరస్యయౌకంఠపా
శౌ మకరధ్వజేన ॥ ॥ ౪౧ ॥

వ్యా ॥ లోకేసుకుమారత్వమేవ కుసుమాస్త్రస్యసాధకమితిస్థితె
సత్యాహ ॥ శిరీషేతి ॥ తస్యాఇమౌతదీయౌ బాహూశిరీషపుష్పాధికం
సౌకుమార్యం మార్దవంయయోస్తౌ తథోక్తావితి మెవితర్కః-ఊహః-
కుతఇత్యతఆహ - యౌబాహూపరాజితేనాపి పూర్వంనిర్జితేనాపి
మకరధ్వజేనకామేనహరస్య కంఠపాశౌ కంఠబంధన రజ్జూకృతౌకం
ఠాలింగనం ప్రాపితావిత్యర్థః - తదసాధ్యసాధనాత్తదాధిక్యమితి
భావః - అత్రబాహ్వోరారోపితకంఠపాశత్వస్య ప్రకృతవైరనిర్యాత
నోపయోగాత్పరిణామాలంకారః ॥ ... ॥ ౪౧ ॥

కంఠస్య తస్యాః స్తనబంధురస్య ముక్తాకలాపస్య చ నిస్త
లస్య । అన్యోన్యశోభాజననాద్బభూవ సాధారణో
భూషణభూష్యభావః ॥ ... ॥ ౪౨ ॥

వ్యా ॥ కంఠస్యేతి ॥ స్తనాభ్యాం బంధురస్యోన్నతస్య తస్యాః కంఠస్య నిస్తలస్య వర్తులస్య ముక్తాకలాపస్య ముక్తాభూషణస్య చ ॥ ని ॥ వర్తులం నిస్తలం వృత్తం బంధురం తూన్నతానతం ॥ ని ॥ కలాపో భూషణే బర్హే ఇత్యమరః - అన్యోన్యస్య శోభాజననాత్ భూషణభూష్యభావః - అలంకారాలంకార్యభావః - సాధారణస్సమానో బభూవ, ఉభావప్యన్యోన్యస్య భూష్యౌ భూషణే చ బభూవతురిత్యర్థః అత్ర కంఠముక్తాకలాపయోః-శోభాక్రియాద్వారేణ అన్యోన్యభూషా జనకత్వాదన్యోన్యాలంకారః-తదుక్తం । పరస్పరం క్రియాజననమన్యోన్యమితి ॥ ... ... ॥ ౪౨ ॥

చంద్రంగతా పద్మగుణాన్న భుఙ్క్తే పద్మాశ్రితా చాంద్ర
మసీమభిఖ్యాం । ఉమాముఖంతు ప్రతిపద్య లోలా ద్వి
సంశ్రయాం ప్రీతిమవాప లక్ష్మీః ॥ ...... ॥౪౩॥

వ్యా ॥ ఇదానీం పార్వతీవదనం చంద్రకమలసదృశమిత్యేత దేవవచోభంగ్యాహ ॥ చంద్రమితి ॥ లోలా చపలా పరిభ్రమణశీలేత్యర్థః । లక్ష్మీః కాంత్యభిమానదేవతా చంద్రంగతా ప్రాప్తా సతీ పద్మగుణాన్ సౌగంధ్యాదీన్ నభుఙ్క్తే నానుభవతి పద్మాశ్రితా సతీ చంద్రమస ఇయం చాంద్రమసీ తామభిఖ్యాం శోభాం ॥ ని ॥ అభిఖ్యా నామశోభయోరిత్యమరః - నభుఙ్క్తే, ఉమాముఖం ప్రతిపద్య తు ద్వే చంద్రపద్మే సంశ్రయః కారణం యస్యాస్తాం - ద్విసంశ్రయాం ప్రీతిమానందమవాప, తత్రోభయగుణసంభవాదితి భావః - అత్రోపమానభూత చంద్రపద్మాపేక్షయా ఉపమేయస్యోమాముఖస్యాధికగుణవత్త్వోక్త్యా వ్యతిరేకాలంకారః-తదుక్తం భేదప్రాధాన్యే నోపమానాదుపమేయస్యాధిక్యే విపర్యయే వా వ్యతిరేక ఇతి ॥ ... ... ॥ ౪౩ ॥

పుష్పంప్రవాళోపహితంయదిస్యాన్ముక్తాఫలం వాస్ఫు
టవిద్రుమస్థమ్ । తతోనుకుర్యాద్విశదస్యతస్యాస్తా
మ్రోష్ఠపర్యస్తరుచేస్స్మితస్య ॥ ॥ ౪౪ ॥

వ్యా ॥ పుష్పమితి ॥ పుష్పంపుండరీకాదికం - ప్రవాళేపల్లవేఉప
హితంనిహితం స్యాద్యది- ని । ప్రవాళోవల్లకీదండే విద్రుమేబాలపల్ల
వఇతివిశ్వః - ముక్తాఫలంవాస్ఫుటెనిర్మలె విద్రుమెతిష్ఠతీతి స్ఫుట
విద్రుమస్థంస్యాద్యదితతఃతర్హి విశదస్య శుభ్రస్య - తామ్రేఅరుణ
ఓష్ఠే పర్యస్తాప్రసృతారుచిః కాంతి ర్యస్యతస్య తథోక్తస్యతస్యాః పా
ర్వత్యాః స్మితస్యానుకుర్యాత్ స్మితమనుకుర్యాదిత్యర్థః, మాషాణా
మశ్నీయాదితివత్. సంబంధమాత్రవివక్షాయాం షష్ఠీ, అత్రపుష్ప
ప్రవాళయోర్ముక్తా విద్రుమయోశ్చ సంబంధేపి నంబంధోక్త్యా అ
సంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - సాచసంభావనేత్యలంకార
సర్వస్వకారః - విశేషస్తుపుష్పముక్తాఫలయోరుపమానయోః ప్రకృ
తోత్కర్షార్థముపమేయతా కల్పనాత్ప్రతీపాలంకారః - ఉపమా
నస్యాక్షేపః ఉపమేయతాకల్పనంవాప్రతీపమితి తల్లక్షణాత్ । సచపూ
ర్వోక్తాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి ॥ ... ॥ ౪౪ ॥

స్వరేణతస్యామమృతస్రుతేవ ప్రజల్పితాయామభిజా
తవాచి। అప్యన్యపుష్టాప్రతికూలశబ్దాశ్రోతుర్వితంత్రీ
రివతాడ్యమానా ॥ ॥ ౪౫ ॥

వ్యా ॥ స్వరేణేతి ॥ అభిజాతవాచి, మధురభాషిణ్యాం తస్యాం
పార్వత్యాం అమృతస్రుతాఅమృతస్రావిణేవ, క్విప్, స్వరేణనాదేన
ప్రజల్పితాయాం ఆలపంత్యాం సత్యాం, కర్తరిక్తః - అన్యైఃకాకా
దిభిః పుష్టాఅన్యపుష్టాకోకిలాపి, ముఖ్యయావృత్త్యాజాతివచనత్వాభా
వాత్ జీషభావః- తాడ్యమానావాద్యమానా విషమబద్ధాతంత్రీర్వితం

త్రీరీవణాన్త, అవిత్వాస్తృతంత్రిభ్యఈరితి తంత్రీధాతోః రాణాదిక ఈ
కారప్రత్యయః జీబభావాత్ నహల్ఙ్యాభ్య ఇతిసులోపః - తదుక్తం ।
అవీలక్ష్మీతరీతంత్రీస్తోధీశ్రీణాముణాదితః ॥ స్త్రీలింగానామమీషాంతు
నసులోపః కదాచనేతి ॥ శ్రోత్రజనస్యప్రతికూలశబ్దాకర్ణకఠో
రనాదా, భవతీతి శేషః ॥ ౪౫ ॥

ప్రవాతనీలోత్పలనిర్విశేష మధీరవిప్రేక్షితమాయతా
క్ష్యా । తయాగృహీతంనుమృగాంగనాభ్య స్తతోగృ
హీతంనుమృగాంగనాభిః ॥ ॥౪౬॥

వ్యా ॥ ప్రవాతేతి ॥ ప్రవాతేప్రభూతవాతస్థలేయన్నీలోత్పలంత
తోనిర్విశేషం నిర్భేదం తత్సదృశమిత్యర్థః - అధీరవిప్రేక్షితంచకి
తవిలోకనం ఆయతాక్ష్యావిశాలనేత్రయాతయా పార్వత్యామృగాంగ
నాభ్యః హరిణీభ్యః గృహీతమభ్యస్తంను - అథవామృగాంగనాభిః-
తతస్తస్యాః పార్వత్యాః, పంచమ్యాస్తసిల్ గృహీతంను, అత్రాధీర
విప్రేక్షితస్య పరస్పరగ్రహణోత్ప్రేక్షణా దుత్ప్రేక్షేతి కేచిత్, తదుప
జీవిసందేహాలంకార ఇత్యేకే, అనయోస్సంకరఇత్యపరే ॥ ౪౬ ॥

తస్యాశ్శలాకాంజననిర్మితేవ కాంతిర్భ్రువోరాయ
తలేఖయోర్యా । తాంవీక్ష్యలీలాచతురామనంగః స్వ
చాప సౌందర్యమదంముమోచ ॥ ॥ ౪౭ ॥

వ్యా ॥ తస్యాఇతి ॥ ఆయతరేఖయోర్దీర్ఘరేఖయోస్తస్యాః
పార్వత్యాఃభ్రువోః సంబంధినీశలాకయా అంజనేననిర్మితేనస్థితా
యాకాంతిః అస్తీతి శేషః - లీలాచతురాంవిలాస సుభగాంతాం కాం
తింవీక్ష్య అనంగః కామఃస్వచాప సౌందర్యేణ యోమదస్తం ముమో
చేతి సౌందర్యాతిశయోక్తిః ॥ ॥ ౪౭ ॥

లజ్జాతిరశ్చాంయదిచేతసిస్యాదసంశయం పర్వతరాజ
పుత్ర్యాః । తంకేశపాశం ప్రసమీక్ష్యకుర్యుర్వాలప్రి
యత్వం శిథిలంచమర్యః ॥ ॥౪౮॥

వ్యా ॥ లజ్జేతి ॥ తిరశ్చాంతిర్యగ్జాతీనాం చేతసి లజ్జాస్యాద్యదిత హి - సంశయస్యాభావః అసంశయం సందేహో నాస్తీత్యర్థః - అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా అర్థాభావేవ్యయీభావః, పర్వతరాజపుత్ర్యాః - పార్వత్యాః, శార్ఙ్గరవాదిపాఠాత్ పుత్రీశబ్దాత్ జీప్, తంప్రసిద్ధం కేశపాశం కేశకలాపం ॥ ని ॥ పాశః పక్షశ్చహస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పర ఇత్యమరః - ప్రసమీక్ష్య దృష్ట్వా చమర్యః మృగీవిశేషాః వాలాః ప్రియాః యాసామితి విగ్రహే వాలప్రియాః, తాసాం భావః వాలప్రియత్వం - ప్రియవాలత్వం, । వాప్రియస్యేతి పరనిపాతః, త్వతలోర్గుణవచనస్య పుంవద్భావో వక్తవ్య ఇతి పుంవద్భావః - శిథిలం కుర్యుః, నిర్లజ్జత్వాన్న శిథిలయంతీత్యర్థః - అతఏవాత్ర నిర్లజ్జత్వస్య అశిథిలీకరణహేతోరాద్య పాదేవాక్యార్థత్వేనోక్త్యా కావ్యలింగాలంకారః తదుక్తం। హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి॥

సర్వోపమాద్రవ్యసముచ్చయేన యథాప్రదేశం వినివే
శితేన । సానిర్మితా విశ్వసృజా ప్రయత్నాదేకస్థసౌం
దర్యదిదృక్షయేవ ॥ ॥ ౪౯ ॥

వ్యా ॥ సర్వేతి ॥ కింబహునా - సా పార్వతీ విశ్వసృజా విధాత్రా ని కత్రైత్రస్థితిశ్చైకస్థం యత్ సౌందర్యం తస్య సర్వవస్తుగతస్యేత్యర్థః - దిదృక్షయా ద్రష్టుమిచ్ఛయేవ ప్రయత్నాత్ యథాప్రదేశం తత్తదవయవస్థానానతిక్రమాద్వినివేశితేన స్థాపితేన సర్వేషాముపమాద్రవ్యాణాం చంద్రారవిందాద్యుపమానవస్తూనాం సముచ్చయేన సమాహారేణ నిర్మితా, దిదృక్షయేవేతి ఫలోత్ప్రేక్షా, దర్శనార్థిత్వాద్విశ్వసృజ ఇతి॥

తాం నారదః కామచరః కదాచిత్కన్యాం కిలప్రే
క్ష్య పితుస్సమీపే। సమాదిదేశైకవధూం భవిత్రీం ప్రే
మ్ణా శరీరార్ధహరాంహరస్య ॥ ॥ ౫౦ ॥

వ్యా ॥ తామితి ॥ కామేన స్వేచ్ఛయాచరతీతి కామచరో నారదః -

కథాచిత్ పితుః హిమవతస్సమీపే కన్యాం తాం పార్వతీం ప్రేక్ష్యైక లప్రేమ్ణా నత్వన్యథా, హరస్య శివస్య, అర్ధం హరతీత్యర్ధహరా, హరతేరనుద్యమనేచ్, ఇత్యచ్ప్రత్యయః - శరీరస్య అర్ధహరాం శరీరార్ధహరాం, కులధురంధరాదివదవయవద్వారా సముదాయవిశేషణత్వాత్సమాసః - అన్యథా తత్రార్ధ శబ్దస్య సమప్రవిభాగవచనత్వాదర్ధం నపుంసకమిత్యర్ధశరీరేతి స్యాత్ - ఏకవధూమనపత్నీం కాంథార్యాం, పూర్వకాలైకేత్యాదినా సమాసః - భవిత్రీం భావినీం సమాదిదేశ, రహసి హరస్యార్ధాంగహారిణ్యేకపత్నీ భవిష్యతీత్యాదిష్టవానిత్యర్థః ॥

గురుః ప్రగల్భేపి వయస్యతోఽస్యాస్తస్థౌ నివృత్తాన్యవరా
భిలాషః। ఋతే కృశానోర్నహి మంత్రపూతమర్హం
తి తేజాంస్యపరాణి హవ్యమ్ ॥ ॥౫౧॥

వ్యా ॥ గురురితి ॥ గురుః పితా ॥ ని ॥ గురూ గీష్పతి పిత్రాద్యావిత్యమరః - అతో నారదవచనాద్ధేతోః - అస్యాః పార్వత్యాః ప్రగల్భే వయస్యపి యౌవనే సత్యపీత్యర్థః నివృత్తాన్యస్మిన్ పరే జామాతరి అభిలాషో యస్య స తథోక్తస్సన్ ॥ ని ॥ వరో నా రూపజామాత్రోరితి వైజయంతీ । తస్థావరాంతరం నాన్విష్టవానిత్యర్థః, ననుకుతోస్యా నిర్బంధ ఇత్యాశంక్యాహ - ఋత ఇతి । తథాహి, మంత్రైః పూతం సంస్కృతం, హూయత ఇతి హవ్యం హవిః - ఆజ్యాదికం, కృశానోః పావకాదృతే కృశానుం వినా, అన్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినా పంచమీ, అపరాణి తేజాంసి సువర్ణాదీని నార్హంతి న భజంతి, ఈశ్వరాదన్యస్య వరస్య తద్యోగ్యస్యాసంభవాదుపేక్షేతి భావః ॥ ॥ ౫౧ ॥

అయాచితారం నహి దేవదేవమద్రిస్సుతాం గ్రాహయి
తుం శశాక । అభ్యర్థనాభంగభయేన సాధుర్మాధ్య
స్థ్యమిష్టేప్యవలంబతేర్థే ॥ ॥౫౨॥

వ్యా ॥ తర్హి తమేవాహూయ దీయతామిత్యాశంక్యాహ - అయా

చితారమితి ॥ అద్రిః హిమవాన్ అయాచితారం అయాచమానం దేవం మహాదేవం సుతాం పార్వతీం ప్రతిగ్రాహయితుం స్వయమపాహాయ పరిగ్రాహయితుం న శశాక, నోత్సేహే, తథాహి, సాధుస్సజ్జనః ॥ని॥ సాధుర్వార్ధుషికే చారౌ సజ్జనే చాపి వాచ్యవదితి విశ్వః - అభ్యర్థనాభంగభయేన యాచ్ఞా వైఫల్యభీత్యా ఇష్టేప్యర్థే విషయే మాధ్యస్థ్య మౌదాసీన్యం అవలంబతే ఆశ్రయతీత్యర్థః ॥ ॥ ౫౨ ॥

యదైవ పూర్వే జననే శరీరం సా దక్షరోషాత్సుదతీ సస
ర్జ । తదాప్రభృత్యేవ విముక్తసంగః పతిః పశూనా
మపరిగ్రహోఽభూత్ ॥ ॥ ౫౩ ॥

వ్యా॥ న చ తథైవ స్థితః కింతూపాయాంతరం చింతితవానితి వక్తుం ప్రస్తౌతి ॥ యదేతి - శోభనా దంతా యస్యాః సా సుదతీ, వయసి దంతస్య దతృ ఇతి దతాదేశః ఉగితశ్చేతి జీప్, సా పార్వతీ, పూర్వే జననే పూర్వస్మిన్ జన్మని, పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వేతి స్మిన్నాదేశవికల్పః । పూర్వం జ్వలన ఇతి పాఠే తు పూర్వం దాక్షాయణీత్వే జ్వలనే యోగాగ్నౌ । యదా యస్మిన్కాలే దక్షరోషాచ్ఛరీరం ససర్జ తత్యాజ, తదాప్రభృత్యేవ తదాద్యేవ యథాతథా పశూనాం పతిః శివః విముక్తసంగః పరిత్యక్తవిషయాభిలాషస్సన్ అపరిగ్రహః అపత్నీకోఽభూత్ స్త్ర్యంతరం న పరిజగ్రాహేత్యర్థః ॥ ని ॥ పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహా ఇత్యమరః ॥ ... ... ॥౫౩॥

స కృత్తివాసాస్తపసే యతాత్మా గంగాప్రవాహోక్షితదే
వదారు । ప్రస్థం హిమాద్రేర్మృగనాభిగంధి కించి
త్క్వణత్కిన్నరమధ్యువాస ॥ ॥ ౫౪ ॥

వ్యా॥ స ఇతి ॥ కృత్తివాసాః చర్మాంబరః ॥ ని ॥ అజినం చర్మ కృత్తిః స్త్రీత్యమరః - యతాత్మా నియమితచిత్తః-సః, పశుపతిః తపసే తపోర్థం - గంగాప్రవాహేణ ఉక్షితాః సిక్తాః దేవదారవో యస్మిన్

తత్తథోక్తం మృగనాభిగంధికస్తూరికాగంధవత్ తత్రకస్తూరీమృగ సంచారాదితి భావః ॥ ని ॥ మృగనాభిర్మృగమదః కస్తూరీ చేత్యమరః - కర్ణాంతోద్గాయంతః-కిన్నరా యస్మిన్ తత్కించిత్కాలమపి హిమాద్రేః ప్రస్థం సానుమధ్యవాస్య ఉషిత్వా స్థితవానిత్యర్థః ॥ సూ ॥ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇత్యాధారస్య కర్మత్వం ॥ ని ॥ ప్రస్థోఽస్త్రీ సానుమానయోరిత్యమరః ... ... ॥ ౫౪ ॥

గణా నమేరుప్రసవావతంసా భూర్జత్వచః స్పర్శవ
తీర్దధానాః । మనశ్శిలావిస్ఫురితా నిషేదుశ్శైలేయ
నద్ధేషు శిలాతలేషు ॥ ... ॥ ౫౫ ॥

వ్యా ॥ గణా ఇతి ॥ గణాః - ప్రమథగణాః-గణాః ప్రమథసంఖ్యాభూ ఇతి వైజయంతీ - నమేరుప్రసవావతంసాః - సురపున్నాగకుసుమశేఖరాః - నమేరుస్సురపున్నాగ ఇతి యాదవః - స్పర్శవతీః సుఖస్పర్శాః, మృద్వీరిత్యర్థః ప్రశంసాయాం మతుప్, భూర్జత్వచో భూర్జపత్రివల్కలాని దధానా వసానా ఇత్యర్థః మనశ్శిలాభిధాతువిశేషైర్విచ్ఛురితాః అనులిప్తాశ్చ సంతః, శైలేయం గంధౌషధివిశేషః శిలాయాం భవం శైలేయం, స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్ * ॥ ని ॥ శిలాజతు చ శైలేయమితి యాదవః । తేన నద్ధేషు వ్యాప్తేషు శిలాతలేషు నిషేదుః ఉపవివిశుః ॥ ౫౫ ॥

తుషారసంఘాతశిలాః ఖురాగ్రైస్సముల్లిఖన్ దర్ప
కలఃకకుద్మాన్ । దృష్టః కథంచిద్గవయైర్వివిగ్నైరసో
ఢసింహధ్వనిరున్నాద ॥ ... ॥ ౫౬ ॥

వ్యా ॥ తుషారేతి ॥ తుషారసంఘాతాః హిమఘనాః తఏవ శిలాస్తాః ఖురాగ్రైస్సముల్లిఖన్ విదళయన్ దర్పేణ కలో మధురధ్వనిర్యస్య సః దర్పకలః వివిగ్నైర్భీతైర్గవయైర్గోసదృశమృగవిశేషైః

---

* స్త్రీభ్యో ఢగిత్యస్యాపత్యార్థవిషయత్వాచ్చింత్యమిదం । కథంచిన్నద్యాదిత్వం పరికల్ప్య నద్యాదిభ్యో ఢగితి ఢకి రూపసిద్ధిర్బోధ్యా ॥

కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణదృష్టః కకుదస్యాస్తీతి కకుద్మాన్ వృషభః అసోఢ
స్సింహానాంధ్వనిర్యేనసః సింహధ్వనిమసహమానస్సన్ ఉన్నాద
ఉచ్చైర్నాదజగర్జేత్యర్థః - స్వభావోక్తిరలంకారః । తదుక్తమ్॥
స్వభావోక్తిరసౌచారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి । ॥ ౫౬ ॥

తత్రాగ్నిమాధాయసమిత్సమిద్ధంస్వమేవ మూర్త్యన్తరమ
ష్టమూర్తిః । స్వయంవిధాతాతపసః ఫలానాం
కేనాపి కామేనతపశ్చచార ॥ ... ॥ ౫౭ ॥

వ్యా ॥ తత్రేతి ॥ తపసఃఫలానాం ఇంద్రత్వాదీనాం స్వయంవిధా
తాజనయితాదాతేత్యర్థః-అష్టౌమూర్తయోయస్యసోష్టమూర్తిరీశ్వ
రః॥శ్లో॥భూతార్కచంద్రయజ్వానోమూర్తయోష్టౌప్రకీర్తితా ఇత్యు
క్తేః। తత్రప్రస్థేస్వం స్వకీయమేవ మూర్త్యన్తరం మూర్తిభేదంసమి
ద్భిః-సమిద్ధందీపితంఅగ్నిమాధాయ ప్రతిష్ఠాప్య కేనాపికామేనకయాపి
ఫలకామనయాతపశ్చచార - ప్రయోజనమనుద్దిశ్యనమందోపి ప్రవర్త
తఇతివచనాత్ కామేనేత్యుక్తం, తస్యావాప్త సకలకామత్వాత్కే
నాపీత్యుక్తం ॥ ... .. ॥ ౫౭ ॥

అనర్ఘ్యమర్ఘ్యేణతమద్రినాథః స్వర్గౌకసామ
ర్చితమర్చయిత్వా । ఆరాధనాయాస్యసఖీసమేతాం
సమాదిదేశప్రయతాం తనూజామ్ ॥ ॥ ౫౮ ॥

వ్యా ॥ అనర్ఘ్యమితి ॥ అద్రిరాజఃహిమవాన్ అర్ఘంమూల్య
మర్హతీత్యర్ఘ్యః -॥ ని ॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః, దం
డాదిభ్యోయ ఇతియప్రత్యయః - అర్ఘ్యోనభవతీత్యనర్ఘ్యః తం
అనర్ఘ్యం అమూల్యమిత్యర్థః - స్వర్గః ఓకఃస్థానంయేషాంతే
షాం స్వర్గౌకసాం దేవానామర్చితంచేవైః పూజ్యమానమిత్యర్థః,
మతిబుద్ధీత్యాదినావర్తమానేక్తః, క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ, తమీశ్వ
రమర్ఘ్యేణ పూజార్థోపకరణేన ద్రవ్యేణ, పాదార్ఘాభ్యాం

చేతియత్ప్రత్యయః ॥ని॥ పట్టుత్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థే పాద్యంపాదాయవారిణీత్యమరః - అర్చయిత్వాపూజయిత్వా - అస్యఈశ్వరస్యారాధనాయ సఖీభ్యాం జయావిజయాభ్యాం సమేతాం ప్రయతాం నియతాం తనూజాంసుతాం సమాదిదేశఆజ్ఞాపయామాస ॥ ౫౮ ॥

ప్రత్యర్థిభూతామపితాంసమాధేః శుశ్రూషమాణాం
గిరిశోనుమెనే। వికారహేతౌసతివిక్రియంతెయెషాం
నచెతాంసితఏవధీరాః ॥ ॥ ౫౯ ॥

వ్యా ॥ ప్రత్యర్థీతి ॥ గిరిశశ్శివస్సమాధేస్తపసః ప్రతిపక్షభూతామపి, సుప్సుపేతిసమాసః - శ్రోతుమిచ్ఛంతీం శుశ్రూషమాణాం సేవమానాం, సేవకాహిసేవ్యేదత్త కర్ణాభవంతీతిభావః - ఇచ్ఛార్థే సన్ప్రత్యయః - జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాం సనఇత్యాత్మనేపదం - తాంపార్వతీం అనుమెనే, నప్రతిషిద్ధవానిత్యభిప్రాయః - నచైతావతాధీరస్యతస్యకశ్చిద్వికారఇత్యాశయః। ధీరత్వమేవార్థాంతరన్యాసేనాహ - వికారేతి। వికారస్య ప్రకృతేరన్యథాత్వస్యహేతౌ (స్త్రీ)సన్నిధానాదికారణేసతి విద్యమానేపియేషాం చేతాంసినవిక్రియంతె వికారంనీయంతేతఏవధీరాః। విక్రియంతఇతికర్మణిలట్ ॥ ॥౫౯॥

అవచితబలిపుష్పావేది సమ్మార్గదక్షానియమ విధిజ
లానాం బర్హిషాంచోపనేత్రీ। గిరిశముపచచారప్ర
త్యహంసాసుకేశీ నియమిత పరిఖేదాతచ్ఛిరశ్చంద్ర
పాదైః ॥ ... ... ॥౬౦॥

ఇతిశ్రీమహాకవి కాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే,

మహాకావ్యే ప్రథమస్సర్గః.

వ్యా ॥ శుశ్రూషాప్రకారమాహ ॥ అవచితేతి ॥ సుకేశీశోభనమూర్ధజా, స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితిజీష్। సాపార్వతీ అవచితానిలూనాని బలిపుష్పాణిపూజాకుసుమానియయాసా,

వేద్యాస్సమాధివేదికాయాః స్సమ్మార్గసమ్మార్జనే దక్షా, నియమ విధేర్నిత్యకర్మానుష్ఠానస్య యాని జలాని తేషాం బర్హిషాంచోప నేత్రీ సతీ, తస్య గిరిశస్య శిరసి చంద్రస్య పాదైః రశ్మిభిః ॥ని॥ పాదా రశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమరః - నియమితపరిఖేదాని వర్జిత పరి చర్యాశ్రమా సతీ అహన్యహని ప్రత్యహం, అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా వీప్సార్థేఽవ్యయీభావః - నపుంసకాదన్యతరస్యామితి టచ్ప్రత్యయః - గిరిశముపచచార - శుశ్రూషాంచక్రే ॥ ... ॥౬౦॥

ఇతి శ్రీ మహామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరి విర
చితాయాం సంజీవినీ సమాఖ్యాయాం కుమారసంభవ
వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

కుమారసమ్భవే - సవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయసర్గః ప్రారమ్భః.

తస్మిన్విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివౌకసః । తురాసా
హం పురోధాయ ధామ స్వాయంభువం యయుః ॥ ౧ ॥

వ్యా ॥ శ్లో ॥ దైవం త్రైలోక్యజీవాతుం త్రైలోక్యహృదయంగమం । అమూర్తమూర్ధజం వందే శివం శశిశిరోమణిమ్ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్కాలే పార్వతీశుశ్రూషాకాలే - తారకేణ తన్నామ్నా వజ్రనఖపుత్రేణ కేనచిదసురేణ విప్రకృతాః ఉపప్లుతాః దివం స్వర్గః ఓకః స్థానం యేషాం తే దివౌకసః దేవాః ॥ ని ॥ దివం స్వర్గేఽన్తరిక్షే చేతి విశ్వః ॥ ద్యౌరోక ఇతి పక్షే పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః తురం త్వరితం సాహయతి అభిభవతీతి తురాషాట్, సాహయతేశ్చౌరాదికాత్క్విప్, నహివృతివృషీత్యా

దినాపూర్వపదస్య దీర్ఘః- ప్రకృతిగ్రహణేన్యాధికస్యాపి గ్రహణాత్, ముగ్ధబోధకారస్తుతురా శబ్దష్టాబంతఇత్యాచష్ట, తేంతు రాసాహం ఇంద్రం, అజాదిషుసహేస్సాడస్సఇతిషత్వంనాస్తి- సాడరూపత్వాభావాత్, పురోధాయపురస్కృత్యస్వయంభువః బ్రహ్మణః ఇదంస్వాయంభువం, సంజ్ఞాపూర్వకవిధేరనిత్యత్వాత్ - ఓగుణఇతిగుణోనాస్తి, ధామస్థానంయయుః బ్రహ్మలోకంజగ్మురిత్యర్థః ॥ ॥ ౧ ॥

తేషామావిరభూద్బ్రహ్మాపరిమ్లానముఖశ్రియాం । సర
సాంసుప్తపద్మానాం ప్రాతర్దీధితిమానివ ॥ ౨ ॥

వ్యా ॥ తేషామితి ॥ పరిమ్లానాపరిక్షీణాముఖశ్రీః ముఖకాంతిర్యేషాం తథోక్తానాం తేషాందేవానాం బ్రహ్మావిధాతాసుప్తపద్మానాం ముకుళీకృతారవిందానాం సరసాంప్రాతర్దీధితిమానివసూర్య ఇవఆవిరభూత్ ప్రకాశోభవత్ ॥ ని ॥ ప్రకాశేప్రాదురావిస్స్యాదిత్యమరః- సూర్యోపమానేన తేషాంమ్లానతాహరణం సూచితం, అత్రోపమాలంకారః - తల్లక్షణంతు - స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేన సమ్మతేనచధర్మతః। సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోపమేతి ॥ ॥ ౨ ॥

అథసర్వస్యధాతారం తేసర్వేసర్వతోముఖమ్ । వా
గీశంవాగ్భిరర్థ్యాభిఃప్రణిపత్యోపతస్థిరే ॥ ౩ ॥

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథావిర్భావానంతరం సర్వేదేవాః సర్వతఃముఖానియస్యతం సర్వతోముఖం చతుర్ముఖమిత్యర్థః వాచాంవిద్యానాం ఈశంసర్వస్యజగతః ధాతారంస్రష్టారం బ్రహ్మాణం ప్రణిపత్యనమస్కృత్య అర్థాదనపేతాభిరర్థ్యాభి రర్థయుక్తాభిరిత్యర్థః, - ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేత ఇతియత్ప్రత్యయః వాగ్భిః ఉపతస్థిరే తుష్టువురిత్యర్థః- ॥ వా ॥ ఉపాద్దేవపూజా సంగతికరణ మిత్రకరణపథిష్వితివక్తవ్యమిత్యాత్మనేపదం ॥ ... ॥ ౩ ॥

నమస్త్రిమూర్తయేతుభ్యంప్రాక్సృష్టేః కేవలాత్మనే ।
గుణత్రయవిభాగాయ పశ్చాద్భేదముపేయుషే ॥ ౪ ॥

వ్యా॥ స్తుతిప్రకారమేవాహ నమ ఇత్యాదిభి ర్ద్వాదశభిః శ్లోకైః ॥ హే భగవన్ ఇత్యధ్యాహృత్య వ్యాఖ్యేయం, సృష్టేః ప్రాక్, అన్యారాదిత్యాదినా అంచూత్తరపదయోగే పంచమీ, కేవలాత్మనే ఏకరూపాయ శ్రు॥ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదితి శ్రుతేః - * నిర్ణీతే కేవలమితి త్రిలింగం త్వేక కృత్స్నయోరిత్యమరః - పశ్చాత్ సృష్టిప్రవృత్తికాలే, విభజ్యతే అనేనేతి విభాగః భేదోపాధిః గుణానాం సత్త్వాదీనాం త్రయమేవ విభాగో యస్య తస్మై ॥ ని ॥ గుణాస్సత్త్వం రజస్తమ ఇత్యమరః - భేదముపాధిం సత్త్వాదికం ఉపేయుషే ప్రాప్తవతే, ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి నిపాతః అత ఏవ త్రిమూర్తయే - బ్రహ్మవిష్ణురుద్రరూపిణే తుభ్యం నమః, నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ ॥ ఉక్తంచ ॥ నమో రజోజుషే సృష్టౌ స్థితౌ సత్త్వమయాయ చ - తమోరూపాయ సంహారే త్రిరూపాయ స్వయంభువ ఇతి ॥ ... ॥ ౪ ॥

యదమోఘమపామంతరుప్తం బీజమజ త్వయా । అత
శ్చరాచరం విశ్వం ప్రభవస్తస్య గీయసే ॥ ॥ ౫ ॥

వ్యా॥ యదితి ॥ న జాయత ఇత్యజః, త్వయా అపామంతర్మధ్యే యదమోఘమవంధ్యం బీజం వీర్యం ఉప్తం విసృష్టం - ॥ని॥ శుక్రం తేజో రేతసీ చ బీజవీర్యేంద్రియాణి చేత్యమరః - అతః బీజాచ్చరం చాచరం చ చరాచరం జంగమస్థావరాత్మకం, సమాహారద్వంద్వే ఏకవద్భావః, విశ్వం జగత్, ఉత్పన్నమితి శేషః ॥ అతస్తస్య విశ్వస్య, ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం గీయసే, అత్ర మనుః ॥ అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు బీజమవాసృజత్ - తదండమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమితి । అదశ్చరాచరం విశ్వం ప్రసవస్తస్య గీయత ఇతి పాఠే, అదః ఇదం చరాచరం విశ్వం తస్య బీజస్య ప్రసవో గీయతే లోక ఇతి శేషః ॥ ... ॥ ౫ ॥

తిసృభిస్త్వమవస్థాభిర్మహిమానముదీరయన్ । ప్రళ
యస్థితిసర్గాణామేకః కారణతాం గతః ॥ ॥ ౬ ॥

---

* ఐతరేయోపనిషది ప్రథమఖండే ।

వ్యా ॥ తిసృభిరితి ॥ ఏకస్సృష్టేః ప్రాక్కేవలః త్వం తిసృభిరవస్థాభిః త్రైగుణ్యమయీభిః హరిహరబ్రహ్మస్వరూపాభిః మహిమానం నిజశక్తిం ఉదీరయన్నుజ్జృంభయన్ ప్రళయస్థితిసర్గాణాం అంతస్థిత్యుత్పత్తీనాం కారణతాం గతః ఇదం పశ్చాచ్ఛబ్దముపేయుషె ఇత్యస్యవివరణం, అతో న గతార్థత్వదోషః ॥ ... ॥ ౬॥

స్త్రీపుంసావాత్మభాగౌ తె భిన్నమూర్తేస్సిసృక్షయా।
ప్రసూతిభాజస్సర్గస్య తావేవ పితరౌ స్మృతౌ ॥ ౭॥

వ్యా ॥ భూతసృష్టికర్తృత్వముక్త్వా మిథునసృష్టికర్తృత్వమాహ ॥ స్త్రీపుంసావితి ॥ స్త్రీ చ పుమాంశ్చ స్త్రీపుంసౌ స్త్రీపురుషౌ, అచతురేత్యాదినా అచ్ ప్రత్యయాంతతయా నిపాతితః, సిసృక్షయా స్రష్టుమిచ్ఛయా భిన్నమూర్తేః ద్విధాకృతవిగ్రహస్య తే తవ ఆత్మనో దేహస్య భాగావాత్మభాగౌ ॥సి॥ ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహే స్వభావే పరమాత్మనీతి వైజయంతీ, తావేవ భాగౌ ప్రసూతిభాజః - ఉత్పత్తిభాజః సృజ్యత ఇతి సర్గః తస్య నిజసృష్టేరిత్యర్థః మాతా చ పితా చ పితరౌ, స్మృతౌ। వృద్ధైరితి శేషః । పితా మాత్రేత్యేకశేషః - అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ ద్విధాకృత్వాత్మనో దేహమర్ధేన పురుషోఽభవత్ । అర్ధేన నారీ తస్యాం స విరాజమసృజత్ప్రభురితి ॥ ... ... ॥ ౭॥

స్వకాలపరిమాణేన వ్యస్తరాత్రిందివస్య తే। యౌ తు స్వ
ప్నావబోధౌ తౌ భూతానాం ప్రళయోదయౌ ॥ ౮॥

వ్యా ॥ స్వకాలేతి ॥ స్వస్య కాలస్య పరిమాణేన - చతుర్యుగసహస్రం తు బ్రహ్మణో దినముచ్యతే । ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యస్తం విభక్తం రాత్రిందివం రాత్ర్యహనీ యస్య తస్య, యద్యప్యచతురాది సూత్రేణ రాత్రౌ చ దివా చ రాత్రిందివం, ఇతి సప్తమ్యర్థే ద్వంద్వ ఇత్యుక్తం, తథాపి, దోషామన్యమహః, దివామన్యా రాత్రిరిత్యాదౌ మార్థవత్త్వేపి ప్రాతిపదికార్థవృత్తిత్వం కథంచిత్ప్రయోగబలా

పారాయణీయమ్ ॥ ఏతయాతుస్వప్నావబోధౌతావేవ భూతానాం
ప్రళయోదయౌ సంహార-సృష్టీ, యదాహ మనుః ॥ శ్లో ॥ యదాస
దేవో జాగర్తి తదేదం చేష్టతే జగత్ - యదాస్వపితి శాన్తాత్మా తదాస
ర్వం నిమీలతి, ఇతి । ఏతచ్చ దైనందినసృష్టిప్రళయాభిప్రాయకం, బ్ర
హ్మణో వర్షశతాంతభావిత్వాన్మహాప్రళయస్యేతి ॥ ॥౮॥

జగద్యోనిరయోనిస్త్వంజగదీశోనిరీశ్వరః । జగదాది
రనాదిస్త్వం జగదంతోనిరంతకః ॥ ॥౯॥

వ్యా ॥ జగదితి ॥ త్వంజగద్యోనిః జగత్కారణంస్వయం అయోని
రనాదిత్వాదకారణకః ॥ అంతయతీత్యంతః, పచాద్యచ్, జగతోంతఃజ
గత్సంహర్తా,స్వయం, నిరంతకః, నిత్యత్వాదంతరహితః, త్వంజగతా
మాదిర్జగదాదిః, సృష్టేఃప్రాగపిసన్నిత్యర్థః ॥ అతఏవత్వమనాది
రాదిరహితః,జగతామీశోనియంతా,స్వయంనిరీశ్వరః, అనియమ్యఇత్య
ర్థః, । శ్రు ॥ యతోవాఇమానిభూతానిజాయంత ఇత్యాదిశ్రుతిరేవా
త్రప్రమాణం । * అయోనిరిత్యాదౌ నఞ్ తత్పురుషాశ్రయణేవిరోధః,
బహువ్రీహిణాతు తత్పరిహారఇతి విరోధాభాసాలంకారః ॥ యదా
హుః, ఆభాసత్వేవిరోధస్య విరోధాభాసఇష్యతఇతి ॥ ॥౯॥

ఆత్మానమాత్మనావేత్సిసృజస్యాత్మానమాత్మనా । ఆత్మ
నాకృతినాచత్వమాత్మన్యేవప్రలీయసే ॥ ॥౧౦॥

వ్యా ॥ తవతునప్రపంచస్యేవ జన్మతిరోధానజ్ఞానేషు పరాపేక్షే
త్యాహ ॥ఆత్మానమితి॥ హేభగవన్ త్వమాత్మానం లోకానుగ్రహార్థం
బ్రహ్మరూపేణోత్పాదయిష్యంతం స్వస్వరూపం ఆత్మనైవ వేత్సిజానా
సి ॥ సర్వాపిక్రియాకర్తృవ్యాపారః జ్ఞానపూర్వికేతిభావః ॥ తథాఆత్మా
నమాత్మనైవ ఆత్మన్యేవేత్యత్రాపి సంబధ్యతే స్వస్మిన్నేవసృజసి అధి
ష్ఠానమపి స్వయమేవేత్యర్థః ॥ శ్రు ॥ స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితమితి

---

* తైత్తిరీయారణ్యకే - ప్ర - ౫ - అను ౧౫

శ్రుతేః, కృతేనాసమర్థేన, ఇదం సర్వత్ర సంబధ్యతే, ఆత్మనా స్వేనై
వ ఆత్మన్యేవ ప్రలీయసే స్వస్మిన్నేవ ప్రలీనో భవసి, లీయతేర్దైవాది
కాత్కర్తరి లట్ । ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి వార్తికాత్స
ర్వత్రాత్మనేతి తృతీయా, నహి తే ప్రపంచస్యేవ జ్ఞానోత్పత్తిలయేషు ప
రాపేక్షేతి ఫలితార్థః ॥ ... ... ॥ ౧౦ ॥

ద్రవస్సంఘాతకఠినస్స్థూలస్సూక్ష్మో లఘుర్గురుః । వ్య
క్తో వ్యక్తేతరశ్చాసి ప్రాకామ్యం తే విభూతిషు ॥ ౧౧ ॥

వ్యా ॥ ద్రవ ఇతి ॥ త్వమిత్యనుషజ్యతే – హే భగవన్ త్వం ద్రవః సరి
త్సముద్రాదివత్ రసాత్మకః అసి, సంఘాతేన నిబిడ సంయోగేన కఠి
నః మహీధరాదివత్, స్థూలః, ఇంద్రియగ్రహణయోగ్యః ఘటాదివత్,
సూక్ష్మోఽతీంద్రియః పరమాణ్వాదివత్, లఘురుత్పతనయోగ్యః తూలా
దివత్, గురుర్హేమాద్రివదచలనీయోఽసి, వ్యక్తః కార్యరూపః, వ్యక్తే
తరః కారణరూపశ్చాసి, ఏవంభూతేషు అణిమాదిషు తే తవ ప్రకామ
స్వభావః ప్రాకామ్యం యథాకామత్వం ॥ ... ॥౧౧॥

ఉద్ఘాతః ప్రణవో యాసాం న్యాయైస్త్రిభిరుదీరణమ్ ।
కర్మ యజ్ఞః ఫలం స్వర్గస్తాసాం త్వం ప్రభవో గిరామ్ ॥

వ్యా ॥ ఉద్ఘాత ఇతి ॥ హే భగవన్ యాసాం గిరాం వాచాం ఉద్ఘా
త ఉపక్రమః ప్రణవః ఓంకారాత్మకః ॥ని॥ ఓంకారప్రణవౌ సమౌ ఇతి ॥
స్యాదభ్యాధానముద్ఘాత ఆరంభ ఇతి చామరః – ఇదముపసంహారస్యాప్యు
పలక్షణమ్ – బ్రాహ్మణః ప్రణవం కుర్యాదాదావంతే చ సర్వదా – దహ
త్యనఃకృతం పూర్వం పరస్తాచ్చ విశేషత ఇతి నిరుక్తపరిశిష్టయోర్న్యాసః
* నిర్యంతన్త ఏభిరర్థవిశేషా ఇతి న్యాయాస్స్వరాః – ఉక్తం చ । స్వర
విశేషాదర్థప్రతిపత్తిః, యథేంద్రశత్రుస్స్వరతోఽపరాధాదితి – యా

---

* మనురపి । బ్రాహ్మణః ప్రణవం కుర్యాదాదావంతే చ సర్వ
దా ॥ స్రవత్యనోంకృతం పూర్వం పరస్తాచ్చ విశీర్యతే, ఇతి ॥

సాంత్రిభి ర్వ్యాకృతైః స్వరైరుదాత్తానుదాత్తస్వరితైః ఉదీరణం ఉచ్చా
రణం, యాసాం కర్మ ప్రతిపాద్యమితి శేషః, యజ్ఞః జ్యోతిష్టోమాదిః;
నతు చైత్యవందనాదిరితి భావః, యాసాం ఫలం స్వర్గః, కర్మ ద్వా
రేతి శేషః, కర్మస్వర్గాభ్యామపవర్గయో రప్యుపలక్షణం, త్వం తా
సాంగిరాం వేదానామిత్యర్థః ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం ప్ర
ణేతా స్మర్తా వా మతభేదేన ॥ ... ॥ ౧౨ ॥

త్వామామనంతి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవర్తినీమ్ । త
ద్దర్శినముదాసీనం త్వామేవ పురుషం విదుః ॥ ౧౩ ॥

వ్యా ॥ త్వామితి ॥ హే భగవన్ త్వం పురుషస్యార్థో భోగాపవ
ర్గరూపః తదర్థం ప్రవర్తత ఇతి పురుషార్థప్రవర్తినీ తాం ప్ర
కృతిం త్రైగుణ్యాత్మకం మూలకారణం ॥ ని ॥ ప్రకృతిః పంచభూతే
షు ప్రధానే మూలకారణ ఇతి యాదవః । ఆమనంతి కథయంతి, మ్నా
అభ్యాస ఇతి ధాతోర్లట్, పాఘ్రాధ్మాస్థామ్నాదాణిత్యాదినా మనా
దేశః, ప్రకృతిపురుషయోః భేదాగ్రహణాత్ ప్రకృత్యభేదవ్యపదేశః।
త్వామేవ తాం ప్రకృతిం సాక్షిత్వేన పశ్యతీతి తద్దర్శినం ఉదాసీనం కూ
టస్థం పురుషం విదుః విదంతి, విదో లటో వేతి ఝేః జుసాదేశః - అజా
మేకామిత్యాదిశ్రుతిరత్ర మూలం * ॥ ... ॥ ౧౩ ॥

త్వం పితౄణామపి పితా దేవానామపి దేవతా । పర
తోఽపి పరశ్చాసి విధాతా వేధసామపి ॥ ॥ ౧౪ ॥

వ్యా ॥ త్వమితి ॥ హే భగవన్ త్వం పితౄణామగ్నిష్వాత్తాదీ
నామపి పితా తేషామపి తర్పణీయ ఇత్యర్థః, దేవానామింద్రాదీ
నామపి దేవతా తేషామపి యజనీయ ఇత్యర్థః, పరతోఽపి పరశ్చాసి స
ర్వోత్తరోఽసీత్యర్థః - ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ ప

---

* అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయంతీం
సురూపాం । అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభో
గామజోఽన్యః । తై - ఆర - ప్ర - ౬ - అను ౨౦ ॥

రంమనః - మనసశ్చపరాబుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మామహాన్ పరః - మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః-పురుషాన్నపరం కించిత్ సాకాష్ఠా సాపరాగతిః, * ఇతిసర్వోత్తరత్వాభిధానాత్, వేధసాం దక్షాదీనామపి విధాతాసి‌స్రష్టాసి॥ ... ... ॥౧౪॥

త్వమేవహవ్యంహోతాచ భోజ్యంభోక్తాచశాశ్వతః।
వేద్యంచవేదితాచాసిధ్యాతాధ్యేయంచయత్పరమ్॥౧౫॥

వ్యా॥ త్వమేవేతి॥ శశ్వత్సిద్ధశ్శాశ్వతః। శైషికోణ్ప్రత్యయః। యద్యపి, కాలాద్ఠఞితిఠఞపవాదః, అతఏవసూత్రకారస్యాపిప్రయోగః "యేషాంచవిరోధశ్శాశ్వతికః" ఇతి। తథాపిప్రయోగవశాత్సాధురిత్యాహవామనః ‡। శాశ్వతస్త్వమేవ - హూయతఇతిహవ్యం హవి రాజ్యాదికం, జుహోతీతి హోతాయజమానశ్చాసి, భోజ్యం అభ్యవహార్యం అన్నం, భోజ్యం భక్ష్యఇతినిపాతనాత్ కుత్వాభావః, భోక్తాఅన్నాదశ్చాసి, వేద్యం సాక్షాత్కార్యంవస్తు- వేదితాసాక్షాత్కర్తాచాసి, ధ్యాతా స్మర్తా యత్పరంవస్తు ధ్యేయం తచ్చాసి, సాక్షాత్కారసాధనభూతప్రత్యయవిశేష ప్రవాహోధ్యానం ॥౧౫॥

ఇతితేభ్యస్స్తుతీశ్శ్రుత్వాయథార్థాహృదయంగమాః।
ప్రసాదాభిముఖోవేధాః ప్రత్యువాచదివౌకసః॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ వేధాః బ్రహ్మా, ఇతితేభ్యః, ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వాత్పంచమీ, యథార్థాస్సత్యాః అతఏవహృదయంగచ్ఛంతీతి హృదయంగమాః మనోహరాః, ఖచ్ప్రకరణేగమేస్సుప్యుపసంఖ్యానమితి ఖచ్ప్రత్యయః, అరుర్ద్విషదజంతస్యముమితిముమాగమః, స్తుతీఃస్తోత్రాణి శ్రుత్వాప్రసాదాభిముఖః అనుగ్రహప్రవణస్స

* కఠోపనిషత్తృతీయవల్ల్యాం ౧౦ - ౧౧ మంత్రౌ॥
‡ శాశ్వతమితిప్రయుక్తేః, ఇతివామనసూత్రమ్ - అధి - ౫ అ - ౨ సూ, ౫౧

దివౌకసః దేవాన్ప్రత్యువాచ ॥ ... ... ॥౧౬॥

పురాణస్య కవేస్తస్య చతుర్ముఖసమీరితా । ప్రవృత్తి
రాసీచ్ఛబ్దానాం చరితార్థా చతుష్టయీ ॥ ౧౭ ॥

వ్యా ॥ అథ కవిరాహ ॥ పురాణస్యేతి ॥ ద్రవ్యగుణక్రియాజాతి భేదేన చత్వారోఽవయవా అస్యా ఇతి చతుష్టయీ చతుర్విధా, సంఖ్యా యా అవయవే తయప్ ఇతి తయప్, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, శబ్దానాం ప్రవృత్తిర్వైఖరీ ప్రముఖా భారతీ-ఉక్తంచ - వైఖరీశబ్దనిష్పత్తిః మధ్యమాశ్రుతిగోచరా - ద్యోతితార్థా చ పశ్యంతీ సూక్ష్మా వాగనపాయినీ తి-పురాణస్య పురాతనస్య పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః, కవేః కవయితుః తస్య బ్రహ్మణః చతుర్భిర్ముఖైః సమీరితా సతీ, తద్ధితార్థేత్యాదినా ఉత్తరపద సమాసః, సమాహారే చతుర్ముఖేతి స్యాల్, చరితార్థా అన్వర్థా ఆసీల్ - చతుర్ముఖోచ్చారణాచ్చాతుర్విధ్యం సఫలమాసీదిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౧౭ ॥

స్వాగతం స్వానధీకారాన్ప్రభావైరవలంబ్య వః । యు
గపద్యుగబాహుభ్యః ప్రాప్తేభ్యః ప్రాజ్యవిక్రమాః ॥

వ్యా ॥ భగవానాహ, స్వాగతమితి ॥ హే ప్రాజ్యవిక్రమాః ప్రభూతపరాక్రమా దేవాః ॥ ని ॥ ప్రాజ్యం భూరిప్రభూతం చేతియాదవః - స్వాన్ స్వకీయానధీకారాన్ నియోగాన్, ఉపసర్గస్య ఘఞీతి వా దీర్ఘః, ప్రభావైః సామర్థ్యైః అవలంబ్య ఆస్థాయ యథాధికారం స్థిత్వాపీత్యర్థః యుగపత్సమకాలం ప్రాప్తేభ్యః ఆగతేభ్యః యుగపత్ప్రాప్త్యా మహత్కార్య మనుమీయత ఇతి భావః, యుగబాహుభ్యః దీర్ఘబాహుభ్య ఇత్యర్థః ఆజానుబాహుత్వం భాగ్యలక్షణం । వః యుష్మభ్యం, బహువచనస్య వస్నసావితి వసాదేశః, కర్మణాయమభిప్రైతీత్యత్రస్థకర్మపదేన క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వం, స్వాగతం శోభనమాగమనం, కాకురత్రానుసంధేయా ॥ ॥ ౧౮ ॥

కిమిదం ద్యుతిమాత్మీయాం నబిభ్రతి యథాపురా । హి
మక్లిష్టప్రకాశాని జ్యోతీంషీవ ముఖానివః ॥ ౧౯ ॥

వ్యా ॥ కిమితి ॥ వత్సా ఇత్యుత్తరశ్లోకీయం సంబోధనమత్రాపి ప్రయోజనీయం । హే వత్సాః పుత్రకాః హిమేన నీహారేణ క్లిష్టప్రకాశాని మందప్రభాణి జ్యోతీంషి నక్షత్రాణీవ ॥ ని ॥ దీప్తితారాహుతాశేషు జ్యోతిరితి శాశ్వతః । వః యుష్మాకం ముఖాని పురా యథా పూర్వమివ ఆత్మీయాం ద్యుతిం న బిభ్రతి, ఇదం కిం, కిం నిబంధనమిత్యర్థః కిమిదమిత్యనేన వాక్యార్థః పరామృశ్యతే ॥ ... ॥ ౧౯ ॥

ప్రశమాదర్చిషామేతదనుద్గీర్ణసురాయుధమ్ । వృత్ర
స్యహంతుఃకులిశం కుంఠితాశ్రీవలక్ష్యతే ॥ ॥ ౨౦ ॥

వ్యా ॥ ఉక్తమేవప్రపంచయతి సప్తభిః ॥ ప్రశమాదితి ॥ అర్చిషాం తేజసాం ప్రశమాన్నిర్వాణాత్ అనుద్గీర్ణసురాయుధం అనుదితచిత్రప్రభమిత్యర్థః- ఏతద్వృత్రస్య హంతురింద్రస్య కులిశం వజ్రం కుంఠితాః అశ్రయో యస్య తత్ కుంఠితాశ్రి కుంఠితకోటీవ లక్ష్యతే దృశ్యతే ॥

కించాయమరిదుర్వారః పాణౌ పాశః ప్రచేతసః । మం
త్రేణహతవీర్యస్య ఫణినో దైన్యమాశ్రితః ॥ ౨౧ ॥

వ్యా ॥ కించేతి ॥ కించాయమరిదుర్వారః రిపుదుష్ప్రధర్షః ప్రచేతసో వరుణస్య ॥ ని ॥ ప్రచేతా వరుణః పాశీత్యమరః - పాణౌ పాశః రజ్జ్వాయుధవిశేషః - మంత్రేణ గారుడేన హతవీర్యస్య ప్రతిబద్ధశక్తేః ఫణినస్సర్పస్య దైన్యం శోచ్యత్వమాశ్రితః, అత్ర ఫణినిష్ఠదైన్యస్య పాశే అసంభవాద్దైన్యమివ దైన్యమితి కల్పనాదసంభవద్వస్తుసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః ॥ ... ॥ ౨౧ ॥

కుబేరస్యమనశ్శల్యం శంసతీవపరాభవమ్ । అపవిద్ధగ
దోబాహుర్భగ్నశాఖఇవద్రుమః ॥ ॥ ౨౨ ॥

వ్యా ॥ కుబేరస్యేతి ॥ అపవిద్ధా త్యక్తా గదా యేన సః అపవిద్ధగద

అతఏవ భగ్నా శాఖా యస్య సః భగ్నశాఖః ద్రుమ ఇవ స్థితః కుబేరస్య బాహుః మనశ్శల్యం దుఃఖహేతుత్వాత్ మనశ్శల్యప్రాయమిత్యర్థః పరాభవం శత్రుకృతమితి శేషః - శంసతీవ కథయతీవ, లక్షణయా అనుమాపయతీత్యర్థః బాహోర్ముఖ్యకథనస్యాసంభవాత్ ఇవశబ్దోఽప్యతఏవ ॥

యమోఽపి విలిఖన్ భూమిం దండేనాస్తమితత్విషా । కు
రుతేఽస్మిన్నమోఘేఽపి నిర్వాణాలాతలాఘవమ్ ॥ ౧౩॥

వ్యా ॥ యమ ఇతి ॥ యమోఽపి - అస్తమితాః నాశం ప్రాప్తాః అస్తమితి మకారాంతమవ్యయం, ద్వితీయాశ్రితేత్యాదినా సమాసః, అస్తమితాః త్విషః యస్య తేన నిస్తేజస్కేన దండేన భూమిం విలిఖన్ అమోఘేఽపి, ప్రాగితి భావః, అస్మిన్ దండే నిర్వాణాలాతస్య శాంతోల్ముకస్య యల్లాఘవం క్లైబ్యం తత్కురుతే ॥ ని ॥ అలాతముల్ముకం జ్ఞేయమితి హలాయుధః, నిర్వాణోఽవాత ఇతి నిపాతనాన్నిష్ఠానత్వం, అతోఽపి లాఘవమివ లాఘవమితి కల్పనాన్నిదర్శనాలంకారః ॥ ॥ ౧౩ ॥

అమీ చ కథమాదిత్యాః ప్రతాపక్షతిశీతలాః । చిత్రన్య
స్తా ఇవ గతాః ప్రకామాలోకనీయతామ్ ॥ ౧౪ ॥

వ్యా ॥ అమీ చేతి ॥ ప్రతాపక్షయేణ తేజఃక్షయేణ శీతలాః అమీ ఆదిత్యాః, ద్వాదశేతి శేషః - కథం కేన హేతునేత్యర్థః - చిత్రన్యస్తాశ్చిత్రలిఖితా ఇవ ప్రకామమత్యంతమాలోకనీయతాం దృశ్యతాం గతాః ॥

పర్యాకులత్వాన్మరుతాం వేగభంగోఽనుమీయతే । అం
భసామోఘసంరోధః ప్రతీపగమనాదివ ॥ ౧౫ ॥

వ్యా ॥ పర్యాకులత్వాదితి ॥ మరుతాం వాయూనాం, సప్తానామితి శేషః * - పర్యాకులత్వాత్ స్ఖలితగతిత్వాద్ధేతోః వేగభంగః - అంభసాం ప్రతీపగమనాదుత్తానారోహణాదిత్యర్థః ఓఘసంరోధః ప్రవా

---

* ఆవహః ప్రవహశ్చైవ సంవహశ్చోద్వహస్తథా । వివాహాఖ్యః పరివహః పరీవహ ఇతి క్రమాత్ । సప్తైతే మారుతస్కంధా మహర్షిభిరుదీరితాః ॥

హాప్రతిబంధ ఇవ అనుమీయతే ॥ ... ॥ ౨౫ ॥

ఆవర్జితజటామౌళి విలంబిశశికోటయః । రుద్రాణా
మపి మూర్ధానః క్షతహుంకారశంసినః ॥ ౨౬ ॥

వ్యా ॥ ఆవర్జితేతి ॥ ఆవర్జితేషు పరాభవ దుఃఖావనమ్రేషు జటానాం మౌళిషు జటాజూటేషు విలంబిన్యః స్రంసిన్యః శశికోటయః- శశిరేఖా యేషాం తే తథోక్తా రుద్రాణామపి, ఏకాదశానామితి శేషః మూర్ధానః క్షతహుంకారశంసినః క్షతం హుంకారం శంసంతీతి తథోక్తాః, హుంకారక్షత్యనుమాపకా ఇత్యర్థః, హుంకారశస్త్రా హి రుద్రా ఇతి భావః ॥ ... ... ॥ ౨౬ ॥

లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః । అ
పవాదైరివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః ॥ ౨౭ ॥

వ్యా ॥ లబ్ధేతి ॥ ప్రథమం పూర్వం లబ్ధప్రతిష్ఠాః లబ్ధస్థితయః లబ్ధావకాశా ఇత్యన్యత్ర, యూయం బలవత్తరైః - పౌరుషాతిరేకాత్ప్రబలతరైః, నిరవకాశైరిత్యపరత్ర, పరైశ్శత్రుభిః - ఉత్సర్గాః సామాన్యశాస్త్రాణి మాహింస్యాదిత్యేవమాదీని, అపోద్యంతే ఏభిరిత్యపవాదైః అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేత్యేవమాది విశేషశాస్త్రైరివ కృతవ్యావృత్తయః కృతప్రతిష్ఠాభంగాః - కృతవిషయసంకోచరూప బాధా ఇత్యన్యత్ర, విషయసంకోచ ఏవ బాధ ఇత్యాచార్యాః । నిషేధశాస్త్రస్య వైదికహింసాపరిహారేణ లౌకికమాత్ర వ్యవస్థాపనాద్విషయ సంకోచ ఇత్యలమతి గహనావగాహేన ॥ ... ॥ ౨౭ ॥

తద్బ్రూత వత్సాః కిమితః ప్రార్థయధ్వం సమాగతాః ।
మయి సృష్టిర్హి లోకానాం రక్షా యుష్మాస్వవస్థితా ॥

వ్యా ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ హే వత్సాః-॥ ని ॥ వత్సస్తర్ణక పుత్రాదిర్వర్షే వత్సం తు వక్షసి ॥ ఇతి విశ్వః - స్వయం పితామహత్వాద్వత్సా ఇత్యామంత్రణం, సంఘీభూయ గతాస్సమాగతాః - ఇతో మత్తః కిం ప్రార్థయధ్వం కిమిచ్ఛథేత్యర్థః బ్రూత, లోకరక్షణస్య యు

యమేవకర్తారఇత్యాహ । హియస్మాత్త్రయిలోకానాం సృష్టిః, యు ష్మాసురక్షా అవస్థితా అతస్తదర్థమపి నాస్తిమదపేక్షేత్యర్థః ॥ ౨౮

తతో మందానిలోద్ధూతకమలాకరశోభినా । గురుం
నేత్రసహస్రేణ చోదయామాసవాసవః ॥ ౨౯ ॥

వ్యా ॥ తతఇతి ॥ తతః భగవత్ప్రశ్నానంతరం వాసవః ఇంద్రః గురుంబృహస్పతిం ॥ ని ॥ గురూగీష్పతి పిత్రాద్యావిత్యమరః - మందానిలేనఉద్ధూతైఃకంపితైః కమలాకరైః సరస్సఃశోభతఇతితథోక్తేన నేత్రాణాం సహస్రేణచోదయామాస సహస్రగ్రహణమాస్థాతిశయార్థం, అనిమిషాణామపిప్రయత్నవశాదక్షిస్పందోనవిరుధ్యతే ॥ ౨౯ ॥

సద్వినేత్రంహరేశ్చక్షు స్సహస్రనయనాధికమ్ । వా
చస్పతిరువాచేదం ప్రాంజలిర్జలజాసనమ్ ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ హరేఃఇంద్రస్య ॥ని॥ ఇంద్రోదుశ్చ్యవనోహరిరితి హలాయుధః - సహస్రాన్నయనేభ్యః అధికం, తదగోచరార్థదర్శిత్వాదితిభావః - ద్వేనేత్రేయస్యతద్ద్వినేత్రం ప్రసిద్ధాచ్చక్షుషోయం విశేష ఇత్యర్థః - చక్షుఃచక్షుర్భూతః, చక్షుష్ట్వారోపస్య ప్రకృతోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః, సవాచస్పతిః, కస్కాదిత్వాదలుక్సత్వే, షష్ఠ్యాః పతిపుత్రేత్యాదినా సత్వమితిస్వామీ, తన్న, తస్యచ్ఛందోవిషయత్వాత్, ప్రాంజలిస్సన్ జలజాసనంబ్రహ్మాణం ఇదంవక్ష్యమాణమువాచ ॥ ... ... ॥ ౩౦ ॥

ఏవంయదాత్థభగవన్నామృష్టం నఃపరైఃపదమ్ । ప్ర
త్యేకం వినియుక్తాత్మాకథంనజ్ఞాస్యసిప్రభో ॥ ౩౧ ॥

వ్యా ॥ ఏవమితి ॥ హేభగవన్ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్న ఏవంయద్వచనమాత్థ, కృతవ్యావృత్తయః పరైరితిబ్రువీషి ॥ సూ ॥ బ్రువఃపంచానామిత్యాదినా ఆహాదేశః, ఆహస్థఇతిథాదేశః । వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వాఇతి వర్తమానప్రయోగః, వామనస్తుభ్రాంత్యా

యంప్రయోగఇత్యాహ, అహేతిభూతేన్యణలంతభ్రమాద్బ్రువో లిటీతి।
* తత్ ఏవంసత్యం, నొస్మాకంపదంఅధికారగపరైః శత్రుభిః అస్పృష్టం ఆక్షిప్తం, హేపభోపత్యేకం ప్రతిపురుషం వినియక్తాత్మా ప్రవేశిత స్వయూపస్సర్వాంతర్యామీత్యర్థః త్వంకథం నజ్ఞాస్యసినవెత్సి, వర్తమానేపివచనభంగ్యాభవిష్యన్నిర్దేశః ప్రసిద్ధ, అపహ్నవెజ్ఞః, అకర్మకాచ్చేత్యాత్మనేపదవికల్పః ॥ ... ॥ ౩౧ ॥

త్వయాదత్త(భవల్లబ్ధ)వరోదీర్ణ స్తారకాఖ్యోమహా
సురః। ఉపప్లవాయలోకానాంధూమకేతురివోత్థితః॥

వ్యా ॥ ఉక్తమేవప్రపంచయతి ॥ త్వయేతి - త్వయాదత్తేనవరేణ ఉదీర్ణః ఉద్ధతః తారకఇత్యాఖ్యానామధేయం యస్యతారకాఖ్యః మహానసురో మహాసురః - సన్మహత్పరమోత్తమోత్కృష్టాః పూజ్యమానైరితితత్పురుషః, ధూమకేతురుత్పాత విశేషఇవలోకానా ముపప్లవాయోపద్రవాయఉత్థితః ॥ ... ... ॥ ౩౨ ॥

పురేతావంతమేవాస్య తనోతిరవిరాతపమ్ । దీర్ఘి
కాకమలోన్మేషో యావన్మాత్రేణసాధ్యతే ॥ ౩౩ ॥

వ్యా ॥ పురఇతి ॥ అస్యతారకస్యపురేనగరే తావంతంతావన్మాత్రమేవ ఆతపంతనోతియావన్మాత్రేణయావతైవ, యావతీమాత్రామితిరస్య యావన్మాత్రం తేనవా ఆతపేన ॥ ని ॥ మాత్రాపరిచ్ఛదే । అల్పేచపరిమాణేస్యాత్ మాత్రం కార్త్స్న్యేవధారణేఇత్యమరః - దీర్ఘికాకమలాన్మేషః దీర్ఘికాసుక్రీడావాపీషుయాని కమలానిపద్మాని తేషాము న్మేషః వికాసః సాధ్యతెనిష్పాద్యతే, కఠోరకిరణోపిమందోష్ణస్సన్నేవతద్భీత్యాతత్పురేప్రకాశత ఇత్యభిప్రాయః ॥ ॥ ౩౩ ॥

సర్వాభిస్సర్వదాచంద్రస్తంకళాభిర్నిషేవతే । నాద
త్తేకేవలాంరేఖాం హరచూడామణీకృతామ్ ॥ ౩౪ ॥

---

* అధి, ౫, అ, ౨ - సూత్ర ౮౪.

వ్యా ॥ సర్వాభిరితి ॥ చన్ద్రః తం తారకం సర్వదా కృష్ణపక్షేపీత్య ర్థః సర్వాభిః కళాభిః నిషేవతే ॥ ని ॥ కళాతుషోడశోభాగ ఇత్య మరః, కింతు కేవలాం ఏకాం ॥ ని ॥ కేవలః కృత్స్న ఏక శ్చేతి శాశ్వతః, హరచూడామణీకృతాం శివశిరోమణీకృతాం 'రేఖాంకళాం' నాదత్తేన గృహ్ణాతి ॥ ... ... ॥ ౩౪ ॥

వ్యావృత్తగతిరుద్యానే కుసుమస్తేయ సాధ్వసాత్ ।
నవాతి వాయుస్తత్పార్శ్వే తాళవృంతానిలాధికమ్ ॥

వ్యా ॥ వ్యావృత్తేతి ॥ వాయుః స్తేనస్య భావః కర్మ వా స్తేయం చౌర్యం, స్తేనాద్యన్నలోపశ్చేతి యత్ప్రత్యయః-నలోపశ్చ, కుసుమా నాం స్తేయం తస్మాత్ స్తేయాభియోగాత్ తద్దండాద్వా సాధ్వసం భ యం తస్మాద్ధేతో రుద్యానే వ్యావృత్తగతిః నివృత్తోద్యానసంచారస్సన్ని త్యర్థః, సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, తత్పార్శ్వే తత్సమీపే తాళవృంతైరుద్గీర్యతే తాళస్యేవ వృంతమస్యేతి వా తాళవృంతం తస్య అనిలాద్వ్యజనసంచార పవనాదధికం యథాతథా న వాతి-॥ ని ॥ వ్యజనం తాళవృంతక మిత్యమరః ॥ ... ... ॥ ౩౫ ॥

పర్యాయసేవాముత్సృజ్య పుష్పసంభారతత్పరాః । ఉ
ద్యాన పాలసామాన్య మృతవ స్తముపాసతే ॥ ౩౬ ॥

వ్యా ॥ పర్యాయేతి ॥ ఋతవష్షడ్వసంతాదయః పర్యాయసేవాం క్రమసేవాం ఉత్సృజ్య పుష్పాణాం సంభారేణ సంగ్రహే తత్పరా ఆసక్తా స్సంత ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ తత్పరే ప్రసితాసక్తావిత్యమరః । ఉద్యానపా లైః సామాన్యం సాధారణం యథాతథా తం తారకం ఉపాసతే సేవన్తే, శీతోష్ణాదిదోషప్రకాశనం తు దూరాపాస్తమితి భావః ॥ ౩౬ ॥

తస్యోపాయనయోగ్యాని రత్నాని సరితాంపతిః । కథ
మప్యంభసా మంతరానిష్పత్తేః ప్రతీక్షతే ॥ ౩౭ ॥

వ్యా ॥ తస్యేతి ॥ సరితాంపతిః సముద్రః తస్య తారకస్య ఉపాయ నానాం ప్రాభృతానాం యోగ్యాని-॥ ని ॥ ప్రాభృతం తు ప్రదేశనం ।

ఉపాయనమిత్యమరః - రత్నాన్యంభసాం । అంతః ఆన్నివృత్తేః పరిపాకపర్యంతం, వికల్పాదసమాసః, కథమపి మహతాయత్నేనప్రతీక్షతే, కదాపచ్యేరన్నిత్యైకాగ్ర్యేణ ప్రతిపాలయతీత్యర్థః ॥ ౩౭ ॥

జ్వలన్మణిశిఖాశ్చైనం వాసుకిప్రముఖానిశి । స్థిరప్రదీ
పతామేత్యభుజంగాః పర్యుపాసతే ॥ ॥ ౩౮ ॥

వ్యా ॥ జ్వలదితి ॥ కించేతిచార్థః, జ్వలంత్యో మణీనాం శిరోమణిక్యానాం శిఖాజ్వాలాయేషాం తేవాసుకిప్రముఖాభుజంగాస్సర్పాః, షిద్గాశ్చధ్వన్యంతే- ని ॥ భుజంగష్షిద్గసర్పయోరితివిశ్వః- నిశిస్థిరప్రదీపతాంఅనిర్వాణదీపతామేత్యఏనంతారకంపర్యుపాసతేపరివృత్యసేవంతే॥

తత్కృతానుగ్రహాపేక్షీతం ముహుర్దూతహారితైః ।
అనుకూలయతీంద్రోఽపి కల్పద్రుమవిభూషణైః ॥ ౩౯ ॥

వ్యా ॥ తదితి ॥ ఇంద్రోఽపి తేనతారకేణ కృతంతత్కృతం అనుగ్రహంప్రసాదం ఆపేక్షతఇతితథోక్తస్సన్ ముహుర్దూతహారితైఃదూతప్రాపితైః కల్పద్రుమాణాం కల్పవృక్షాణాం విభూషణైస్తత్ప్రసూనైరిత్యర్థః - తంతారకంఅనుకూలయతి అనుకూలంకరోతి ॥ ౩౯ ॥

ఇత్థమారాధ్యమానోఽపి క్లిశ్నాతిభువనత్రయమ్ । శా
మ్యేత్ప్రత్యపకారేణనోపకారేణదుర్జనః ॥ ౪౦ ॥

వ్యా ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణరవిశశిపవనోదధి భుజంగసురేంద్రైః ఆరాధ్యమానః సేవ్యమానోఽపి భువనత్రయం క్లిశ్నాతిపీడయతి - తథాహి - దుర్జనః ప్రత్యపకారేణైవశామ్యేత్ శాంతో భవేదుపకారేణతునశామ్యేత్ ప్రత్యుత ప్రకుప్యతీతిభావః ॥ ౪౦ ॥

తేనామరవధూహస్తసదయాలూనపల్లవాః । అభిజ్ఞా
శ్ఛేదపాతానాం క్రియంతేనందనద్రుమాః ॥ ౪౧ ॥

వ్యా ॥ తేనతారకేణ అమరవధూనాంహస్తైస్సుకుమారైరితిభావః- సదయాలూనాస్సదయం యథాతథాఅవతంసార్థం ఛిన్నాగ్రపల్లవాః

యేషాం తే నందనద్రుమాః - ఛేదాశ్చ పాతాశ్చ ఛేదపాతాః తేషాం,
అభిజానంతీత్యభిజ్ఞాః కృద్యోగాత్కర్మణిషష్ఠీ, క్రియంతే ॥ ౪౧ ॥

వీజ్యతే స హి సంసుప్తశ్శ్వాససాధారణానిలైః । చామ
రైస్సురబందీనాం బాష్పశీకరవర్షిభిః ॥ ౪౨ ॥

వ్యా ॥ వీజ్యత ఇతి ॥ స తారకః సంసుప్తస్సన్ శ్వాససాధారణాని
శ్వాససమానః అనిలః యేషాం తైః, తతోఽప్యాధిక్యే నిద్రాభంగభయా
దితి భావః - బాష్పశీకరవర్షిభిః, తాసాం రోదనస్యాయమేవావకా
శ ఇతి భావః, సురబందీనాం సురోపగ్రహస్త్రీణాం సంబంధిభిః ॥ ని ॥
ప్రగ్రహోపగ్రహౌ బంద్యామిత్యమరః - చామరైర్వీజ్యతే హి ॥ ౪౨ ॥

ఉత్పాట్య మేరుశృంగాణి క్షుణ్ణాని హరితాం ఖురైః ।
ఆక్రీడపర్వతాస్తేన కల్పితాస్స్వేషు వేశ్మసు ॥ ౪౩ ॥

వ్యా ॥ ఉత్పాట్యేతి ॥ తేన తారకేణ హరితాం సూర్యాశ్వానాం ॥ ని ॥
హరిత్సూర్యేచ సూర్యాశ్వే వర్ణే చ హరిద్దిశీతి కేశవః । ఖురైః శ
ఫైః క్షుణ్ణాని సంచూర్ణితాని, ఏతేన తేషామౌన్నత్యం సూచ్యతే,
మేరుశృంగాణి ఉత్పాట్య స్వేషు వేశ్మసు, వేశ్మస్వితి బహువచనేనా
స్య భువనత్రయనివాసస్సూచితః । ఆక్రీడంతే ఏష్విత్యాక్రీడాః తే చ
తే పర్వతాశ్చ ఆక్రీడపర్వతాః, కల్పితాః కృతాః ॥ ౪౩ ॥

మందాకిన్యాః పయశ్శేషం దిగ్వారణమదావిలమ్ ।
హేమాంభోరుహసస్యానాం తద్వాప్యో ధామ సాం
ప్రతమ్ ॥ ... ... ॥ ౪౪ ॥

వ్యా ॥ మందాకిన్యా ఇతి ॥ సాంప్రతం సంప్రతి మందాకిన్యాః, దిగ్వా
రణానాం దిగ్గజానాం మదైరావిలం పయో జలమేవ, శిష్యత ఇతి శేషం
శిష్టం, కర్మార్థే ఘఞ్ప్రత్యయః - త్రిష్వన్యదుపయుక్తత ఇతి నపుం
సకత్వం, తర్హి కనకకమలాని క్వగతానీత్యత ఆహ ॥ హేమేతి ॥ హే
మాంభోరుహాణ్యేవ సస్యాని తేషాం తు తస్య తారకస్య వాప్య ఏవ ధామ

స్థానం, సర్వాణ్యపి సరోరుహాణ్యుత్పాట్య స్వదీర్ఘికాస్వేవ ప్రతి
రోపితవానిత్యర్థః ॥ ... ... ॥౪౪॥

భువనాలోకనప్రీతిస్స్వర్గిభిర్నానుభూయతే । ఖిలీ
భూతే విమానానాం తదాపాతభయాత్పథి ॥ ౪౫ ॥

వ్యా ॥ భువనేతి ॥ తస్య తారకస్య ఆపాతభయాత్సమాపత్తిభయా
ద్విమానానాం దేవయానానాం పథి ఖిలీభూతే సతి ॥ ని ॥ ద్వే ఖిలా
ప్రహతే సమే ఇత్యమరః - స్వర్గిభిః దేవైః భువనానాం ఆలోకనేన
యా ప్రీతిస్సా నానుభూయతే ॥ ... ॥ ౪౫ ॥

యజ్వభిస్సంభృతం హవ్యం వితతేష్వధ్వరేషు సః । జాత
వేదోముఖాన్మాయీ మిషతామాచ్ఛినత్తి నః ॥౪౬॥

వ్యా ॥ యజ్వభిరితి ॥ యజ్వభిః విధివదిష్టవద్భిః ॥ ని ॥ యజ్వా
తు విధినేష్టవానిత్యమరః, సుయజోర్ఙ్వనిబితి ఙ్వనిప్ - వితతేష్వధ్వ
రేషు యజ్ఞేషు సంభృతం దత్తం హవ్యం హవిః మాయీ మాయావాన్,
వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః, సః తారకో నోస్మాకం మిషతాం పశ్యతాం, అస్మాసు ప
శ్యత్సు సత్స్వేవేత్యర్థః, షష్ఠీ చానాదర ఇతి షష్ఠీ, జాతవేదా వహ్నేరేవ
ముఖం జాతవేదోముఖం తస్మాదాచ్ఛినత్తి, ఆక్షిప్య గృహ్ణాతీత్యర్థః ॥

ఉచ్చైరుచ్చైశ్శ్రవాస్తేన హయరత్నమహారి చ । దేహ
బద్ధమివేంద్రస్య చిరకాలార్జితం యశః ॥ ౪౭ ॥

వ్యా ॥ ఉచ్చైరితి ॥ కించేతి చార్థః, తేన తారకేణ ఉచ్చైరున్నతం
ఉచ్చైశ్శ్రవా నామ హయేషు రత్నం హయరత్నం అశ్వశ్రేష్ఠం ॥ ని ॥ ర
త్నం శ్రేష్ఠే మణావపీతి విశ్వః, తస్య శుభ్రత్వాదుత్ప్రేక్షతే, దేహబద్ధం బ
ద్ధదేహం మూర్తిమదిత్యర్థః, ఆహితాగ్న్యాదిత్వాన్నిష్ఠాయాః పర
నిపాతః, చిరకాలార్జితమింద్రస్య యశ ఇవ అహారి అపహృతం ॥ ౪౭ ॥

తస్మిన్నుపాయాస్సర్వే నః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః ।
వీర్యవంత్యౌషధానీవ వికారే సాన్నిపాతికే ॥ ౪౮ ॥

వ్యా ॥ తస్మిన్నితి ॥ క్రూరే ఘాతుకే ॥ ని ॥ నృశంసో ఘాతుకః క్రూర ఇత్యమరః - తస్మిన్నసురే నోస్మాకం - సర్వే ఉపాయాస్సన్నిపాతస్య దోషత్రయస్య ప్రకోపజే సాన్నిపాతికే వికారే జ్వరాదౌ, సన్నిపాతాచ్చేవతత్తద్వ్యాల్ ఠక్ * వీర్యవంతి సారవంత్యౌషధానీవ ప్రతిహతక్రియాః-విఫలప్రయోగాః ॥ ... ॥ ౪౮ ॥

జయాశా యత్ర చాస్మాకం ప్రతిఘాతోత్థితార్చిషా । హ
రిచక్రేణ తేనాస్య కంఠే నిష్కమివార్పితమ్ ॥ ౪౯ ॥

వ్యా ॥ తదేవ ప్రతిహతక్రియత్వమాహ ॥ జయేతి ॥ "నూనమనేన హరిచక్రేణ జేష్యామో వయ"మితి యత్ర హరిచక్రే అస్మాకం జయాశా విజయాశంసా, ఆసీదితి శేషః । ప్రతిఘాతేన ప్రతిహత్యా ఉత్థితార్చిషా ఉద్గతతేజసా తేన హరిచక్రేణ విష్ణోస్సుదర్శనేన అస్య తారకస్య కంఠే నిష్కమురోభూషణమర్పితమివేత్యుత్ప్రేక్షా, స్వయమేవ నిష్కవత్ స్థితమిత్యర్థః ॥ ని ॥ సాష్టే శతే సువర్ణానాం హేమ్న్యురోభూషణే పలే । దీనారేపి చ నిష్కో(స్త్రీ)త్యమరః। తారకశిరశ్ఛేదాయ హరిణా చక్రం ప్రయుక్తం తదపి నష్టశక్తి జాతమితి భావః ॥ ॥ ౪౯ ॥

తదీయాస్తోయదేష్వద్య పుష్కలావర్తకాదిషు । అభ్య
స్యంతి తటాఘాతం నిర్జితైరావణా గజాః ॥ ౫౦ ॥

వ్యా ॥ తదీయా ఇతి ॥ అద్య సంప్రతి నిర్జితః ఐరావణో యైస్తే తథోక్తాః - తస్య తారకస్య ఇమే తదీయాః గజాః పుష్కలాశ్చావర్తకాశ్చ నామ మేఘానాం కూటస్థాః - తే ఆదయో యేషాం తేషు తోయ

---

* యద్యపి, తస్యనిమిత్తం సంయోగోత్పాతావితి సూత్రస్థమిదం వార్తికమితి సన్నిపాతస్య నిమిత్తం సాన్నిపాతికమిత్యర్థో యుక్తః, తథాపి ఫలస్యాపి నిమిత్తత్వేన క్వచిద్వ్యవహారో వర్తత ఇతి సన్నిపాతస్య నిమిత్తం ఫలమిత్యభ్యుపేత్య ఫలితార్థవర్ణనమత్ర బోధ్యం ॥

వైమానికాస్తూష్ణీంవప్రక్రీడాం అభ్యస్యంతి ॥ ... ॥౫౦॥

తదిచ్ఛామో విభో స్రష్టుం సేనాన్యం తస్య శాంతయే ।
కర్మబంధచ్ఛిదం ధర్మం భవస్యేవ ముముక్షవః ॥౫౧॥

వ్యా ॥ సంప్రతి కార్యాంతరం నిరూపయతి ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ హే విభో స్వామిన్ మోక్తుంభవంత్యక్తుమిచ్ఛవః ముముక్షవః విరక్తాః భవస్య సంసారస్య శాంతయే కర్మైవ బంధః తం ఛినత్తీతి కర్మబంధచ్ఛిత్ తం, క్విప్, ధర్మమివ ఆత్మజ్ఞానహేతుభూతమితి శేషః ॥ శ్రు ॥ తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీతి జ్ఞానాదేవ ముక్తిశ్రవణాత్, తస్య తారకస్య శాంతయే నాశాయ సేనాం నయతీతి సేనానీః - చమూపతిః - సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్, తం సేనాన్యం కంచిత్స్రష్టుమిచ్ఛామః వయమితి శేషః ॥ .. ... ॥౫౧॥

గోప్తారం సురసైన్యానాం యం పురస్కృత్య గోత్రభిత్ ।
ప్రత్యానేష్యతి శత్రుభ్యో బందీమివ జయశ్రియం ॥౫౨॥

వ్యా ॥ సేనాన్యస్సృష్టేః ఫలమాహ ॥ గోప్తారమితి ॥ సురసైన్యానాం గోప్తారం రక్షితారం యం సేనాన్యం పురస్కృత్య పురోధాయ, పురోవ్యయమితి గతిత్వాన్నమస్పురసోర్గతో రితి సకారః - గాం పృథ్వీం త్రాయంత ఇతి గోత్రాః పర్వతాః తాన్ భినత్తీతి గోత్రభిదింద్రః జయశ్రియం బందీమివ బందీకృతాం స్త్రియమివ శత్రుభ్యస్సకాశాత్ ప్రత్యానేష్యతి ప్రత్యాహరిష్యతి, తం స్రష్టుమితి పూర్వేణాన్వయః ॥౫౨॥

వచస్యవసితే తస్మిన్ ససర్జ గిరమాత్మభూః । గర్జితా
నంతరాం వృష్టిం సౌభాగ్యేన జిగాయ సా ॥౫౩॥

వ్యా ॥ వచసీతి ॥ తస్మిన్ బృహస్పతేః వచసి అవసితే పరిసమాప్తే సతి ఆత్మభూః బ్రహ్మా గిరం వాచం ససర్జ సృష్టవాన్ జగాదేత్యర్థః, సా గీః సౌభాగ్యేన మనోహరత్వేన, హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపదవృద్ధిః, గర్జితాద్గర్జితస్య వా అనంతరాం వృష్టిం జిగా

యజితవతీ, గర్జితఫలత్వాద్వృష్టేరివ తద్విజ్ఞాపనాఫలత్వాద్గిరస్సాఫ గత్వమితిభావః ॥ ... ... ॥౫౩॥

సంపత్స్యతేవఃకామో౽యం కశ్చిత్కాలః ప్రతీక్ష్యతా
మ్।నత్వస్యసిద్ధౌయాస్యామిసర్గవ్యాపారమాత్మనః॥

వ్యా॥ సంపత్స్యతఇతి ॥ అయంవో౽యుష్మాకంకామః మనోరథఃసేనానీరూపః సంపత్స్యతేసేత్స్యతి, కశ్చిత్కియానపికాలః ప్రతీక్ష్యతాం, తు, కింతు, అస్య సేనాన్యః సిద్ధౌవిషయేఆత్మనః స్వస్యసర్గః సృష్టిరేవవ్యాపారః తంనయాస్యామినాహం స్రక్ష్యామీత్యర్థః॥౫౪॥

ఇతస్సదైత్యఃప్రాప్తశ్రీర్నేతఏవార్హతిక్షయమ్। వి
షవృక్షో౽పిసంవర్ధ్యస్వయంఛేత్తుమసాంప్రతమ్॥౫౫॥

వ్యా॥ కుతఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఇతఇతి ॥ ఇతఃమత్తఏవప్రాప్తశ్రీః-లబ్ధోదయఃసదైత్యః ఇతఃమత్తఏవక్షయం నాశంనార్హతి ॥ తథాహి ॥ అన్యోవృక్షస్తావదాస్తాం, విషాయవిషస్యవావృక్షో విషవృక్షః, సో౽పిసంవర్ధ్యకుతశ్చిత్కారణాత్సమ్యగ్వర్ధయిత్వా స్వయమేవఛేత్తుంఅసాంప్రతం నయుజ్యతేఅనర్హ ఇతియావత్, అసాంప్రతమిత్యనేన నిపాతేనకర్త్రాభిహితత్వాద్వృక్షమితిద్వితీయానభవతి,అనభిహితేకర్మణి ద్వితీయావిధానాత్, యదాహవామనః- నిపాతేనాప్యభిహితేకర్మణినకర్మవిభక్తిః పరిగణనస్యప్రాయికత్వాదితి ॥ *॥౫౫॥

వృతంతేనేదమేవప్రాఙ్ మయాచాస్మైప్రతిశ్రుతమ్।
వరేణ శమితంలోకా నలందగ్ధుంహితత్తపః ॥ ౫౬ ॥

వ్యా॥ వృతమితి ॥ అదౌప్రాక్పూర్వం తేనఅసురేణ ఇదమేవదైవైరవధ్యత్వమేవవృతం ప్రార్థితం - మయాచాస్మై తారకాయప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం, ప్రత్యాఙ్భ్యాంశ్రువః పూర్వస్యకర్తా ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ, కర్తవ్యంచైతదిత్యాహ - లోకాన్దగ్ధుమలం

---

* అధి, ౫, అ, ౨, సూ, ౨౬.

శక్తం, పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు ప్విత్యనుమన్నః ప్రత్యయః - తస్యైతప
స్తత్తపః వరేణవరదానేన శమితం హి మయేతి శేషః ॥ ॥ ౫౬ ॥

సంయుగే సాంయుగీనంత ముద్యతం ప్రసహేతకః। అం
శాదృతే నిషిక్తస్య నీలలోహిత రేతసః ॥ ॥౫౭॥

వ్యా॥ సంయుగ ఇతి॥ సంయుగే యుద్ధే ఉద్యతం వ్యాప్రియమాణం సంయుగే సాధుస్సాంయుగీనస్తం సాంయుగీనం, ప్రతిజనాదిభ్యఃఖఞితి ఖఞ్ప్రత్యయః ॥ రణే సాధుమిత్యర్థః - తం తారకం నిషిక్తస్య క్వచిత్క్షేత్రే క్షరితస్య, నీలః కంఠేలోహితశ్చ కేశేష్వితి నీలలోహిత ఇతి పురాణం, ఇతిస్వామీ, తస్య ధూర్జటేః రేతసశ్శుక్లస్య॥ని॥ శుక్లంతేజో రేతసీచబీజవీర్యేంద్రియాణి చేత్యమరః-అంశాదృతే అంశం వినా, అన్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినా పంచమీ - అన్యఃకః ప్రసహేత అభిభవేత్, నకో పీత్యర్థః, ప్రసహనమభిభవ ఇతి వృత్తికారః ॥ ॥ ౫౭ ॥

నహిదేవః పరంజ్యోతి స్తమఃపారే ప్రతిష్ఠితమ్ । పరిచ్ఛి
న్నప్రభావర్ధిర్న మయానచవిష్ణునా ॥ ॥౫౮॥

వ్యా॥ ననుహరాంశస్యవా కథమీదృశీశక్తిః స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ సహీతి ॥ సహి దేవో నీలలోహితస్తమసః పారేపరతః ప్రతిష్ఠితం వ్యవస్థితం తమోగుణాతీతమిత్యర్థః - పరంజ్యోతిః పరమాత్మా, అతఏవ మయాపరిచ్ఛిన్న ప్రభావర్ధిరవగాఢ మహిమాతిశయో నభవతి, తథా విష్ణునాచన, అతఃతస్యాసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః ॥ ॥ ౫౮ ॥

ఉమారూపేణ తేయూయం సంయమ స్తిమితంమనః ।
శంభోర్యతధ్వమాక్రష్టు మయస్కాంతేనలోహవత్ ॥

వ్యా॥ సంప్రతి తదంశోత్పత్తావుపాయముపదిశతి ॥ ఉమేతి ॥ తే కార్యార్థినః యూయం, సంయమస్తిమితం సమాధినిశ్చలం శంభోర్మనః ఉమారూపేణ ఉమాసౌందర్యేణ ॥ ని ॥ రూపంస్వభావేసౌందర్యే నాణకేపశుశబ్దయోః । గ్రంథావృత్తౌ నాటకాదావాకారశ్లోకయోరపీతి

విశ్వాసః, అయస్కాంతేన మణివిశేషేణ, కర్షా - డిమచేతిసత్కారః- లో
హావత్ అయోధాతుమివ, వతిప్రత్యయో తృగ్ణః * ఆకృష్టం ఆహ
ర్తుం యతిధ్వం ఉద్యుక్తాభవత ॥ ... ॥ ౫౯ ॥

ఉభేఏవక్షమేవోఢు ముభయోర్వీర్యమాహితమ్ । సా
వా శంభోస్తదీయా వా మూర్తిర్జలమయీ మమ ॥ ౬౦ ॥

వ్యా ॥ నచగత్యంతరమస్తీత్యాహ ॥ ఉభేఇతి ॥ ఉభయోశ్శంభో
ర్మమచఆహితం నిషిక్తంవీర్యం తేజోవోఢుంసోఢుం సాఉమాతస్య
శంభోరష్టమూర్తేరియంతదీయాజల మయీమూర్తిర్వా ఉభేఏవ
క్షమేదక్షేనత్వితీయేత్యర్థః వాశబ్దౌద్వంద్వార్థే, ఏతదేవోదా
హృతైర్యవమేనవ్యాఖ్యాతం గణవ్యాఖ్యానే । అత్రదీపకాలంకారః ।
ప్రాకరణికయోరు మామహేశ్వరయోః అప్రాకరణికయోర్బ్రహ్మ జల
మూర్త్యోశ్చ ఔపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ । యదాహ రాజన్యకః- ప్ర
స్తుతానామ ప్రస్తుతానాం చౌపమ్యస్యగమ్యత్వే దీపకమితి । నచేయం
తుల్యయోగితా, తస్యాః కేవలప్రస్తుతవిషయత్వేన కేవలాప్రస్తుతవి
షయత్వేనవోత్థానాదితి ॥ ... ... ॥ ౬౦ ॥

తస్యాత్మాశితికంఠస్య సైనాపత్యముపేత్యవః । మోక్ష్య
తేసురబందీనాం వేణీర్వీర్యవిభూతిభిః ॥ ౬౧ ॥

వ్యా ॥ తస్యేతి ॥ తస్యశితికంఠస్య హరస్యాత్మా మూర్తిః పుత్ర
ఇత్యర్థః- ఆత్మావైపుత్రనామాసీతిశ్రుతేః, వఃయుష్మాకం, సేనాపతేః
భావః - సైనాపత్యంతత్ ॥ సూ ॥ పత్యంతపురోహితాదిభ్యోయగితి
యక్ప్రత్యయః-ఉపేత్యప్రాప్యవీర్యవిభూతిభిః శౌర్యసంపద్భిః సురబం
దీనాం వేణీః మోక్ష్యతేవిస్రంసయిష్యతే, + తారకంహనిష్యతీతిభావః॥

ఇతివ్యాహృత్యవిబుధాన్విశ్వయోనిస్తిరోదధే । మన
స్యాహితకర్తవ్యాః తేపిదేవాదివంయయుః ॥ ౬౨ ॥

---

* క్రియాసామ్యాభావాదితిభావః ॥ + ముచిరత్రాంతభాగ

విరత్యర్థః ॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ విశ్వస్య యోనిః కారణం బ్రహ్మ ॥ ని॥ యోనిస్త్రీణాం భగస్థానే కారణేతామ్రకెపణ ఇతి వైజయంతీ, ఇతిపూర్వోక్తప్రకారేణ విబుధానురాన్ వ్యాహృత్య అభిధాయ తిరోదధే అంతర్హిత వాన్, తే దేవా అపి మనస్యాహితం కర్తవ్యం బ్రహ్మోపదిష్టం యైస్తే తథోక్తాస్సంతః దివం స్వర్గం ప్రతియయుః॥ ॥౬౨॥

తత్రనిశ్చిత్యకందర్పమగమత్పాకశాసనః। మనసా కా
ర్యసంసిద్ధిత్వరాద్విగుణరంహసా॥ ॥౬౩॥

వ్యా॥ తత్రేతి॥ పాకో నామకశ్చిదసురః తస్యశాసనః ఇంద్రః తత్ర హరదిత్తాకర్షణకృత్యే కందర్పం మన్మథం నిశ్చిత్య సాధకత్వేనేతి శేషః కార్యసంసిద్ధౌ త్వరయా ఔత్సుక్యేన ద్వౌగుణౌ యస్య తద్విగుణం ద్విరావృత్తం - రంహః వేగో యస్య తేన తథోక్తేన ॥ ని ॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ - మనసా అగమత్ సస్మారేత్యర్థః - గమేర్లుఙ్, ఇదిత్వాత్పుషాదీత్యాదినాచ్లేరఙ్ ॥౬౩॥

అథసలలితయోషిద్భ్రూలతాచారుశృంగం రతివలయప
దాంకె చాపమాసజ్యకంఠే। సహచరమధుహస్తన్యస్త
చూతాంకురాస్త్రశ్శతమఖముపతస్థే ప్రాంజలిః పుష్ప
ధన్వా॥ ... ... ॥౬౪॥

ఇతిశ్రీ మహాకవి కాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే
ద్వితీయస్సర్గః.

వ్యా॥ అథేతి॥ అథ స్మరణానంతరం - సః, యస్స్మృతస్స ఇత్యర్థః - పుష్పం ధనుర్యస్య పుష్పధన్వా కామః॥ని॥ పుష్పధన్వా రతిపతిరిత్యమరః॥ వాసంజ్ఞాయామిత్యనఙాదేశః, లలితం త్రిషు సుందరమితి శబ్దార్ణవే॥ లలితాయాస్సుందర్యా యోషితో భ్రూవాలతే ఇతి భ్రూలతే తే ఇవ చారుణీ శృంగే కోటీ యస్య తత్తథోక్తం చాపం, రతిః నిజప్రియా॥ని॥

రతిస్స్మరప్రియా చేతి విశ్వః, తస్యాః వలయపదాఙ్కకంకణస్థానాఙ్క శ్చిహ్నం యస్య తస్మిన్ కంఠే ఆసజ్య లగయిత్వా, చాపకోటి విశేషణాభ్యాం శృంగారైకనిధేస్త్రిభువనైకవీరస్య శృంగారవీరోపకరణయోస్తుల్యరసత్వం వ్యజ్యతే, సహచరస్య సఖ్యుర్మధోర్వసంతస్య హస్తే స్థితం చూతాంకురమేవాస్త్రం యస్య సః తథోక్తః ప్రాంజలిః కృతాంజలిస్సన్ శతమఖమింద్రముపతస్థే సంగతవాన్, సంగతికరణ ఆత్మనేపదం । అత్ర స్వభావోక్తిరలంకారః । తదుక్తం - స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి - మాలినీవృత్తమేతత్ - ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ ॥ ॥ ౬౪ ॥

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరి విరచితాయాం కుమారసంభవ వ్యాఖ్యాయాం సంజీవినీ సమాఖ్యాయాం
ద్వితీయస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

కుమారసంభవే - సవ్యాఖ్యానే - తృతీయసర్గప్రారమ్భః.

శ్రీ * శ్రీ * శ్రీ

తస్మిన్మఘోనస్త్రిదశాన్విహాయ సహస్రమక్ష్ణాంయు
గపత్పపాత। ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాంప్రా
యశ్చలంగౌరవమాశ్రితేషు ॥ ... ॥ ౧ ॥

వ్యా॥ తస్మిన్నితి ॥ మఘోన ఇంద్రస్య అక్ష్ణాం నేత్రాణాం సహస్రం, త్రిః త్రిరావృత్తాః దశదశద్వర్గాః పరిమాణమేషాం తే త్రిదశాః దేవాః తాన్ సంఖ్యయావ్యయాసన్నేతి బహువ్రీహిః । బహు

వ్రీహౌ సంఖ్యేయే ఇతి డచ్ ॥ ఉక్తార్థత్వాత్సుచో నివృత్తిః । విహాయ త్యక్త్వా తస్మిన్ కామే యుగపత్ప్రపాత సహస్రైరక్షిభిరద్రాక్షీదిత్యాదరాతిశయోక్తిః । నను చిరపరిచితానేకసురపరిత్యాగేన భగవతో మహేంద్రస్య కథమకాండే తస్మిన్ పక్షపాత ఇత్యాశంక్యార్థాంతరం న్యస్యతి । ప్రాయో భూమ్నా ప్రభూణాం ఆశ్రితేషు విషయే గౌరవమాదరః ప్రయోజనాపేక్షితయా కార్యార్థిత్వేన హేతునా చలం చంచలం హి ఫలతంత్రాః ప్రభవో న గుణతంత్రా ఇతి భావః ॥ ॥ ౧ ॥

స వాసవేనాసనసన్నికృష్టమితో నిషీదేతి విసృష్టభూ
మిః । భర్తుః ప్రసాదం ప్రతినంద్య మూర్ధ్నా వక్తుం
మిథః ప్రాక్రమతైవమేనం ॥ ... ॥ ౨ ॥

వ్యా॥ స ఇతి ॥ స కామః వాసవేనేంద్రేణ ఆసనస్య సింహాసనస్య సన్నికృష్టం సన్నిహితం యథా తథా, శేషషష్ఠ్యా సమాసః । కృద్యోగలక్షణయా తు న, న లోకేతి షష్ఠీనిషేధాత్ ఇతః ఇహ నిషీద ఉపవిశేతి విసృష్టభూమిః దత్తావకాశస్సన్ భర్తుః స్వామినః ప్రసాదమనుగ్రహం మూర్ధ్నా ప్రతినంద్య సంభావ్య మిథః రహసి ॥ ని ॥ మిథోऽన్యోన్యం రహస్యపీత్యమరః, ఏనమింద్రమేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ వక్తుం ప్రాక్రమత, ఉపక్రాంతవాన్ ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామితి తఙ్ ॥ ౨ ॥

ఆజ్ఞాపయ జ్ఞాతవిశేష పుంసాం లోకేషు యత్కరణీయ
మస్తి । అనుగ్రహం సంస్మరణప్రవృత్తమిచ్ఛామి సం
వర్ధితుమాజ్ఞయా తే ॥ ... ॥ 3 ॥

వ్యా॥ ఆజ్ఞాపయేతి ॥ హే పుంసాం జ్ఞాతవిశేష, జ్ఞాతసార, జ్ఞాతపుంవిశేష ఇత్యర్థః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః - ఆజ్ఞాపయ, తదితి శేషః, ఉత్తరవాక్యే యచ్ఛబ్దప్రయోగాత్ పూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగనిబంధ- కిం తదిత్యత్రాహ - లోకేషు, తేషు యత్కరణీయం కర్తవ్యమస్తి, సంస్మరణేన ప్రవృత్తముత్పన్నం తే తవానుగ్రహం ఆజ్ఞయా

నియోగేనసంవర్ధితుం వృద్ధింగమిత్తుమిచ్ఛాభిః। సంస్మరణాకృతమేనో
గ్రహం కేనచిన్నియోగేనవర్ధయ, క్వచిత్కార్యేణనియుంక్ష్వేత్య
ర్థః । అన్యథానమేపరితోషఇతిభావః ॥ ... ॥ ౩ ॥

కేనాభ్యసూయాపదకాంక్షిణా తే నితాంతదీర్ఘైర్జ
నితాతపోభిః । సయద్భవత్యాహితసాయకస్యమత్కా-
ర్ముకస్యాస్యనిదేశవర్తీ ॥ ... ॥ ౪ ॥

వ్యా॥ నచమేకించిదసాధ్యమస్తీత్యాహ ॥ కేనేతి ॥ పదకాంక్షిణా స్వారాజ్యకామేన కేనపుంసానితాంత దీర్ఘైరతిప్రభూతైః తపోభిః తేతవఅభ్యసూయా ఈర్ష్యాజనితాతం బ్రూహీతిశేషః, కిమర్థం, యాల్ యస్మాత్ సః భవద్వైరీఆహిత సాయకస్యసంహితబాణస్యాస్యమత్కార్ముకస్య మమధనుషః నిదేశేవర్తేత ఇతినిదేశవర్తీ ఆజ్ఞావశోభవతి, వర్తమానసామీప్యేలట్, అవిలంబేనైవభవిష్యతీత్యర్థః॥

అసమ్మతఃకస్తవముక్తిమార్గంపునర్భవక్లేశభయాత్ప్రి
పన్నః। బద్ధశ్చిరంతిష్ఠతు సుందరీణామారేచితభ్రూచ
తురైః కటాక్షైః ॥ ... ॥ ౫ ॥

వ్యా॥ సంప్రతిచతుర్వర్గే మోక్షమధికృత్యాహ ॥ అసమ్మతఇతి॥ తవఅసమ్మతః కః, పునర్భవః పునరుత్పత్తిః సంసారఇతియావత్ - తత్రయేక్లేశాః జన్మజరామరణాదయస్తేభ్యోభయాన్ముక్తిమార్గంప్రపన్నః తంవద, యతస్సోఽస్మాభిరారేచితాభి రేకైకశోవివర్తితాభిః భ్రూభిశ్చతురైర్నిపుణైస్సుందరీణాంకటాక్షైరపాంగవిలోకనైః బద్ధస్సన్ చిరంతిష్ఠతు, ఆరేచితలక్షణంతు ॥ ని ॥ స్యాద్భ్రువోర్లలితాక్షేపాదేకస్యాఆరేచితమ్ - తయోర్మూలసముత్క్షేపం కౌటిల్యాద్భ్రుకుటిం విదురితి ॥ ... ... ॥ ౫ ॥

అధ్యాపితస్యోశనసాపినీతిం ప్రయుక్తరాగ ప్రణిధి
ద్విషస్తే । కస్యార్థధర్మౌవదపీడయామి సింధో
స్తటావోఘఇవప్రవృద్ధః ॥ ... ॥ ౬ ॥

వ్యా॥ ధర్మార్థావధికృత్యాహ ॥ అధ్యాపితస్యేతి ॥ ఉశనసా సకేణసితం నీతిశాస్త్ర మధ్యాపితస్యాపి అపిశబ్దాచ్ఛుక్రశిష్యాణా మపకృష్యత్వంగమ్యతే, 'గతిబుద్ధీ'త్యాదినా ద్వికర్మకాదిజ్ ధాతో ర్ణ్యంతాద ప్రధానే కర్మణి క్తః, అప్రధానే దుహాదీనామితి వచనా త్। తద్విష స్తవశత్రోః కస్యార్థధర్మౌ, ప్రయుక్తః ప్రహితో రాగః విషయాభిలాష ఏవ ప్రణిధిర్దూతో యేనసోఽహం ॥ ని ॥ ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే ఇత్యమరః- ప్రవృద్ధః ఓఘః ప్రవాహః సింధోః నద్యాః తటావివపీడయామి, వద ॥ ... ॥ ౬ ॥

కా మేకపత్నీవ్రతదుఃఖశీలాంలోలంమనశ్చారుతయా
ప్రవిష్టాం। నితంబినీమిచ్ఛసిముక్తలజ్జాంకంఠేస్వయం
గ్రాహనిషక్తబాహుం ॥ ... ॥ ౭ ॥

వ్యా॥ కామమధికృత్యాహ ॥ కామితి ॥ ఏకః పతిర్యస్యాస్సా ఏకపత్నీ పతివ్రతా, నిత్యం సపత్న్యాదిష్వితి జీప్ నకారశ్చ । తస్యాః వ్రతం పాతివ్రత్యం తేన దుఃఖశీలాం దుఃఖస్వభావాం దృఢపాతివ్రత్యామిత్యర్థః ॥ ని ॥ శీలం స్వభావే సద్వృత్తే ఇత్యమరః- చారుతయా సుందరత్వేన హేతునా లోలం సాభిలాషం మన స్త్వచ్చిత్తం ప్రవిష్టాం కాం నితంబినీం నారీం ముక్తలజ్జాం సతీం కంఠే స్వయంగ్రాహనిషక్తబాహుం స్వయం గృహ్ణాతీతి స్వయంగ్రాహః స్వయంగ్రాహిణీ, విభాషాగ్రహ ఇతిణప్రత్యయః । నచ జలచర ఏవ గ్రాహ ఇతి నియమః, జలచరే గ్రాహ ఏవేతి నియమాత్, స్వయంగ్రాహేచ సా నిషక్తబాహుశ్చ తాంతథాభూతామిచ్ఛసి, త్వదర్థే పతివ్రతామపి వ్రతాద్భ్రంశయిష్యామీత్యర్థః, ఏతచ్చేంద్రస్య పారదారికత్వాదుక్తం తథాచ శ్రుతిః । అహల్యాయై జారేతి ॥ ... ... ॥ ౭ ॥

కయాసి కామిన్సురతాపరాధా త్పాదానతః కోపనయావధూతః। తస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం ప్రవాళశయ్యాశరణం శరీరం ॥ ... ॥ ౮ ॥

వ్యా॥ త్రివిధానాయికా, స్వీయా, పరకీయా, సాధారణీ,
తత్రపరకీయాం ప్రత్యుక్తం ఇతరేషు ప్రత్యాహ ॥ కయేతి॥ హేకామిన్ శి
ముకసురశాపరాధాదన్య సంగాదిత్యర్థః- పాదానతః ప్రణతస్య
కోపనయా కోపశీలయా కయా స్త్రియా అవధూతః తిరస్కృతోఽసి
స్యాశ్శరీరం దృఢానుతాపం గాఢ పశ్చాత్తాపం అతఏవప్రవాళశయ
శరణంకరిష్యామి ॥ ... ... ॥ ౮ ॥

ప్రసీదవిశ్రామ్యతువీరవజ్రంశరైర్మదీయైఃకతమస్సు
రారిః । బిభేతుమోఘీకృతబాహువీర్యస్త్రీభ్యోఽపి
కోపస్ఫురితాధరాభ్యః ॥ ... ॥ ౯ ॥

వ్యా॥ ప్రసీదేతి ॥ హేవీరప్రసీదప్రసన్నోభవ,వజ్రంకులిశంవిశ్రా
మ్యతు ఉదాస్తామిత్యర్థః। మదీయైశ్శరైర్మోఘీకృతబాహువీర్యో
విఫలీకృతభుజ పరాక్రమః కతమః దైత్య దానవాదిషుయః కశ్చనసు
రారిః, బాలనామ్నాంజాతపరిప్రశ్నే డతమజతీడతమచ్ప్రత్యయః -
కోపేనస్ఫురితాధరాభ్య స్త్రీభ్యోఽపిబిభేతు కిమువక్తవ్యంపుంభ్య ఇ
త్యర్థః । సకృద్భీతాస్సర్వతోఽపి బిభ్యతీతిభావః, భీత్రార్థానాంభ
యహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ ॥ ... ॥ ౯ ॥

తవప్రసాదాత్కుసుమాయుధోఽపి సహాయమేకంమ
ధుమేవలబ్ధ్వా । కుర్యాంహరస్యాపి పినాకపాణేర్ధైర్య
చ్యుతింకేమమధన్వినోఽన్యే ॥ ॥ ౧౦ ॥

వ్యా॥ తవేతి । కింబహునా, తవప్రసాదాదనుగ్రహాత్ కుసుమా
యుధోఽప్యతి దుర్బలాస్త్రోఽప్యహంఏకం మధుంవసంతమేవ సహాయం
లబ్ధ్వా,పినాకః పాణౌయస్యతస్య పినాకపాణేః, ప్రహరణార్థేభ్యః
పరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌ, ఇతిపాణిశబ్దస్యపరనిపాతః । హరస్యాపి, హరః
పినాకీవేదతిదారుణఇతిభావః ధైర్యచ్యుతింధైర్యహానిం కుర్యాంక
ర్తుం శక్నుయామిత్యర్థః శకిలిఙ్చేతిశక్యార్థేలిఙ్, అన్యేధన్వినః

ధనుష్మంతః పీడ్యాదిత్యాదినిః, మమ కేన కేపీత్యర్థః - కిం శబ్దః కుత్సా యాం ॥ ని ॥ కుత్సాప్రశ్నవితర్కేషు క్షేపే కింశబ్ద ఇష్యత ఇతి శాశ్వతః

అథోరుదేశాదవతార్య పాదమాక్రాంతి సంభావితపా
దపీఠం । సంకల్పితార్థే వివృతాత్మశక్తిమాఖండలః
కామమిదం బభాషే ॥ ... ॥ ౧౧ ॥

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథ స్మరవాక్యశ్రవణానంతరం । ఆఖండలస్సహస్రాక్ష॥ ఊరుదేశాత్పాదమాక్రాంత్యా ఆక్రమణేనసంభావితం పాదపీఠంయ స్మిన్ కర్మణి తద్యథాభవతితథా అవతార్య సంకల్పితార్థే హరచిత్తా కర్షణరూపే విషయే వివృతాత్మశక్తిం “కుర్యాం హరస్యాపి” ఇత్యా దినా ప్రకటితస్వ సామర్థ్యం కామం స్మరమిదం వక్ష్యమాణం బభాషే॥

సర్వం సఖే త్వయ్యుపపన్నమేతదుభేమమాస్త్రే కులిశం
భవాంశ్చ । వజ్రం తపోవీర్యమహత్సు కుంఠం త్వం సర్వ
తోగామి చ సాధకం చ ॥ ... ॥ ౧౨ ॥

వ్యా ॥ సర్వమితి ॥ హేసఖే, సఖే ఇతి సంబోధనం గౌరవార్థం, సర్వ మేతత్త్వయ్యుపపన్నం సిద్ధం, మమ కులిశం వజ్రం భవాంశ్చ ఉభే అస్త్రే, తత్ర వజ్రం తపోవీర్యేణ తపోబలేన మహత్సు ప్రబలేషు కుంఠం ప్రతిబ ద్ధసారం, త్వమస్త్రం సర్వతోగామి చ సాధకం చ తాపసేష్వప్యకుంఠ మిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౧౨ ॥

అవైమి తే సారమతః ఖలు త్వాం కార్యే గురుణ్యాత్మస
మం నియోక్ష్యే । వ్యాదిశ్యతే భూధరతామవేక్ష్య కృష్ణే
న దేహోద్వహనాయ శేషః ॥ ॥ ౧౩ ॥

వ్యా ॥ అవైమీతి ॥ హే సఖే తే తవ సారం బలం అవైమి వేద్మి అతః ఖలు అతఏవ ఆత్మసమం మత్తుల్యం త్వాం గురుణి మహతి కార్యే ‘తస్మై హిమాద్రే’ రితి వక్ష్యమాణే నియోక్ష్యే స్వ రాద్యంతోపసర్గాదితి వ క్తవ్యమితి నాత్మనేపదాభావాత్తనే పదనియమః, తథాహి, సారపరీక్షాపూ

ರ್ವಕ ಏವಹಿಸರ್ವತ್ರನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾಹ । ಕೃಷ್ಣೇನವಿಷ್ಣುನಾ, ಧರತೀತಿಧರಃ, ಪ
ಚಾದ್ಯಚ್, ಭುವೋಧರಃಭೂಧರ ಸ್ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತತ್ತಾ ತಾಂಭೂಧಾರಣಶಕ್ತಿಮಿತ್ಯ
ರ್ಥಃ ಅವೇಕ್ಷ್ಯಜ್ಞಾತ್ವಾಶೇಷಃ ಸರ್ಪರಾಜಃ ದೇಹೋದ್ವಹನಾಯಸ್ವದೇಹಮು
ದ್ವೋಢುಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥೋಪಪದಸ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾಚತುರ್ಥೀ, ವ್ಯಾಕ್ರಿಯತೆನಿಯು
ಜ್ಯತೆ, ಶೆಷಶಾಯೀಹಿಭಗವಾನ್ ॥ ... ॥ ೧೩ ॥

ಆಶಂಸತಾಬಾಣಗತಿಂವೃಷಾಂಕೆ ಕಾರ್ಯಂತ್ವಯಾನಃ ಪ್ರತಿ
ಪನ್ನಕಲ್ಪಮ್ । ನಿಬೋಧಯಜ್ಞಾಂಶಭುಜಾಮಿದಾನೀ ಮುಚ್ಚೈ
ರ್ದ್ವಿಷಾಮೀಪ್ಸಿತಮೇತದೇವ ॥ ... ॥೧೪॥

ವ್ಯಾ ॥ ಆಶಂಸತೇತಿ ॥ ವೃಷಾಂಕೇಹರೇಬಾಣಗತಿಂ ಬಾಣಪ್ರಸರಂಆಶಂ
ಸತಾಕಥಯತಾ 'ಕುರ್ಯಾಂಹರಸ್ಯಾಪಿ' ತ್ಯಾದಿನೇತಿಶೇಷಃ ತ್ವಯಾನಃ ಅ
ಸ್ಮಾಕಂಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರತಿಪನ್ನಕಲ್ಪಂ ಅಂಗೀಕೃತಪ್ರಾಯಂ, ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ
ಕಲ್ಪಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ - ಕಥಮೇತದತಆಹ । ಇದಾನೀಮುಚ್ಚೈರುನ್ನತಾದ್ದ್ವಿಷೋ
ಯೇಷಾಂತೇಷಾಮುಚ್ಚೈರ್ದ್ವಿಷಾಂ ಯಜ್ಞಾಂಶಭುಜಾಂ ದೇವಾನಾಂ, ಏತೇನ
ದ್ವಿಷದ್ಭಿರ್ಹೃತಯಜ್ಞಭಾಗತ್ವಂಸೂಚ್ಯತೇ, ಈಪ್ಸಿತಮಾಪ್ತುಮಿಷ್ಟಂ ಏತದೇವಹ
ರೆ ಬಾಣಪ್ರಯೋಗರೂಪಮೇವನಿಬೋಧಹರಾಯತ್ತಂ ಬುಧ್ಯಸ್ವೇತ್ಯರ್ಥಃ,
ಬುಧಬೋಧನಇತಿ ಧಾತೋರ್ಲೋಟ್ ॥ ಅತ್ರಾಶಂಸತಾ ಪ್ರಾರ್ಥಯಮಾನೆ
ನೆತಿ ನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ, ಆಙ್ಪೂರ್ವಯೋಶ್ಶಾಸ್ತಿಶಂಸ
ತ್ಯೋರಿಚ್ಛಾರ್ಥತ್ವೆ ಆತ್ಮನೆಪದನಿಯಮಾತ್ ಯಾಚ್ಞಾರ್ಥಸ್ಯಾ ಪ್ರಾಮಾಣಿ
ಕತ್ವಾತ್ಕುರ್ಯಾಂ ಹರಸ್ಯಾಪೀತ್ಯತ್ರಾಪ್ರಯೋರಭಾವಾದಯೋಗಾಚ್ಚೇತಿ॥೧೪॥

ಅಮೀಹಿವೀರ್ಯಪ್ರಭವಂಭವಸ್ಯ ಜಯಾಯಸೇನಾನ್ಯಮುಶಂತಿ
ದೇವಾಃ । ಸಚತ್ವದೇಕೇಷುನಿಪಾತಸಾಧ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಗಭೂ
ರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಿಯೋಜಿತಾತ್ಮಾ ॥ ... ॥ ೧೫ ॥

ವ್ಯಾ ॥ ಕಿಂತತ್ಕಾರ್ಯಂಕಥಂ ಪಾತಸ್ಯಹರಾಯತ್ತತ್ವಂಪತ್ರಾ ವಾಮ
ದಪೇಕ್ಷೇತ್ಯತ್ರಾಹ॥ ಅಮೀಹೀತಿ॥ ಹಿಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಮೀದೇವಾಃ ಜಯಾ
ಯುಕತ್ರು ವಿಜಯಾರ್ಥಂಭವಸ್ಯ ಹರಸ್ಯವೀರ್ಯಪ್ರಭವಂ ತೇಜಸ್ಸಂಭೂತಂ

సేనాన్యం సేనాపతిం ఉక్షంతి కాఙ్క్షయంతే, వశ కాంతావితి ధాతోర్లట్ - బ్రహ్మణాం సద్యోజాతాదిమంత్రాణాం అంగానాం హృదయాదిమంత్రాణాం భూతస్థానం బ్రహ్మాంగభూః కృతమంత్రన్యాస ఇత్యర్థః- బ్రహ్మణి నిజతత్త్వే ॥ ని ॥ వేదస్తత్త్వం తపో బ్రహ్మేత్యుభయత్రాప్యమరః - యోజితాత్మా నియమితచిత్తః మంత్రన్యాసపూర్వకం బ్రహ్మ ధ్యాయన్నిత్యర్థః - స భవచ్ఛత్వదేకమోఘతవైవైకస్య బాణస్య నిపాతేన సాధ్యః, అనన్యసాధ్యోఽయమస్మిన్నవసర ఇతిభావః ॥౧౫॥

తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం తనూజాం యతాత్మనే రో
చయితుం యతస్వ । యోషిత్సు తద్వీర్యనిషేకభూమి
స్సైవక్షమేత్యాత్మభువోపదిష్టం ॥ ॥౧౬॥

వ్యా॥ తస్మా ఇతి ॥ యతాత్మనే నియమితచిత్తాయ తస్మై భవాయ, రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ, ప్రయతాం నియతాం హిమాద్రేస్తనూజాం పార్వతీం రోచయితుం రుచిరాం కర్తుం యతస్వ, భవితవ్యం చాత్ర పార్వత్యైవేత్యాహ, యోషిత్సు యోషితాం మధ్యే, యతశ్చ నిర్ధారణమితి సప్తమీ క్షమా శక్తా తస్య హరస్య వీర్యం రేతః తస్య నిషేకః క్షరణం తస్య భూమిః - క్షేత్రం - సా పార్వత్యేవేత్యాత్మభువా బ్రహ్మణా ఉపదిష్టం “ఉమైవక్షమేవోఢు” మిత్యాదినాడుక్తమిత్యర్థః ॥ ... ... ॥౧౬॥

గురోర్నియోగాచ్చ నగేంద్రకన్యా స్థాణుంతపస్యం
తమధిత్యకాయామ్। అన్వాస్త ఇత్యప్సరసాం ముఖేభ్యః
శ్రుతం మయా మత్ప్రణిధిస్సవర్గః ॥ ॥ ౧౭ ॥

వ్యా॥ సా చేదానీం సన్నికృష్టైవ తస్యేత్యాహ ॥ గురోరితి ॥ నగేంద్రకన్యా పార్వతీ చ గురోః పితుర్నియోగాత్ శాసనాదధిత్యకాయాం హిమాద్రేరూర్ధ్వభూమౌ, ని ॥ భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః, ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోరిత్యత్యకన్ప్రత్యయః -

తపస్యంతం తపశ్చరంతం, కర్మణో రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరో రితి క్యఙ్ ప్రత్యయః - తపసః పరస్మైపదం చేతి తతః శతృప్రత్యయః స్థాణుం రుద్రమనస్వస్తే ఉపాస్తే, ఇతి, మయా అప్సరసాం ముఖేభ్యః శ్రుతం, న చైతదైతిహ్యమాత్రమిత్యాహ, స వర్గః అప్సరసాం గణః మత్ప్రణిధిః మమ గూఢచరః - ॥ ని ॥ ప్రణిధిః ప్రార్థనే చర ఇతి యాదవః ॥ ౧౭ ॥

తద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై కురు దేవకార్యమర్థోఽయమర్థాంత
రభావ్య ఏవ । అపేక్షతే ప్రత్యయముత్తమం త్వాం బీజాం
కురః ప్రాగుదయాదివాంభః ॥ ॥ ౧౮ ॥

వ్యా ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్సిద్ధ్యై కార్యసిద్ధ్యర్థం గచ్ఛ, ఆశిషి లోట్, దేవకార్యం కురు, అయమర్థః ప్రయోజనం ॥ ని ॥ అర్థః ప్రకారే విషయే విత్తకారణవస్తుషు । అభిధేయే చ శబ్దానాం వృత్తౌ చాపి ప్రయోజనే ఇతి విశ్వః, అర్థాంతరభావ్యః కారణాంతర సాధ్య ఏవ, తచ్చ కారణాంతరం పార్వతీసన్నిధానమితి భావః - తథాపి బీజసాధ్యోఽంకురః బీజాంకురః ఉదయాదుత్పత్తేః ప్రాగంభ ఇవ త్వాం ఉత్తమం ప్రత్యయం చరమకారణమపేక్షతే ॥ ని ॥ ప్రత్యయోఽధీనశపథ జ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః - తస్మాదస్మిన్నర్థే త్వచ్చరమసహకారిత్వాదనన్యసాధ్యోఽయమర్థ ఇతి భావః ॥ ... ॥ ౧౮ ॥

తస్మిన్సురాణాం విజయాభ్యుపాయే తవైవ నామాస్త్ర
గతిః కృతీ త్వమ్ । అప్యప్రసిద్ధం యశసే హి పుంసామన
న్యసాధారణమేవ కర్మ ॥ ... ॥ ౧౯ ॥

వ్యా ॥ తస్మిన్నితి ॥ సురాణాం విజయస్యాభ్యుపాయే ఉపాయభూతేఽస్మిన్ హరే అస్త్రగతిః అస్త్రప్రసరః తవైవ నామ, నామేతి సంభావనాయాం, అన్యేషాం సంభావనాపి నాస్తీతి భావః, అతః త్వం కృతమస్యాస్తీతి కృతీ కృతార్థః - తథాహి, అప్రసిద్ధం అల్పమపి, అన్యసాధారణం న భవతీత్యనన్య సాధారణమేవ కర్మ పుంసాం యశసే ఇదం తు

ప్రసిద్ధ మసాధారణం క్షాత్యతి యశస్కరమితిభావః ॥ ॥ ౧౯ ॥

సురాస్సమభ్యర్థయితారఏతే కార్యం త్రయాణామ
పివిష్టపానామ్ । చాపేనతేకర్మనచాతిహింస్రమ
హోబతాసిస్పృహణీయవీర్యః ॥ ॥ ౨౦॥

వ్యా ॥ ప్రోత్సాహనార్థంస్తౌతి ॥ సురాఇతి ॥ ఏతేసురాః సమభ్యర్థయితారో యాచితారః, కార్యం ప్రయోజనంతుత్రయాణాం విష్టపానామపిసంబంధి, సర్వలోకార్థమిత్యర్థః, కర్మతేత చాపేనతత్వన్యేనేతిభావః, అతిహింస్రమతిఘాతుకంచన, అహోబతేతిసంబోధనే ॥ని॥ అహోబతానుకంపాయాం ఖేదేసంబోధనేపిచేతివిశ్వః- అథవాఅహోఇత్యాశ్చర్యే, బతేత్యామంత్రణే-సంతోషేవా ॥ని॥ బతామంత్రణసంతోషఖేదానుక్రోశవిస్మయే ఇతివిశ్వః। స్పృహణీయవీర్యోత్యాశ్చర్యవిక్రమోసి॥ని॥ ఆశ్చర్యంస్పృహణీయంచ ఇతినానార్థకోశః ॥

మధుశ్చతేమన్మథసాహచర్యాదసావనుక్తోపిసహాయఏ
వ। సమీరణశ్చోదయితాభవేతివ్యాదిశ్యతేకేనహుతా
శనస్య ॥ ... ... ॥౨౧॥

వ్యా ॥ మధుశ్చేతి ॥ హేమన్మథఅసౌమధుర్వసంతోపితేసాహచర్యాత్సహచరత్వాదనుక్తోప్యప్రేరితోపి సహాయస్సహకార్యేవ, తథాహి, సమీరణోవాయుః- "హుతాశనస్యఅగ్నేశ్చోదయితాప్రేరకోభవ" ఇతికేనవ్యాదిశ్యతే ఉపదిశ్యతే, అత్రమధుసమీరణయోః ఉక్తిమంతరేణసాహాయ్యకరణం సామాన్యధర్మః సచవాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తుభావేనపృథఙ్నిర్దిష్టఇతి ప్రతివస్తూపమాలంకారః । యత్రసామాన్యనిర్దేశః పృథక్ వాక్యద్వయేయది। గమ్యౌపమ్యాశ్రితా సాస్యాత్ప్రతివస్తూపమామతేతిలక్షణాత్ ॥ ... ... ॥౨౧॥

తథేతిశేషామివభర్తురాజ్ఞా మాదాయమూర్ధ్నా
మదనఃప్రతస్థే । ఐరావతాస్ఫాలనకర్కశేన హస్తేన
పస్పర్శతదంగమింద్రః ॥ ... ॥౨౨॥

వ్యా ॥ తథేతి ॥ తథాస్త్వితి భర్తుః స్వామినః - ఆజ్ఞాం శేషామివ ప్రసాదదత్తాం మాలామివ ॥ని॥ ప్రసాదాన్నిజనిర్మాల్యదానే శేషేతి కీర్త్యతే ఇతి విశ్వః - మాల్యాక్షతాదిదానే (స్త్రీ) శేష ఇతి వైజయంతీకోశవాచ, మూర్ధ్నా ఆదాయ శిరసా గృహీత్వా మదనః ప్రతస్థే, సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం । ఇంద్రః ఐరావణస్యాస్ఫాలనేన ప్రోత్సాహనార్థేన తాడనేన కర్కశేన కఠినేన హస్తేన ప్రోత్సాహనార్థం తదంగం మదనదేహం పస్పర్శ, హస్తస్పర్శేన సంభావయామాసేత్యర్థః, శేషామివాజ్ఞామిత్యత్ర సాధకబాధక ప్రమాణాభావాదుపమోత్ప్రేక్షయోస్సందేహసంకరః, యది భర్త్రా శేషాపి దత్తా తదాజ్ఞామివేత్యుపమా, అథ న దత్తా తర్హి శేషాత్వేన ఉత్ప్రేక్షితా, శేషాదానంతు సందిగ్ధమితి ॥ ... .. ॥ ౨౨ ॥

సమాధవేనాభిమతేన సఖ్యా రత్యా చ సాశంకమనుప్ర
యాతః । అంగవ్యయప్రార్థితకార్యసిద్ధి స్థాణ్వాశ్ర
మం హైమవతం జగామ ॥ ... ॥ ౨౩ ॥

వ్యా॥ స ఇతి ॥ స మదనః - అభిమతేన ప్రియేణ సఖ్యా సుహృదా మాధవేన వసంతేన రత్యా చ దేవ్యా సాశంకం అతిసంకటమాపతితమితి సభయమనుప్రయాతస్సన్ తథాంగస్య వ్యయేనాపి ప్రార్థితా కార్యసిద్ధిర్యేన స తథోక్తః - మృత్వాపి సర్వథా దేవకార్యం సాధయిష్యామీతి కృతనిశ్చయస్సన్నిత్యర్థః, హైమవతం హిమవతి భవం స్థాణోః రుద్రస్యాశ్రమం స్థానం జగామ ॥ ... ॥ ౨౩ ॥

తస్మిన్వనే సంయమినాం మునీనాం తపస్సమాధేః ప్రతి
కూలవర్తీ । సంకల్పయోనేరభిమానభూత మాత్మాన
మాధాయ మధుర్జజృంభే ॥ ... ॥ ౨౪ ॥

వ్యా॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్వనే స్థాణ్వాశ్రమే సంయమినాం సమాధిమతాం మునీనాం తపసః సమాధేః ఏకాగ్రతాయాః ప్రతికూలం వ

తత్తదితి ప్రతికూలవర్తినః విరోధీ మధుర్వసంతః - సంకల్పయోనేః మనోభవస్య అభిమానభూతం గర్వహేతుభూతమిత్యర్థః - కార్యకారణయోరభేదోపచారః - అజ్ఞానం నిజస్వరూపం ఆధాయ సన్నిధాప్య జజృంభే ప్రాదుర్బభూవ, స్వధర్మాన్ ప్రవర్తయామాసేత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥

కుబేరగుప్తాం దిశముష్ణరశ్మౌ గంతుం ప్రవృత్తే సమయం
విలంఘ్య । దిగ్దక్షిణా గంధవహం ముఖేన వ్యలీకనిశ్వా
సమివోత్ససర్జ ॥ ... ॥ ౨౫ ॥

వ్యా ॥ అ ॥ వసంతధర్మానేవాహ ॥ కుబేరేతి ॥ ఉష్ణరశ్మౌ సూర్యే సాహసికే నాయకే చ సమయం దక్షిణాయనకాలం స్వసంగమకాలం విలంఘ్యాతిక్రమ్య కుబేరగుప్తాం ధనదపాలితాం కుత్సితశరీరేణ కేనచిద్రక్షితాం చ దిశం ఉదీచీం (స్త్రీ)లింగాత్ క్షిప్తాం కాంచిన్నాయికాం చ గంతుం చరితుం సంగంతుం చ ప్రవృత్తే సతి దక్షిణాదిక్ దాక్షిణ్యవతీ నాయికా చ ముఖేన అగ్రభాగేన వక్త్రేణ చ, వహతీతి వహః - పచాద్యచ్, గంధస్య వహః తమనిలం వ్యలీకేన దుఃఖేన నిశ్వాసస్తం వ్యలీకనిశ్వాసమివ ॥ ని ॥ దుఃఖే వైలక్ష్యే వ్యలీకమప్రియాకార్య వస్తునోరితి వైజయంతీ - ఉత్ససర్జ ప్రవర్తయామాస - స్వభర్తరి సమయోల్లంఘనేన పరాంగనాసంగతో ప్రవృత్తే సతి (స్త్రి)యో దాక్షిణ్యాదకించిద్వరాః దుఃఖాన్నిశ్వసంతీతి భావః - ఉత్తరాయణే సతి మలయానిలః ప్రవృత్త ఇతి వాక్యార్థః । అత్రోత్ప్రేక్షాలంకారః - నచ సమాసోక్తిరేవేయముత్ప్రేక్షానుప్రవిష్టేతి శంకనీయం, కేవలవిశేషణసామర్థ్యాదేవాప్రస్తుత ప్రతీతౌ సా ప్రవర్తతే । అత్ర తు దక్షిణేతి విశేష్యసామర్థ్యాదపి నాయికాప్రతీయతే । నచ శ్లేష ఏవ ప్రకృతాప్రకృతవిషయః, ఉభయశ్లేషశ్లిష్టవిశేష్యాసంగీకారాత్ - తస్మాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోఽయం ధ్వనిః - సచ వ్యలీకనిశ్వాసరూప చేతనధర్మసంభావనార్థం దక్షిణస్యా దిశో నాయికయా సహాభేదమాపాదయతి భేదే అభేదలక్షణాతిశయోక్త్యుప

జీవనీం నిశ్వాసమివేతి వాచ్యోత్ప్రేక్షాం నిర్వహతీతి వాచ్యసిద్ధ్యంగ
భూత ఇత్యుత్ప్రేక్షావ్యూహః ॥ ... ... ॥ ౨౫॥

అసూత సద్యః కుసుమాన్యశోకః స్కంధాత్ప్రభృత్యేవ స
పల్లవాని। పాదేన నాపైక్షత సుందరీణాం సంపర్కమా
శింజితనూపురేణ॥ ... ॥ ౨౬॥

వ్యా॥ అసూతేతి॥ అశోకో వృక్షవిశేషః - సద్యః స్కంధాత్ప్రకాండాత్ప్రభృత్యేవ స్కంధాదారభ్యేత్యర్థః - భాష్యకారవచనాత్ ప్రభృతిశబ్దయోగే పంచమీతి కైయటః। భాష్యంచ "మూలాత్ప్రభృత్యగ్రాద్వృక్షాంస్తక్ష్ణువంతి, కార్తిక్యాః ప్రభృత్యాగ్రహాయణీ మాస" ఇత్యాది, సపల్లవాని కుసుమాని అసూత, ఉభయమప్యజనయదిత్యర్థః- ఆశింజితః నూపురో యస్య తేన, శిజిధాతోః గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా కర్తరి క్తః। సుందరీణాం పాదేన సంపర్కం తాడనం నాపైక్షత, స్త్రీపాదఘాత దోహదా హ్యశోకా ఇతి ప్రసిద్ధిః - తదుక్తం । సనూపురరవేణ స్త్రీచరణేనాభితాడనం । దోహదం యదశోకస్య తతః పుష్పోద్గమో భవేదితి ॥ అశోకశ్చరణాహత్యా ఇతి చ ॥ ॥ ౨౬ ॥

సద్యః ప్రవాలోద్గమచారుపత్రే నీతే సమాప్తిం నవచూ
తబాణే । నివేశయామాస మధుర్ద్విరేఫాన్ నామా
క్షరాణీవ మనోభవస్య ॥ ... ॥ ౨౭ ॥

వ్యా॥ సద్య ఇతి ॥ మధుర్వసంత ఏవేషుకారః ప్రవాలోద్గమాః-పల్లవాంకురా ఏవ చారూణి పత్రాణి పక్షా యస్య తస్మిన్ ॥ ని ॥ పత్రం వాహనపక్షయోరిత్యమరః - నవం చూతకుసుమం తదేవ బాణః తస్మిన్నవచూతబాణే సమాప్తిం నీతే సతి మనోభవస్య మన్మథస్య ధన్వినో నామాక్షరాణీవ ద్విరేఫాన్ భ్రమరాన్ సద్యో నివేశయామాస నిదధౌ, అత్ర ప్రవాలపత్రేత్యాద్యేకదేశవివర్తి రూపకం మధోరిషుకారత్వం రూపయన్నామాక్షరాణీవేత్యుత్ప్రేక్షాయాం నిమిత్తమిత్యేకదేశవివర్తి

రూపకోత్థాపితేయముత్ప్రేక్షా । బాణేషు బాణకారేణ ధన్వినో నామాక్షరాణి విలిఖ్యంత ఇతి ప్రసిద్ధిః ॥ ... ॥ ౨౭ ॥

వర్ణప్రకర్షే సతి కర్ణికారం దునోతి నిర్గంధతయా
స్మ చేతః । ప్రాయేణ సామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరా
ఙ్ముఖీ విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః ॥ ॥ ౨౮ ॥

వ్యా॥ వర్ణేతి ॥ కర్ణికారం కర్ణికారపుష్పం, అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్య ఇత్యుత్పన్నస్య తద్ధితస్య పుష్పమూలేషు బహుళమితి లుక్, ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం । వర్ణప్రకర్షే వర్ణోత్కర్షే సత్యపి నిర్గంధతయా హేతునా చేతో దునోతి స్మ పర్యతాపయత్, లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్, తథా హి, ప్రాయేణ విశ్వసృజో విధాతుః ప్రవృత్తిర్గుణానాం సామగ్ర్యవిధౌ సాకల్య సంపాదనవిషయే పరాఙ్ముఖీ, సర్వత్రాపి వస్తుని కించిద్వైకల్యం సంపాదయతి, యథా చంద్రే కళంకమిత్యర్థః - అతః కర్ణికారేపి నైర్గంధ్యం యుజ్యత ఇతి భావః - సామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపోర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥

బాలేందువక్రాణ్యవికాసభావా ద్బభుః పలాశాన్యతి
లోహితాని । సద్యో వసంతేన సమాగతానాం నఖక్ష
తానీవ వనస్థలీనాం ॥ ... ॥ ౨౯ ॥

వ్యా॥ బాలేతి ॥ అవికాసభావాత్ నిర్వికాసత్వాత్ ముకుళీభావా ద్ధేతో ర్బాలేందురివ వక్రాణి కుటిలాన్యతి లోహితాన్యతిరక్తాని పలాశాని కింశుకపుష్పాణి ॥ ని ॥ పలాశః కింశుకే పర్ణ ఇత్యమరః, వసంతేన పుంసా సమాగతానాం వనస్థలీనాం స్త్రీణాం, సద్యః సద్యోదత్తాని పురాణేషు క్షతేష్వతి లౌహిత్యాసంభవాదితి భావః - నఖక్షతానీవ బభుః - అత్ర వసంతస్య వనస్థలీనాం చ విశేషణసాధారణ్యాన్నాయక వ్యవహారప్రతీతేః సమాసోక్తిస్తావదస్తి, అపరా చ నఖక్షతానీవేతి జాతి స్వరూపోత్ప్రేక్షా వక్రత్వలౌహిత్య గుణనిమిత్తా జాగర్తి, సా చ నాయకవ్య

సహారాశ్రితసమాసోక్తిగర్భేణ వా త్తిష్ఠత ఇత్యుభయోరేకకాలత్వైప। విశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్యగమ్యత్వే సమాసోక్తిరితిలక్షణమ్ ॥౨౯॥

లగ్నద్విరేఫాంజనభక్తిచిత్రంముఖేమధుశ్రీస్తిలకం ప్ర
కాశ్య। రాగేణబాలారుణకోమలేన చూతప్రవాలో
ష్ఠమలంచకార ॥ ... ॥ ౩౦ ॥

వ్యా॥ లగ్నేతి ॥ మధుశ్రీః వసంతలక్ష్మీః లగ్నాః ద్విరేఫా ఏవ అంజనభక్తయః కజ్జలరచనాః తాభిః చిత్రం చిత్రవర్ణం తిలకం పుష్పవిశేషమేవ తిలకం విశేషకం, ముఖం ప్రారంభః తస్మిన్నేవ ముఖే వక్త్రే ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య బాలారుణకోమలేన బాలార్కసుందరేణ రాగేణ అరుణిమ్నా తేనైవ లాక్షారాగేణ చూతప్రవాలమేవ ఓష్ఠః తం చూతప్రవాలోష్ఠం అలంచకార ప్రసాధయామాస, అత్ర రూపకాలంకారః॥౩౦॥

మృగాః ప్రియాళుద్రుమమంజరీణాం రజఃకణైర్విఘ్ని
తదృష్టిపాతాః। మదోద్ధతాః ప్రత్యనిలం విచేరుర్వనస్థ
లీర్మర్మరపత్రమోక్షాః ॥ ... ॥౩౧॥

వ్యా॥ మృగా ఇతి ॥ ప్రియాళుద్రుమాణాం రాజాదనవృక్షాణాం ॥ ని ॥ రాజాదనః ప్రియాళుస్స్యాదిత్యమరః- మంజర్యస్తాసాం రజఃకణైః విఘ్నితాస్సంజాతవిఘ్నాః-దృష్టీనాం పాతాః ప్రసరా యేషాం తే తథోక్తాః మదోద్ధతా మృగాః ప్రత్యనిలం అనిలాభిముఖం మర్మరా మర్మరశబ్దవంతః - పత్రమోక్షా జీర్ణపర్ణపాతాః యాసు తా వనస్థలీః విచేరుః, వనప్రదేశేషు చరంతి స్మ, దేశకాలాధ్వగంతవ్యాః కర్మసంజ్ఞా హ్యకర్మణామితి చరతేస్సకర్మకత్వం ॥ ... ॥ ౩౧ ॥

చూతాంకురాస్వాదకషాయకంఠః పుంస్కోకిలో య
న్మధురంచుకూజ। మనస్వినీమానవిఘాతదక్షం తదేవ
జాతంవచనం స్మరస్య ॥ ... ॥౩౨॥

వ్యా॥ చూతేతి॥ చూతాంకురాణాం ఆస్వాదేన కషాయకంఠః రక్త

కంఠః ॥ ని ॥ సురభావపక్షే రక్తకషాయ ఇతి కేశవః - పుమాంశ్చాసౌ కోకిలశ్చ పుంస్కోకిలః, పుంగ్రహణం ప్రాగల్భ్యద్యోతనార్థం । మధురం యథా తథా కూజితి యత్ తత్కూజనమేవ మనస్వినీనాం మానవిఘాతే రోషనిరాసే దక్షం స్మరస్య వచనం "మానం త్యజత" ఇత్యాజ్ఞావచనం జాతం, కోకిలకూజితశ్రవణానంతరం స్మరాజ్ఞప్తా ఇవ మానం జహురిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౩౨ ॥

హిమవ్యపాయాద్విశదాధరాణా మాపాండురీభూత
ముఖచ్ఛవీనాం । స్వేదోద్గమః కింపురుషాంగనానాం
చక్రే పదం పత్రవిశేషకేషు ॥ ... ॥ ౩౩ ॥

వ్యా॥ హిమేతి ॥ హిమస్య వ్యపాయాదపగమాత్ విశదాని నిర్మలాన్యధరాణ్యోష్ఠా యాసాం తాసాం ఆపాండురీభూతముఖచ్ఛవీనాం కుంకుమపరిహారాదితి భావః, కింపురుషాంగనానాం కిన్నరస్త్రీణాం పత్రవిశేషకేషు పత్రరచనాసు స్వేదోద్గమః పదం చక్రే, ఘర్మోదయాత్స్వేదోదయోఽభూదిత్యర్థః, విశదాధరత్వం మధూచ్ఛిష్టరాహిత్యాదితి భావః । హేమంతేషు నార్యో బింబోష్ఠేషు మధూచ్ఛిష్టం శీతభయాద్దధతీతి ప్రసిద్ధమ్ ॥ ... ... ॥ ౩౩ ॥

తపస్వినః స్థాణువనౌకసస్తామాకాలికీం వీక్ష్య మధుప్రవృ
త్తిమ్ । ప్రయత్నసంస్తంభితవిక్రియాణాం కథంచిదీ
శా మనసాం బభూవుః ॥ ... ॥ ౩౪ ॥

వ్యా॥ తపస్విన ఇతి ॥ స్థాణోర్వనమోకో యేషాం తే స్థాణువనౌకసః - తపస్వినస్తత్రత్యాః మునయః, సమానకాలావాద్యంతావస్యా ఆకాలికీ తాం అకాలభవత్వాదుత్పత్త్యనంతరం వినాశినీమిత్యర్థః, ఆకాలికడాద్యంతవచనే ఇతి సమానకాలాత్ ఠఞ్ప్రత్యయః - ప్రకృతేరాకాలాదేశః, టిత్త్వాత్ ఙీప్, కేచిదకాలశబ్దాదేవాధ్యాత్మాదిత్వాద్భవార్థే ఠఞిత్యాహుః, తాం ఆకాలికీం మధుప్రవృత్తిం వీక్ష్య ప్రయత్నేన

సంస్తంభితవిక్రియాణాం నిరుద్ధవికారాణాం మనసాం కథం చిదీశాని యంత్రాః బభూవుః ॥ ... ... ॥౩౪॥

తం దేశమారోపితపుష్పచాపే రతిద్వితీయే మదనే ప్రప
న్నే । కాష్ఠాగతస్నేహరసానువిద్ధం ద్వంద్వాని భావం
క్రియయా వివవ్రుః ॥ ... ॥ ౩౫ ॥

వ్యా ॥ తమితి॥ ఆరోపితం అధిజ్యం కృతం పుష్పచాపం యేన తస్మిన్ రతిః ద్వితీయా యస్య తస్మిన్ రతిసహాయే మదనే తం దేశం స్థానం ప్రపన్నే ప్రాప్తే సతి ద్వంద్వాని స్థావరాణి జంగమాని చ మిథునాని. కాష్ఠా ఉత్కర్షః - ॥ని॥ కాష్ఠోత్కర్షే స్థితౌ దిశీత్యమరః - తాం గతో యః స్నేహః - ఇష్టసాధనతానిబంధనః ప్రేమాపరనామా మమతాభిమానః ॥ ని ॥ ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహ ఇత్యమరః॥ స ఏవ రసస్తేనానువిద్ధం సంపృక్తం భావం రత్యాఖ్యం శృంగారభావం క్రియయా కార్యభూతయా చేష్టయా వివవ్రుః ప్రకటం చక్రుః, సంభోగశృంగారచేష్టాః ప్రావర్తంతేత్యర్థః ॥ ... ॥ ౩౫ ॥

మధు ద్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే పపౌ ప్రియాం స్వామ
నువర్తమానః । శృంగేణ చ స్పర్శనిమీలితాక్షీం మృ
గీమకండూయత కృష్ణసారః ॥ ... ॥ ౩౬ ॥

వ్యా॥ తా ఏవ చేష్టా ఆహ చతుర్భిః శ్లోకైః ॥ మధ్వితి ॥ ద్వౌ రేఫౌ వర్ణవిశేషౌ యస్య స ద్విరేఫః భ్రమరశబ్దః, ఉపచారాత్తదర్థోపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే, యదాహ కయ్యటః - శబ్దధర్మేణార్థస్య వ్యపదేశో దృశ్యతే, యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వాత్ ద్విరేఫో భ్రమరః, ఇతి, కుసుమమేవైకం సాధారణం పాత్రం తస్మిన్ మధు మకరందం ॥ ని॥ మధు మద్యే పుష్పరస ఇత్యమరః - స్వాం ప్రియాం భృంగీం అనువర్తమానః అనుసరన్ పపౌ తత్పీతశేషం పపావిత్యర్థః ॥ కృష్ణసారః కృష్ణశ్చాసౌ సారశ్చ శబలః కృష్ణసారః కృష్ణమృగః, వర్ణో వర్ణేన ఇతి సమాసః

స్పర్శేన స్పర్శసుఖేననిమీలితాక్షీం మృగీంశృంగేణ అకండూయత కృష్టవాన్ ఆలిఖదిత్యర్థః-కండ్వాదిభ్యోయగితియక్ప్రత్యయః-కర్తరిలఙ్, తిరశ్చామపి కామోజాయత కిముతాన్యేషామితిభావః ॥ ౩౬ ॥

దదౌరసాత్పంకజరేణుగంధి గజాయగండూషజలంక
రేణుః । అర్ధోపభుక్తేనబిసేనజాయాంసంభావయా
మాసరథాంగనామా ॥ ... ॥ ౩౭ ॥

వ్యా ॥ దదావితి ॥ కరేణుఃకరిణీ ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం(స్త్రీ)నేభ ఇత్యమరః-పంకజరేణుగంధోస్యాస్తీతి పంకజరేణుగంధి గండూష జలంముఖాంతర్ధృతజలం గజాయరసాదనురాగాద్దదౌ । రథాంగనామా చక్రవాకః-అర్ధంయథాతథాఉపభుక్తేన అర్ధజగ్ధేన బిసేనజాయాం భార్యాంసంభావయామాస, స్వజగ్ధశేషందదావిత్యర్థః ॥ ౩౭ ॥

గీతాంతరేషుశ్రమవారిలేశైః కించిత్సముచ్ఛ్వసితప
త్రరేఖం । పుష్పాసవాఘూర్ణితనేత్రశోభిప్రియా
ముఖం కింపురుషశ్చుచుంబ ॥ ... ॥ ౩౮ ॥

వ్యా ॥ గీతేతి ॥ కింపురుషఃకిన్నరః శ్రమవారిలేశైః స్వేదోదకబిందుభిః కించిదీషత్ సముచ్ఛ్వసితాః విశ్లేషితాఃపత్రరేఖాయస్యతత్ పుష్పాణామాసవః మద్యంపుష్పాసవః- పుష్పోద్భవాసవఇత్యర్థః-వనాంతే మధూకస్యసంభవాత్ । పుష్పవాసితమితికేచిత్, తేనఆఘూర్ణితాభ్యా ముద్భ్రాంతాభ్యాం నేత్రాభ్యాంశోభత ఇతితథోక్తం ప్రియాముఖం గీతాంతరేషు గీతమధ్యేషుచుచుంబ చుంబితవాన్ ॥

పర్యాప్తపుష్పస్తబకస్తనాభ్యః స్ఫురత్ప్రవాళోష్ఠ
మనోహరాభ్యః। లతావధూభ్యస్తరవోప్యవాపుర్వినమ్ర
శాఖాభుజబంధనాని ॥ ... ॥ ౩౯ ॥

వ్యా ॥ పర్యాప్తేతి ॥ పర్యాప్తాస్సమగ్రాః పుష్పస్తబకాఏవ స్తనాయాసాంతాభ్యః, స్వాంగాచోపసర్జనాద సంయోగోపధాదితిఙీ

ఖ్యః, స్ఫురంతః-ప్రవాళాఏవ ఓష్ఠాస్తైర్మనోహరాభ్యః-లతాఏవవధ్వస్తాభ్యస్సకాశాత్ తరవోఽపి, లింగాదేవ పుంస్త్వంగమ్యతే,వినమ్రాశ్శాఖా ఏవభుజాః తైర్బంధనానిఅవాపుః ఆలింగితాఇత్యర్థః స్థావరాణామపి మదనవికారోద్భవాత్ - కిముతాన్యేషామితిభావః-ఏతచ్చతరులతాదీనామపిచేతనత్వాదుక్తం। యదాహమనుః-అంతస్సంజ్ఞాభవంత్యేతేసుఖదుఃఖసమన్వితాఇతి ॥ * రూపకాలంకారః ॥ ॥౩౯॥

శ్రుతాప్సరోగీతిరపిక్షణేఽస్మిన్ హరఃప్రసంఖ్యానపరో
బభూవ। ఆత్మేశ్వరాణాంనహిజాతువిఘ్నాస్సమాధి
భేదప్రభవోభవంతి ॥ ... ॥౪౦॥

వ్యా॥ శ్రుతేతి ॥ అస్మిన్ క్షణే వసంతావిర్భావకాలే భగవాన్ హరః శ్రుతాప్సరోగీతిరపి దివ్యాంగనాగానమాకర్ణయన్నపీత్యర్థః-ప్రసంఖ్యానపరః ఆత్మానుసంధానపరో బభూవ। తథాహి, ఆత్మనశ్చిత్తస్య ఈశ్వరాణాంనియంతౄణాంవశినామిత్యర్థః - విహన్యంతేఏభిరితివిఘ్నాః ప్రత్యూహాః, ఘఞర్థే కవిధానమితి కప్రత్యయః-జాతు కదాచిదపి సమాధిభేదే సమాధిభంజనే ప్రభవస్సమర్థానభవంతి ॥

లతాగృహద్వారగతోఽథనందీవామప్రకోష్ఠార్పితహే
మవేత్రః। ముఖార్పితైకాంగులిసంజ్ఞయైవ మాచాప
లాయేతిగణాన్వ్యనైషీత్ ॥ .. ॥౪౧॥

వ్యా॥ లతేతి ॥ అథలతాగృహస్య ద్వారంగతో వామే ప్రకోష్ఠే అర్పితహేమవేత్రో ధారితహేమదండః - నందీనందీశ్వరః ॥ని॥ భృంగీభృంగిరిటస్తండు నందినోనందికేశ్వరఇత్యమరః ముఖేఽర్పితాయాః-సరోషవిస్మయస్తిమితావలోకం నిహితాయా ఏకస్యాఅంగుళేస్తర్జన్యాః సంజ్ఞయైవ సూచనయైవ, ॥ని॥ సంజ్ఞాస్యాచ్చేతనానామహస్తాద్యైశ్చార్థసూచనేత్యమరః-గణాన్ ప్రమథగణాన్ చాపలాయచాప

* అధ్యాయ ౧ శ్లో॥ ౪౯.

లం. కర్తుంమాధవ ఇతి, క్రియార్థోపపదస్యేత్యాదినా చతుర్థీ, వ్య
నైషీత్ - శిక్షితవాన్ ॥ ... ... ॥౪౦॥

నిష్కంపవృక్షం నిభృతద్విరేఫం మూకాండజం శాంత
మృగప్రచారమ్ । తచ్ఛాసనాత్కాననమేవ సర్వం చి
త్రార్పితారంభమివావతస్థే ॥ ... ॥౪౧॥

వ్యా ॥ నిష్కంపేతి ॥ నిష్కంపావృక్షా యస్మింస్తత్, ఇదముద్భి
జ్జోపలక్షణం, నిభృతాః నిశ్చలా ద్విరేఫాః భ్రమరా యస్మిన్ తత్, స్వే
దజోపలక్షణమేతత్, మూకా నిశ్శబ్దా అండజాః పక్షిసర్పాదయో య
స్మింతత్, ఏతేన అండజజాతిరుక్తా, శాంతమృగప్రచారం నివృత్తమృగ
సంచారం, జరాయుజోపలక్షణమేతత్, సర్వమేవ కాననం తచ్ఛాస
నాన్నందీశ్వరాజ్ఞాయాః చిత్రార్పితారంభమివ అవతస్థే ॥ ని ॥ నృగ
వాద్యాజరాయుజాః । స్వేదజాః క్రిమిదంశాద్యాః పక్షిసర్పాద
యోండజాః ॥ ఉద్భిదస్తరుగుల్మాద్యాః ఇతి సర్వత్రామరః ॥౪౧॥

దృష్టిప్రపాతం పరిహృత్య తస్య కామః పురశ్శుక్రమివ
ప్రయాణే । ప్రాంతేషు సంసక్తనమేరుశాఖం ధ్యానా
స్పదం భూతపతేర్వివేశ ॥ ... ॥౪౩॥

వ్యా ॥ దృష్టీతి ॥ కామః ప్రయాణే యాత్రాయాం పురో గతశ్శు
క్రోయస్మిన్ దేశే తం పురశ్శుక్రం దేశమివ । ప్రతిశుక్రం ప్రతిబుధం ప్ర
త్యంగారకమేవచ - అపిశక్రసమో రాజా హతసైన్యో నివర్తత ఇతి
నిషేధాదితి భావః । తస్య దేవస్య దృష్టిప్రపాతం దృష్టివిషయం పరిహృ
త్య ప్రాంతేషు పార్శ్వదేశేషు సంసక్తా అన్యోన్యసందష్టా నమేరూణాం
సురపున్నాగానాం శాఖా యస్య తత్ తిరోధానయోగ్యమితి భావః -
భూతపతేః శివస్య ధ్యానాస్పదం సమాధిస్థానం, ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయా
మితి నిపాతః, వివేశ ॥ ... ... ॥ ౪౩ ॥

స దేవదారుద్రుమవేదికాయాం శార్దూలచర్మవ్య

వధానవత్యామ్ । ఆసీనమాసన్నశరీరపాత స్త్రియం
బకం సంయమినం దదర్శ ॥ ... ॥౪౪॥

వ్యా॥ స ఇతి ॥ ఆసన్నశరీరపాతః ఆసన్నస్సన్నిహితః శరీరస్య పాతో నాశో యస్య సః ఆసన్నమృత్యుః - స కామః శార్దూలస్య వ్యాఘ్రస్య చర్మణా వ్యవధానవత్యాం వ్యాఘ్రచర్మాస్తృతాయామిత్యర్థః - మోక్షశ్రీర్వ్యాఘ్రచర్మణీతి ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః - దేవదారుద్రుమస్య వేదికాయాం - వేదికామధ్యే ఆసీనం ఉపవిష్టం సంయమినం సమాధినిష్ఠం త్రియంబకం త్రినేత్రం దదర్శ, త్ర్యంబకమిత్యుక్తే పాదపూరణాన్యత్వాత్ త్రియంబకమితి పాదపూరణార్థోఽయమియజాదేశశ్ఛాందసో మహాకవిప్రయోగాదభియుక్తైరంగీకృతః - కేచిత్తాపసికాస్త్రిలోచనమితి పేఠుః ॥ ... ... ॥ ౪౪ ॥

పర్యంకబంధస్థిరపూర్వకాయ మృజ్వాయతం సన్నమి
తోభయాంసమ్ । ఉత్తానపాణిద్వయసన్నివేశాత్ ప్ర
ఫుల్లరాజీవమివాంకమధ్యే ॥ ... ॥ ౪౫ ॥

వ్యా॥ త్రిమేవ షడ్భిః శ్లోకైర్వర్ణయతి ॥ పర్యంకేతి ॥ పర్యంకబంధేన వీరాసనేన స్థిరపూర్వకాయం నిశ్చలోత్తరార్ధం ఋజుశ్చాసావాయతశ్చేత్యృజ్వాయతం సన్నమితావుభావంసౌ యస్య తం, ప్రవృత్తినిషయే ఉభశబ్దస్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగ ఇత్యుక్తం కయ్యటేన - ఉత్తానః ఊర్ధ్వతలః యః పాణిద్వయస్య సన్నివేశః సంస్థానం తస్మాదంకమధ్యే ప్రఫుల్లం రాజీవం పంకజం యస్య తమివ స్థితం - వీరాసనేనోపవిష్టమిత్యర్థః ॥ వీరాసనే వసిష్ఠః - ఏకం పాదమథైకస్మిన్ విన్యస్యోరౌ తు సంస్థితం ॥ ఇతరస్మింస్తథైవాన్యం వీరాసనముదాహృతమితి । తథా యోగసారే ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానితైకకరతలే కరముత్తానితం పరం । ఆధాయాంకగతం కృత్వా ధ్యాయేద్వృత్తిస్తనాంతరమితి । అన్యత్రాపి, ఉత్తానితైకతలే హ్యేకతలం న్యసేత్ - ఉత్తానం దక్షిణకరం యోగముద్రాం విదుర్బుధా ఇతి ॥ ... .. ॥ ౪౫ ॥

భుజంగమోన్నద్ధజటాకలాపం కర్ణావసక్తద్విగుణా
క్షసూత్రం। కంఠప్రభాసంగవిశేషనీలాం కృష్ణత్వచం
గ్రంథిమతీం దధానమ్ ॥ ... ॥ ౪౬ ॥

వ్యా ॥ భుజంగమేతి ॥ భుజంగమేన ఉన్నద్ధః ఉన్నమయ్య బద్ధః జటాకలాపో యేన తం తథోక్తం, కర్ణావసక్తం కర్ణావలంబి, అతఏవ ద్విగుణం ద్విరావృత్తమక్షసూత్రమక్షమాలా యస్య తం, కంఠప్రభాణాం సంగేన మిశ్రణేన విశేషనీలామధికకృష్ణాం గ్రంథిమతీం బంధనయుక్తాం కృష్ణత్వచం కృష్ణమృగాజినం దధానం ॥ ॥ ౪౬ ॥

కించిత్ప్రకాశస్తిమితోగ్రతారైర్భ్రూవిక్రియాయాం
విరతప్రసంగైః। నేత్రైరవిస్పందితపక్ష్మమాలైర్లక్షీ
కృతఘ్రాణమధోమయూఖైః ॥ ॥ ౪౭ ॥

వ్యా ॥ కించిదితి ॥ కించిత్ప్రకాశాః ఈషత్ప్రకాశాః స్తిమితా నిశ్చలాః ఉగ్రాః స్ఫుతారాః కనీనికా యేషాం తైః ॥ ని ॥ తారకాక్ష్ణః కనీనికేత్యమరః- భ్రూవిక్రియాయాం భ్రూవిక్షేపే విరతప్రసంగైః వరిసక్తిరహితైః- అవిస్పందితపక్ష్మమాలైః - అవికంపితపక్ష్మపఙ్క్తిభిః, అధః ప్రసృతాః మయూఖా యేషాం తైః- అధోమయూఖైర్నేత్రైః, త్రినేత్రత్వాద్బహువచనం, లక్షీకృతఘ్రాణం నాసాగ్రనిక్షిప్తదృష్టిమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ -కరణాన్యబహిష్కృత్య స్థాణువన్నిశ్చలాత్మకః। ఆత్మానం హృదయే ధ్యాయేన్నాసాగ్రన్యస్తలోచన ఇతి యోగసారే ॥ ॥ ౪౭ ॥

అవృష్టిసంరంభమివాంబువాహ మపామివాధారమ
నుత్తరంగమ్। అంతశ్చరాణాం మరుతాం నిరోధాన్నివా
తనిష్కంపమివ ప్రదీపం ॥ ॥ ౪౮ ॥

వ్యా ॥ అవృష్టీతి ॥ అంతశ్చరంతీత్యంతశ్చరాః తేషాం మరుతాం ప్రాణాదీనాం నిరోధాద్ధేతోః, అవృష్టిసంరంభం అవిద్యమానవర్షసంభ్రమమంబువాహమివస్థితం - ఏతేనాపానవాయునిరోధస్సూచితః

అనుత్తరంగం అనుద్భూతతరంగం - అపామాధారం హ్రదమివస్థితం - ప్రశేనోదానాదినిరోధసూచితః - తథానివాతేని ర్వాతదేశే నిష్కంపం - నిశ్చలం ప్రదీపమివస్థితం ఏతేన శేషవాయునిరోధస్సూచితః ॥ని॥ నివాతావాశ్రయావాతావిత్యమరః ॥ ... ॥ ౪౮ ॥

కపాలనేత్రాంతరలబ్ధమార్గై ర్జ్యోతిః ప్రరోహై రుదితై
శ్శిరస్తః । మృణాళసూత్రాధికసౌకుమార్యాం బా
లస్యలక్ష్మీం గ్లపయంతమిందోః ॥ ॥ ౪౯ ॥

వ్యా॥ కపాలేతి ॥ కపాలనేత్రాంతరలబ్ధమార్గైః - కపాలస్యబ్రహ్మకపాలస్య నేత్రాంతరేణ నేత్రవివరేణలబ్ధః ప్రాప్తః మార్గో యైస్తైః శిరస్తః బ్రహ్మరంధ్రాత్ - పంచమ్యాస్తసిల్, ఉదితైరుద్గతైః జ్యోతిః ప్రరోహైస్తేజోంకురైః మృణాళసూత్రాదధికం సౌకుమార్యం మార్దవం యస్యాస్తాం-బాలస్యేందో శ్శిరశ్చంద్రస్య లక్ష్మీం గ్లపయంతం ॥౪౯॥

మనో నవద్వారనిషిద్ధవృత్తి హృదివ్యవస్థాప్య సమాధివ
శ్యం। యమక్షరం క్షేత్రవిదో విదు స్తమాత్మానమాత్మన్య
వలోకయంతమ్ ॥ ... ॥౫౦॥

వ్యా॥ మన ఇతి॥ నవభ్యోద్వారేభ్యః నిషిద్ధానివర్తితావృత్తిస్సంచారో యస్యతత్తథోక్తం - సమాధినాప్రణిధానేనవశ్యం వశంగతమ్, వశంగతఇతియత్ప్రత్యయః ॥ని॥ ప్రణిధానం సమాధానం సమాధిశ్చ సమాశ్రయః ఇతిహలాయుధః - మనఃహృది హృదయాఖ్యే అధిష్ఠానే, తథాహవసిష్ఠః ॥ శ్లో॥ యతో నిర్యాతివిషయః యస్మింశ్చైవప్రలీయతే । హృదయం తద్విజానీయా న్మనసః స్థితికారణమితి, వ్యవస్థాప్య నిక్షిప్య క్షేత్రవిదః క్షేత్రజ్ఞాః పురుషాః యం, నక్షరతీత్యక్షరం అవినాశినం విదుః, విదోలటోవేతి ఝేరుసాదేశః, తం ఆత్మానం పరమాత్మానం ఆత్మని స్వస్మిన్నేవ అవలోకయంతం సాక్షాత్కుర్వాణం, స్వాతిరేకేణ పరమాత్మనోభావాదితిభావః ॥ ... ॥ ౫౦ ॥

స్మరస్తథాభూతమయుగ్మనేత్రం పశ్యన్నదూరాన్మనసో
వ్యధృష్యమ్ । నాలక్షయత్సాధ్వససన్నహస్తః స్రస్తం
శరంచాపమపిస్వహస్తాత్ ॥ ॥ ౫౧ ॥

వ్యా ॥ స్మరఇతి ॥ స్మరఃతథాభూతం పూర్వోక్తరూపం - మనసో వ్యధృష్యం అయుగ్మనేత్రం అయుగ్మానినేత్రాణి యస్యతంవిషమాక్షం అదూరాత్పశ్యన్ సాధ్వసేనసన్నహస్తః విశ్లథపాణిస్సన్ స్వహస్తాత్ స్రస్తంశరంచాప మపిచాపంచ నాలక్షయత్ - నవివేద, భీతోమువ్యతీతిభావః ॥ ... ... ॥ ౫౧ ॥

నిర్వాణభూయిష్ఠమథాస్యవీర్యం సంధుక్షయంతీవవ
పుర్గుణేన । అనుప్రయాతావనదేవతాభ్యా మదృశ్య
తస్థావరరాజకన్యా ॥ ॥౫౨॥

వ్యా॥ నిర్వాణేతి ॥ నిర్వాణేననాశేనభూయిష్ఠం, ప్రచురంనిర్వాణభూయిష్ఠం, నష్టప్రాయమిత్యర్థః ॥ ని ॥ నిర్వాణోనివృతౌమోక్షే వినాశేగజమజ్జన ఇతియాదవః, అస్య స్మరస్యవీర్యం బలంవపుర్గుణేన సౌందర్యేణసంధుక్షయంతీవ పునరుజ్జీవయంతీవస్థితా వనదేవతాభ్యాం సఖీభూతాభ్యాం అనుప్రయాతా అనుగతా స్థావరరాజకన్యా పార్వతీఅదృశ్యతదృష్టా, స్మరేణేతిశేషః - దృశేఃకర్మణిలఙ్ - భావకర్మణోరిత్యాత్మనేపదం ॥ ... ॥ ౫౨ ॥

అశోకనిర్భర్త్సితపద్మరాగ మాకృష్టహేమద్యుతికర్ణి
కారమ్ । ముక్తాకలాపీకృతసింధువారం వసంతపుష్పా
భరణంవహంతీ ॥ ... ॥ ౫౩ ॥

వ్యా ॥ చతుర్భిస్తామేవాహ ॥ అశోకేతి ॥ అశోకేన అశోకపుష్పేణనిర్భర్త్సితాః తిరస్కృతాః పద్మరాగామేనతత్తథోక్తం,ఆకృష్టహేమద్యుతీని ఆహృతస్వర్ణాభరణవర్ణాని కర్ణికారాణియస్మింస్తత్తథోక్తం,ముక్తాకలాపీకృతాని సింధువారాణిసిగుణ్డీకుసుమాని య

స్త్రీ-తత్ ॥ ని ॥ సింధువారేంద్రసురసా నిర్గుండీం ద్రాణికేత్యపీత్య
మరః - వసంతపుష్పాణ్యేవాభరణంతత్ వహంతీ ॥ ॥ ౫౩

ఆవర్జితాకించిదివ స్తనాభ్యాం వాసోవసానాతరుణా
ర్క-రాగమ్ । పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రాసంచా
రిణీపల్లవినీలతేవ ॥ ... ॥౫౪॥

వ్యా ॥ ఆవర్జితేతి ॥ స్తనాభ్యాంకించిదావర్జితా ఈషదానమి
తేవ, తరుణార్కస్యరాగ ఇవరాగోయస్య తత్తథోక్తం, బాలార్కా
రుణమిత్యర్థః ॥ ఉపమానోత్తరపదో బహువ్రీహిః - ఉత్తరపదలో
పశ్చ, వాసోవసానా ఆచ్ఛాదయంతీ, అతఏవ పర్యాప్తపుష్పస్తబకా
వనమ్రాసంపూర్ణ కుసుమగుచ్ఛైరవనమ్రా అత్యంతప్రహ్వాపల్లవినీ
కిసలయవతీ సంచారిణీలతేవ, స్థితేతి శేషః ॥ ... ॥౫౪॥

స్రస్తాంనితంబాదవలంబమానాపునఃపునఃకేసరదామ
కాంచీం । న్యాసీకృతాంస్థానవిదా స్మరేణమౌర్వీంద్వి
తీయామివకార్ముకస్య * ॥ ॥౫౫॥

వ్యా॥ స్రస్తామితి ॥ స్థానవిదానిక్షేపయోగ్యస్థాన వేదినా స్మరేణ
న్యాసీకృతామ్-కర్మణిప్రభవతీతి కార్ముకం-ధనుః, కర్మణఉకఞి
త్యుకఞ్ప్రత్యయః తస్యద్వితీయాం మౌర్వీమివ, స్థితామితి శేషః॥ అత్ర
హిన్యస్తామౌర్వ్యుత్తరత్ర హరవైరనిర్యాతనాయోపయోక్ష్యత ఇతిభా
వః - నితంబాత్స్రస్తాంచలితాం కేసరదామవకులమాలా, సైవకాంచీమే
ఖలా ॥ని॥ స్త్రీకట్యాం మేఖలాకాంచీత్యమరః, తాం పునఃపునఃము
హుర్ముహుః అవలంబమానాహస్తేనధారయంతీ ॥ ॥౫౫॥

సుగంధినిశ్వాసవివృద్ధతృష్ణంబింబాధరాసన్నచరంద్వి

---

* కావ్యప్రకాశే, ద్వితీయమౌర్వీమివకార్ముకస్యేతి పఠిత్వా,
అవిమృష్టవిధేయాంశత్వరూపదోష స్యోదాహృతత్వాత్సఏవ ప్రాచీన
పాఠఇతిప్రతిభాతి । ప్రకృతపాఠేదోషపరిసక్త్యభావాత్ ॥

రేఫం। ప్రతిక్షణం సంభ్రమలోలదృష్టిర్లీలారవిందేన
నివారయంతీ ॥ ... ॥ ౫౬ ॥

వ్యా॥ సుగంధీతి ॥ సుగంధిభిర్నిశ్వాసైర్వివృద్ధతృష్ణం-బింబతుల్యోధరః బింబాధరః, బింబాధర ఇతి వృత్తౌ మధ్యమపదలోపి సమాస ఇతి వామనః * ॥ తస్యాసన్నచరం సన్నికృష్టచరం ద్విరేఫం భృంగం ప్రతిక్షణం సంభ్రమేణ లోలదృష్టిశ్చంచలాక్షీ సతీ లీలారవిందేన విలాసపద్మేనానివారయంతీ నిరుంధతీ ॥ ... ... ॥ ౫౬ ॥

తాంవీక్ష్యసర్వావయవానవద్యాంరతేరపి హ్రీపదమా
దధానాం। జితేంద్రియేశూలిని పుష్పధన్వాస్వకార్య
సిద్ధింపునరాచకాంక్ష ॥ ॥ ౫౭ ॥

వ్యా॥ తామితి ॥ సర్వావయవేష్వనవద్యామగర్హ్యాం, అవద్యపణ్యేత్యాదినానిపాతః, రతేః కామకళత్రస్యాపి హ్రీపదం లజ్జానిమిత్తమాదధానాం న్యూనతామావహంతీమిత్యర్థః-తాం పార్వతీం వీక్ష్య పుష్పధన్వా కామః ॥ జితేంద్రియే దుర్జయే ఇత్యర్థః, శూలిని విషయే స్వకార్యసిద్ధిం- పునరాచకాంక్షచకమే, పూర్వం సాధ్వససన్నహస్త ఇత్యాదినా కార్యసిద్ధేర్నిరుద్ధత్వాభిధానాదిహ పునరిత్యుక్తమ్ ॥ ౫౭ ॥

భవిష్యతఃపత్యురుమాచశంభోస్సమాససాదప్రతిహార
భూమిం। యోగాత్సచాంతఃపరమాత్మసంజ్ఞం దృష్ట్వా
పరంజ్యోతిరుపారరామ ॥ ... ॥ ౫౮ ॥

వ్యా॥ భవిష్యత ఇతి ॥ ఉమా చ భవిష్యతః పత్యుర్భర్తుశ్శంభోశ్శివస్య ప్రతిహారభూమిం ద్వారదేశం సమాససాద ॥ ని॥ (స్త్రీ) ద్వాః ద్వారం ప్రతీహార ఇత్యమరః ॥ స శంభుశ్చ అంతః పరమాత్మేతి సంజ్ఞా యస్య తత్- పరం ముఖ్యం ॥ ని ॥ పరం దూరాన్య [illegible] మానవః ॥ జ్యోతిర్దృష్ట్వా సాక్షాత్కృత్య యోగాద్ధ్యానాత్ [illegible] యోగస్సన్నహ

* అధి, ౫ అ, ౨, సూ, ౧౫.

నోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః - ఉపారరామ ఉపరతః, రము క్రీడాయామితి ధాతోర్లిట్, వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం ॥

తతో భుజంగాధిపతేః ఫణాగ్రైరధః కథంచిద్ధృతభూమి
భాగః । శనైః కృతప్రాణవిముక్తిరీశః పర్యంకబంధం
నిబిడం బిభేద ॥ ... ॥ ౫౯ ॥

వ్యా॥ తత ఇతి ॥ తతః భుజంగాధిపతేః శేషస్య ఫణాగ్రైరధో భూమేరధః కథంచిదతియత్నేన ధృతో భూమిభాగః స్వోపవేశనభూప్రదేశో యస్య స తథోక్తః, వాయుధారణాహితలాఘవనివృత్త్యా పునర్భగవతో గురుత్వాదితి భావః - శనైః కృతా ప్రాణానాం పూర్వనిరుద్ధానాం విముక్తిః పునస్సంచారో యేన సః కృతప్రాణవిముక్తిరీశః నిబిడం దృఢం పర్యంకబంధం వీరాసనం బిభేద శిథిలీచకార ॥ ॥ ౫౯ ॥

తస్మై శశంస ప్రణిపత్య నందీ శుశ్రూషయా శైలసుతా
ముపేతాం । ప్రవేశయామాస చ భర్తురేనాం భ్రూ
క్షేపమాత్రానుమతప్రవేశాం ॥ ॥ ౬౦ ॥

వ్యా॥ తస్మా ఇతి ॥ అథ నందీ తస్మై భగవతే, క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ, ప్రణిపత్య నమస్కృత్య శుశ్రూషయా సేవయా నిమిత్తేన ఉపేతాం సేవార్థమాగతామిత్యర్థః, శైలసుతాం పార్వతీం శశంస నివేదయామాస, భర్తుః స్వామినో భ్రూక్షేపమాత్రేణ భ్రూసంజ్ఞయైవానుమతప్రవేశామంగీకృతప్రవేశాం ఏనాం శైలసుతాం ప్రవేశయామాస చ ॥

తస్యాః సఖీభ్యాం ప్రణిపాతపూర్వం స్వహస్తలూనః శిశి
రాత్యయస్య । వ్యకీర్యత త్ర్యంబకపాదమూలే పుష్పో
చ్చయః పల్లవభంగభిన్నః ॥ ॥ ౬౧ ॥

వ్యా॥ తస్యా ఇతి ॥ తస్యాః పార్వత్యాః - సఖీభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం - స్వహస్తేన లూనః అవచితః పల్లవభంగభిన్నః కిసలయఖండమిశ్రః - శిశిరాత్యయస్య వసంతస్య సంబంధీ పుష్పోచ్చయః పుష్పోత్కరః, హస్తా

దానే చేరస్త్రేయ ఇతి ధుఞ్వ్విషయత్వాత్తలా వీసామయం ప్రాయిమాదికః యోగ ఇతి వల్లభః - త్ర్యంబక పాదమూలె ప్రణిపాతపూర్వం నమస్కారపూర్వకం వ్యకీర్యత ॥ ... ... ॥

ఉమాపి నీలాలకమధ్యశోభి విస్రంసయంతీ నవకర్ణికారం । చకార కర్ణచ్యుతపల్లవేన మూర్ధ్నా ప్రణామం వృషభధ్వజాయ ॥ ॥౬౨॥

వ్యా। ఉమేతి॥ ఉమాపి నీలాలకానాం మధ్యే శోభత ఇతి త అలకన్యస్తమిత్యర్థః ॥ నవకర్ణికారం విస్రంసయంతీ కర్ణాత్ తః పల్లవో యస్య తేన మూర్ధ్నా వృషభధ్వజాయ ప్రణామం చకా క్రియాగ్రహణాత్ సంప్రదానత్వమ్ ॥ ... ॥౬౨

అనన్యభాజం పతిమాప్నుహీతి సా తథ్యమేవాభిహితా భవేన। నహీశ్వరవ్యాహృతయః కదాచిత్పుష్ణంతి లోకే విపరీతమర్థం ॥ ... ॥౬౩॥

వ్యా॥ అనన్యేతి ॥ సాకృతప్రణామా దేవీ భవేన హరేణ అన్యాం న భజతీత్యనన్యభాజం, భజో ణ్విరితి ణ్విప్రత్యయః - సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావ ఇతి పుంవద్భావః - పతిం భర్తారం ఆప్నుహి ఇతి తథ్యం సత్యమేవాభిహితా ఉక్తా, ఉత్తరత్ర తథైవ సంభవాదితి భావః - అభిదధాతేర్బ్రూఞ్ ఇత్యర్థస్య దుహాదిత్వాదప్రధానే కర్మణి క్తః - తథాహి - ఈశ్వరవ్యాహృతయః మహాపురుషాణాం వ్యాహృతయః - కదాచిదపి లోకే భువనే ॥ ని ॥ లోకస్తు భువనే జనే ఇత్యమరః ।. విపరీతం విసంవాదినమర్థం అభిధేయం న పుష్ణంతి న బోధయంతి, సాక్షాదీశ్వరస్య కిము తేతి భావః ॥ ... ॥ ౬౩ ॥

కామస్తు బాణావసరం ప్రతీక్ష్య పతంగవద్వహ్నిముఖం వివిక్షుః । ఉమాసమక్షం హరబద్ధలక్ష్యః శరాసనజ్యాం ముహురామమర్శ ॥ ॥౬౪॥

వ్యా ॥ కామఇతి ॥ కామస్తద్బాణావసరం ప్రతీక్ష్యపేక్ష్య ఉమాస
న్నాదయమేవ బాణప్రయోగ కాలఇతిజ్ఞాత్వా, పతంగేనతుల్యం
వత్ శలభవత్ ॥సి॥ సమౌపతంగశలభావిత్యమరః, తేనతుల్యం
చేద్వతిరితివతిప్రత్యయః - వహ్నేర్ముఖంవివిక్షుః - ప్రవేష్టుమి
, విశతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- ఉమాయాస్సమక్షం, అక్ష్ణో
సమక్షం, అవ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్యఇతి సమాసాంతష్ట
ః- హరేబద్ధలక్ష్యస్సన్ శరాసనజ్యాం మౌర్వీంముహుః- ఆమ
మృష్టవాన్ ॥ ... ॥ ౬౪ ॥

అథోపనిన్యేగిరిశాయగౌరీతపస్వినేతామ్రరుచాకరేణ।
విశోషితాంభానుమతో మయూఖైర్మందాకినీ పు
ష్కరబీజమాలాం॥ ... ॥౬౫॥

వ్యా॥ అథేతి॥ అథగౌరీ-తపోస్యాస్తీతితపస్వీ, అస్మాయామేధాస్ర
జోవినిరితివినిప్రత్యయః - తస్మై తపస్వినే గిరిశాయతామ్రరుచారక్తవ
ర్ణేనసహస్తేన భానుమతః అంశుమతో మయూఖైః విశోషితాం మం
దాకిన్యాః పుష్కరాణిపద్మాని తేషాంబీజాని తేషాంమాలాం జపమా
లికాం ఉపనిన్యేసమర్పితవతీ ॥ ... ॥ ౬౫ ॥

ప్రతిగ్రహీతుంప్రణయిప్రియత్వాత్త్రిలోచనస్తాముప
చక్రమేచ। సంమోహనంనామచపుష్పధన్వాధనుష్య
మోఘంసమధత్తబాణమ్ ॥ ॥ ౬౬ ॥

వ్యా॥ ప్రతిగ్రహీతుమితి ॥ త్రిలోచనశ్చ ప్రణయిప్రియత్వాదర్థి
ప్రియత్వాత్తామక్షమాలాం ప్రతిగ్రహీతుంస్వీకర్తుముపచక్రమే, పు
ష్పంధనుర్యస్యసః - పుష్పధన్వాకామశ్చ, వాసంజ్ఞాయామిత్యనజా
దేశః, సంమోహ్యతేనేనేతి సంమోహనంనామ - నామేతి ప్రసిద్ధౌ
అమోఘంబాణంధనుషి సమధత్తసంయోజితవాన్ ॥ ॥ ౬౬ ॥

హరస్తుకించిత్పరిలుప్తధైర్యశ్చంద్రోదయారంభ ఇవాం

బురాశిః। ఉమాముఖబింబ ఫలాధరోష్ఠేవ్యాపారయా
మాసవిలోచనాని ॥ ... ॥౬౭॥

వ్యా ॥ హరస్త్వితి ॥ హరస్తుశివోపిచంద్రోదయారంభే అంబురాశిరివకించిదీషల్ పరిలుప్తధైర్యః - నతుప్రాకృతజనఇవ అత్యంతలుప్తధైర్యఇతిభావః ॥ బింబఫలతుల్యాధరోష్ఠోయస్య తస్మిన్ ఉమాముఖవిలోచనానివ్యాపారయామాస త్రిభిరపిలోచనైస్సాభిలాషమద్రాక్షీదిత్యర్థః - ఏతేనభగవతోరతిభావోదయఉక్తః ॥ ॥౬౭॥

వివృణ్వతీశైలసుతాపిభావమంగైస్స్ఫురద్బాలకదం
బకల్పైః । సాచీకృతాచారుతరేణతస్థౌముఖేన పర్యస్త
విలోచనేన ॥ ... ॥౬౮॥

వ్యా॥ వివృణ్వతీతి ॥ శైలసుతాపి స్ఫురద్బాలకదంబకల్పైః వికసత్కోమలనీప విటపిసదృశైః పులకితైరిత్యర్థః - ఈషదసమాప్తౌవికల్పాదినాకల్పప్ప్రత్యయః - అంగైఃఅవయవైః-భావంరత్యాఖ్యం వివృణ్వతీ ప్రకాశయంతీ చారుతరేణపర్యస్త విలోచనేన వ్రీడావిభ్రాంతనేత్రేణ ముఖేన అసాచిసాచిసంపద్యమానాకృతా సాచీకృతాతిర్యక్కృతేత్యర్థః॥ని॥ తిర్యగర్థేసాచిరిత్యమరః-తస్థౌ,హ్రియాముఖం సాచీకృత్యస్థితేత్యర్థః - నకేవలంహరస్యైవ కింతుదేవ్యాఅప్యుదితోరతిభావఇతిభావః ॥ ... ... ॥౬౮॥

అథేంద్రియక్షోభమయుగ్మనేత్రః పునర్వశిత్వాద్బలవ
న్నిగృహ్య। హేతుంస్వచేతోవికృతేర్దిదృక్షుర్దిశా
ముపాంతేషుససర్జదృష్టిం ॥ ॥౬౯॥

వ్యా॥ అథేతి॥ అథఅయుగ్మాని నేత్రాణి యస్యసోయుగ్మనేత్రః-త్రినేత్రః వశిత్వాజ్జితేంద్రియత్వాత్ ఇంద్రియక్షోభంపూర్వోక్తం ఇంద్రియవికారం పునర్బలవత్ దృఢంనిగృహ్యనివార్యస్వస్య చేతోవికృతేశ్చిత్తవికారస్య హేతుంకారణందిదృక్షుః - ద్రష్టుమిచ్ఛుః - దిశాముపాంతేషు దృష్టింససర్జ ప్రసారయామాస ॥ ॥౬౯॥

సదక్షిణాపాంగనివిష్టముష్టింనతాంసమాకుంచితసవ్య
పాదం। దదర్శచక్రీకృతచారుచాపంప్రహర్తుమభ్యు
ద్యతమాత్మయోనిం ॥ ... ॥ ౭౦ ॥

వ్యా ॥సఇతి ॥ సశివః దక్షిణాపాంగనివిష్టాస్థితా ముష్టిర్యస్య తం, నతాంసంనతబాహుశిరస్కం ఆకుంచితో భుగ్నస్సవ్యపాదో యస్య తం ఆలీఢాఖ్యస్థానకేస్థితమిత్యర్థః ॥ చక్రీకృతచారుచాపం మండలీకృతసౌమ్యకోదండం ప్రహర్తుమభ్యుద్యతమాత్మయోనింమన్మథం దదర్శ-ఆలీఢలక్షణమాహయాదవః ॥ శ్లో ॥ స్థానానిధన్వినాంపంచతత్రవై శాఖమస్త్రియాం ॥ వితస్త్యంతరగౌపాదౌమండలంతోరణాకృతీ - సమానౌస్యాత్సమపదమాలీఢంపదమగ్రతః ॥ దక్షిణంవామమాకుంచ్య ప్రత్యాలీఢం విపర్యయఇతి ॥ ... ॥ ౭౦ ॥

తపఃపరామర్శవివృద్ధమన్యోర్భ్రూభంగదుష్ప్రేక్ష్యము
ఖస్యతస్య। స్ఫురన్నుదర్చిస్సహసాతృతీయా దక్ష్ణఃకృ
శానుఃకిలనిష్పపాత ॥ ... ॥ ౭౧ ॥

వ్యా ॥ తపఇతి ॥ తపఃపరామర్శేనతపసఆస్కందనేన వివృద్ధమన్యోః ప్రవృద్ధకోపస్య భ్రూభంగేన దుష్ప్రేక్షం ముఖం యస్యతస్య హరస్య తృతీయాదక్ష్ణః స్ఫురన్ ఉద్దీప్యమాన ఉదర్చిరుద్గతజ్వాలః కృశానురగ్నిః సహసాఅతర్కితమేవ ॥ ని ॥ అతర్కితేతుసహసేత్యమరః - నిష్పపాతకిలనిశ్చక్రామఖలు ॥ ॥ ౭౧ ॥

క్రోధంప్రభోసంహరసంహరేతియావద్గిరఃఖేమరుతాం
చరంతి । తావత్సవహ్నిర్భవనేత్రజన్మాభస్మావశేషం
మదనంచకార ॥ ... ॥ ౭౨ ॥

వ్యా॥క్రోధమితి॥ హేప్రభోస్వామిన్ క్రోధం సంహరసంహరనివర్తయనివర్తయ(*)చాపలేద్వేభవతఇతి వక్తవ్యాద్విరుక్తిః-సంభ్రమేణప్రవృత్తిశ్చాపలమితి కాశికా। ఇత్యేవం మరుతాం దేవానాం గిరోవా

తః ఖ ఏవోత్థితో యావత్ఖే చరంతి ప్రవర్తంతే తావత్తత్కాల మేవ భవస్య నేత్రాజ్జన్మ యస్య సః భవనేత్రజన్మా, అవర్జ్యో బహువ్రీహి ర్వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః * సవహ్నిర్మదనం భస్మైవావశేషో యస్య తం భస్మావశేషం చకార - దదాహేత్యర్థః ॥ ౭౨ ॥

తీవ్రాభిషంగప్రభవేణ వృత్తిం మోహేన సంస్తంభయ
తేంద్రియాణామ్। అజ్ఞాతభర్తృవ్యసనా ముహూర్తం
కృతోపకారేవ రతిర్బభూవ ॥ ॥ ౭౩ ॥

వ్యా॥ తీవ్రేతి ॥ తీవ్రాభిషంగప్రభవేణేతి దుస్సహాభిభవసంభవేన ॥ ని ॥ అభిషంగస్త్వభిభవే సంగ ఆక్రోశనేపి చ, ఇతి వైజయంతీ - ఇంద్రియాణాం చక్షురాదీనాం వృత్తిం వ్యాపారం సంస్తంభయతా ప్రతిబధ్నతా మోహేన మూర్ఛయా, కర్త్రా, రతిర్మదనభార్యా ముహూర్తం, అజ్ఞాతం భర్తృవ్యసనం భర్తృమరణం యయా సా - తథోక్తా సతీ కృతోపకారేవ, బభూవ సహసా దుఃఖోపనిపాతాత్ ముమూర్ఛేత్యర్థః ॥ మోహేన దుఃఖసంవేదనాభావాత్తస్యోపకారకత్వోక్తిః ॥ ౭౩ ॥

తమాశు విఘ్నం తపసస్తపస్వీ వనస్పతిం వజ్ర ఇవావభ
జ్య। స్త్రీసన్నికర్షం పరిహర్తుమిచ్ఛన్నంతర్దధే
భూతపతిస్సభూతః ॥ ॥ ౭౪ ॥

వ్యా॥ తమితి ॥ తపస్వీ తపోనిష్ఠః భూతపతిశ్శివః - తపసో విఘ్నం అంతరాయభూతం తం కామం ఆశు వజ్రోశనిర్వనస్పతిం వృక్షమివ అవభజ్య భఙ్క్త్వా స్త్రీసన్నికర్షం స్త్రీసన్నిధానం పరిహర్తుమిచ్ఛన్, తస్యానర్థహేతుత్వాదితి భావః సభూతః స్వగణస్సన్నంతర్దధే ॥

శైలాత్మజాపి పితురుచ్ఛిరసోభిలాషం వ్యర్థం సమీక్ష్య
లలితం వపురాత్మనశ్చ। సఖ్యోస్సమక్షమితి చాధిక
జాతలజ్జా శూన్యా జగామ భవనాభిముఖీ కథంచిల్ ॥

---

* అధి, ౫ - అ, ౨ - సూ, ౧౯.

వ్యా॥ శైలాత్మజేతి ॥ శైలాత్మజాపార్వత్యపి ఉచ్ఛ్రిరసః ఉన్నతశిరసః మహతః అభిలాషం హరోవరో స్త్విత్తి మనోరథం లలితం సుందరమాత్మనో వపుశ్చ వ్యర్థం నిష్ఫలం సమీక్ష్య విచార్య సఖ్యోస్సమక్షం పురః ఇతిచ హేతునా అధికం జాతలజ్జా, సమాన జనసమక్షమవమానస్యాతి దుస్సహత్వాదితి భావః, శూన్యా నిరుత్సాహా సతీ కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణ భవనాభిముఖీ జగామ । అక్ష్ణోస్సమీపే సమక్షం, అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా సమీపార్థేఽవ్యయీభావః । ప్రతిపరసమనుభ్యోఽక్ష్ణ ఇతి శరత్ప్రభృతిపాఠాదవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతి సమాసాంతష్టచ్ప్రత్యయః॥

సపదిముకుళితాక్షీం రుద్రసంరంభభీత్యా దుహితరమను
కంప్యా మద్రిరాదాయ దోర్భ్యామ్ । సురగజ ఇవ బిభ్ర
త్పద్మినీం దంతలగ్నాం ప్రతిపథగతి రాసీ ద్వేగదీర్ఘీ
కృతాంగః ॥ ... ... ॥౭౬॥

ఇతి శ్రీమహాకవి కాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే
తృతీయస్సర్గః.

వ్యా॥ సపదీతి॥ అద్రిః హిమవాన్ సపది రుద్రస్య సంరంభాత్ కోపాత్ భీత్యా - ॥ ని ॥ సంరంభస్సంభ్రమే కోప ఇత్యమరః - ముకుళితాక్షీం మీలితనేత్రాం, బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్షజితి షచ్ప్రత్యయః, షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్ అనుకంపితుమర్హా మనుకంప్యాం, ఋహలోర్ణ్యదితి ణ్యత్ ప్రత్యయః - దుహితరం దోర్భ్యా మాదాయ దంతయోర్లగ్నాం పద్మినీం కమలినీం బిభ్రత్సురగజ ఇవ, వేగేన రయేణ దీర్ఘీకృతాంగః ఆయతీకృతశరీరస్సన్ పంథానం ప్రతిగతః ప్రతి పథా,

ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతో ఽప్రత్యయః, ప్రతిపథా మార్గానుసారిణీ గతిర్యస్య సః ప్రతిపథగతిరాసీత్, పంథానమనుసృత్య జగామే త్యర్థః ॥ ... ... ౭౬ ॥

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరి విరచితాయాం కుమారసంభవ వ్యాఖ్యాయాం సంజీవినీ సమాఖ్యాయాం
తృతీయస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

కుమారసమ్భవే - సవ్యాఖ్యానే - చతుర్థసర్గ ప్రారమ్భః.

అథమోహపరాయణాసతీవివశా కామవధూర్విబోధి
తా । విధినా ప్రతిపాదయిష్యతానవ వైధవ్యమసహ్య
వేదనమ్ ॥ ... ... ॥ ౧ ॥

వ్యా ॥ మూర్ఛితా రతిరిత్యుక్తం సంప్రతి తద్వృత్తాంతమేవాహ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం మోహో మూర్ఛా పరమయనమాశ్రయో యస్యాస్సా మోహపరాయణా మోహైకశరణా సతీ ॥ ని ॥ పరాయణమభిప్రేతే తత్పరే పరమాశ్రయే ఇతి యాదవః । వివశా - మూఢత్వాన్నిశ్చేష్టా కామవధూః రతిః అసహ్యా దుస్సహా వేదనా యస్మిం స్తత్తథోక్తం విధవాయా గతభర్తృకాయాః భావః వైధవ్యం, నవంచ తద్వైధవ్యం చ నవవైధవ్యం - నవగ్రహణం దుస్సహత్వద్యోతనార్థం ప్రతిపాదయిష్యతా అనుభావయిష్యతా, క్రియార్థ క్రియాయాం లృట్, విధినా దైవేన ॥ ని ॥ విధిర్విధానే దైవేచేత్యమరః । విబోధితా, వైధవ్యానుభవైకఫలోఽయం విబోధ ఇతి భావః అస్మిన్ సర్గే వియోగినీవృత్తం, విషమే ససజా గురుస్సమే సభరా లోఽథగురుర్వియోగినీ తిలక్షణాత్ ॥ ॥ ౧ ॥

అవధానపరెచకారసాప్రళయాంతోన్మిషితెవిలోచ
నే । నవివెదతయోరతృప్తయోః ప్రియమత్యంతవిలు
ప్తదర్శనమ్ ॥ ... ॥ ౨ ॥

వ్యా ॥ అవధానేతి ॥ సారతిః ప్రలయాంతే మూర్ఛావసానే ॥ ని ॥ ప్రలయో నష్టచేష్టతేత్యమరః । ఉన్మిషితే ఉన్మీలితే విలోచనే - అవధానం సంరంభః ప్రణిధానం యయోస్తే అవధానపరే-దిదృక్షయా అవహితే చకార । దృష్టవ్యాభావంతు న వివేదేత్యాహ ॥ నేతి । ప్రియం కామం, అతృప్తయోః నిత్యదిదృక్షుణోరిత్యర్థః తయోర్లోచనయోః దర్శనక్రియాపేక్షయా సంబంధే షష్ఠీ, అత్యంతం విలుప్తం దర్శనం స్వలోచనయోః కరణయోః యస్య కర్మభూతస్య తమత్యంత విలుప్తదర్శనం సంతం న వివేద న జ్ఞాతవతీ । ప్రియనాశాపరిజ్ఞానాల్ దిదృక్షాంచక్రే ఇత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౨ ॥

అయిజీవితనాథజీవసీత్యభిధాయోత్థితయాతయాపురః।
దదృశేపురుషాకృతిక్షితౌహరకోపానలభస్మకేవలం ॥

వ్యా॥ అయీతి ॥ అయీతి ప్రశ్నే - ॥ ని ॥ అయి ప్రశ్నానునయయోరితి విశ్వః - అయి జీవితనాథ జీవసి ప్రాణాన్ ధారయసి కచ్చిదిత్యభిధాయోత్థితయా తయా రత్యా పురోగ్రే క్షితౌ పురుషస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్య తత్పురుషాకృతి కేవలమేకం హరకోపానల భస్మ దదృశే దృష్టం, న తు పురుష ఇతి భావః ॥ ... ... ॥ 3 ॥

అథసాపునరేవవిహ్వలావసుధాలింగనధూసరస్తనీ । వి
లలాపవికీర్ణమూర్ధజాసమదుఃఖామివకుర్వతీస్థలీం॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ అథ భస్మదర్శనానంతరం పునరేవ విహ్వలా విక్లబా వసుధాలింగనేన క్షితిలుంఠనేన ధూసరౌ ధూసరవర్ణౌ స్తనౌ యస్యాస్సా తథోక్తా, స్వాంగాచ్చేత్యాదినా ఙీష్, వికీర్ణమూర్ధజా విక్షిప్తకేశా సా రతిః స్థలీం వనభూమిం, తత్రత్యాన్ ప్రాణిన ఇత్యర్థః, జానపదే

త్యాదినా అకృత్రిమార్థే జీష్-సమదుఃఖాం స్వతుల్యశోకాం కుర్వతీవ విలలాపపరిదేవితవతీ ॥ ని ॥ విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః ॥ ౪ ॥

ఉపమానమభూద్విలాసినాం కరణం యత్తవ కాంతిమత్తయా । తదిదం గతమీదృశీం దశాం న విదీర్యే కఠినాః ఖలు స్త్రియః ॥ ... ॥ ౫ ॥

వ్యా ॥ ఉపమానమితి ॥ తవ యత్కరణం గాత్రం ॥ ని ॥ కరణం సాధకతమం క్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపీత్యమరః - కాంతిమత్తయా సౌందర్యేణ హేతునా విలాసినాం విలసనశీలానాం, వికషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః, ఉపమీయతేనేనేత్యుపమానమభూత్ - తత్కరణమిదమీదృశీం దశాం అవస్థాం గతం భస్మీభూతమిత్యర్థః ॥ తథాపి న విదీర్యే విదీర్ణా న భవామి, దౄణాతెః కర్మకర్తరి లట్ - తథాహి । స్త్రియః కఠినాః ఖలు కఠినత్వాదవిదీర్ణత్వమిత్యర్థః ॥ కారణాత్కార్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥ శ్లో ॥ ధీరసంచారిణీ దృష్టిర్గతిర్గోవృషభాంచితా - స్మితపూర్వం తథాలాపో విలాస ఇతి కీర్తితః ఇతి విలాసలక్షణం ॥ ... ... ॥ ౫ ॥

క్వను మాం త్వదధీనజీవితాం వినికీర్య క్షణభిన్నసౌహృదః । నలినీం క్షతసేతుబంధనో జలసంఘాత ఇవాసి విద్రుతః ॥ ... ... ॥ ౬ ॥

వ్యా ॥ క్వేతి ॥ హే ప్రియ, క్షతసేతుబంధనః భగ్నసేతుబంధో జలసంఘాతో జలౌఘః నలినీమివ జలైకాయత్త జీవితామితి శేషః ॥ త్వదధీనజీవితాం త్వదాయత్తప్రాణాం మాం క్వను వినికీర్య హిత్వా విక్షిప్య క్షణభిన్నసౌహృదః క్షణత్యక్తసౌహార్దస్సన్ విద్రుతః పలాయితోసి, సేతుసౌహృదయోః స్థితిహేతుత్వేన సామ్యం, సుహృదయస్య భావః సౌహృదం, యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః-హృదయస్య హృల్లేఖయదణ్లాసేష్వితి హృదాదేశః ॥ అణి హృద్భావాన్న హృద్భగసింధ్వం

తే పూర్వ పదస్య చేత్సర్వథయ పదవృద్ధిః, - హృద్భగస్యాన్యేవిధానే తూభయపదవృద్ధిస్స్యాత్, యథాసుహృద్దౌర్హృదశ్చేతి వక్ష్యతే సోర్థ మితి॥ తదే. తదాహ వామనః ॥ సౌహృదదౌర్హృదశబ్దావణి హృద్భావాదితి * ॥

కృతవానసి విప్రియం న మే ప్రతికూలం నచ తే మయా
కృతమ్ । కిమకారణమేవ దర్శనం విలపన్త్యై రతయే
న దీయతే ॥ ... ... ॥ ౭ ॥

వ్యా॥ కృతవానితి । త్వం మే మమ విప్రియం అప్రియం కృతవానసి, మయాచ తేన ప్రతికూలం అప్రియం న కృతమ్, అకారణం నిష్కారణ మేవ పరస్పరాపకారకారణాభావేపీత్యర్థః॥ క్రియావిశేషణమేతత్ - విలపన్త్యై దర్శనాథిన్యై అపీతి భావః - రతయే దర్శనం కింకథం న దీయతే, క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ ॥ ... ॥ ౭ ॥

స్మరసి స్మర మేఖలాగుణైరుత గోత్రస్ఖలితేషు బన్ధనమ్ ।
చ్యుతకేసరదూషితేక్షణాన్యవతంసోత్పలతాడనాని వా॥

వ్యా॥ విప్రియమాహ కాన్తే ॥ స్మరసీతి ॥ హే స్మర గోత్రస్ఖలితేషు నామవ్యత్యాసేషు॥ని॥గోత్రం నామ్ని చ క్షేత్రే కులే ఇతి విశ్వః - మేఖలాగుణైర్బన్ధనం స్మరస్యుత స్మరసి వా ॥ ని ॥ వికల్పే కింకిమూతి చేత్యమరః - చ్యుతకేసరైః భ్రష్టకింజల్కైః దూషితే ఈక్షణే యేషు తాన్యవతంసోత్పలతాడనాని సధూలిక్షేపతాడనానీత్యర్థః - స్మరసి వా అపరాధస్మరణాదిదమదర్శనమితి భావః ॥ ... ॥ ౮ ॥

హృదయే వససీతి మత్ప్రియం యదవోచ స్తదవైమి కైతవమ్ । ఉపచారపదం న చేదిదం త్వమనఙ్గః కథమక్షతా రతిః ॥ ... ... ॥ ౯ ॥

వ్యా॥ హృదయ ఇతి॥ హృదయే వససీతి స్మరవాక్యానువాదః, ఇత్యేవం రూపం మమ ప్రియం మత్ప్రియం యద్వచనమవోచః ఉక్తవానసి,

---

* అథ, క, అ, ౨, సూ, ౧౮.

బాష్పోవచోవాలుక్, వచఉమిత్యాగమః, తత్రైతవమాపైమి-
మిథ్యేతిమన్యే, ఇదంవచనం ఉపచారపదం, పరంజనార్థంయదస
త్యభాషణంస ఉపచారః తస్యపదం స్థానం, కైతవస్థానమితియావత్ ।
నచేత్ త్వమనంగఃఅశరీరః - రతిస్తుకథమక్షతాఅనష్టా, ఆశ్రియనాశే
హ్యాశ్రితమనష్టమితివిరోధాదితిభావః ॥ ... ॥ ౯ ॥

పరలోకనవప్రవాసినఃప్రతిపత్స్యేపదవీమహంతవ । వి
ధినాజనఏషవంచిత స్త్వదధీనం ఖలు దేహినాంసుఖం ॥

వ్యా ॥ నచమేకశ్చిద్విచారః, లోకశ్చాదృతఇత్యాహ ॥ పరలో
కేతి ॥ అహం పరలోకం ప్రతినవప్రవాసినోఽచిరప్రోషితస్య, అనే
నానుగమన కాలానతిపాతస్సూచ్యతే - తవపదవీంమార్గం ప్రతిప
త్స్యే గమిష్యామి, త్వామనుగమిష్యామీత్యర్థః - అతోనాస్తిమే
విచారఇతిభావః - కింతు విధినాదైవేన ఏషజనోలోకోవంచితః ప్ర
తారితః, కుతః, దేహినాంసుఖంత్వయ్యధీనం త్వదధీనం ఖలు, అధి
శబ్దస్యశౌండాదిత్వాత్సప్తమీ శౌండైరితిసమాసః, అపదక్షేత్యాది
నాఅధ్యుత్తరపదాత్ఖప్రత్యయః-ఏవమన్యత్రాపి, సుఖప్రదాభావేకుత
స్సుఖమితిభావః ॥ ... ॥ ౧౦ ॥

రజనీతిమిరావకుంఠితేపురమార్గే- ఘనశబ్దవిక్లబాః ।
వసతింప్రియకామినాం ప్రియా స్త్వదృతేప్రాపయి
తుంక ఈశ్వరః ॥ ... ॥ ౧౧ ॥

వ్యా॥ తదేవాహ ॥ రజనీతి ॥ హేప్రియ,రజనీతిమిరేణ అవకుంఠి
తేఆవృతె పురమార్గే ఘనశబ్దవిక్లబాః గర్జితభీతాఃప్రియాః కామి
నాంవసతిం ప్రాపయితుం త్వదృతేత్వాంవినా, అన్యారాదితరర్తే ఇతి
పంచమీ-క ఈశ్వరశ్శక్తః నకశ్చిదిత్యర్థః ॥ నహికామాంధానాంభీతి
రస్తీతిభావః ॥ ... ... ॥ ౧౧ ॥

నయనాన్యరుణానిఘూర్ణయన్ వచనానిస్ఖలయన్

పదెపదే । అసతిత్వయివారుణీమదః ప్రమదానామ
ధునావిడంబనా ॥ ... ॥౨॥

వ్యా ॥ నయన నీతి ॥ అరుణాః నయనాని ఘూర్ణయన్ - భ్రామయన్ తథాపదే పదేప్రతిపదం, వీప్సాయాంద్విరుక్తిః, వచనానిస్ఖలయన్ విపర్యాసయన్ ప్రమదానాం వారుణీమదః మద్యమదః అధునాత్వయ్యసతి విడంబనా అనుకృతి మాత్రం, మదనాభావేమదస్య నిష్ఫలత్వాదితిభావః - తథాశిశుపాలవధే ॥ తాంమదోదయితసంగమభూషఇతి ౧౦ - ౩౩ ॥ ... ... ॥౨॥

అవగమ్యకథీకృతం వపుఃప్రియబంధో స్తవనిష్ఫలోద
యః । బహులేపిగతేనిశాకర స్తనుతాందుఃఖ మనంగ
మోక్ష్యతి ॥ ... ... ॥౩॥

వ్యా ॥ అవగమ్యేతి ॥ హేఅనంగ-అశరీర-ప్రియబంధోః ప్రియసఖస్య తవ వపుఃశరీరం అకథాకథా సంపద్యమానం కృతంకథీకృతం శబ్దమాత్రావశిష్టమవగమ్య-జ్ఞాత్వానిష్ఫలోదయః ఉద్దీప్యాభావాదుద్దీపనవైఫల్యమితిభావః - నిశాకరః బహులేకృష్ణపక్షేగతే సత్యపితనుతాం కార్శ్యం దుఃఖం యథాతథాకృచ్ఛ్రాన్మోక్ష్యతి-వృథావేవృద్ధిరితిదుఃఖష్యతీత్యర్థః ॥ ... ... ॥౩॥

హరితారుణచారుబంధనః కలపుంస్కోకిలశబ్దసూచి
తః । వదసంప్రతికస్యబాణతాం నవచూతప్రసవోగ
మిష్యతి ॥ ... ... ॥౪॥

వ్యా ॥ హరితేతి ॥ హరితంచతదరుణంచ, వర్ణోవర్ణేనేతితత్పురుషసమాసః - హరితారుణంచారుచబంధనంవృంతం పుంఖశ్చయస్యసతథోక్తః కలేన మధురేణ పుంస్కోకిలశబ్దేన పురుషకోకిలనాదేన సూచితోఽనుమాపితః, చూతచర్వణకార్యత్వాత్ కలశబ్దస్యేతిభావః నవచూతప్రసవః నూతనచూతకుసుమం సంప్రతికస్యబాణతాంశరత్వం గమిష్యతివద, ప్రసవబాణస్యాన్యస్యాభావాదితిభావః ॥

అలిపఙ్క్తిరనేకశస్త్వయా గుణకృత్యే ధనుషో నియోజి
తా । విరుతైః కరుణస్వనైరియం గురుశోకామనురోది
తీవ మాం ॥ ... ... ॥ ౧౫ ॥

వ్యా॥ అలీతి ॥ త్వయా అనేకశః ధనుషో గుణకృత్యే మౌర్వీకార్యే గుణవత్కర్మణి చ నియోజితా ధిక్కృతేయమలిపఙ్క్తిః కరుణస్వనైర్దీనధ్వనిభిః విరుతైః కూజితైః గురుశోకాం దుర్భరదుఃఖాం ॥ని॥ గురుస్త్రిష్వితి శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భర ఇతి శబ్దార్ణవే, మామనురోదితీవ ఉపసర్గవశాత్సకర్మకత్వం, రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇతీడాగమః ॥ ... ... ॥ ౧౫ ॥

ప్రతిపద్య మనోహరం వపుః పునరప్యాదిశ తావదుత్థితః।
రతిదూతిపదేషు కోకిలాం మధురాలాపనిసర్గపణ్డితాం॥

వ్యా ॥ ప్రతిపద్యేతి ॥ తావత్పునరపి మనోహరం వపుః ప్రతిపద్య ప్రాప్యోత్థితస్సన్ మధురాలాపేషు ప్రియోక్తిషు నిసర్గపణ్డితాం స్వభావప్రగల్భాం కోకిలాం రతి దూతిపదేషు సురతదూతీస్థానేషు ఆదిశ ఆజ్ఞాపయ ప్రగల్భానామేవ దూత్యాధికార ఇతి భావః- జీబన్తస్యాపి దూతీశబ్దస్య ఛన్దోభఙ్గభయాద్ధ్రస్వత్వమపి-అపి మాషం మషం కుర్యాత్ ఛన్దోభఙ్గం న కారయేదిత్యుక్తేరితి కేచిత్, జ్యాపోస్సంజ్ఞాఛన్దసోర్బహులమితి గ్రహణాత్ హ్రస్వ ఇతి వల్లభః ॥ ... ॥౧౬॥

శిరసా ప్రణిపత్య యాచితాన్యుపగూఢాని సవేపథూని చ।
సురతాని చ తాని తే రహస్స్మర సంస్మృత్య న శాన్తిరస్తి మే ॥

వ్యా॥ శిరసేతి ॥ హే స్మర, శిరసా ప్రణిపత్య యాచితాని సవేపథూని సకమ్పాని, ట్వితోథుచ్, ఇత్యథుచ్ ప్రత్యయః, సాత్త్వికాన్తరోపలక్షణమేతత్, స్తమ్భప్రళయరోమాఞ్చాస్స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ-అశ్రువైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః ఇతి । ఉపగూఢాన్యాలిఙ్గనాని చ, నపుంసకే భావే క్తః-తాన్యనుభూతపూర్వాణి రహస్సి

ఏకాంతే సురతానిచ సంస్మృత్య మే శాంతిర్నాస్తి అతిసమానకర్తృ కత్వం దుర్ఘటం, శిమకిక్రియాపేక్షయా స్తీతి కేచిత్ ॥ ౧౭ ॥

రచితంరతిపండితత్వయాస్వయమంగేషు మమేదమా
ర్తవమ్ । ధ్రియతేకుసుమప్రసాధనం తవతచ్చారువ
పుర్నదృశ్యతే ॥ ... ॥ ౧౮ ॥

వ్యా ॥ రచితమితి ॥ హేరతిపండిత - రతికుశల - త్వయామమాంగేషు - స్వయంరచితం, ఋతురస్యప్రాప్తః ఆర్తవం వాసంతం, ఋతోరణిత్యణ్ప్రత్యయః - ఇదంకుసుమప్రసాధనం పుష్పాభరణంధ్రియతే అవతిష్ఠతే, ధృఙ్ అవస్థాన ఇతి ధాతోస్స్వాదికాత్కర్తరిలట్, తవ తత్ ప్రసాధకం చారుసుందరంవపుస్తునదృశ్యతే ॥ ॥ ౧౮ ॥

విబుధైరపి యస్యదారుణైరసమాప్తేపరికర్మణిస్మృ
తః । తమిమంకురుదక్షిణేతరంచరణంనిర్మితరాగమే
హిమె ॥ ... ॥ ౧౯ ॥

వ్యా ॥ విబుధైరితి ॥ దారుణైఃక్రూరైః, ప్రాణానాంతేకర్మణినిరోగాదితిభావః ॥ విబుధైరపిదేవైశ్చ అనభిజ్ఞత్వంచ ధ్వన్యతే-యస్యమచ్చరణస్యపరికర్మణిప్రసాధనే ॥ ని ॥ పరికర్మప్రసాధనమిత్యమరః- అసమాప్తేసతి స్మృతోఽసి, తమిమం దక్షిణేతరంవామంమేచరణం నిర్మితరాగంరచిత లాక్షారాగంకురు ఏహ్యాగచ్ఛ ॥ ॥ ౧౯ ॥

అహమేత్యపతంగవర్త్మనాపునరంకాశ్రయిణీభవామి
తే । చతురైస్సురకామినీజనైః ప్రియయావన్నవిలో
భ్యసేదివి ॥ ... . ॥ ౨౦ ॥

వ్యా ॥ అహమితి ॥ అహంపతంగవర్త్మనా శలభమార్గేణ అగ్నిప్రవేశేనేత్యర్థః ॥ సి ॥ పతంగశ్శలభచ్ఛాగ్నౌమార్జాలే శేలూశరేఖగ ఇతి వైజయంతీ- ఏత్యాగత్యపునస్తేంకాశ్రయిణీఉత్సంగవర్తినీ భవామి సంప్రత్యేవభవిష్యామి, వర్తమాన సామీప్యేలట్- హేప్రియదివి

స్వర్గే. చతురైస్స్వరకామినీజనైరప్సరోగణైర్యావన్నవిలోభ్యసేసవి
లోభయిష్యసే, యావత్పురానిపాతయోర్లడితిలట్ - ॥ ౨౦ ॥

మదనేనవినాకృతారతిః క్షణమాత్రంకిలజీవితేతి మే ।
వచనీయమిదంవ్యవస్థితం రమణత్వామనుయామి య
ద్యపి ॥ ... ... ॥ ౨౧ ॥

వ్యా ॥ మదనేనేతి ॥ హేరమణత్వామనుయామియద్యపి, అనుగ
మిష్యామ్యేవ, వర్తమాన సామీప్యేవర్తమానవద్వా, ఇతిలట్ - య
ద్యపీత్యవధారణ ఇతికేశవః - కింతురతిర్మదనేన వినాభూతావినా
కృతావియోజితాసతీత్యర్థః ॥ సుప్సుపేతిసమాసః, క్షణమాత్రం జీవి
తాకిలేతీదం వచనీయంనిందామమమవ్యవస్థితంస్థిరమభూత్ ॥ ౨౧ ॥

క్రియతాంకథమంత్యమండనం పరలోకాంతరితస్యతే
మయా । సమమేవగతోఽస్యతర్కితాం గతిమంగేనచ
జీవితేనచ ॥ ... ॥ ౨౨ ॥

వ్యా॥ క్రియతామితి ॥ పరలోకేంతరితస్య-వ్యవహితస్య మృతస్యే
త్యర్థః, తేతవమయాంత్యమండనం కథం కేనప్రకారేణ క్రియతాం,
కామచారేలోట్, హంత, దుర్విదగ్ధస్య తేయతశ్చమంత్యమండనమ
పి నసంభవతీత్యర్థః, కుతః - అంగేనచజీవితేనచ సమంసహైవ అత
ర్కితాం అవిచారితాంగతిం గతోఽసి, ఇహమృతశరీరమపి నాస్తితస్య
మండనమితిభావః ॥ ... ... ॥ ౨౨ ॥

ఋజుతాంనయతస్స్మరామితేశరముత్సంగనిషణ్ణధన్వనః।
మధునాసహసస్మితాం కథాంనయనోపాంత విలోకి
తంచయత్ ॥ ... ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ ఋజుతామితి ॥ శరమృజుతామార్జవంనయతః ఉత్సంగని
షణ్ణమంకగతంధనుర్యస్య తస్య, ధనుషశ్చేత్యనఙాదేశః । తేతవమధు
నావసంతేనసహ ॥ ని ॥ మధుర్దైత్యేవసంతేచ చైత్రేచైత్రివిశ్వాః-స

స్మితాంకథాం ఆలాపం, తథాయత్ నయనోపాంతవిలోకితమ్-అపాంగవీక్షణం శరస్యేతి శేషః, తచ్చ స్మరామి ॥ ... ॥ ౨౩॥

క్వను తే హృదయంగమస్సఖా కుసుమాయోజితకార్ము
కో మధుః । నఖలూగ్రరుషా పినాకినా గమితస్సోఽపి సు
హృద్గతాంగతిమ్ ॥ ... ॥ ౨౪॥

వ్యా॥ క్వన్వితి ॥ హృదయంగచ్ఛతీతి హృదయంగమః - హృద్యః, ఖచ్ప్రకరణే గమేస్సుప్యుపసంఖ్యానమితి ఖచ్ప్రత్యయః-అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః । తే సఖా కుసుమైరాయోజితమారచితం కార్ముకం యేనసః, కార్ముకనిర్మాతా మధుర్వసంతః క్వనుక్వవా, గత ఇతి శేషః । అథవాసోఽప్యుగ్రరుషా తీవ్రకోపేన పినాకినా ఈశ్వరేణ, సుహృదా మదనేన గతాం ప్రాప్తాంగతిం భస్మతామిత్యర్థః - నగమితః ఖలు నప్రాపితః కిమ్, ఖలు జిజ్ఞాసాయాం ॥ ని ॥ జిజ్ఞాసానునయే ఖల్విత్యమరః ॥ ... ... ॥ ౨౪ ॥

అథ తైః పరిదేవితాక్షరైర్హృదయే దిగ్ధశరైరివాహ
తః । రతిమభ్యుపపత్తుమాతురాం మధురాత్మానమద
ర్శయత్పురః ॥ ... ॥ ౨౫ ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ అథ తైః పరిదేవితాక్షరైః విలాపవచనైః హృదయే దిగ్ధశరైః విషలిప్తముఖైః శరైరివాహతస్సన్ ॥ ని ॥ విషాక్తే దిగ్ధలిప్తకావిత్యమరః॥ మధుర్వసంతః ఆతురామాపన్నాం రతిమభ్యుపపత్తుం అనుగ్రహీతుమాశ్వాసయితుమిత్యర్థః ॥ ని ॥ అభ్యుపపత్తిరనుగ్రహ ఇత్యమరః, ఆత్మానం పురోఽగ్రే అదర్శయత్ ఆవిరభూదిత్యర్థః॥ ౨౫॥

తమవేక్ష్య రురోద సా భృశం స్తనసంబాధమురో జఘాన
చ । స్వజనస్య హి దుఃఖమగ్రతో వివృతద్వారమివో
పజాయతే ॥ ... ॥ ౨౬ ॥

వ్యా ॥ తమితి ॥ సా రతిః తం మధుమవేక్ష్య భృశం అత్యర్థం రు

రోధ, స్తనౌ సంబాధ్య- స్తనసంబాధం, పరిక్లిశ్యమానే చేతిణముల్, ఉ
రోజఘూనతాడితవతీచ-తథాహి, స్వజనస్యాగ్రతోదుఃఖం వివృతమ
పసారితం ద్వారం కవాటం యస్యతదివడవజాయతే - ఆవిర్భవతి-ఉ
చ్ఛృంఖలం ప్రవర్తతఇత్యుత్ప్రేక్షాభిప్రాయః ॥ ॥ ౨౬॥

ఇతిచైనముపాచదుఃఖితా సుహృదః పశ్య వసంతకింస్థి
తం । తదిదం కణశో వికీర్యతే పవనైర్భస్మకపోతక
ర్బురమ్ ॥ ... ॥ ౨౭ ॥

వ్యా ॥ ఇతిచేతి ॥ దుఃఖమస్యాస్సంజాతందుఃఖితా సంజాతదుఃఖే
త్యర్థః, తారకాదిత్వాదితచ్, సారతిరేనం వసంతం ఇత్యువాచచ,
చకారః పూర్వోక్తసముచ్చయార్థః - హేవసంతపశ్య-సుహృదస్తవ
త్సఖస్య-కింస్థితం కిముపస్థితం - తదిదంకపోతవత్పారావత వత్కర్బుర
రంశబలంకణశ చూర్ణీభూతం, అల్పార్థాచ్ఛస్ ప్రత్యయః భస్మ
పవనైః వికీర్యతే ప్రక్షిప్యతే, భస్మీభూతస్తేసుహృదిత్యర్థః ॥ ౨౭॥

అయిసంప్రతి దేహిదర్శనం స్మరపర్యుత్సుక ఏషమాధ
వః । దయితాస్వనవస్థితంనృణాంనఖలు ప్రేమచలంసు
హృజ్జనే ॥ ... ॥ ౨౮ ॥

వ్యా ॥ అయీతి ॥ అయి స్మరసంప్రతిదర్శనం దేహిఏషమాధవోవ
సంతః పర్యుత్సుకః త్వద్దర్శనోత్కంఠితః- త్వామప్యనాదృతవతోస్య
కోమాధవఇత్యాశంక్యాహ-నృణాం పురుషాణాం దయితాసు ప్రేమా
నవస్థితం అస్థిరంచంచలమిత్యర్థః - సుహృజ్జనే ప్రేమతునచలంఖలు॥

అమునాననుపార్శ్వవర్తినా జగదాజ్ఞాం ససురాసు
రంతవ । బిసతంతుగుణస్యకారితం ధనుషః పేలవపు
ష్పపత్రిణః ॥ ... ॥ ౨౯ ॥

వ్యా ॥ ఈదృశాసుహృదః కథినసంతీత్యాశంక్య సకోపేక్త్యాహ,
అమునేతి ॥ నను హేప్రియ పార్శ్వవర్తినా సహచరేణామునావ

సం తేన ససురాసురం సురాసురసహితం జగత్ బిసతంతుగుణస్య మృణాళసూత్రమౌర్వీకస్య పేలవాని కోమలాని పుష్పాణ్యేవ పత్రిణో బాణా యస్య తస్య తవ ధనుషః ఆజ్ఞాంకారితం జగత్ ఆజ్ఞాకారితేత్యర్థః- హృక్రోరన్యతరస్యామితి జగతః కర్మత్వం ॥ ... ॥ ౨౯ ॥

గత ఏవ న తే నివర్తతే స సఖా దీప ఇవానిలాహతః । అహ
మస్య దశేవ పశ్య మామవిషహ్యవ్యసనప్రధూమితామ్ ॥

వ్యా॥ గత ఇతి ॥ స తే సఖా అనిలాహతో వాయుతాడితో దీప ఇవ గత ఏవ న నివర్తతే, అహమస్య దీపాయమానస్య స్మరస్య దశావర్తిరివ తిష్ఠామీతి శేషః ॥ ని ॥ దశావర్తావవస్థాయాం వస్త్రాంతే స్యుర్దశా అపీతి విశ్వః, కుతః అవిషహ్యవ్యసనేన దుస్సహదుఃఖప్రకర్షేణ ధూమితాం సంజాతధూమాం మాం పశ్య - ధూమవత్త్వాన్నష్టదీపదశాసామ్యం, ధూమశ్చ వ్యసనమేవేత్యర్థః ॥ ... ॥ ౩౦ ॥

విధినా కృతమర్ధవైశసం నను మాం కామవధే విముం
చతా । అనపాయిని సంశ్రయద్రుమే గజభగ్నే పతనా
య వల్లరీ ॥ ... ... ॥ ౩౧ ॥

వ్యా॥ విధినేతి ॥ నను వసంత కామవధే మదనవధప్రస్తావే మాం ముంచతా వర్జయతా అఘ్నతేత్యర్థః, విధినా దైవేన, విశసతి హినస్తీతి విశసో ఘాతుకః, పచాద్యచ్, విశసస్య కర్మ వైశసం, యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః-అర్ధవైశసం అర్ధవధః కృతం-అర్ధో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీతి శ్రుతేః, పత్యుస్స్వస్య చాశ్రయాశ్రయిభావయోరేకపదార్థత్వాభిప్రాయేణార్ధోక్తిః, తథా చైకదేశవధే దేశాంతరస్యాపి వధనియమాన్మామపి విధిరఘ్నన్నేవ హతవానితి తాత్పర్యం, ఏతదేవోపపాదయతి । అనపాయిని అనపాయిత్వేన విశ్వస్త ఇత్యర్థః సంశ్రయద్రుమే ఆశ్రయవృక్షే గజభగ్నే సతి వల్లరీ లతా పతనాయ, భవతీతి శేషః, పతితుమేవ తస్యా భవనమిత్యర్థః, తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ ॥ ... ... ॥ ౩౧ ॥

తదిదంక్రియతామనంతరంభవతాబంధుజనప్రయోజనమ్।
విధురాంజ్వలనాతిసర్జనాన్ననమాంప్రాపయభర్తుర
ంతికమ్ ॥ ... .. ॥౩౨॥

వ్యా॥ సంప్రత్యనంతరకరణీయంప్రార్థయతే ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ ఉక్తప్రకారేణాన్యథాపి మరణస్యావశ్యంభావాదిత్యర్థః, అనంతరంభవతా ఇదంవక్ష్యమాణం బంధుజనప్రయోజనం బంధుకృత్యం క్రియతాం, ప్రార్థనాయాంలోట్-తదేవోపదిశతి - నను వసంత, విధురాం వివశాంమాం జ్వలనాతిసర్జనాత్ అగ్నిదానాత్పత్యురంతికం ప్రాపయఅగ్నిప్రవేశం కారయేత్యర్థః ॥ ॥౩౨॥

శశినాసహయాతికౌముదీసహమేఘేన తటిత్ప్రలీయ
తే। ప్రమదాఃపతివర్త్మగాఇతి ప్రతిపన్నంహివిచేత
నైరపి ॥ ... ... ॥౩౩॥

వ్యా॥ కర్తవ్యశ్చాయమర్థస్త్రీణామిత్యాహ, ॥ శశినేతి ॥ కౌముదీచంద్రికాశశినాసహయాతి శశినియాతే స్వయంనతిష్ఠతీత్యర్థః, తటిన్మేఘేనసహప్రలీయతేప్రణశ్యతి - కర్తరిలట్, తద్వత్ప్రమదాః స్త్రియః పతివర్త్మగచ్ఛంతీతి పతివర్త్మగాః పతిమార్గానుగామిన్య ఇత్యేతద్విచేతనైరల్పచేతనైరవివేకిభిరపీత్యర్థః, ప్రతిపన్నంజ్ఞాతం। అలవణాయవాగూరనుద రాకన్యేతివదల్పత్వాభిప్రాయేణ విచేతనైరపీతినిర్దేశః। నాథస్తుపృథగ్జనైరితిపపాఠ, పతివర్త్మగా ఇత్యత్ర స్మృతిః, ఆర్తార్తేముదితేహృష్టాప్రోషితేమలినాకృశా- మృతేమ్రియేతయాపత్యౌసాస్త్రీజ్ఞేయా పతివ్రతేతి। ॥ ౩౩ ॥

అమునైవకషాయితస్తనీసుభగేనప్రియగాత్రభస్మనా।
నవపల్లవసంస్తరేయథారచయిష్యామితనుంవిభావసౌ॥

వ్యా॥అమునేతి॥అమునాపురోవర్తినాసుభగేనశోభనేనప్రియగాత్రభస్మనైవఏవకారోమండనాంతరనివృత్త్యర్థః-కషాయితస్తనీకు

తస్తనీ ॥ ని ॥ రాగెళ్వాథెకషాయో(స్త్రీ)నిర్యాసే సౌరభేరసఇతివైజ
యంతీ - నవపల్లవసంస్తరేయథానవపల్లవతల్ప ఇవవిభావసావహ్నౌ
తనుం శరీరంరచయిష్యామినిధాస్యామీత్యర్థః ॥ ॥ ౩౪ ॥

కుసుమాస్తరణేసహాయతాం బహుశస్సౌమ్యగతస్త్వ
మావయోః । కురుసంప్రతితావదాశుమే ప్రణిపాతాం
జలియాచితశ్చితాం ॥ ॥ ౩౫ ॥

వ్యా॥ కుసుమేతి ॥ హేసౌమ్యసాధో, త్వంఆవయోరతి పంచబా
ణయోః బహుశో బహువారం కుసుమాస్తరణే పుష్పశయనే సహాయ
తాంగతః - సంప్రతిప్రణిపాతాంజలినాయాచితః అంజలిపూర్వకంయా
చితస్సన్నిత్యర్థః - మేఆశుచితాం కాష్ఠచయంకురుతావతు-రుష్టైవ
వ్యయథేహతథాముత్రాపి మిత్రేణోపకర్తవ్యమితిభావః ॥ ౩౫ ॥

తదనుజ్వలనంమదర్పితం త్వరయేర్దక్షిణవాతవీజనైః ।
విదితంఖలుతేయథాస్మరః క్షణమప్యుత్సహతేనమాం
వినా ॥ ... ... ॥ ౩౬ ॥

వ్యా॥ తదితి ॥ తచ్చితాకరణానన్తరం మయ్యర్పితం మదర్పి
తంజ్వలనంఅగ్నిం దక్షిణవాతవీజనైః - మలయమారుతసంచారకైః -
త్వరయేః త్వరితంజ్వలయేత్యర్థః-త్వరాహేతుమాహ ॥ తేతవవిదితం
ఖలు, మతిబుద్ధ్యాదిసూత్రవర్తమానే క్తః, తద్యోగాత్ క్తస్యచవర్తమా
నఇతిషష్ఠీ, యథాయేనప్రకారేణ స్మరోమాం వినాక్షణమపినోత్సహ
తేన హ్యుష్యతితథాత్వయాజ్ఞాతమేవేత్యర్థః ॥ ॥ ౩౬ ॥

ఇతిచాపివిధాయదీయతాం సలిలస్యాంజలిరేకఏవనౌ ।
అవిభజ్యపరత్రతంమయాసహితఃపాస్యతితేసబాంధవః ॥

వ్యా॥ ఇతీతి ॥ అపిచఇత్యేవం విధాయనౌ ఆవాభ్యాం ఏకఏవసలి
లస్యాంజలిర్దీయతాం, తమంజలిం సతేబాంధవః సఖాస్మరఃపరత్రప
రలోకే మయాసహితః అవిభజ్యపాస్యతి ॥ ॥ ౩౭ ॥

పరలోకవిధౌచమాధవ స్మర ముద్దిశ్యవిలోలపల్లవాః । ని
వపేస్సహకారమంజరీః ప్రియచూతప్రసవోహితేసఖా॥

వ్యా॥ పరలోకేతి ॥ కించేతిచార్థః - హేమాధవవసంతపరలోక
విధౌపిండోదకాది కర్మణి స్మరముద్దిశ్యవిలోలాఃపల్లవాఃయాసుతాః-
సహకారమంజరీశ్చూతగుచ్ఛాన్నివపేర్దేహి, హియస్మాత్ తేస
ఖా స్మరఃప్రియశ్చూతప్రసవోయస్యసతథోక్తః ॥ ॥ ౩౮ ॥

ఇతిదేహవిముక్తయేస్థితాంరతిమాకాశభవాసరస్వతీ ।
శఫరింహ్రదశోషవిహ్వలాం ప్రథమావృష్టిరివాన్వకం
పయత్ ॥ ... ॥౩౯॥

వ్యా॥ ఇతీతి ॥ ఇతిదేహవిముక్తయేశరీరవిసర్గాయస్థితాం కృతని
శ్చయామితియావత్, రతిమాకాశభవాసరస్వతీ అశరీరిణీవాక్ హ్రదశో
షవిక్లబాంహ్రదస్యజలాధారస్యశోషేణవిక్లబాం విహ్వలాంశఫరీంప్రో
ష్ఠీం ॥ని॥ ప్రోష్ఠీతుశఫరీద్వయోరిత్యమరః । ప్రథమావృష్టిరివఅన్వకం
పయత్ అనుకంపితవతీసదయముచాచేత్యర్థః ॥ ని ॥ కృపాదయాను
కంపాస్యాదిత్యమరః ॥ ... ... ॥౩౯॥

కుసుమాయుధపత్నిదుర్లభస్తవభర్తానచిరం భవిష్య
తి। శృణుయేనసకర్మణాగతశ్శలభత్వంహరలోచనా
చిషి ॥ ... ... ॥౪౦॥

వ్యా॥ కుసుమేతి ॥ హేకుసుమాయుధపత్నిరతే, తవభర్తాచిరా
త్ చిరందుర్లభోనభవిష్యతికింత్వచిరమేవ సులభోభవిష్యతీత్యర్థః ।
కించశృణు, తత్కర్మేతిశేషః యేనకర్మణాసతేభర్తాహరలోచన
స్యార్చిఃజ్వాలా ॥ ని ॥ జ్వాలాభాసోనపుంస్యర్చిరిత్యమరః-తస్యాం
శలభత్వంపతంగత్వంగతః - సమౌపతంగశలభావిత్యమరః ॥ ౪౦ ॥

అభిలాషముదీరితేంద్రియస్స్వసుతాయామకరోత్ప్ర
జాపతిః । అథతేననిగృహ్యవిక్రియామభిశప్తః ఫలమే
తదన్వభూత్ ॥ ... ॥ ౪౧ ॥

వ్యా॥ తదేవకర్మోపాచష్టే, ॥ అభిలాషమితి ॥ ఉదీరితేంద్రియః ప్రేరితేంద్రియః, స్మరేణేతి శేషః, ప్రజాపతిస్స్వసుతాయాం సరస్వత్యాం అభిలాషమనురాగమకరోత్ - అథ తేన ప్రజాపతినా వికృతిం యామింద్రియవికారం నిగృహ్య నిరుధ్య - అభిశస్తస్సన్ తత్ఫలం ప్రాప్తకం స్వకర్మఫలం అన్వభూత్ ॥ ... ॥ ౪౧ ॥

పరిణేష్యతి పార్వతీం యదా తపసా తత్ప్రవణీకృతో హరః । ఉపలబ్ధసుఖస్తదా స్మరం వపుషా స్వేన నియోజయిష్యతి ॥ ... ... ॥ ౪౨ ॥

ఇతి చాహ స ధర్మయాచితః స్మరశాపావధిదాం సరస్వతీం । అశనేరమృతస్య చోభయోర్వశినశ్చాంబుధరాశ్చ యోనయః ॥ ... ... ॥ ౪౩ ॥

వ్యా॥ శాపావధిరపి తేనైవోక్త ఇత్యాహ శ్లోకద్వయేన ॥ పరిణేష్యతీతి ॥ ధర్మేణ ధర్మాఖ్యేన ప్రజాపతినా యాచితః ప్రార్థితః ధర్మయాచితః సః భగవాన్ బ్రహ్మా తపసా కరణేన తస్యాం పార్వత్యాం ప్రవణీకృతః అభిముఖీకృతః హరః శివః యదా పార్వతీం పరిణేష్యతి ఉద్వక్ష్యతి తదా ఉపలబ్ధసుఖః ప్రాప్తానందస్సన్ స్మరం కామం స్వేన వపుషా నియోజయిష్యతి సంగమయిష్యతీత్యేవం స్మరశాపస్యావధిదామవసానదాయినీం సరస్వతీం వాచం చాహ, ఏవం శాపావధిమప్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ నను తథాప్రసిద్ధస్య కథమీదృశీ శాంతిరత ఆహ । వశినో జితేంద్రియాశ్చ అంబుధరాశ్చ అశనేరమృతస్య చ ఉభయోరపి యోనయః - ప్రభవాః, వశిపక్షే అశనస్యమృతశబ్దౌ కోపప్రసాదపరౌ - అన్యత్ర వైద్యుతాగ్న్యుదకపరౌ, యుగ్మకమ్ ॥ ౪౨ ॥ ౪౩ ॥

తదిదం పరిరక్ష శోభనే భవితవ్యప్రియసంగమం వపుః ।
రవిపీతజలా తపాత్యయే పునరోఘేన హి యుజ్యతే నదీ ॥

వ్యా॥ తదిదమితి ॥ హే శోభనే తత్తస్మాత్కారణాత్ భవితవ్యో భవిష్యన్ ప్రియసంగమో యస్య తత్తథోక్తమిదం వపుః పరిరక్ష, తథా

హి, రవిపీతజలా నదీ-తపాత్యయే ప్రావృషి ॥ ని ॥ వర్షాః ప్రావృట్ప్రా
త్యయ ఇతి హలాయుధః । పునరోఘేన ప్రవాహేణ యుజ్యతే సంగ
చ్ఛతే ॥ ... ... ॥ ౪౪ ॥

ఇత్థం రతేః కిమపి భూతమదృశ్యరూపం మందీచకార మర
ణవ్యవసాయబుద్ధిం। తత్ప్రత్యయాచ్చ కుసుమాయుధబం
ధురేనామాశ్వాసయత్సుచరితార్థపదైర్వచోభిః॥ ౪౫॥

వ్యా॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థం అదృశ్యరూపం కిమపి భూతం కశ్చిత్ప్రాణీ।
ని॥ యుక్తే క్ష్మాదావృతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమే త్రిష్విత్యమరః - రతేః
మదనదారాణాం మరణవ్యవసాయబుద్ధిం మరణోద్యోగబుద్ధిం మం
దీచకార అల్పీచకార నివారయామాసేత్యర్థః ॥ని॥ మూఢాల్పాపటు
నిర్భాగ్యా మందా ఇత్యమరః - అథ కుసుమాయుధ బంధుర్వసంతస్చ
తత్ప్రత్యయాత్ తస్మిన్భూతే విశ్వాసాత్ -ప్రత్యయోధీన శపథజ్ఞాన విశ్వా
స హేతుష్విత్యమరః-ఏనాం రతిం సుష్ఠు చరితార్థాని సిద్ధార్థాని పదా
నియేషాం తైః వచోభిర్వాక్యైః ఆశ్వాసయత్ సర్వథా తే దేవతాప్ర
సాదాత్ ప్రియసంగమో భవిష్యతీత్యాదివచనైః-అస్యా దుఃఖముపాచ
కారేత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౪౫ ॥

అథ మదనవధూరుపప్లవాంతం వ్యసనకృశా పరిపాల
యాంబభూవ । శశిన ఇవ దివాతనస్య లేఖా కిరణపరిక్ష
యధూసరా ప్రదోషమ్ ॥ ... ॥ ౪౬ ॥

ఇతి శ్రీ మహాకవి కాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే
రతివిలాపో నామ చతుర్థస్సర్గః.

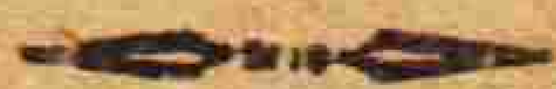
వ్యా॥ అథేతి ॥ అథ వ్యసనేన దుఃఖేన కృశా మదనవధూః రతిః ఉప
ప్లవాంతం విపదవధిం - కిరణపరిక్షయేణ ధూసరా మలినాపి దివాతనస్య
దివసభవస్య, సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుల్ప్రత్యయః తుడాగమశ్చ,

శశినో రేఖా ప్రదోషం రాత్రిమివ పరిపాలయాంబభూవ ప్రతీక్షాంచ
క్రే; పుష్పితాగ్రావృత్తమేతత్, అయుజినయుగరేఫతో యకారో యు
జిచనజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా, ఇతిలక్షణాత్ ॥ ॥ ౪౬ ॥

ఇతిశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరి విర
చితాయాం కుమారసంభవ వ్యాఖ్యాయాం సంజీవినీ
సమాఖ్యాయాం
చతుర్థస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

కుమారసంభవే - సవ్యాఖ్యానే - పంచమసర్గ ప్రారమ్భః.

తథాసమక్షందహతా మనోభవంపినాకినా భగ్నమ
నోరథాసతీ! నినిందరూపంహృదయేన పార్వతీప్రియే
షుసౌభాగ్యఫలాహిచారుతా ॥ ॥ ౧ ॥

వ్యా ॥ తథేతి ॥ పర్వతస్యాపత్యం స్త్రీ పార్వతీ తథా తేన ప్రకారే
ణ అక్ష్ణోస్సమీపే సమక్షంపురతః, అవ్యయం విభక్తిసమీప సమృద్ధీత్యా
దినా అవ్యయీభావః - మనోభవం మన్మథం దహతా భస్మీకుర్వతా పినా
కినా ఈశ్వరేణ భగ్నః ఖండితః మనోరథః అభిలాషో యస్యాస్సా తథో
క్తా సతీ హృదయేన మనసా రూపం సౌందర్యం నినింద, ధిక్స్వరూపం య
త్ హరమనోహరణాయ నాలమితి గర్హితవతీత్యర్థః - యుక్తం చైత
దిత్యాహ । తథాహి, చారుతా సౌందర్యం ప్రియేషు పతిషు విషయే సౌ
భాగ్యం వాల్లభ్యం ఫలం యస్యాస్సా తథోక్తా - సౌందర్యస్య తదేవ ఫలం

యద్భర్తృసౌభాగ్యంలభ్యతేనోచేత్ విఫలంతదితిభావః - అస్మిన్స ర్గే వంశస్థవృత్తమ్-జతౌతువంశస్థముదీరితం జరావితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥

ఇయేషసాకర్తుమవంధ్యరూపతాంసమాధిమాస్థాయ
తపోభిరాత్మనః । అవాప్యతేవాకథమన్యథాద్వయం
తథావిధంప్రేమపతిశ్చతాదృశః ॥ ॥ ౨ ॥

వ్యా॥ ఇయేషేతి ॥ సాపార్వతీసమాధిం ఏకాగ్రతాం ఆస్థాయ అవలంబ్య తపోభిర్వక్ష్యమాణనియమైః కరణభూతైః ఆత్మనః స్వస్యఅవంధ్యరూపతాం సఫలసౌందర్యవత్త్వంకర్తుం ఇయేషఇచ్ఛతిస్మ, తపసాశివంవశీకర్తుముద్యుక్తేత్యర్థః - అన్యథాతతోఽన్యప్రకారేణకథం వాతద్ద్వయ మవాప్యతే- కింతద్ద్వయమితిచేదాహ, తథాభూతావిధాప్రకారోయస్యతత్ తథావిధం ప్రేమస్నేహః, యేనార్ధాంగహారాహరస్యభవేదితిభావః - తాదృశఃపతిశ్చ, యోమృత్యుంజయఇతిభావః-ద్వయమేవ ఖలుస్త్రీణాం మపేక్షితం యద్భర్తృవాల్లభ్యం జీవద్భర్తృకత్వంచేతి, తచ్చతపశ్చర్యైకసాధ్యమితి నిశ్చికాయేత్యర్థః - అత్రమనుః ॥ యద్దుష్కరంయద్దురాపం యద్దుర్గంయచ్చదుస్తరమ్-సర్వంతుతపసాసాధ్యంతపోహిదురతిక్రమమితి * ॥ ॥ ౨ ॥

నిశమ్యచైనాంతపసేకృతోద్యమాంసుతాంగిరీశప్రతిస
క్తమానసామ్ । ఉవాచమేనాపరిరభ్యవక్షసానివార
యంతీమహతోమునివ్రతాత్ ॥ ॥ ౩ ॥

వ్యా॥ నిశమ్యేతి ॥ మేనామేనకాచగిరీశప్రతిసక్తమానసాం హరాసక్తచిత్తాంతపసే తపశ్చరణాయకృతోద్యమాం కృతోద్యోగాం సుతాంనిశమ్యశ్రుత్వాఏనాం పార్వతీం వక్షసాపరిరభ్య ఆలింగ్యమహతో మునివ్రతాత్తపసోనివారయంతీఉవాచ- మునివ్రతాదిత్యత్ర యద్యపిమునివ్రతస్యమేనాయాఅనీప్సితత్వాత్, వారణార్థానామీప్సితఇతి

* అ, ౧౧, శ్లో ॥ ౨౮౩.

నాహాదానత్వం, తథాపి కృతోద్యమామితి మానసప్రవేశస్యోక్తత్వాత్, ధ్రువమహాయేహాదానమిత్య హాదానత్వమేవస్యాత్ - యథాహ భాష్యకారః, యద్బుద్ధ్యాసంప్రాప్య నివర్తయతి తత్ప్ర ధ్రువమపాయే పాదనమిత్యేవసిద్ధమ్, ఇతి ॥ ... ॥ ౩ ॥

మనీషితాస్సంతి గృహేషు దేవతా స్తపః క్వవత్సే క్వచ
తావకం వపుః । పదం సహేత భ్రమరస్య పేలవం శిరీష
పుష్పం నపునః పతత్రిణః ॥ ... ॥ ౪ ॥

వ్యా॥ సామాన్యనిషేధముక్త్వా విశేషమాహ ॥ మనీషితా ఇతి ॥ హే వత్సే మనస ఈషితాః ఇష్టాః మనీషితాః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః దేవతాః శచ్యాదయః గృహేషు సంతి, త్వం తా ఆరాధయేతి శేషః-తపః క్వ, తవేదం తావకం, యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్ చేత్యణ్ప్రత్యయః, తవకమమకావేకవచనే ఇతి తవకాదేశః - వపుశ్చ క్వ, తథాహి, పేలవం మృదులం శిరీషపుష్పం భ్రమరస్య భృంగస్య పదం పదస్థితిం సహేత పతత్రిణః పునః పక్షిణస్తు పదం న సహేత, అతిసౌకుమార్యాద్దివ్యోపభోగయోగ్యం తే వపుర్న దారుణతపఃక్షమమిత్యర్థః - అత్ర దృష్టాంతాలఙ్కారః ॥ ... ... ॥ ౪ ॥

ఇతి ధ్రువేచ్ఛామనుశాసతీ సుతాం శశాక మేనా న ని
యంతుముద్యమాత్ । క ఈప్సితార్థస్థిరనిశ్చయం మ
నః పయశ్చ నిమ్నాభిముఖం ప్రతీపయేత్ ॥ ॥ ౫ ॥

వ్యా॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవం అనుశాసతీ ఉపదిశంతీ మేనా ధ్రువేచ్ఛాం స్థిరవ్యవసాయాం సుతాం పార్వతీం ఉద్యమాదుద్యోగాత్ తపోలక్షణాన్నియంతుం నివారయితుం న శశాక సమర్థా నాభూత్ - తథాహి, ఈప్సితార్థే ఇష్టార్థే స్థిరనిశ్చయం మనః నిమ్నాభిముఖం పయశ్చ కః ప్రతీపయేత్ ప్రతికూలయేత్ ప్రతినివర్తయేదిత్యర్థః । నిమ్నప్రవణం పయ ఇవ ఇష్టార్థాభినివిష్టం మనో దుర్వారమితి భావః - అత్ర దీపకానుప్రాణితోర్థాంతరన్యాసాలంకారః ॥ ... ॥ ౫ ॥

కదాచిదాసన్నసఖీముఖేనసామనోరథజ్ఞం పితరంమ
నస్వినీ। అయాచతారణ్యనివాసమాత్మనఃఫలోదయాం
తాయతపస్సమాధయే ॥ ॥౬॥

వ్యా॥ కదాచిదితి ॥ అథకదాచిత్ మనస్వినీస్థిరచిత్తా సాపార్వతీ మనోరథజ్ఞం అభిలాషాభిజ్ఞం పితరంహిమవంతం ఆసన్నసఖీఆప్తస ఖీసైవముఖం ఉపాయః ॥ని॥ ముఖంనిస్సరణోపక్త్రే ప్రారంభోపాయ యోరంపీతివిశ్వః - తేన, ఫలోదయః ఫలోత్పత్తిః అంతఃఅవధిర్యస్యత స్మై తపస్సమాధయే తపోనియమార్థం ఆత్మనః స్వస్యఅరణ్య నివా సంవనవాసం అయాచత - దుహ్యాజిత్యాదినాద్వికర్మకత్వం ॥౬॥

అథానురూపాభినివేశతోషిణాకృతాభ్యనుజ్ఞా గురు
ణాగరీయసా। ప్రజాసుపశ్చాత్ ప్రథితంతదాఖ్యయా
జగామగౌరీశిఖరం శిఖండిమత్ ॥ ॥౭॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ అథగౌరీ, అనురూపేణయోగ్యేన అభినివేశేనా గ్రహేణ తుష్యతీతితథోక్తేన గరీయసాపూజ్యతమేన గురుణాపిత్రా కృతాభ్యనుజ్ఞాతపః కర్తృకృతానుమతిస్సతీ, పశ్చాత్ తపస్సిద్ధ్యుత్త రకాలం ప్రజాసుజనేషు తదాఖ్యయా తస్యాగౌర్యాః సంజ్ఞయాప్ర థితం గౌరీశిఖరమితిప్రసిద్ధమిత్యర్థః॥ శిఖండిమత్, నతుహింస్రప్రా ణిప్రచురమితిభావః - శిఖరంశృంగంజగామయయౌ ॥ ॥౭॥

విముచ్యసాహారమహార్య నిశ్చయావిలోలయష్టిప్రవి
లుప్తచందనమ్। బబంధబాలారుణబభ్రువల్కలంపయో
ధరోత్సేధవిశీర్ణసంహతి ॥ ... ॥౮॥

వ్యా॥ విముచ్యేతి ॥ అహార్యనిశ్చయాఅనివార్యనిశ్చయా సాగౌరీ విలోలాభిశ్చలాభిః యష్టిభిఃప్రతిసరైఃప్రవిలుప్తంప్రమృష్టంచందనం స్తనాంతరగతం యేనతం తథోక్తంహారంముక్తావళీం విముచ్యవిహాయ బాలారుణబభ్రుబాలారుణపింగలం పయోధరయోః స్తనయోః ఉత్సేధేన

ఉచ్ఛ్రాయేణ విశీర్ణా విఘటితా సంహతిరవయవసంశ్లేషో యస్య తత్తథోక్తం వల్కలం కంఠలంబి స్తనోత్తరీయభూతం బబంధ ధారయామాసేత్యర్థః ॥ .. ... ॥ ౮ ॥

యథా ప్రసిద్ధైర్మధురం శిరోరుహైర్జటాభిరప్యే
వమభూత్తదాననమ్ । న షట్పదశ్రేణిభిరేవ పంకజం స
శైవలాసంగమపి ప్రకాశతే ॥ ... ॥ ౯ ॥

వ్యా॥ తస్యాః దేవ్యాః ఆననం తదాననం ప్రసిద్ధైర్భూషితైః ॥ ని ॥ ప్రసిద్ధౌ ఖ్యాతభూషితావిత్యమరః - రోహంతీతి రుహాః ఇగుపధజ్ఞేత్యాదినా కప్రత్యయః, శిరసి రుహాః తైః శిరోరుహైః మూర్ధజైః యథా మధురం ప్రియం అభూత్ ॥ ని ॥ స్వాదుప్రియౌ తు మధురావిత్యమరః - జటాభిరప్యేవం మధురం అభూత్, తథాహి, పంకజం పద్మం షట్పదశ్రేణిభిర్భ్రమరపంక్తిభిరేవ న - కింతు సహ శైవలాసంగేన సశైవలాసంగమపి, తేన సహేతి తుల్యయోగే, ఇతి బహువ్రీహిః, ప్రకాశతే శైవలేనాపి శోభత ఏవేత్యర్థః ॥ ... ॥ ౯ ॥

ప్రతిక్షణం సా కృతరోమవిక్రియాం వ్రతాయ మౌంజీం
త్రిగుణాం బభార యామ్ । అకారి తత్పూర్వనిబద్ధయా
తయా సరాగమస్యా రశనాగుణాస్పదం ॥ ౧౦ ॥

వ్యా॥ ప్రతిక్షణమితి॥ సా దేవీ ప్రతిక్షణం క్షణే క్షణే కృతరోమవిక్రియాం హృష్యాత్పృతరోమాంచాం త్రిగుణాం త్రిరావృత్తాం యాం మౌంజీం ముంజమయీం మేఖలాం వ్రతాయ తపసే బభార - తదేవ పూర్వం ప్రథమం యస్య తత్పూర్వం యథా తథా నిబద్ధయా తయా మౌంజ్యా - అస్యా దేవ్యాః రశనాగుణస్యాస్పదం స్థానం జఘనం సహ రాగేణ సరాగం సలోహితం అకారి కృతం, సౌకుమార్యాతిశయాదితి భావః ॥ ౧౦ ॥

విసృష్టరాగాదధరాన్నివర్తితః స్తనాంగరాగారుణితా
చ్చ కందుకాత్ । కుశాంకురాదానపరిక్షతాంగులిః కృ
తోఽక్షసూత్రప్రణయీ తయా కరః ॥ ॥ ౧౧ ॥

వ్యా॥ విసృష్టేతి ॥ తయా దేవ్యా విసృష్టరాగాత్ త్యక్తలాక్షారస రంజనాత్ - నిసృష్టేతి పాఠే నితరాం త్యక్తలాక్షారాగాత్ అధరాత్ అధరోష్ఠాన్నివర్తితః, రాగత్యాగేన నిష్ప్రయోజనత్వాదితి భావః - తథాస్తనాంగరాగేణ అరుణితాత్ అరుణీకృతాత్, ఉత్పతనసమయేస్తనయోరుపరోధాదితి భావః - కందుకాచ్చ నివర్తితః కుశాంకురాణాం ఆదానేన లవనేన పరిక్షతాః వ్రణితాః అంగులయో యస్య స తథోక్తః కరః పాణిః అక్షసూత్రప్రణయీ అక్షమాలాసహచరః కృతః ॥ ॥ ౧౧ ॥

మహార్హశయ్యాపరివర్తనచ్యుతైస్స్వకేశ పుష్పైరపి యా స్మ దూయతే । అశేత సా బాహులతోపధాయిని నిషేదుషీ స్థండిల ఏవ కేవలే ॥ ॥ ౧౨ ॥

వ్యా॥ మహార్హేతి ॥ మహాన్ అర్హః మూల్యం యస్యాః సా మహార్హా శ్రేష్ఠా యా శయ్యా తస్యాం పరివర్తనేన లుంఠనేన చ్యుతైః భ్రష్టైః స్వకేశపుష్పైరపి యా దేవీ దూయతే స్మ క్లిశ్యతి స్మ, పుష్పాధికసౌకుమార్యాదితి భావః - సా దేవీ బాహులతాముపధత్తే ఉపధానీకరోతీతి బాహులతోపధాయినీ సతీ కేవలే సంస్తరణరహితే స్థండిలే భూమావేవ అశేత శయితవతీ, తథా నిషేదుషీ ఉపవిష్టా చ - భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి క్వసుః, ఉగితశ్చేతి జీప్, భూమావేవ శయనాదివ్యవహారో వజ్రాతూవరీత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౧౨ ॥

పునర్గ్రహీతుం నియమస్థయా తయా ద్వయేఽపి నిక్షేప ఇవార్పితం ద్వయమ్ । లతాసు తన్వీషు విలాసచేష్టితం విలోలదృష్టం హరిణాంగనాసు చ ॥ ॥ ౧౩ ॥

వ్యా॥ పునరితి ॥ నియమస్థయా వ్రతస్థయా తయా దేవ్యా ద్వయేఽపి ద్వయే పునః గ్రహీతుం పునరాదాతుం నిక్షేపః అర్పితమివ నిక్షేపత్వేనార్పితం కిము, క్వచిద్ద్వయోరపీతి ప్రామాదికః పాఠః, కుత్ర ద్వయోః కిం కిం ద్వయమర్పితం తదాహ, తన్వీషు లతాసు విలాసమేవ చేష్టితం

హరిణాంగనాసు విలోలదృష్టం చంచలావలోకితంచ - ప్రతిష్ఠాయాం తస్యాంతయోరదర్శనాల్లజ్జాదిసు దర్శనాచ్చార్పితమివేత్యుత్ప్రేక్షా, నతువస్తుతోఽర్పణమస్తీతిభావః ॥ ... ॥ ౧౩ ॥

అతంద్రితాసాస్వయమేవవృక్షకాన్ ఘటస్తనప్రస్ర
వణైర్వ్యవర్ధయత్ । గుహోఽపియేషాంప్రథమాప్తజ
న్మనాం నపుత్రవాత్సల్యమపాకరిష్యతి ॥ ॥౧౪॥

వ్యా ॥ అతంద్రితేతి ॥ సా దేవీ స్వయమేవ అతంద్రితా అనంజాత తంద్రాసతీ, తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః, వృక్షకాన్ స్వల్పవృక్షాన్, అల్పేఇత్యల్పార్థేకప్రత్యయః । ఘటావేవ స్తనౌ తయోఃప్రస్రవణైః ప్రస్రుతపయోభిః వ్యవర్ధయత్, గుహఃకుమారోఽపి ప్రథమాప్తజన్మనాం ప్రథమలబ్ధజన్మనాం అగ్రజాతానామిత్యర్థః - యేషాం వృక్షకాణాం సంబంధిపుత్రవాత్సల్యం సుతప్రేమనాపాకరిష్యతి ఉత్తరత్ర కుమారోదయేఽపినతేషు పుత్రవాత్సల్యం నివర్తయిష్యతీత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥

అరణ్యబీజాంజలిదానలాలితా స్తథాచతస్యాం హరి
ణావిశశ్వసుః । యథాతదీయైర్నయనైః కుతూహ
లాత్ పురస్సఖీనామమిమీతలోచనే ॥ ॥౧౫॥

వ్యా ॥ అరణ్యేతి ॥ అరణ్యబీజానాం నీవారాదీనామంజలయస్తేషాం దానేన లాలితాః హరిణాశ్చతస్యాం దేవ్యాం తథావిశశ్వసుః విస్రంభంజగ్ముః ॥ సి ॥ సమౌవిస్రంభ విశ్వాసావిత్యమరః॥ యథాకుతూహలాదౌత్సుక్యాత్తదీయైః హరిణసంబంధిభిః- నయనైః నేత్రైః కరణైః స్వకీయేలోచనేసఖీనాం పురఃపురతః, అనేనలౌహాంసమ్మర్దనసహత్వముక్తం, అమిమీత, అక్షిపరిమాణతారతమ్యజ్ఞానాయమామాం చకారేత్యర్థః ॥ కేచిత్తుహాపార్వతీ తదీయైర్నేత్రైః కుతూహలాత్ పురో నివర్తమానానాం సఖీనాంలోచనే అమిమీత, ప్రతష్ఠత్వాస్యా కృష ఇత్యాహుః, పూజ్యానస్వర్యస్తాద్ధాలోర్లణ్, ఇయమేవఖలు నిర్వా

నన్యపరాకాఙ్క్షాష్ఠదక్షిపీడనేపి నక్షుభ్యం తితిభావః ॥ ॥ ౧౫ ॥

కృతాభిషేకాం హుతజాతవేదసం త్వగుత్తరాసంగవ
తీమధీతినీం । దిదృక్షవస్తామృషయోఽభ్యుపాగమన్న ధ
ర్మవృద్ధేషు వయస్సమీక్ష్యతే ॥ ॥ ౧౬ ॥

వ్యా ॥ అథ తపఃపరిధానమాహ ॥ కృతేతి ॥ కృతాభిషేకాం కృతస్నానాం హుతజాతవేద సం హుతాగ్నికాం కృతహోమామిత్యర్థః - త్వచా వల్కలేన ఉత్తరాసంగవతీం ఉత్తరీయవతీం అధీతమస్యా అస్తీత్యధీతినీం స్తుతిపాఠాదికుర్వతీం, ఇష్టాదిభ్యశ్చేతీనిప్రత్యయః - తాంచ దిదృక్షవః ద్రష్టుమిచ్ఛవః ఋషయో మునయః అభ్యుపాగమన్ సముపాగతాః - నచాత్ర నిష్ఠసేవాదోష ఇత్యాహ - ధర్మవృద్ధేషు వయో న సమీక్ష్యతే నపరిగృహ్యతే, సతి ధర్మజ్యైష్ఠ్యే వయోజ్యైష్ఠ్యం న ప్రయోజకమిత్యర్థః, తథాచ మనుః ॥ న తేన వృద్ధో భవతి యేనాస్య పలితం శిరః - యో వై యువాప్యధీయానః తం దేవాః స్థవిరం విదురితి ✱ ॥ ౧౬ ॥

విరోధిసత్త్వోజ్ఝితపూర్వమత్సరం ద్రుమైరభీష్టప్రస
వార్చితాతిథి । నవోటజాభ్యంతరసంభృతానలం తపో
వనం తచ్చ బభూవ పావనమ్ ॥ ॥ ౧౭ ॥

వ్యా । విరోధీతి ॥ విరోధిభిః - సత్త్వైర్గోవ్యాఘ్రాదిభిః ఉజ్ఝితపూర్వమత్సరం త్యక్తపూర్వవైర హింసారహితమిత్యర్థః - అభీష్టప్రసవేన ఇష్టఫలేన అర్చితాః పూజితాః అతిథయో యస్మిం తత్తథోక్తం నవానాముటజానాం పర్ణశాలానాం - అభ్యంతరేషు సంభృతాః సంచితాః అనలా అగ్నయో యస్మిం తత్తథోక్తం తచ్చ తపోవనం పావయతీతి పావనం బభూవ - అహింసాతిథిసత్కారాగ్నిపరిచర్యాభిర్జగత్పావనం బభూవేత్యర్థః ॥ ... ॥ ౧౭ ॥

✱ అ. ౨. శ్లో ॥ ౧౫౬.

యదాఫలంపూర్వతపస్సమాధినానతావతాలభ్యమమంస్తకాంక్షితమ్ । తదానపేక్ష్యస్వశరీరమార్దవంతపో
మహత్సాచరితుంప్రచక్రమే ॥ ॥ ౧౮ ॥

వ్యా ॥ యదేతి ॥ సా దేవీ యదా యస్మిన్కాలే తావతా తత్ప్రమాణేన పూర్వతపస్సమాధినా పూర్వేణానుష్ఠీయమాన ప్రకారేణ తపోనియమేన కాంక్షితం ఫలం లభ్యం లబ్ధుం శక్యం నామమంస్త అశక్యమమంస్తేత్యర్థః - తదా తత్కాలే అవిలంబేనేత్యర్థః స్వశరీరస్య మార్దవం మృదుత్వం సౌకుమార్యం అనపేక్ష్య అవిగణయ్య మహద్దుశ్చరం తపశ్చరితుం సాధయితుం ప్రచక్రమే ఉపచక్రమే * ॥ ॥ ౧౮ ॥

క్లమంయయౌకందుకలీలయాపి యాతయామునీనాం
చరితంవ్యగాహ్యత । ధ్రువంవపుఃకాంచనపద్మనిర్మి
తంమృదుప్రకృత్యాచససారమేవచ ॥ ॥ ౧౯ ॥

వ్యా ॥ క్లమమితి ॥ యా దేవీ కందుకలీలయా కందుకక్రీడయాపి క్లమం యయౌ గ్లానిం ప్రాప, తయా దేవ్యా మునీనాం చరితం తీవ్రం తపః వ్యగాహ్యత ప్రవిష్టం, అతోత్ప్రేక్షతే, అస్యా వపుః కాంచనపద్మేన సువర్ణకమలేన నిర్మితం ఘటితం, ధ్రువమ్, యతస్తత్ ప్రకృత్యా పద్మస్వభావేన మృదు చ సుకుమారమపి కాంచనస్వభావేన ససారం చ కఠినమేవ - తథా చ తదుపాదానకత్వాద్దేవ్యా వపుషః సుకుమారస్యాపి తీవ్రతపఃక్షమత్వమిత్యుత్ప్రేక్షార్థః ॥ ॥ ౧౯ ॥

శుచౌచతుర్ణాంజ్వలతాం శుచి స్మితా హవిర్భుజాం
మధ్యగతాసుమధ్యమా । విజిత్యనేత్రప్రతిఘాతినీం
ప్రభామనన్యదృష్టిస్సవితారమైక్షత ॥ ॥ ౨౦ ॥

వ్యా ॥ శుచావితి ॥ శుచౌ - గ్రీష్మే - శుచి స్మితా - విశదమందహాసా

---

* ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యా మిత్యాత్మనేపదమ్.

సుమధ్యమా- శుచిస్మితా-జ్వలతాం దీప్తిమతాం - చతుర్ణాం-హవిర్భుజాం-అగ్నీనాం - మధ్యగతా సతీ - నేత్రప్రతిఘాతినీతి నేత్ర ప్రతిఘాతినీం ప్రభాం సావిత్రం తేజః విజిత్య, నవిద్యతే అన్యత్ర దృష్టిర్యస్యాస్సా అనన్యదృష్టిస్సతీ - సవితారం- సూర్యమేవ ఈక్షత-దదర్శ ॥ శ్లో॥ గ్రీష్మే పంచాగ్నిమధ్యస్థో వర్షాసు స్థండిలేశయ ఇతి స్మరణాత్, పంచాగ్నిమధ్యే తపశ్చచారేత్యర్థః- తత్ర-సవితైవ-పంచమోగ్నిః, అగ్నిస్సవితా-సవితైవాగ్నిరితి శ్రౌతలింగాత్ ॥ ॥ ౨౦ ॥

తథాభితప్తం సవితుర్గభస్తిభిర్ముఖం తదీయం కమ
లశ్రియం దధౌ । అపాంగయోః కేవలమస్య దీర్ఘయో
శ్శనైశ్శనైశ్శ్యామికయా కృతం పదమ్ ॥ ౨౧ ॥

వ్యా ॥ తథేతి ॥ సవితుః-సూర్యస్య- గభస్తిభిః కిరణైః - తథాపూర్వోక్తప్రకారేణాభితప్తం సంతప్తం, తస్యా ఇదం తదీయం-ముఖం-కమలస్య- శోభాం దధౌ- ప్రాప - యథా రవితాపాత్ కమలం నమ్లాయతి-ప్రత్యుత-వికసతి తథా తదీయం ముఖమాసీదితి భావః - కింతు అస్యాముఖస్య దీర్ఘయో రపాంగయోః కేవలం నేత్రాంతయో రేవ శనైశ్శనైః మందం మందం- శ్యామికయా కాలిమ్నా పదం స్థానం కృతం, తయోః ధౌసమార్యాదిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౨౧ ॥

అయాచితోపస్థితమంబు కేవలం రసాత్మకస్యోడుపతేశ్చ
రశ్మయః । బభూవ తస్యాః కిల పారణావిధిర్న వృక్షవృత్తి
వ్యతిరిక్తసాధనః ॥ ... ॥ ౨౨ ॥

వ్యా॥ అయాచితేతి ॥ అయాచితోపస్థితం - అప్రార్థితోపనతం కేవలమంబు ఉదకం - రసాత్మకస్య అమృతమయస్య ఉడూనాం నక్షత్రాణాం పతిశ్చంద్రస్తస్య-రశ్మయశ్చ తస్యాః ప్రావృక్ష్యాః పారణావిధిః అభ్యవహారకర్మ బభూవ - తావన్మాత్రసాధనకో భూదిత్యర్థః- సాధ్యసాధనయోరభేదేన న్యపదేశస్సాధ[illegible]ంతరవ్యావృత్త్యర్థః-కి

లేతి ప్రసిద్ధా, వృక్షాణాం యాచ్ఞానిర్జీవనోపాయ స్తద్వ్యతిరిక్త సాధనముపాదాయాయమన్యస తథోక్తః పారణావిధిర్న బభూవ, వృక్షోపన్యయాచితోపస్థితేన మేఘోదకేన ఇందుకిరణైశ్చ జీవతీతి ప్రసిద్ధ-అంబికాపితావస్థాత్రిమవాలంబ లేత్యర్థః ॥ ॥ ౨౨ ॥

నికామతప్తా వివిధేన వహ్నినా నభశ్చరేణేంధనసంభృతేన

సా । తపాత్యయే వారిభిరుక్షితా నవైర్భువా సహోష్మా

ణమముంచదూర్ధ్వగం ॥ ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ నికామేతి ॥ వివిధేన పంచవిధేనేత్యర్థః-నభశ్చరేణ ఖేచరేణ-ఆదిత్యరూపేణేత్యర్థః, ఇంధనసంభృతేన కాష్ఠసమిద్ధేన వహ్నినా-నికామమత్యంతం తప్తా-సా-అంబికా తపాత్యయే గ్రీష్మాంతే-ప్రావృషీత్యర్థః, నవైః వారిభిః - ఉక్షితా సిక్తాసతి, భువా పంచాగ్నితప్తయా సహ ఊర్ధ్వగం ఊర్ధ్వప్రసృత మూష్మాణం బాష్పం - అముంచత్ ॥ ని ॥ గ్రీష్మోష్మబాష్పోష్మాణ ఇత్యమరః ॥ ॥ ౨౩ ॥

స్థితాః క్షణం పక్ష్మసు తాడితాధరాః పయోధరోత్సేధని

పాతచూర్ణితాః । వలీషు తస్యాః స్ఖలితాః ప్రపేదిరే

చిరేణ నాభిం ప్రథమోదబిందవః ॥ ॥ ౨౪ ॥

వ్యా ॥ స్థితా ఇతి ॥ ఉదకస్య బిందవః ఉదబిందవః, మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః, ప్రథమే ఉదబిందవః, ప్రథమవిశేషణాత్ బిందూనాం విరళత్వం బహువచనాన్నాతి విరళత్వం చ గమ్యతే, తథాచ బహిత్వనాభ్యంతర గమనయోర్నిర్వాహః-తస్యాః పార్వత్యాః పక్ష్మసు నేత్రలోమసు క్షణం స్థితాః స్థితింగతాః, స్థితా ఇత్యనేన పక్ష్మణాం సాంద్రత్వం క్షణమిత్యనేన స్నైగ్ధ్యం చ గమ్యతే, అనంతరం తాడితాః వ్యథితాః అధరోష్ఠో యైస్తే తథోక్తాః, పతితేనాధరస్య మార్దవం గమ్యతే, తతః పయోధరయోః స్తనయోః ఉత్సేధే ఉపరిభాగే నిపాతేన పతనేన చూర్ణితాః, జర్ఝరీకృతాః కాఠిన్యాదితి భావః, తదనంతరమపి

ఉదరరేఖాసు స్ఖలితాః, నిమ్నోన్నతత్వాదితి భావః, ఇత్థం చిరేణ నతు శీఘ్రం ప్రతిబంధబాహుళ్యాదితి భావః, నాభిం ప్రపేదిరే ప్రవిష్టాః, నతు నిర్జగ్ముః, ఏతేన నాభేర్గాంభీర్యం గమ్యతే, అత్ర ప్రతిపదం వ్యంగ్యార్థవత్త్వాత్పరికరాలంకారః ॥ ॥ ౨౪ ॥

శిలాశయాం తామనికేతవాసినీం నిరంతరాస్వంతరవా
తవృష్టిషు । వ్యలోకయన్నున్మిషితైస్తటిన్మయైర్మ
హాతపస్సాక్ష్య ఇవ స్థితాః క్షపాః ॥ ॥ ౨౫ ॥

వ్యా॥ శిలేతి ॥ నిరంతరాసు నీరంధ్రాసు అంతరే మధ్యే వాతో యాసాం తాస్తాదృశ్యో యా వృష్టయస్తాసు అంతరవాతవృష్టిషు, న నికేతే గృహే వసతీత్యనికేతవాసినీం అనావృతదేశవాసినీమిత్యర్థః, శిలాయాం శేత ఇతి శిలాశయాం శిలాతలశాయినీం, అధికరణే శేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః, తాం పార్వతీం సాక్షాద్ద్రష్టా సాక్షీ, సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితీనిప్రత్యయః, తస్య కర్మ సాక్ష్యం, మహాతపసస్సాక్ష్యే స్థితాః క్షపాః తటిన్మయైః విద్యుద్రూపైః ఉన్మిషితైరవలోకనైః వ్యలోకయన్నివ, ఇవేతి చక్షుషా విలోకనమేవోత్ప్రేక్ష్యతే, సాక్ష్యం తు ॥ శ్లో॥ ఆదిత్యచంద్రావనిలోఽనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపో హృదయం యమశ్చ- అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మశ్చ జానాతి నరస్య వృత్తమితి ప్రమాణసిద్ధత్వాత్ నోత్ప్రేక్ష్యమిత్యనుసంధేయమ్ ॥ ... ॥ ౨౫ ॥

నినాయ సాత్యంతహిమోత్కిరానిలాః సహస్యరాత్రీ
రుదవాసతత్పరా । పరస్పరాక్రందిని చక్రవాకయోః
పురో వియుక్తే మిథునే కృపావతీ ॥ ॥ ౨౬ ॥

వ్యా॥ ఏవం వర్షాసు విహితం తపః ప్రకారముక్త్వా సంప్రతి హేమంతే తమాహ ॥ నినాయేతి ॥ సా పార్వతీ ఉత్కిరంతి క్షిపంతీత్యుత్కిరాః, ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః - అత్యంతం హిమానాముత్కిరాః అనిలా యాసు తాః, సహస్యరాత్రీః పౌషరాత్రీః ॥ని॥ పౌషే తైషసహస్యౌ ద్వౌ

ఇత్యమరః - ఉదకేవాసః ఉదవాసః, 'పేషంవాసవాహనధిషు చే'త్యు దాదేశః, ఉదవాసేతత్పరాఆసక్తాః తథాపరస్పరమాక్రందినస్యనో న్యమాహ్వాయినోః పురః అగ్రే వియుక్తే విరహిణి, వియోగంప్రాప్త ఇతియా వత్ - చక్రవాకీచ చక్రవాకశ్చచక్రవాకౌ తయోశ్చక్రవాకయోః మిథునేద్వంద్వే కృపావతీసతీనినాయ, దుఃఖితకృపాళుత్వం మహతాం స్వభావఇతి చక్రవాకమిథునే కృపానతు కామితయేతి వ్యాఖ్యానవశాత్, అప్సువాసస్తు హేమంతే క్రమశోవర్ధయేత్తప ఇతి మనుః ॥ ౨౬ ॥

ముఖేనసాపద్మసుగంధినానిశిప్రవేపమానాధరపత్రశో
భినా । తుషారవృష్టిక్షతపద్మసంపదాం సరోజసం
ధానమివాకరోదపాం ॥ ... ॥ ౨౭ ॥

వ్యా॥ ముఖేనేతి ॥ సాపార్వతీనిశిరాత్రౌ పద్మవత్సుగంధినాసురభిణా(ల)గంధస్యేదిత్యాదినా ఇకారః - ప్రవేపమానః కంపమానః అధరఏవపత్రం దళం తేనశోభత ఇతితథోక్తేనముఖేన, తుషారవృష్ట్యా తుహినవర్షేణక్షతాః నాశితాః పద్మసంపదో యాసాంతాసాం అపాం సరోజసంధానం పద్మసంఘటనం అకరోదివేత్యుత్ప్రేక్షాలంకారః, పద్మాంతరం తుహినేనాపహృతమతస్తన్ముఖపద్మంతు నతథేతివ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యతఇత్యుభయోస్సంకరః ॥ ॥ ౨౭ ॥

స్వయంవిశీర్ణద్రుమపర్ణవృత్తితా పరాహికాష్ఠాత
పసస్తయాపునః । తదప్యపాకీర్ణమతఃప్రియంవదాం
వదంత్యపర్ణేతిచతాంపురావిదః ॥ ॥ ౨౮ ॥

వ్యా॥ స్వయమితి॥ స్వయంవిశీర్ణానిస్వతశ్చ్యుతానిద్రుమపర్ణాన్యేవవృత్తిర్జీవనం యస్యతస్యభావస్తత్తాతపసః పరాకాష్ఠా పరముత్కర్షోహి ॥ ని ॥ కాష్ఠోత్కర్షేస్థితౌదిశీత్యమరః - తయాదేవ్యా పునః తత్పర్ణవర్తనమప్యపాకీర్ణం అపాకృతం, అతః పర్ణాపాకరణాద్ధేతోః ప్రియంవ[illegible]ంవదా, ప్రియమేవ వదతీతి ఖజితిఖ

చ్ఛ్రిత్యయః, అరుర్ద్విషదజంతస్య ముమ్ ఇతి ముమాగమః- తాం పార్వతీం పురావిదః పురాణజ్ఞాః తపఃకరణసమయే అవిద్యమానం పర్ణభక్షణం యస్యాస్సా అపర్ణా ఇతి వదంతి, సా మాంతరసముచ్చయార్థశ్చకారః - స్వయం ప్రియంవదాః పరేషామపి ప్రియవాదభాజనాని భవంతీతి భావః అతో ప్యపర్ణా- మిత్యపపాఠః- ఇతి శబ్దాభిహితే ద్వితీయానుపపత్తేః- యథాహ వామనః ॥ నిపాతేనాప్యభిహితే కర్మణి న కర్మవిభక్తిః పరిగణనస్య ప్రాయికత్వాదితి * ॥ ... ॥ ౨౮ ॥

మృణాళికాపేలవమేవమాదిభిర్వ్రతైస్స్వమంగం గ్లపయంత్యహర్నిశమ్ । తపశ్శరీరైః కఠినైరుపార్జితం తపస్వినాం దూరమధశ్చకార సా ॥ ॥ ౨౯ ॥

వ్యా ॥ మృణాళికేతి ॥ మృణాళికాపేలవం పద్మినీకందకోమలం స్వం స్వకీయం అంగం శరీరం ఏవం ఉక్తప్రకారతోయాగ్నిమధ్యవాసప్రతమాదిర్యేషాం తైః వ్రతైః అహశ్చ నిశా చ అహర్నిశం - సమాహారే ద్వంద్వైకవద్భావః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, గ్లపయంతీ కర్శయంతీ సా పార్వతీ కఠినైః క్లేశసహైః శరీరైః ఉపార్జితం సంపాదితం తపస్వినాం ఋషీణాం తపః దూరమత్యంతం అధశ్చకార తిరశ్చకార అతిశిశ్య ఇత్యర్థః - తపస్విభిరప్యేవం తపః కర్తుం న శక్యత ఇతి తాత్పర్యార్థః ॥ ... ... ॥ ౨౯ ॥

అథాజినాషాఢధరః ప్రగల్భవాక్ జ్వలన్నివ బ్రహ్మమయేన తేజసా । వివేశ కశ్చిజ్జటిలస్తపోవనం శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమో యథా ॥ ... ॥ ౩౦ ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ అథ అనంతరం అజినం కృష్ణమృగత్వక్- ఆషాఢః ప్రయోజనమస్యేత్యాషాఢః పాలాశదండః, విశాఖాషాఢాదణ్మంథదండయోరిత్యణ్ప్రత్యయః, ॥ ని ॥ పాలాశో దండ ఆషాఢ ఇత్యమరః । తయో

* అధి, ౫, అ, ౨, సూ, ౨౨.

ర్థరః తథోక్తః - ప్రగల్భవాక్ ప్రౌఢవచనః, బ్రహ్మమయేనైవ తే
న తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేత్యర్థః - జ్వలన్నివస్థితః ఇవశబ్దోఽనిర్ధా
రణార్థః కశ్చిదనిర్దిష్టః జటిలో జటావాన్ బ్రహ్మచారీతి శేషః, పి
చ్ఛాదిత్వాదిలచ్ప్రత్యయః, శరీరబద్ధః బద్ధశరీరః - శరీరవానిత్యర్థః ।
అహితాగ్న్యాదిషు పాఠాత్సాధుః, ప్రథమాశ్రమోయథా బ్రహ్మచర్యా
శ్రమ ఇవ యథాశబ్ద ఇవార్థే, తపోవనం, దేవ్యా ఇతి శేషః వివేశ
ప్రవిష్టవాన్ ॥ ... ... ॥ ౩౦ ॥

తమాతిథేయీ బహుమానపూర్వయా సపర్యయా ప్రత్యు
దియాయ పార్వతీ । భవంతి సామ్యేఽపి నివిష్టచేతసాం వ
పుర్విశేషేష్వతిగౌరవాః క్రియాః ॥ ॥ ౩౧ ॥

వ్యా ॥ తమితి ॥ అతిథిషు సాధ్వీ ఆతిథేయీ, పథ్యతిథీత్యాదినా ఢ
ఞ్ ప్రత్యయః - టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - పార్వతీ తం బ్రహ్మచారిణం
బహుమానపూర్వయా బహుమానః పూర్వో యస్యాస్తయా గౌరవపూ
ర్వయేత్యర్థః సపర్యయా అర్చయా ॥ ని ॥ సపర్యార్చార్హణా
స్సమా ఇత్యమరః । ప్రత్యుదియాయ ప్రత్యుజ్జగామ, కథం సమానేఽపి
తస్యాస్తాదృశీ ప్రతిపత్తిరత ఆహ - సామ్యేఽసత్యపి నివిష్టచేతసాం స్థిరచి
త్తానాం వపుర్విశేషేషు వ్యక్తి విశేషేషు, అతిశయితం గౌరవం యాసు
తాః అతిగౌరవాః అతిగౌరవసహితాః క్రియాః చేష్టాః భవంతి ప్రవర్తం
త ఇత్యర్థః సాధవో న సామ్యాభినివేశిన ఇతి భావః ॥ ॥౩౧॥

విధిప్రయుక్తాం పరిగృహ్య సత్క్రియాం పరిశ్రమం నా
మ వినీయ చక్షణమ్ । ఉమాం స పశ్యన్ ఋజునైవ చక్షు
షా ప్రచక్రమే వక్తుమనుజ్ఝితక్రమః ॥ ॥ ౩౨ ॥

వ్యా ॥ విధీతి ॥ స బ్రహ్మచారీ విధినా ప్రయుక్తా మనుష్ఠితాం సత్క్రి
యాం పూజాం పరిగృహ్య స్వీకృత్య క్షణం పరిశ్రమం విశ్రామం చ వినీయ
నామ, నామేత్యపరమార్థే - అథ ఉమాం ఋజునైవ విలాసరహితే

నైవచక్షుషా పశ్యన్ అనుజ్ఞాతక్రమః - అత్యక్తోచితపరిపాటీకస్సన్-
వర్తుం ప్రచక్రమే ప్రారేభే ॥ ... ॥ ౩౨

అపిక్రియార్థం సులభం సమిత్కుశం జలాన్యపి స్నా
నవిధిక్షమాణి తే । అపిస్వశక్త్యా తపసిప్రవర్తసే శరీర
మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్ ॥ ॥ ౩౩ ॥

వ్యా ॥ అపీతి ॥ అత్ర అపిశబ్దాః ప్రశ్నే, క్రియార్థం హోమాది కర్మానుష్ఠానార్థం-సమిధశ్చ కుశాశ్చ సమిత్కుశం, జాతిరప్రాణి నామితి ద్వంద్వైకవద్భావః-సులభమపి సులభం కచ్చిత్, జలాని- తే తవ- స్నానవిధిక్షమాణ్యపి స్నానక్రియాయోగ్యాని కచ్చిత్, కించ - స్వశక్త్యా నిజసామర్థ్యానుసారేణ తపసి-ప్రవర్తసేపి - దేహమపీడయిత్వా తపశ్చరసి కచ్చిదిత్యర్థః - యుక్తంచ సామైతత్, ఖలు-యస్మాత్ శరీరం ఆద్యం ధర్మసాధనం - ధర్మస్తు - కాయేన మనసా వాచా బుద్ధ్యా ధనాదినా చేతి బహుభిస్సాధ్యతే - తేషు చ వపురేవ ముఖ్యం సాధనం- సతి దేహే ధర్మార్థ కామమోక్ష లక్షణశ్చతుర్వర్గస్సాధ్యంతే, అతఏవ సతతమాత్మానమేవ గోపాయీతేతి శ్రుతిః ॥ ॥౩౩॥

అపిత్వదావర్జితవారిసంభృతం ప్రవాళమాసామను
బంధివీరుధాం । చిరోజ్ఝితాలక్తకపాటలేన తే తులాం
యదారోహతి దంతవాససా ॥ ॥ ౩౪ ॥

వ్యా॥ అపిత్వదితి ॥ త్వయా ఆవర్జితేన సిక్తేన వారిణా సంభృతం జనితం-ఆసాం వీరుధాం-లతానాం-ప్రవాళం పల్లవం-అనుబంధ్యపి-అనుస్యూతం కిం-యత్ప్రవాళం-చిరోజ్ఝితశ్చిరకాలత్యక్తః అలక్తకః లాక్షారాగో యేన తత్ తథాపి పాటలం- స్వభావరక్తమిత్యర్థః - తేన- చిరోజ్ఝితాలక్తకపాటలేన తే తవ దంతవాససా అధరేణ ॥ ఓష్ఠాధరౌ తు రదనచ్ఛదౌ దశనవాససీ ఇత్యమరః - తులాం సామ్యం - ఆరోహతి గచ్ఛతీత్యర్థః - అత్ర తులాశబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్వాత్ తద్యోగేపి తు

ల్యార్థైరతులోపమాభ్యామితి నతృతీయాప్రతిషేధః, తతోఽనూత్రిణ దృశవాచిన ఏవగ్రహణాదితి * ॥ ... ॥ ౩౪ ॥

అపిప్రసన్నంహరిణేషుతేమనఃకరస్థదర్భప్రణయాప
హారిషు । యఉత్పలాక్షిప్రచలైర్విలోచనైస్తవాక్షిసా
దృశ్యమివప్రయుంజతే ॥ ... ॥ ౩౫ ॥

వ్యా॥ అపీతి ॥ కరస్థాణాదర్భాణా ప్రణయేన స్నేహేన అపహారం శీలి తథోక్తేషు-సాపరాధేష్వితిభావః- అపరాధిష్వితిపాఠే- దర్భాణాం ప్రణయేనప్రార్థనయా అపరాధిషుహరిణేషు విషయే- తేమనః ప్రసన్నమపి నక్షుభితంకిం- సాపరాధేష్వపి నకోపితవ్యం తపస్విభిరితిభావః - హేఉత్పలాక్షి - యేహరిణాః-ప్రచలైశ్చంచలైర్విలోచనైర్నేత్రైః-తవ-అక్షిసాదృశ్యం-ప్రయుఞ్జతేఇవ-అభినయంతీవ-ప్రసన్నత్వాత్ మృగనేత్రాణి-త్వన్నయన సామ్యముపయాంతీతిభావః ॥౩౫॥

యదుచ్యతేపార్వతిపాపవృత్తయే నరూపమిత్యవ్యభి
చారితద్వచః । తథాహితేశీలముదారదర్శనే తపస్వి
నామప్యుపదేశతాంగతమ్ ॥ ॥ ౩౬ ॥

వ్యా॥ యదితి॥ హేపార్వతిరూపంసౌమ్యాకృతిః పాపవృత్తయేపాపాచరణాయనభవతీతి యదుచ్యతే, లోకైరితి శేషః- తద్వచఃఅవ్యభి

---

* ఇదంచవ్యాకరణసిద్ధాంతవిరుద్ధం. తత్ప్రతిపాదకేహిశబ్దేందుశేఖరాదావన్యథైవోక్తేః । తథాహి। శబ్దేందుశేఖరేతావత్ తుల్యార్థైర్యోగ ఇతిమూలప్రతీకముపాదాయ, తుల్యతావాచ్యార్థైరిత్యర్థః । అత ఏవాతులోపమాభ్యామితి చరితార్థమిత్యుక్తం । ఇత్థంచైతద్విరుద్ధత్వంప్రకృతగ్రంథస్య సుస్పష్టం, తత్త్వబోధిన్యామపీమం ప్రయోగం “స్ఫుటోపమంభూతిసితేనశంభునా” ఇతి మాఘప్రయోగంచాక్షిప్య సహయుక్తేప్రధాన ఇతితృతీయేతి సమాహితం - తథాచైతద్విరోధోఽపిస్పష్టఏవ.

ఫలతి న ఫలతీత్య వ్యభిచారిసత్త్వం, యతః ప్రకృతిస్త్రిగుణాః, నను రూపాః పాపసమాచారా భవంతీత్యాదయో లోకవాదా న విసంవాదమాపన్నవంతీత్యర్థః, తథాహి, హే ఉదారదర్శనే ఆయతాక్షి సురూపే ఇత్యర్థః - అథవా ఉన్నతజ్ఞానే వివేకవతీత్యర్థః, తే తవ శీలం సద్వృత్తం ॥ ని ॥ శీలం స్వభావే సద్వృత్త ఇత్యమరః - తపస్వినామపి ఉపదిశ్యతే అనేనేత్యుపదేశః ప్రవర్తకం ప్రమాణం తత్త్వం ఉపదేశతాం గతం ప్రాప్తం, మునయోఽపి త్వాం వీక్ష్య స్వవృత్తే ప్రవర్తంత ఇతి భావః ॥ ౩౬ ॥

వికీర్ణసప్తర్షిబలిప్రహాసిభి స్తథా న గాంగై స్సలిలై
ర్దివశ్చ్యుతైః । యథా త్వదీయై శ్చరితై రనావిలై ర్మ
హీధరః పావిత ఏష సాన్వయః ॥ ॥ ౩౭ ॥

వ్యా॥ వికీర్ణేతి॥ ఏష మహీధరః హిమవాన్ సప్త చ తే ఋషయశ్చ సప్తర్షయః, దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి సమాసః, వికీర్ణైః పర్యస్తైః సప్తర్షీణాం సంబంధిభిః బలిభిః పుష్పోపహారైః ప్రహసంతి యే తై స్తథోక్తైః దివః అంతరిక్షాత్ చ్యుతైః గాంగైః సలిలైః తథా న పావితః, అనావిలై రకలుషైః త్వదీయైః చరితైః యథా సాన్వయః సపుత్రపౌత్రః పావితః పవిత్రీకృతః ॥ ... .. ॥ ౩౭ ॥

అనేన ధర్మ స్సవిశేష మద్య మే త్రివర్గసారః ప్రతిభా
తి భామిని । త్వయా మనో నిర్విషయార్థకామయా య
దేక ఏవ ప్రతిగృహ్య సేవ్యతే ॥ ॥ ౩౮ ॥

వ్యా॥ అనేనేతి ॥ హే భామిని ప్రశస్తాభిప్రాయే అనేన కారణేన ధర్మః సవిశేషం సాతిశయం అద్య మే త్రయాణాం ధర్మకామార్థానాం వర్గః త్రివర్గః ॥ ని ॥ త్రివర్గో ధర్మకామార్థై శ్చతుర్వర్గస్స మోక్షకై రిత్యమరః - తత్ర సారః శ్రేష్ఠః ప్రతిభాతి, యద్యస్మాత్కారణాత్ మనసా నిర్విషయా అర్థకామౌ యస్యాః తయా త్వయా ఏకః ధర్మ ఏవ ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య సేవ్యతే, యత్ త్వయా అర్థకామౌ విహా

య ధర్మ ఏవావలమ్బితః అతస్సర్వేషాం సశ్రేయానితి ప్రతిపత్తవ్యేతి
ఇత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౩౮ ॥

ప్రయుక్తసత్కారవిశేషమాత్మనా న మాం పరం సంప్ర
తిపత్తుమర్హసి । యతస్సతాం సన్నతగాత్రి సంగతం
మనీషిభిస్సాప్తపదీనముచ్యతే ॥ ॥ ౩౯ ॥

వ్యా॥ సంప్రతి మనోరథం జిజ్ఞాసుః ప్రస్తౌతి ॥ ప్రయుక్తేతి ॥ ఆత్మనా త్వయా ప్రయుక్తః కృతః సత్కారవిశేషః పూజాతిశయో యస్య తం మాం పరమన్యం సంప్రతిపత్తుమవగంతుం నార్హసి, హే సన్నతగాత్రి సన్నతాంగి, అంగగాత్రకంఠేభ్య ఇతి వక్తవ్యాల్ ఙీష్, యతః కారణాల్ మనస ఈషిభిః మనీషిభిర్విద్వద్భిః - శకంధ్వాదిత్వాత్సాధుః, సతాం సంగతం సఖ్యం సప్తభిః పదైరవాప్యత ఇతి సాప్తపదీనం, సప్తపదోచ్చారణసాధ్యం * ఉచ్యతే, తచ్చావయోస్త్వత్కృత సత్కారాదేవ సిద్ధమిత్యర్థః - సాప్తపదీనం సఖ్యమితి నిపాతనాత్సాధుః ॥ ౩౯ ॥

అతోఽత్ర కించిద్భవతీం బహుక్షమాం ద్విజాతిభావాదు
పపన్నచాపలః । అయం జనః ప్రష్టుమనాస్తపోధనే నచే
ద్రహస్యం ప్రతివక్తుమర్హసి ॥ ॥ ౪౦ ॥

అత ఇతి ॥ హే తపోధనే- అతః సఖ్యాద్ధేతోః అత్ర ప్రస్తావే బహుక్షమాం బహూక్తిసహాం యద్వా క్షమావతీం భవతీం త్వాం ద్విజాతిభావాద్బ్రాహ్మణత్వాల్ ఉపపన్నచాపలః సులభధార్ష్ట్యః అయం జనః స్వయమిత్యర్థః కించిల్, ప్రష్టుం మనో యస్య సః ప్రష్టుమనాః ప్రష్టుకామః - తుం కామమనసోరపీతి మకారలోపః - రహసి భవం రహస్యం గోప్యం న చేల్ ప్రతివక్తుమర్హసి ॥ ॥ ౪౦ ॥

* సప్తభిః పదైరవాప్యతే సాప్తపదీనం- పదమాత్రసంభాషణాత్ పాదవిక్షేపాద్వా ఇతి వైయాకరణైర్వ్యాఖ్యాతత్వాదితి భావః ॥

కులేప్రసూతిఃప్రథమస్యవేధస స్త్రిలోకసౌందర్యమి
వోదితంవపుః । అమృగ్యమైశ్వర్యసుఖంనవంవయ స్త
పఃఫలంస్యాత్కిమతఃపరంవద ॥ ॥ ౪౧ ॥

వ్యా॥ ప్రష్టవ్యమాహ ॥ కులఇతి ॥ ప్రథమస్యవేధసోహిరణ్యగర్భస్యకులే అన్వవాయే ప్రసూతిః, ఉత్పత్తిః । యజ్ఞార్థం హిమయా స్సృష్టోహిమవానచలేశ్వర ఇతిబ్రహ్మపురాణ వచనాల్ । వపుః శరీరం ఉదితం ఏకత్రసమాహృతం త్రయాణాం లోకానాం సౌందర్యమివ, ఐశ్వర్య సుఖంసంపత్సుఖం అమృగ్యం అన్వేషణీయం నభవతి కింతు సిద్ధమేవేత్యర్థః, వయఃనవం యౌవనమిత్యర్థః అతః పరమతో౽న్యల్ కింతపఃఫలంస్యాల్ వదఅస్తిచేదితిశేషః, నకించిదస్తీత్యర్థః ॥౪౧॥

భవత్యనిష్టాదపినాస్తిదుస్సహా న్మనస్వినీనాం ప్రతిపత్తి
రీదృశీ । విచారమార్గప్రహితేనచేతసా నదృశ్యతేత
చ్చకృశోదరిత్వయి ॥ ... ॥ ౪౨ ॥

వ్యా॥ భవతీతి ॥ దుస్సహాల్ సోఢుమశక్యాల్ అనిష్టాల్ భర్త్రాదికృతాదపి మనస్వినీనాం ధీరస్త్రీణాం ఈదృశీతపశ్చరణ లక్షణాప్రతిపత్తిః ప్రవృత్తిః ॥ ప్రతిపత్తిస్తుగౌరవే ॥ ప్రాప్తౌప్రవృత్తౌ ప్రాగల్భ్యఇతి కేశవః - భవతినామ - నామేతిసంభావనాయాం- విచారమార్గప్రహితేనచేతసా చిత్తేనతదనిష్టంచ హేకృశోదరిత్వయిన దృశ్యతే-విచార్యమాణే తదపినాస్తి అసంభావితత్వాదిత్యర్థః ॥ ౪౨ ॥

అలభ్యశోకాభిభవేయమాకృతి ర్విమాననాసుభ్రుకుతః
పితుర్గృహే । పరాభిమర్శోనతవాస్తికః కరంప్ర
సారయేత్పన్నగరత్నసూచయే ॥ ॥ ౪౩ ॥

వ్యా॥ అనిష్టాభావమేవప్రపంచయతి ॥ అలభ్యేతి ॥ హేసుభ్రు, ఇయంత్వదీయా ఆకృతిర్మూర్తిః అలభ్యః లబ్ధుమనర్హః శోకేనభర్త్రాద్యవమానజేన దుఃఖేన అభిభవఃతిరస్కారోయస్యాస్సా తథో

క్త్వా, దృశ్యత ఇతి శేషః। అసంభావితశ్చాయమర్థ ఇత్యాహ, పితుర్గృహే హేవిమాననా అవమానః కుతః నసమ్భావ్యత ఏవేత్యర్థః - నచావజ్ఞే య్యస్మాదిత్యాహ । పరాభిమర్శః పరధర్షణంతు తవనాస్తి - పన్నగరత్నసూచయే ఫణిశిరోమణిశలాకాం గ్రహీతుమిత్యర్థః, క్రియార్థోపపదస్యచ కర్మణిస్థానిన ఇతి చతుర్థీ - కరంహస్తం కః ప్రసారయేత్, సుభ్రు ఇత్యత్ర భ్రూశబ్దస్యోవఙ్ స్థానత్వాన్నేయఙువఙ్ స్థానావస్త్రీ ఇతి నదీసంజ్ఞా ప్రతిషేధాత్ అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వత్వం నాస్తి తేన హ్రస్వః ప్రామాదిక ఇతి కేచిత్। అన్యేతు, అప్రాణిజాతేశ్చారజ్జ్వాదీనామిత్యత్ర అలాబూః - కర్కంధూరిత్యాకారాంతాదప్యూఙ్ ప్రత్యయముదాజహార భాష్యకారః, ఏతస్మాదేవజ్ఞాపకాత్ క్వచిదూకారాంతస్యాప్యూఙంతత్వాన్నదీత్వే హ్రస్వత్వమిత్యాహుః - అతఏవాహ వామనః ఉకారాంతాదప్యూఙ్ ప్రవృత్తేరితి * సుభ్రూః కుతస్తాత గృహేవమాననమితి పాఠాంతరకరణంతు సాహసమేవ, ఉక్తోపపత్తిసంభవాత్ - అన్యథాపి, సుభ్రుత్వం కుపితేత్యపాస్తమశేనం, గృహ్ణాః కథామోషితామిత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్, పంక్తిస్థవృత్తేహాదాదౌ జగణభంగ ప్రసంగాచ్చేత్యలం గోష్ఠీభిః ॥ ॥ ౪౩ ॥

కిమిత్యపాస్యాభరణాని యౌవనే ధృతం త్వయా వార్ధక
శోభి వల్కలం। వద ప్రదోషే స్ఫుటచంద్రతారకా వి
భావరీ యద్యరుణాయ కల్పతే ॥ ॥ ౪౪ ॥

---

* అత్రేదం బోధ్యం। అచిశ్నుధాత్విత్యసూత్రే - భ్రూశబ్దేన ప్రతిపదోక్తస్య భ్రూ మేదుర్వాదప్రత్యయాంతస్యైవ గ్రహణం నతూఙంతస్యలాక్షణికస్య భ్రూశబ్దస్య, లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణమితి నియమాత్। తథాచోఙంతస్య భ్రూశబ్దస్యోవఙభావాత్తత యూ నేయఙువఙితి నదీసంజ్ఞానిషేధాభావాన్నదీత్వే హ్రస్వత్వమితి.

వ్యా॥ కిమితి ॥ హేగౌరి - కిమితి కేనహేతునా యౌవనే త్వయా ఆభరణ న్యపహాస్య విహాయ వృద్ధస్యభావః వార్ధకం - మనోజ్ఞాదిత్వా ద్వుఞ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ వార్ధకం వృద్ధసంఘాతే వృద్ధత్వే వృద్ధకర్మణీతి విశ్వః ॥ తత్రిశోభత ఇతి వార్ధకశోభినవల్కలం ధృతం, ప్రదోషే రజనీముఖే స్ఫుటాః ప్రకటాశ్చంద్రః తారకాశ్చయస్యాః సా స్ఫుట చంద్రతారకా విభావరీ రాత్రిః అరుణాయ సూర్యసూతాయ కల్పతే యది అరుణం గంతుం కల్పతే కిం, వదబ్రూహి, క్రియార్థోపపదస్యే త్యాదినా చతుర్థీ, దీప్యమానశశాంకతారకే ప్రదోషే యద్యరుణ ఉదేతి తత్తో విభూషణ పరిహారేణ తవ వల్కలధారణం సంఘటత ఇతి భావః॥

దివం యది ప్రార్థయసే వృథాశ్రమః పితుః ప్రదేశాస్త
వ దేవభూమయః । అథోపయంతారమలం సమాధినా న
రత్నమన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్ ॥ ॥ ౪౫ ॥

వ్యా ॥ తపః ప్రయోజనం నిరాకర్తుమాహ ॥ దివమితి ॥ దివం స్వర్గం ప్రార్థయసే కామయసే యది తర్హి శ్రమః తపశ్చరణప్రయాసః వృథా నిష్ఫలః యది స్వర్గార్థం తప్యసే తతః శ్రమం మా కార్షీః - కుతః, తవ పితుః హిమవతః ప్రదేశాః దేవభూమయః స్వర్గపదార్థా స్తత్రత్యా ఇత్యర్థః, అథ ఉపయంతారం వరం ప్రార్థయసే తర్హి సమాధినా తపసా అలం న కర్తవ్యమిత్యర్థః - నిషేధ్యస్య నిషేధం ప్రతి కారణత్వా త్తృతీయా- తథాహి, రత్నం కర్తృ నాన్విష్యతి న మృగయతే గ్రహీత్రూనితి శేషః - కింతు తద్రత్నం మృగ్యతే గ్రహీతృభిరితి శేషః, న హ్యావరార్థం త్వయా తపసి వర్తితవ్యం, కింతు తైనైవ త్వదర్థమితి భావః ॥ ... ॥ ౪౫ ॥

నివేదితం నిశ్వసితేన సోష్ణణా మనస్తు మే సంశయమేవ
గాహతే । న దృశ్యతే ప్రార్థయితవ్య ఏవ తే భవిష్యతి
ప్రార్థితదుర్లభః కథం ॥ ॥ ౪౬ ॥

వ్యా ॥ పదవాచకాక్షరశ్రవణానంతరమేవ దేవ్యా ఉష్ణోచ్ఛ్వాసమాలక్ష్య ప్రశ్నోపహత ప్రత్యుత్తర మనుపలభ్య స్వయమేవాశంక్యాహ ॥ నివేదితమితి ॥ నిష్ఠాణాని శ్వసితేన నిశ్వాసవాయునా నివేదితం చింతానుభావేనోష్ణోచ్ఛ్వాసేన తే వరార్థిత్వం సూచితమిత్యర్థః, తర్హి కిం ప్రశ్నవ్యసనేనేత్యాహ, మన ఇతి - తథాపి మే మనస్తు సంశయమేవగాహతే ప్రాప్నోతి-కుతః, తే తవ, కృత్యానాం కర్తరివేతిషష్ఠీ, ప్రార్థయితవ్యః ప్రార్థయితుమర్హ ఏవ న దృశ్యతే, ప్రార్థితదుర్లభః ప్రార్థితో యో దుర్లభః న కథం భవిష్యతి నాస్త్యేవేత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౪౬ ॥

అహో స్థిరః కోపి తవేప్సితో యువా చిరాయ కర్ణో-
త్పలశూన్యతాం గతే । ఉపేక్షతే యః శ్లథలంబినీర్జటాః
కపోలదేశే కలమాగ్రపింగళాః ॥ ౪౭ ॥

వ్యా ॥ అథపతిప్రార్థనామేవ సిద్ధవత్కృత్యాహ ॥ అహో ఇతి ॥ అహో చిత్రం, తవ ఈప్సితః అభీష్టో యువా కోపి స్థిరః కఠినః, వర్తత ఇతి శేషః, కుతః, యో యువా చిరాయ చిరాత్ప్రభృతి కర్ణోత్పలశూన్యతాంగతే ప్రాప్తే తే కపోల దేశే గండస్థలే శ్లథాః శిథిలబంధనాః అతఏవ లంబిన్యః స్రస్తాః శ్లథలంబినీః కలమాః శాలివిశేషాః తేషామగ్రాణి తద్వత్పింగళాః జటాః ఉపేక్షతే, యస్త్వామీదృశీం దృష్ట్వా న వ్యథతే స నూనం వజ్రహృదయ ఇత్యర్థః ॥ ... ॥ ౪౭ ॥

మునివ్రతైస్త్వామతిమాత్రకర్శితాం దివాకరాప్లుష్టవి-
భూషణాస్పదాం । శశాంకలేఖామివ పశ్యతో దివా స
చేతసః కస్య మనో న దూయతే ॥ ... ॥ ౪౮ ॥

వ్యా ॥ మునివ్రతైరితి ॥ మునివ్రతైః చాంద్రాయణాదిభిః అతిమాత్రం అత్యంతం కర్శితాం కృశీకృతాం దివాకరేణ సూర్యేణ ఆప్లుష్టా [illegible]
ని వాతాతపసంస్పర్శాత్ [illegible]

దానిభూషణస్థానాని యస్యాస్తాంతథోక్తాం అతఏవదివాఅహనిశశాం
కలేఖామివస్థితాం త్వాం పశ్యతః సచేతనః జీవతః కస్యపుంసః మనః
నదూయతెవపరితప్యతే అపితు సర్వస్యైవేత్యర్థః ॥ ॥ ౪౮ ॥

అవైమిసౌభాగ్యమదేనవంచితం తవప్రియంయశ్చతు
రావలోకినః। కరోతిలక్ష్యంచిరమస్యచక్షుషోనవక్త్ర
మాత్మీయమరాళపక్ష్మణః ॥ ॥ ౪౯ ॥

వ్యా॥ అవైమీతి ॥ తవప్రియం వల్లభం సౌభాగ్యమదేన సౌందర్య
గర్వేణ కర్త్రా వంచితం విప్రలబ్ధం అవైమివేద్మి- యఃప్రియః చతు
రంమధురం అవలోకతఇతి చతురావలోకినః అరాళపక్ష్మణః కుటిల
రోమ్ణః ॥ ని॥ అరాలంవృజినం జిహ్మమిత్యమరః- అస్యత్వదీయచక్షుషః
ఆత్మీయంవక్త్రం ముఖంచిరంలక్ష్యం విషయంనకరోతితవ దృష్టిపథం
నగచ్ఛతీత్యర్థః-తదయంగర్వేణహతఃనిష్ఫలాత్తలాభోజాతఇతిభావః॥

కియచ్చిరంశ్రామ్యసిగౌరివిద్యతె మమాపి పూర్వా
శ్రమసంచితంతపః। తదర్థభాగేన లభస్వకాంక్షితం
వరంతమిచ్ఛామిచసాధువేదితుం ॥ ॥ ౫౦ ॥

వ్యా॥ కియదితి ॥ హేగౌరికియత్ కింప్రమాణకం కిమవధికమి
త్యర్థః చిరంశ్రామ్యసితపస్యసి, అత్యంతసంయోగేద్వితీయా, మమా
పిపూర్వాశ్రమః ప్రథమాశ్రమః బ్రహ్మచర్యాశ్రమః తత్రసంచితంసం
పాదితంతపః విద్యతే, అర్థశ్చాసౌభాగశ్చతేన తస్యతపసః అర్థ
భాగేనైక దేశేనకాంక్షిత ఇష్టం వరం ఉపయంతారం లభస్వ తంవ
రం సాధుసమ్యగ్వేదితుం జ్ఞాతుంఇచ్ఛామి, యద్యపియోగ్యఇతి
తదామమాపి సంతుష్టిరితిభావః ॥ ... .. ॥ ౫౦ ॥

ఇతిప్రవిశ్యాభిహితాద్విజన్మనా మనోగతం సానశశా
కశంసితుం। అథోవయస్యాంపరిపార్శ్వవర్తినీం వి
వర్తితానంజననేత్రమైక్షత ॥ ॥ ౫౧ ॥

వ్యా॥ ఇతీతి ॥ ఇతిఇత్థంద్విజన్మనాద్విజేన ప్రవిశ్య అంతర్గత్వా ఆప్తవద్ధ్రిహాస్య ముద్భావ్యేత్యర్థః అభిహితాఉక్తాసాపార్వతీమనో గతం హృదిస్థంవరంశంసితుం వక్తుంనశశాక సమర్థానాభూత్ లజ్జయే తి శేషః । అథో అనంతరం పరిపార్శ్వవర్తినీం వయస్యాంసఖీం వివర్తితంవివర్తితం అనంజనం వ్రతవశాద్వర్జితకజ్జలం నేత్రంయస్మిన్క ర్మణితత్తథా ఐక్షతనేత్రసంజ్ఞయైవ ప్రత్యుత్తరం వాచయాంచకా రేత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౫౧ ॥

సఖీతదీయాతమువాచ వర్ణినంనిబోధసాధో తవచే
త్కుతూహలమ్। యదర్థమంభోజమివోష్ణవారణం
కృతంతపస్సాధన మేతయావపుః ॥ ॥ ౫౨ ॥

వ్యా॥ సఖీతి॥ తస్యాః పార్వత్యాః ఇయంతదీయాసఖీవయస్యాతం, వర్ణః ప్రశస్తిరితిక్షీరస్వామి, సోఽస్యాస్తీతివర్ణీతంబ్రహ్మచారిణం, వర్ణాద్బ్రహ్మచారిణీతినిప్రత్యయః, ఉవాచబ్రూతేస్మ, కిమితి హేసాధోవిద్వన్ తవ కుతూహలంచేత్ శ్రోతుమస్తీతి శేషః, తర్హి నిబోధ అవగచ్ఛ ఆకర్ణయేత్యర్థః, బుధ అవగమన ఇతిధాతోః భావాదికాల్లోట్, శ్రోతవ్యం-కింతదాహ, యస్మై లాభయేదం యదర్థం, అర్థేననహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతా చేతివక్తవ్యమితి వార్తికనియమాత్, క్రియావిశేషణం ఏతయాపార్వత్యా అంభోజంపద్మం ఉష్ణవారణం ఆతపత్రమివవపుః శరీరం తపస్సాధనం కృతం, తపః ప్రవృత్తికారణముచ్యతే శ్రూయతామిత్యర్థః ॥ ... ॥ ౫౨ ॥

ఇయంమహేంద్రప్రభృతీనధిశ్రియశ్చతుర్దిగీశానవమ
త్యమానినీ। అరూపహార్యం మదనస్యనిగ్రహాత్పినాక
పాణింపతిమాప్తుమిచ్ఛతి ॥ ॥ ౫౩ ॥

వ్యా॥ శ్లో॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరః కృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాద మూర్ఛాంతా ఇత్యనంగ దశాదశేతి - తత్రాస్యాః కాశ్చిద్ద

కాంక్షామనాదృత్యైవయోజయతి ఇయమిత్యాదిభిష్షడ్భిశ్శ్లోకైః ॥ ఇయమితి ॥ మానినీ ఇంద్రాణీ ప్రభృతీరతి శయ్యవర్తితవ్య మిత్యభిమానవతీయం పార్వతీ అధిశ్రియః అధికైశ్వర్యాన్మహేంద్రప్రభృతీనాం ప్రాగ్దిక్చతసృణాం దిశామీశాన్ ఇంద్ర వరుణ యమ కుబేరాన్ తద్ధితార్థేత్యాదినా ఉత్తరపదసమాసః-అవమత్యావధూయ మదనస్య నిగ్రహాన్నిబర్హణాద్ధేతోః అకాముకత్వాదిత్యర్థః - రూపేణ సౌందర్యేణ హార్యోవశీకరణయోగ్యోనభవతీత్యరూపహార్యం పినాకః పాణౌయస్యతం పినాకపాణింహరం, ప్రహరణార్థేభ్యః పరేనిష్ఠా సప్తమ్యౌ భవత ఇతిసాధుః, పతింభర్తారమాప్తుమిచ్ఛతి-ఏతేన సంకల్పావస్థాసూచితా ॥ ... ... ॥ ౫౩ ॥

అసహ్యహుంకారనివర్తితః పురాపురారిమప్రాప్త
ముఖశ్శిలీముఖః। ఇమాంహృదివ్యాయతపాతమక్షిణో
ద్విశీర్ణమూర్తేరపి పుష్పధన్వనః ॥ ॥ ౫౪ ॥

వ్యా ॥ అసహ్యేతి ॥ పురాపూర్వం అసహ్యేన సోఢుమశక్యేన హుంకారేణ రౌద్రేణనివర్తితః అతఏవపురారింహరంఅప్రాప్తముఖః అప్రాప్తఫలః విశీర్ణమూర్తేర్నష్టశరీరస్యాపి పుష్పధన్వనః కామస్యశిలీముఖోబాణః ఇమాంపార్వతీం హృదివ్యాయతః సుదూరావగాఢ ఇతియావత్, తాదృక్పాతః ప్రహారోయస్మిన్ కర్మణితత్తథా అక్షిణోత్ అకృశత్, దగ్ధదేహస్యాపి మార్గణోలగ్నః, మృదుష్వ సర్వత్రబాధ్యత ఇతిభావః, అనేనవివృణ్వతీశైలసుతాపి భావమిత్యత్రోక్తంచక్షుఃప్రీతిమనస్సంగాఖ్య మవస్థాద్వయమనంతరావస్థాపయోగితయానూద్యకార్శ్యావస్థాసూచితా ॥ ... ॥ ౫౪ ॥

తదాప్రభృత్యున్మదనాపితుర్గృహే లలాటికాచందన
ధూసరాలకా। నజాతుబాలాలభతేస్మనిర్వృతింతుషా
రసంఘాతశిలాతలేష్వపి ॥ .. ॥ ౫౫ ॥

వ్యా ॥ తదేతి ॥ తదాప్రభృతితత ఆరభ్యేత్యర్థః, స ప్తమ్యర్థ స్యాపి దాప్రత్యయస్య పంచమ్యర్థే లక్షణా, ప్రభృతిశబ్దయోగే పంచమీనియమాత్, పితుర్గృహే ఉన్మదనా ఉత్కటమన్మథా, లలాటస్యాలంకారః లలాటికాతిలకః, కర్ణలలాటాత్కనలంకారే ఇతిక ప్రత్యయః, తస్యాశ్చందనేనధూసరాః ధూసరవర్ణా అలకాః చూర్ణకుంతలాః యస్యాస్సాతథోక్తాబాలా పార్వతీ జాతుకదాచిదపి తుషారసంఘాతాః తుషారఘనా స్త ఏవశిలాస్తాసాంతలేషు ఉపరిభాగే ష్వపి నిర్వృతింసుఖం నలభతే స్మ - ఏతేనారత్యపరసంజ్ఞావిషయవి ద్వేషావస్థా ద్వాదశావస్థాపక్షేసం జ్వరశ్చవ్యజ్యతే ॥ ౫౫ ॥

ఉపాత్తవర్ణే చరితే పినాకినస్సబాష్పకంఠస్ఖలితైఃప
దైరియమ్ । అనేకశఃకిన్నరరాజకన్యకావనాంతసం
గీతసఖీరరోదయత్ ॥ ... ॥ ౫౬ ॥

వ్యా॥ ఉపాత్తేతి॥ పినాకినఃశంభోశ్చరితే త్రిపురవిజయాది చేష్టితే ఉపాత్తవర్ణే ప్రారబ్ధగీతికర్మేసతి, గీతక్రమేస్తుతౌ వేదేవర్ణశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇతి హలాయుధః-సబాష్పసగద్గదేకంఠే స్ఖలితైఃవిశీర్ణైః పదైసు ప్తిజంతరూపైః కరణైః, వనాంతేసంగీతేన నిమిత్తేన సఖ్యో యస్యాః కిన్నరరాజకన్యకాః అనేకశోబహుశః అరోదయత్ అశ్రుమోక్షమకారయత్ -హరచరితగాన జనిత మదనవేదనా మేనాం వీక్ష్య కిన్నర్యోపి రురుదురితిభావః - అత్రవర్ణస్ఖలన లక్షణకార్యోత్కార్యోపునః పునస్తత్కారణభూత నూర్చ్ఛావస్థా ప్రాదుర్భావో వ్యజ్యతే, అన్యథాసఖీరోదనానుపపత్తేరితి, ద్వాదశావస్థాపక్షేతు ప్రలాపావస్థా చవ్యజ్యతే- ప్రలాపోగుణకీర్తనమిత్యాలంకారికాః ॥ ౫౭ ॥

త్రిభాగశేషాసునిశాసుచక్షణం నిమీల్యనేత్రేసహసా
వ్యబుధ్యత । క్వనీలకంఠవ్రజసీత్యలక్ష్యవాగసత్యకంఠా
ర్పితబాహుబంధనా ॥ ... ॥ ౫౮ ॥

వ్యా॥ త్రిభాగేతి ॥ కించేతి చార్థః, శిష్యంత ఇతి శేషాః కర్మణి ఘఞ్- త్రిభ్యోభాగేభ్యః శేషాసు అవశిష్టాసు - యద్వా రాత్రేః త్రియామత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్ తృతీయో భాగః త్రిభాగః, సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే పూరణార్థత్వమిష్యతే, యథా శతాంశః సహస్రాంశ ఇతి - శిష్యత ఇతి శేషః, పూర్వవద్ఘఞ్, త్రిభాగః శేషో యాసాం తాసు నిశాసు క్షణం క్షణమాత్రం నేత్రే నిమీల్య మీలయిత్వా సహసా సద్యః హే నీలకంఠ హర క్వ వ్రజసి కుత్ర గచ్ఛసీత్య లక్ష్యా నిర్విషయా వాగ్వచనం యస్యాస్సా తథోక్తా, తథా అసత్యే మిథ్యాభూతే కంఠే ఽర్పితం కృతం బాహుబంధనం యయా సా తథాభూతా సతీ స్వబుధ్యత విబుద్ధవతీ, ఏతేన జాగరోన్మాదౌ సూచితౌ ॥ ... ॥౫౭॥

యదా బుధైః సర్వగతస్త్వముచ్యసే న వేత్సి భావస్థమి
మం కథం జనమ్। ఇతి స్వహస్తోల్లిఖితశ్చ ముగ్ధయా రహ
స్యుపాలభ్యత చంద్రశేఖరః ॥ ॥౫౮॥

వ్యా॥ స్వప్నసాదృశ్య ప్రతికృతిదర్శన తదంగస్పృష్టస్పర్శాఖ్యాస్త్రయో విరహిణాం వినోదాః తత్ర స్వప్నసందర్శనముక్త్వా ప్రతికృతిదర్శనమాహ ॥ యదేతి ॥ యదా యత ఇత్యర్థః - యదేతి హేతావిత్యుక్త్వా గణవ్యాఖ్యానే అస్యాదాహృతత్వాత్ - త్వం బుధైః మనీషిభిః సర్వగతః సర్వవ్యాపీత్యుచ్యసే - తత ఇత్యధ్యాహార్యః ॥ భావే రత్యాఖ్యే తిష్ఠతీతి భావస్థం త్వయ్యనురాగిణమిత్యర్థః - ఇమం జనం ఇమమిత్యాత్మనిర్దేశః - కథం న వేత్సి న జానాసి, ఇతి ముగ్ధయా మూఢయా, అకించిత్కరశ్చిత్రగతోపాలంభ ఇత్యజానానయేత్యర్థః - తయా స్వహస్తోల్లిఖితః చిత్రలిఖితశ్చంద్రశేఖరః రహసి ఏకాంతే సఖీమాత్రసమక్షమిత్యర్థః - ఉపాలభ్యత సాధిక్షేపముక్తశ్చ, ఉక్తసముచ్చయార్థః [illegible] ఽప్యపి రహసీత్యుక్తం తథాపి సఖీసమక్ష కర [illegible] ॥ ... ... ॥౫౮॥

యదా చ తస్యాధిగమే జగత్పతేరపశ్యదన్యం న విధిం వి
చిన్వతీ ॥ తదా సహాస్మాభిరనుజ్ఞయా గురోరియం ప్రప
న్నా తపసే తపోవనం ॥ ... ॥ ౫౯ ॥

వ్యా॥ యదేతి ॥ జగత్పతేస్తస్యేశ్వరస్యాధిగమే ప్రాప్తావన్యం విధిముపాయం విచిన్వతీ మృగయమాణా యదా నాపశ్యత్ తదా ఇయం పార్వతీ గురోః పితుః అనుజ్ఞయా అస్మాభిః సహ తపసే తపశ్చరితుం తపోవనం ప్రపన్నా ప్రాప్తా ॥ ... ... ॥ ౫౯ ॥

ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజన్మసు స్వయం ఫలం తపస్సాక్షిషు
దృష్టమేష్వపి । న చ ప్రరోహాభిముఖోపి దృశ్యతే మ
నోరథోస్యాశ్శశిమౌళిసంశ్రయః ॥ ౬౦ ॥

వ్యా ॥ ద్రుమేష్వితి ॥ సఖ్యా పార్వత్యా స్వయం కృతం జన్మ యేషాం తేషు స్వయం రోపితేష్విత్యర్థః - తపస్సాక్షిషు సాక్షాద్ద్రష్టృషు ఏషు ద్రుమేష్వపి ఫలం దృష్టం లబ్ధం జనితమిత్యర్థః - అస్యాః పార్వత్యాః శశిమౌళిసంశ్రయః చంద్రశేఖరవిషయః మనోరథస్తు ప్రరోహాభిముఖః అంకురోన్ముఖోపి న దృశ్యతే ॥ ని ॥ ప్రరోహస్త్వంకురోంకూర ఇతి వైజయంతీ, స్వయం రోపితవృక్షఫలకాలే వ్యస్యా మనోరథస్యాంకురోదయోప్యస్తి, ఫలాశా తు దూరాపాస్తేత్యర్థః ॥ ౬౦ ॥

న వేద్మి స ప్రార్థితదుర్లభః కదా సఖీభిరస్రోత్తరమీ
క్షితామిమామ్ । తపఃకృశామభ్యుపపత్స్యతే సఖీం వృ
షేవ సీతాం తదవగ్రహక్షతామ్ ॥ ॥ ౬౧ ॥

వ్యా ॥ న వేద్మీతి ॥ ప్రార్థితస్సన్ దుర్లభః ప్రార్థితదుర్లభః స దేవః తపః కృశాం తపసా కృశాం అత ఏవ సఖీభిః అస్రోత్తరం అశ్రుప్రధానం యథా భవతి తథా ఈక్షితాం [illegible] ందప్రిస్య అవగ్రహేణ అనావృష్ట్యా క్షతాం పీడి[illegible]ంతిద్య వృష్టౌ వగ్రాహావగ్రహౌ సమౌ [illegible]

శ్రేణీతాలాంగలపద్ధతిరిత్యమరః - వృషా వాసవః ॥ ని ॥ వాసవో వృత్రహా వృషేత్యమరః - స ఇవ కదాఽభ్యుపపత్స్యతే కదాఽనుగ్రహీష్యతి, న వేద్మి, అత్ర వాక్యార్థః కర్మ, తదవగ్రహక్షతామిత్యత్రాఽవగ్రహక్షతామిత్యనేనైవ గతార్థత్వే తత్పదస్య వైయర్థ్యాపత్తేః తదితి భిన్నపదం వేద్మీత్యస్య కర్మ ఇతి యుక్తముత్పశ్యామః ॥ ... ॥ ౬౧ ॥

అగాఢతద్భావమితీంగితజ్ఞయా నివేదితో నైష్ఠికసుం
దరస్తయా । అయీదమేవం పరిహాస ఇత్యుమామపృ
చ్ఛదవ్యంజితహర్షలక్షణః ॥ ॥ ౬౨ ॥

వ్యా॥ అగాఢేతి ॥ ఇంగితజ్ఞయా పార్వతీహృదయాభిజ్ఞయా - ॥ ని ॥ ఇంగితం హృద్గతో భావ ఇతి సజ్జనః - తయా గౌరీసఖ్యా ఇత్యేవమగాఢతద్భావం ప్రకాశిత తదభిప్రాయం యథాతథా నివేదితః జ్ఞాపితః, నిష్ఠా మరణమవధిర్యస్య స నైష్ఠికః - యావజ్జీవబ్రహ్మచారీ, సుందరో విలాసీ నైష్ఠికశ్చాసౌ సుందరశ్చేతి తథోక్తః, ద్వయోరన్యతరస్య విశేషణత్వవివక్షాయాం విశేషణసమాసః - కింతు నైష్ఠికత్వవిశేషణేన కామిత్వవిరోధః అథవా దేవస్యాలౌకికమహిమత్వాదుభయం తాత్త్వికమితి నవిరోధః - అవ్యంజితం హర్షలక్షణం ముఖరాగాదిహర్షలింగం యేన స తథాభూతస్సన్ అయి గౌరి, అయీతి కోమలామంత్రణే, ఇదం త్వత్సఖీభాషితం ఏవం సత్యం కిమిత్యర్థః, పరిహాసః కేలిర్వా ॥ ని ॥ ద్రవకేలిపరిహాసా ఇత్యమరః - ఇత్యేవముమామపృచ్ఛత్ పృష్టవాన్ ॥ ౬౨ ॥

అథాగ్రహస్తే ముకులీకృతాంగులౌ సమర్పయంతీ స్ఫటి
కాక్షమాలికామ్ । కథంచిదద్రేస్తనయా మితాక్షరం
చిరవ్యవస్థాపితవాగభాషత ॥ ॥ ౬౩ ॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ అథ అనంతరం అద్రేస్తనయా పార్వతీ ముకులీకృతాంగులౌ సంపుటీకృతాంగులౌ అగ్రశ్చాసౌ హస్తశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః - ...గ్రహస్తయోః గుణగుణినోర్భేదాభేదా

దితి వామనః * తస్మిన్నగ్రహస్తే స్ఫటికానామక్షమాలికాం జపమాలికామర్పయంతీ అముంచంతీ కథంచిత్ మహతా కష్టేన చిరవ్యవస్థాపిత. వాక్ చిరేణ స్వీకృతవాక్ - ఏతేన లజ్జోపరోధో వ్యజ్యతే ॥ మితాక్షరం పరిమితవర్ణం యథా తథా అభాషత బభాషే ॥ ... ॥౬౩॥

యథాశ్రుతం వేదవిదాం వర త్వయా జనోఽయముచ్చైః
పదలంఘనోత్సుకః । తపః కిలేదం తదవాప్తిసాధనం మ
నోరథానామగతిర్న విద్యతే ॥ ॥౬౪॥

వ్యా॥ కిమువాచేత్యాహ ॥ యథేతి ॥ హే వేదవిదాంవర వైదికశ్రేష్ఠ త్వయా యథాశ్రుతం సమ్యక్ శ్రుతం - శ్రుతార్థమేవాహ, అయం జనః స్వయమిత్యర్థః, ఉచ్చైః పదస్య శివరూపోన్నత స్థానస్య లంఘనే ఆక్రమణే ఉత్సుకః - కిమత్రోయక్తమిత్యత్రాహ, ఇదం తపః తదవాప్తేః తస్య ఉచ్చైః పదస్య అవాప్తేః ప్రాప్తేః సాధనం కిల - కిలేత్యలీకే, అతితుచ్ఛత్వాద సాధకమేవేత్యర్థః తర్హి త్యజ్యతామిత్యాశంక్య దురాశా మాం న ముంచతీత్యాశయేనాహ, మనోరథానాం కామానాం అగతిరవిషయో న విద్యతే, నహి స్వశక్తిపర్యాలోచనయా కామః ప్రవర్తత ఇతి భావః ॥ ... ... ॥౬౪॥

అథాహ వర్ణీ విదితో మహేశ్వర స్తదర్థినీ త్వం పున
రేవ వర్తసే । అమంగళాభ్యాసరతిం విచింత్య తం తవా
నువృత్తిం న చ కర్తుముత్సహే ॥ ॥౬౫॥

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథ వర్ణీ బ్రహ్మచారీ ॥ ని ॥ వర్ణినో బ్రహ్మచారిణ ఇత్యమరః - ఆహ ఉవాచేత్యర్థః ఆహేతి భూతార్థే లిట్ప్రయోగో భ్రాంతిమూల ఇత్యాహ వామనః ‡ - కిమిత్యాహ, మహేశ్వరః మహాదేవః విదితః మయా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః బుద్ధ్యర్థత్వా ద్వర్తమా

* ౫, ౨, ౨౦. ‡ ఆహేతి భూతేన్యణలంతభ్రమా ద్బ్రువో లటి, ౫, ౨, ౪౪, ఇతి సూత్రేణేతి భావః.

నిక్తప్రత్యయః, తద్యోగాత్ కర్తుశ్చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ, యేన త్వం ప్రాక్ భగ్నమనోరథాకృతేతి భావః - పునరపి త్వం తమీశ్వరమర్థయసఇతి తదర్థిన్యేవ తత్తాన్మైవ వర్తసే, తత్ప్రభావమనుభూయాపీతి భావః- అనుసరణేకో దోషస్తత్రాహ, అమంగళాభ్యాసే అమంగళాచారే రతిర్యస్య తం తథోక్తం తం ఈశ్వరం విచింత్య విచార్యైవ అనువృత్తిమనుసరణం కర్తుం నోత్సహే, నానుమంతుం శక్నోమీత్యర్థః॥

అవస్తునిర్బంధపరే కథం ను తే కరోఽయమాముక్తవివా
హకౌతుకః । కరేణ శంభోర్వలయీకృతాహినా సహి
ష్యతే తత్ప్రథమావలంబనమ్ ॥ ॥౬౬॥

వ్యా॥ అవస్త్వితి॥ అవస్తుని తుచ్ఛవస్తుని నిర్బంధః అభినివేశః పరం ప్రధానం యస్యాః తస్యాః సంబుద్ధిః అవస్తునిర్బంధపరే పార్వతి, ఆముక్తం ఆసంజితం వివాహే యత్కౌతుకం హస్తసూత్రం తద్యస్య సః తే అయం కరః ॥ ని ॥ కౌతుకం మంగళే హర్షే హస్తసూత్రే కుతూహల ఇతి శాశ్వతః - వలయీకృతాహినా భూషణీకృతసర్పేణ శంభోర్మహాదేవస్య కరేణ కరణభూతేన, తదేవ ప్రథమం తత్ప్రథమం అపరిచితత్వాదతి భయంకరమితి భావః - తచ్చ తదవలంబనం గ్రహణం చ కథం ను సహిష్యతే న కథంచిదపి సహిష్యత ఇత్యర్థః - అగ్రతో యద్భావి తద్దూరే వర్తతాం ప్రథమం కరగ్రహ ఏవ దుస్సహ ఇతి భావః ॥ ౬౬ ॥

త్వమేవ తావత్పరిచింతయ స్వయం కదాచిదేతే యది
యోగమర్హతః । వధూదుకూలం కలహంసలక్షణం
గజాజినం శోణితబిందువర్షి చ ॥ ॥ ౬౭ ॥

వ్యా ॥ త్వమేవేతి ॥ హే గౌరి త్వమేవ స్వయం ఆత్మనా, తావదితి మానార్థే, యావన్మాత్రం విచారణీయం తావన్మాత్రమిత్యర్థః. ఇదమేవోదాహృతం చ గణవ్యాఖ్యానే, పరిచింతయ పర్యాలోచయ - కిమితి, కలహంసలక్షణం కలహంసచిహ్నం ॥ ని ॥ చిహ్నం లక్ష్మ చ లక్ష

ఐమిత్యమరః - వధ్వాః నవోఢాయాః దుకూలం వధూదుకూలం ॥ని॥ వధూస్స్నుషానవోఢా స్త్రీ ఇతి విశ్వః - తథా శోణితబిందూన్ వర్షతీతి తథోక్తం ఆర్ద్రమిత్యర్థః, గజాజినంచ కృత్తివాసశ్చ, తత్పినాకిన ఇత్యాశయః, ఏతే కదాచిజ్జాత్వపి యోగం సంగతిం అర్హతో యది అర్హతః కిం, ఏతత్త్వమేవ చింతయేతి పూర్వేణాన్వయః, పాణిగ్రహణకాలే వధూవరయోర్వస్త్రాంతగ్రంథిః క్రియతే, కృత్తివాససా పాణిపీడనేతు దుకూలధారిణ్యాస్తవ తత్కథం సంఘటిష్యత ఇతి భావః ॥ ౬౭ ॥

చతుష్కపుష్పప్రకరావకీర్ణయోః పరోపి కో నామ
తవానుమన్యతే । అలక్తకాంకాని పదాని పాదయోర్వి
కీర్ణకేశాసు పరేతభూమిషు ॥ ॥ ౬౮ ॥

వ్యా॥ చతుష్కేతి ॥ చతుష్కే గృహవిశేషేయః పుష్పప్రకరః తత్ర అవకీర్ణయోః న్యస్తయోః కుసుమాస్తృతదివ్యభవన భూసంచారోచితయోరిత్యర్థః తవపాదయోః అలక్తకాంకానిలాక్షారంజితాని పదాని పాదాకారాణి పాదన్యాసచిహ్నాని ॥ ని ॥ పదం శబ్దేచ వాక్యేచ వ్యవసాయాపదేశయోః । పాదతచ్చిహ్నయోరితి విశ్వః - వికీర్ణాః విక్షిప్తాః కేశాః శవశిరోరుహాః యాసుతాసు వికీర్ణకేశాసు - అతత్సంతత్ర దృష్టంచేతివచనాత్, స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితి వికల్పాన్నజీష్- పరేతభూమిషు శ్మశానేష్విత్యర్థః - పరోపి శత్రురపి కో నామ అనుమన్యతే నకోపీత్యర్థః - నామేతికుత్సాయాం, పినాకపాణిపాణిగ్రహణేతు తస్యపరేత భూసంచారిత్వేన సాహచర్యాత్తవాపి తత్రసంచారోవశ్యం భావీతి భావః ॥ ... ॥ ౬౮ ॥

అయుక్తరూపం కిమతః పరం వద త్రినేత్రవక్షః సులభం
తవాపియత్ । స్తనద్వయేస్మిన్ హరిచందనాస్పదే
పదం చితాభస్మరజః కరిష్యతి ॥ ॥ ౬౯ ॥

వ్యా ॥ అయుక్తేతి ॥ త్రినేత్రవక్షః త్ర్యంబకాలింగనమిత్యర్థః

తవత్వత్సంబంధితయాసులభమపి సుప్రాపంచ, భవతీతి శేషః-తవేతి శేషషష్ఠీ, నలోకావ్యయేత్యాదినాకృద్యోగ లక్షణషష్ఠ్యానిషేధాత్-అతఃపరం అస్మాత్ప్రినేత్రవక్త్రోలాభాదన్యత్ అయుక్తరూపం అత్యంతాయుక్తంకింవదన కించిదిత్యర్థః- ప్రశంసాయాం రూపబితి రూపప్ప్రత్యయః - ఇతః, యద్యస్మాత్కారణాత్ హరిచందనాస్పదే హరిచందనస్య ఆస్పదెస్థానభూతె అస్మిన్ స్తనద్వయెచితా భస్మశ్మశానభస్మత దేవరజః చూర్ణం, కర్తృ, పదం కరిష్యతివదంనిధాస్యతి, భర్తుః భర్తుర్వస్యచితా భస్మాంగరాగత్వాదితిభావః ॥ ... ॥ ౬౯ ॥

ఇయంచతేన్యాపురతోవిడంబనాయ దూఢయానార
ణరాజహార్యయా । విలోక్యవృద్ధోక్షమధిష్ఠితంత్వ
యా మహాజనస్మేరముఖోభవిష్యతి ॥ ॥౭౦॥

వ్యా ॥ ఇయమితి ॥ ఇయంచతేతవపురతః ఆదావేవ అన్యావిడంబనాపరిహాస ఇత్యర్థః, కాసేత్యత్రాహ్య ఊఢయాపరిణీతయా-వహాకర్మణిక్తః- వారణరాజహార్యయాగజేంద్రవాహ్యయాత్వయా అధిష్ఠితమారూఢం వృద్ధముక్షాణంవృద్ధోక్షం - అచతురేత్యాదినానిపాతః -విలోక్యమహాజనః సాధుజనః స్మేరముఖః స్మితముఖః భవిష్యతిఉపహసిష్యతీతియత్- ఇయమితిపూర్వేణసంబంధః- స్మేరేత్యత్రనమికంపిస్మ్యజసేత్యాదినారప్రత్యయః ॥ ... ॥ ౭౦ ॥

ద్వయంగతంసంప్రతి శోచనీయతాం సమాగమప్రా
ర్థనయాకపాలినః । కలాచసాకాంతిమతీకలావతస్త్వ
మస్యలోకస్యచ నేత్రకౌముదీ ॥ ॥ ౭౧ ॥

వ్యా॥ ద్వయమితి॥కపాలినః ఈశ్వరస్యసమాగమ ప్రార్థనయా ప్రాప్తి కామనయా, క్రియమాణయేతిశేషః- సంప్రతిద్వయం శోచనీయతాం శోచ్యత్వంగతం, కింతదాహ, సా ప్రాగవహరశిరోగతా-అత్రసేతి ప్రసిద్ధార్థకత్వాన్న యద్వృత్తోపాదానాపేక్షా, తదుక్తంకా

ప్యపరిణామే, పరిణామితప్రసిద్ధానుభూతార్థ విషయస్తచ్ఛబ్దో యచ్ఛ బ్దోపాదానం నాపేక్షత ఇతి, కాంతిమతీనిత్యరోగామతుప్- కలావ తశ్చంద్రస్య కలాషోడశో భాగశ్చ అస్యలోకస్య నేత్రకౌముదీ నేత్రా నందినీత్యర్థః త్వంచ - కాంతిమతీత్వ నేత్రకౌముదీత్వవిశేషణయో రుభయత్రాప్యన్వయః - ప్రాగేకైవశోచ్యాసంప్రతితుత్వమిత్యపరేతి ద్వయం శోచ్యమితిపిండితార్థః - శోచ్యత్వంచ నికృష్టాశ్రయణాది తిభావః ॥ .. .. ॥౭౧॥

వపుర్విరూపాక్షమలక్ష్య జన్మతా దిగంబరత్వేన నివేది
తం వసు । వరేషు యద్బాలమృగాక్షి మృగ్యతే తదస్తి
కిం వ్యస్తమపి త్రిలోచనే ॥ ... ॥౭౨॥

వ॥ శ్లో॥ కన్యావరయతే రూపం మాతా విత్తం పితా శ్రుతమ్ । బాంధవాః కులమిచ్ఛంతి మృష్టాన్నమితరే జనాః ॥ ఇతి లోకానామాభాషణం తత్రకించిదపి నాస్తీత్యాహ ॥ వపురితి ॥ వపుస్తావదస్యవిరూపాణి వికృతరూపాణి అక్షీణి నేత్రాణి యస్య తద్విరూపాక్షం - బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్ షచ్ ఇతి షచ్ ప్రత్యయః - వైరూప్యంచ త్రినేత్రత్వాదితి క్షీరస్వామీ - అనేన సౌందర్యవార్తాపీత్యర్థః - అలక్ష్యమజ్ఞాతం జన్మ యస్య తస్య భావస్తత్తా కులమపి నజ్ఞాయత ఇత్యర్థః అలక్షితా జనిరితి పాఠే, జనిః ఉత్పత్తిః అలక్షితా నజ్ఞాతా ॥ ని ॥ జనిరుత్పత్తిరుద్భవ ఇత్యమరః - వసు విత్తం దిగంబరత్వేనైవ నివేదితం నాస్తీతి జ్ఞాపితమిత్యర్థః - యది విత్తం భవతి తదా కథం దిగంబరో భవతి అతో జ్ఞేయం నిర్ధనోయమితి - కింబహునా, హే బాలమృగాక్షి పార్వతి వరేషు వోఢృషు ॥ ని ॥ వరో జామాతృవోఢారావితి విశ్వః ॥ యత్ రూపవిత్తాదికం మృగ్యతే కన్యాదాతృభిరన్విష్యతే తత్త్రిలోచనే త్ర్యంబకే వ్యస్తం ఏకమపి, సమస్తం మాభూదితి భావః - అస్తికిం? నాస్త్యేవేత్యర్థః ॥ ... ... ॥౭౨॥

నివర్తయాస్మాదసదీప్సితాన్మనః క్వతద్విధస్త్వంక్వచ
పుణ్యలక్షణా । అపేక్ష్యతేసాధుజనేన వైదికీ శ్మశాన
శూలస్యనయూపసత్క్రియా ॥ ॥ ౬౩ ॥

వ్యా॥ నివర్తయేతి ॥ అస్మాదసదీప్సితాత్ అనిష్టమనోరథాత్ మ
నః నివర్తయ నివారయ, సాపూర్వోక్తా విధాప్రకారోయస్యసతథో
క్తః అమంగళశీల ఇత్యర్థః, క్వ, పుణ్యలక్షణాప్రశస్తభాగ్య చిహ్నా
త్వంచక్వ తస్యతవచమహదంతరమిత్యర్థః, అతోనతవాయమర్హ
ఇతిభావః । తథాహి, సాధుజనేన ॥ ని ॥ సాధుర్వార్ధుషికేచారౌస
జ్జనేచాభిధేయవదితివిశ్వః - శ్మశానశూలస్య శ్మశానభూమి నిఖాతస్యవ
ధ్యశంకోః వైదికీవేదోక్తా, యూపోనామ పశుబంధన సాధనభూతః
సంస్కృతదారువిశేషః - తస్యసత్క్రియాప్రోక్షణాభ్యుక్షణాది సం
స్కారఃయూప సత్క్రియా నాపేక్ష్యతేనేష్యతే । యథాశ్మశానశూ
లేయూపసత్క్రియా నక్రియతే తథాత్వమపి తస్మైనఘటసఇతితా
త్పర్యార్థః ॥ ... ... ॥ ౬౩ ॥

ఇతిద్విజాతౌప్రతికూలవాదినిప్రవేపమానాధరలక్ష్య
కోపయా । వికుంచితభ్రూలతమాహితేతయావిలోచ
నేతిర్యగుపాంతలోహితే ॥ ॥ ౬౪ ॥

వ్యా॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవం ప్రకారేణ ద్విజాతౌద్విజే ప్రతికూలవా
దినిసతి ప్రవేపమానేన చంచలేన అధరేణ అధరోష్ఠేనలక్ష్యః అను
మేయఃకోపః క్రోధః యస్యాస్తయాతథోక్తయా పార్వత్యాఉపాంత
లోహితే ప్రాంతరక్తేవిలోచనే వికుంచితేకుటిలితేభ్రూలతేయస్మి
త్తథాసభ్రూభంగమిత్యర్థః - తిర్యక్ సాచిఆహితే, అనాదరాత్తిర్య
గ్వీక్షితేత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౬౪ ॥

ఉవాచచైనంపరమార్థతోహరం నవేత్సినూనంయత
ఏవమాత్థమామ్ । అలోకసామాన్యమచింత్యహేతుకం
ద్విషంతి మందాశ్చరితం మహాత్మనాం ॥ ॥౬౫॥

వ్యా॥ ఉవాచేతి ॥ అథఏనం బ్రహ్మచారిణం ఉవాచ-కిమితి, పరమార్థతః తత్త్వతో హరం నవేత్సి నజానాసి, నూనం-ధ్రువం, యతః మాం ఏవం ఉక్తయా కిత్వ్యా అత్థబ్రవీషి - బ్రువః పంచానామాదిత ఇతి రూపసిద్ధిః ॥ అజ్ఞానాదేవాయం శివద్వేషస్తవేత్యాశయేనాహ, మందాః ॥ ని ॥ మూఢాల్పాపటు నిర్భాగ్యామందా ఇత్యమరః- లోకసామాన్యం ఇతరజన సాధారణం నభవతీత్యలోకసామాన్యం అచింత్యహేతుకం దుర్బోధకారణకం మహాత్మనాం చరితం ద్విషంతి హేత్వపరిజ్ఞానాత్ దూషయంతి, విద్వాంసస్తు కోప్యత్ర హేతురస్తీతి బహుమన్యంత ఇత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౭౫ ॥

విపత్ప్రతీకారపరేణ మంగళం నిషేవ్యతే భూతిసముత్సు
కేన వా। జగచ్ఛరణ్యస్య నిరాశిషః సతః కిమేభిరాశో
పహతాత్మవృత్తిభిః ॥ ॥ ౭౬ ॥

వ్యా॥ సంప్రత్యమంగళాభ్యాసరతిమిత్యాద్యుక్తదూషణజాలం విపదిత్యాదిభిష్షడ్భిశ్శ్లోకైః పరిహర్తుమారభతే ॥ విపదితి ॥ విపత్ప్రతీకారపరేణ అనర్థపరిహారార్థినేత్యర్థః - ఉపసర్గస్యఘఞ్యమనుష్యే బహుళమితిదీర్ఘః ॥ భూతిసముత్సుకేన ఐశ్వర్యకామేన వా మంగళం గంధమాల్యాదికం నిషేవ్యతే, శరణేరక్షణేసాధుశ్శరణ్యః, తత్రసాధురితియత్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః-జగతః శరణ్యః తస్య జగచ్ఛరణ్యస్య నిరాశిషః-నిరభిలాషస్య సతః శివస్య ॥ ని ॥ ఆశీరురగదంష్ట్రాయాం విప్రవాక్యాభిలాషయోరితి శాశ్వతః- ఆశయా తృష్ణయా ఉపహతా దూషితా ఆత్మవృత్తిః అంతఃకరణవృత్తిః యేషాం తైః ఏభిః మంగళైః కింవృథేత్యర్థః॥ పూర్వం మంగళమిత్యేకవచనస్య జాత్యభిప్రాయత్వాదేభిరితి బహువచనేన పరామర్శో నవిరుధ్యతే ॥ ఇష్టావాప్త్యనిష్టపరిహారార్థినో హి మంగళాచారనిబంధః తదుభయాసంస్పృష్టస్తు యథాకథంచిదాస్తాం కోదోష ఇత్యర్థః ॥ ఏతేనామంగళాభ్యాసరతిమిత్యుక్తం ప్రత్యుక్తమ్ ॥ ౭౭ ॥

అకించనస్సన్ ప్రభవస్స సంపదాం త్రిలోకనాథః పితృ
సద్మగోచరః । స భీమరూపశ్శివ ఇత్యుదీర్యతే న సంతి
యాథార్థ్యవిదః పినాకినః ॥ ॥ ౭౭ ॥

వ్యా ॥ అకించన ఇతి ॥ స హరః న విద్యతే కించన ద్రవ్యం యస్య సః అకించనః దరిద్రస్సన్ సంపదాం ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం, పితృసద్మగోచరః శ్మశానాశ్రయస్సన్ త్రియాణాం లోకానాం నాథః, తద్ధితార్థేత్యాదినా ఉత్తరపదసమాసః - స దేవః - భీమరూపః భయంకరాకారస్సన్ శివః సౌమ్యరూప ఇత్యుదీర్యతే ఉచ్యతే, అతః పినాకినో హరస్య యథాభూతోఽర్థః యథార్థః తస్య భావః యాథార్థ్యం తత్త్వం తద్విదః న సంతి ॥ లోకోత్తరమహిమ్నో నిర్లేపస్య యథాకథంచిదవస్థానం న దోషాయేతి భావః ॥ ఏతేన అవస్తునిర్బంధ పర ఇతి శ్లోకోక్తం పరిహృతం వేదితవ్యమ్ ॥ ... ... ॥౭౭॥

విభూషణోద్భాసి పినద్ధభోగి వా గజాజినాలంబి దుకూ
లధారి వా । కపాలి వా స్యాదథవేందుశేఖరం న విశ్వమూ
ర్తేరవధార్యతే వపుః ॥ ... ॥ ౭౮ ॥

వ్యా ॥ దేవస్య లౌకికమలౌకికం చ ప్రసాధనం నాస్తీత్యాశయేనాహ ॥ విభూషణేతి ॥ విశ్వం మూర్తిర్యస్య తస్య విశ్వమూర్తేః అష్టమూర్తేః శివస్య వపుః శరీరం విభూషణైరుద్భాసత ఇతి విభూషణోద్భాసి స్యాత్, పినద్ధభోగి ఆముక్తభుజంగం వా స్యాత్ ॥ పినద్ధేతి, నహ్యతేరపిపూర్వాత్ కర్మణి క్తః వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః ॥ గజాజినాలంబి స్యాత్, అథవా దుకూలధారి స్యాత్ - కపాలమస్యాస్తీతి కపాలి బ్రహ్మశిరః కపాలశేఖరం వా స్యాత్, ఇందుశేఖరం వా స్యాత్ నావధార్యతే న నిర్ధార్యతే సర్వం సంభవతీత్యర్థః - ఏతేన త్వమేవతావదితి శ్లోకోక్తం ప్రత్యుక్తమితి జ్ఞేయమ్ ॥౭౮॥

తదంగసంసర్గమవాప్య కల్పతే ధ్రువం చితాభస్మరజో

విశుద్ధయే । తథాహినృత్యాభినయ క్రియాచ్యుతంవిలి
ప్యతేనూళిభిరంబరౌకసాం ॥ ॥ ౭౯ ॥

వ్యా॥ "అయుక్తరూపంకిమతఃపరంవద" ఇతిశ్లోకోక్తంపరిహా
హ ॥ తదంగేతి ॥ తస్య శివస్య అంగం తస్య సంసర్గం అవాప్య ఆ
సాద్య చితాభస్మే_వరజః విశుద్ధయేకల్పతే అలంపర్యాప్నోతీత్యర్థః॥
అలమర్థయోగాత్, నమః స్వస్తిస్వాహేత్యాదినా చతుర్థీ * ధ్రు
వం శోధకత్వం ప్రమాణసిద్ధమిత్యర్థః । ప్రమాణమేవాహ । తథా
హి, ప్రసిద్ధమేవేత్యర్థః ॥ నృత్యేతాండవేయః అభినయః అర్థవ్యం
జకచేష్టావిశేషః - సఏవక్రియా తయానిమిత్తేనచ్యుతం పతితం-చితా
భస్మరజ ఇతి శేషః, అంబరౌకసాం దేవానాం మౌళిభిః విలిప్యతేధ్రి
యతే-అశుద్ధంచేత్ కథమింద్రాదిభిర్ధ్రియత ఇత్యర్థాపత్తిరనుమా
నంవాప్రమాణమిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౭౯ ॥

అసంపదస్తస్యవృషేణగచ్ఛతః ప్రభిన్నదిగ్వారణవా
హనోవృషా । కరోతిపాదావుపగమ్యమౌళినా విని
ద్రమందారరజోరుణాంగుళీ ॥ ॥ ౮౦॥

వ్యా॥ యదుక్తం "దిగంబరత్వేన నివేదితంవసు, ఇయంచతేన్యా
పురతోవిడంబనే" త్యాదిచ తత్రోత్తరమాహ ॥ అసంపదఇతి ॥ ప్ర
భిన్నోమదస్రావీ దిగ్వారణః దిగ్గజః వాహనం యస్యసః ఐరావణా
నాథ ఇత్యర్థః ॥ వృషాదేవేంద్రః అసంపదోదరిద్రస్య వృషేణగ
చ్ఛతః వృషభారూఢస్య తస్య ఈశ్వరస్య పాదౌమౌళినా మకుటేన
ఉపగమ్యప్రణమ్యేత్యర్థః వినిద్రాణాం వికసితానాం మందారా
ణాంకల్పతరుకుసుమానాం రజోభిః పరాగైః అరుణాః అంగుళయః
యయోస్తౌ తథోక్తౌకరోతి ॥ దిగ్గజారోహిణామింద్రాదీనామపి వం
ద్యస్య ఇందుమౌళేః కింసంపదా,వృషారోహణవాకోదోష ఇత్యర్థః॥

---

* వస్తుతస్తు, క్లపిసంపద్యమానేచేతివార్తికాచ్చతుర్థీతి
యుక్తం ప్రతిభాతి ॥

వివక్షతా దోషమపి చ్యుతాత్మనా త్వయైకమీశం ప్రతి సా
ధు భాషితం । యమామనంత్యాత్మభువోఽపి కారణం క
థం స లక్ష్యప్రభవో భవిష్యతి ॥ ॥ ౮౧ ॥

వ్యా॥ యదుక్తం అలక్ష్యజన్మతేతి తత్రోత్తరమాహ ॥ వివక్షతేతి॥ చ్యుతాత్మనా నష్టస్వభావేన అతఏవ దోషం దూషణం వివక్షతా వక్తుమిచ్ఛతాఽపి త్వయా ఈశం ప్రతి ఏకం అలక్ష్యజన్మతేత్యేతదేకం వచ ఇత్యర్థః- సాధుభాషితం సమ్యగుక్తం కుతః, యం ఈశ్వరం ఆత్మభువోఽపి బ్రహ్మణోఽపి ॥ ని ॥ బ్రహ్మాత్మభూస్సురజ్యేష్ఠః పరమేష్ఠీ పితామహ ఇత్యమరః ॥ కారణమామనంతి ఉదాహరంతి విద్వాంస ఇతి శేషః, * ప్రాఘ్రాణ్మాత్రామ్నా దాణిత్యాది నామనాదేశః- స ఈశ్వరః కథం లక్ష్యప్రభవః లక్ష్యజన్మా భవిష్యతి ॥ అనాదినిధనస్య భగవతః కారణం కాకశ్చనాన్విష్యత ఇత్యర్థః ॥ ... ॥ ౮౧ ॥

అలం వివాదేన యథాశ్రుతస్త్వయా తథావిధస్తావదశేష
మస్తు సః । మమాత్ర భావైకరసం మనః స్థితం న కామవృ
త్తిర్వచనీయమీక్షతే ॥ ... ॥ ౮౨ ॥

వ్యా॥ అలమితి ॥ అథవా వివాదేన కలహేన అలం, త్వయా యథాయేన ప్రకారేణ స ఈశ్వరః శ్రుతః అశేషం కాల్స్న్యేన తథావిధస్తావత్ప్రకార ఏవ అస్తు - మమ మనస్తు అత్ర ఈశ్వరే భావః శృంగార ఏకః అద్వితీయో రసః ఆస్వాద్యో యస్య తత్తథా స్థితమ్ - తథాహి, కామవృత్తిః స్వేచ్ఛావ్యవహారీ వచనీయం అస్థానసంగాపవాదం నేక్షతే న విచారయతి, న హి స్వేచ్ఛాసంచారిణో లోకాపవాదాద్బిభ్యతీతి భావః॥ ౮౨ ॥

నివార్యతామాలి కిమప్యయం వటుః పునర్వివక్షుస్స్ఫురి
తోత్తరాధరః । న కేవలం యో మహతోఽపభాషతే శృ
ణోతి తస్మాదపి యస్స పాపభాక్ ॥ ॥ ౮౩ ॥

---

* యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై, ఇతి శ్రుతిరత్ర ప్రమాణమితి బోధ్యం ॥

వ్యా ॥ నివార్యతామితి ॥ హేఆళిసఖి ॥ ని ॥ ఆళిస్సఖీవయస్యాచే త్యమరః । స్ఫురితోత్తరాధరః స్ఫురణభూయిష్ఠోష్ఠః అయం వటుః మాణవకః పునః కిమపివివక్షుః వక్తుమిచ్ఛుః * బ్రువస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః - నివార్యతాం - తహిఃవక్తుమేవాఽవకాశం కథంనదదా సీత్యాహ ॥ తథాహి, యోమహతః పూజ్యాన్ అపభాషతే అపవదతి నకేవలం సపాపభాక్, । కింతుతస్మాదపభాషమాణాత్పురుషాత్ య శ్శృణోతి, సోపి పాపభాక్ భవతీతి శేషః ॥ అత్రస్మృతిః ॥ శ్లో ॥ గు రోర్యత్రపరీవాదో నిందావాపిప్రవర్తతే । కర్ణౌతత్రపిధాత వ్యౌ గంతవ్యం వాతతోన్యతఇతి * ॥ ॥ ౮౩ ॥

ఇతోగమిష్యామ్యథవేతివాదినీచచాలబాలాస్తనభిన్న
వల్కలా । స్వరూపమాస్థాయచతాం కృతస్మితఃసమా
లలంబేవృషరాజకేతనః ॥ ... ॥ ౮౪ ॥

వ్యా॥ సంప్రతిగంతవ్యపక్షమాశ్రయతే ॥ ఇతఇతి ॥ అథవాఇతో న్యత్రగమిష్యామీతివాదినీవదంతీ స్తన భిన్నవల్కలారయవశాత్ కు చస్రస్తచీరాబాలా పార్వతీచచాల - వృషరాజకేతనః వృషభధ్వజశ్చ స్వరూపమాస్థాయ నిజరూపమాశ్రిత్య కృతస్మిత స్సన్ తాంపార్వతీం సమాలలంబేజగ్రాహ ॥ ... ॥ ౮౪ ॥

తంవీక్ష్యవేపథుమతీసరసాంగయష్టిర్నిక్షేపణాయప
దముద్ధృతముద్వహంతీ । మార్గాచలవ్యతికరాకులి
తేవసింధుశ్శైలాధిరాజతనయానయయౌనతస్థౌ ౮౫॥

వ్యా ॥ తమితి ॥ తందేవంవీక్ష్యవేపథుమతీకంపవతీ సరసాంగయ ష్టిః స్విన్నగాత్రీ మహాదేవదర్శనేనదేవ్యాః సాత్త్వికభావోదయ ఉ క్తః-నిక్షేపణాయ అన్యత్రవిన్యాసాయ ఉద్ధృతం ఉత్క్షిప్తంపదంఅం ఘ్రిం ఉద్వహంతీశైలాధిరాజతనయా పార్వతీ, మార్గే అచలః తస్య

* మను, ౨, ౨౦౦.

వ్యతికరేణ సమాహంత్యా ఉపరోధేనేతి యావత్ ॥ ఆకులితా సంభ్రమితా సింధుః నదీవ ॥ని॥ దేశేనద విశేషేఽబ్ధౌ సింధుర్నా సరితి స్త్రియామిత్యమరః ॥ నయయౌ నతస్థౌ లజ్జయేతి భావః, వసంతతిలకావృత్తమేతత్ ॥

అద్యప్రభృత్యవనతాంగి తవాస్మి దాసః క్రీతస్తపోభిరి
తి వాదిని చంద్రమౌళౌ । అహ్నాయ సా నియమజం క్లమ
ముత్ససర్జ క్లేశః ఫలేన హి పునర్నవతాం విధత్తే ॥౮౬॥

ఇతి శ్రీమహాకవి కాళిదాసకృతౌ కుమారసమ్భవే మహాకావ్యే
ఫలోదయో నామ పంచమస్సర్గః.

వ్యా॥ అద్యేతి॥ చంద్రమౌళౌ శివే " హే అవనతాంగి పార్వతి అద్య ప్రభృతి అస్మాద్దినాదారభ్యేత్యర్థః ॥ ప్రభృతిశబ్దయోగాదద్యేతి సప్తమ్యర్థవాచినా పంచమ్యర్థో లక్ష్యతే ॥ తవ తపోభిః క్రీతః - దాసృ దానే దాసతి ఆత్మానం దదాతీతి దాసః అస్మి" ఇతి వాదిని వదతి సతి సా దేవీ అహ్నాయ సపది ॥ ని ॥ స్రాక్ ఝడిత్యంజసాహ్నాయ ద్రాఙ్మంక్షు సపది ద్రుతమిత్యమరః నియమజం తపోజన్యం క్లమం క్లేశం ఉత్ససర్జ, ఫలప్రాప్త్యా క్లేశం న సస్మారేత్యర్థః - తథాహి- క్లేశః ఫలేన ఫలసిద్ధ్యా పునర్నవతాం విధత్తే పూర్వవదేవాక్లిష్టతామాపాదయతీత్యర్థః సఫలక్లేశో న క్లేశ ఇతి భావః ॥ ... ... ॥ ౮౬ ॥

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరి విర
చితాయాం కుమారసంభవ వ్యాఖ్యాయాం సంజీవినీ
సమాఖ్యాయాం
పంచమస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

కుమారసమ్భవే - సవ్యాఖ్యానే - షష్ఠసర్గః ప్రారమ్భః.

అథవిశ్వాత్మనే గౌరీ సందిదేశ మిథస్సఖీం । దాతా మే
భూభృతాం నాథః ప్రమాణీక్రియతామితి ॥ ॥ ౧ ॥

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథ దేవదేవానుగ్రహానంతరం గౌరీ పార్వతీ విశ్వం ఆత్మా స్వరూపం యస్యేతి విశ్వస్య ఆత్మేతి వా విశ్వాత్మా తస్మై విశ్వాత్మనే శివాయ మిథః రహసి ॥ ని ॥ మిథోఽన్యోన్యం రహస్యపీత్యమరః - సఖీం సందిదేశ అతిససర్జ - క్రియామాత్రప్రయోగేపి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - కిమితి, భూభృతాం నాథః హిమవాన్ మే మమ దాతా సః ప్రమాణీక్రియతామితి, దాతృత్వేన ప్రమాణీక్రియతామిత్యర్థః - ప్రార్థనాయాం లోట్ - పిత్రాదీయమానాయాః పరిగ్రహో మమ మహాననుగ్రహ ఇతి భావః ॥ ... ... ॥ ౧ ॥

తయా వ్యాహృతసందేశా సా బభౌ నిభృతా ప్రియే । చూ
తయష్టి రివాభ్యాశే మధౌ పరభృతోన్ముఖీ ॥ ౨ ॥

వ్యా ॥ తయేతి ॥ తయా సఖ్యా సఖీముఖేనేత్యర్థః - వ్యాహృతసందేశా ఉక్తవాచికా ప్రియే మహేశే విషయే నిభృతా నిశ్చలా వరమానసేత్యర్థః - సా గౌరీ మధౌ వసంతే నిభృతా స్థిరా పరభృతయా కోకిలయా ఉన్ముఖీ ముఖరా పరభృతోన్ముఖీ, ముఖశబ్దేనాభిభాషణ వ్యాపారో లక్ష్యతే, తథా చ పరభృతా ముఖేన వ్యాహరంతీత్యర్థః - పరభృతేతి క్రియాశబ్ద వివక్షాయాం, జాతేరస్త్రీతి ఙీష్ ప్రత్యయో న భవతి - తయేత్యుపమేయ వ్యస్తత్వాదుపమానవాచి పరభృతాశబ్దస్య సమాసః సోఢవ్యః - అథ

వాభృద్భరణం, సంపదాదిత్వాత్ క్విప్, పరైర్భృత్ యస్యాస్తయాప రభృతా ఇతివ్యాసేనవ్యాఖ్యేయం, పదమంజరీకారస్తు పరైర్భిర్యత ఇతికర్మణిక్విపమాహ - చూతయష్టిః చూతశాఖేవఅభ్యాశే అంతికె భభా ॥ ౨ ॥ సదెశాభ్యాశసవిధ సమర్యాదసవెశవత్ - ఉపకంఠాంతి కాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితో వ్యయమిత్యమరః ॥ ॥ ౨ ॥

సతథేతిప్రతిజ్ఞాయవిసృజ్యకథమప్యుమామ్ । ఋషీన్
జ్యోతిర్మయాన్ సప్తసస్మార స్మరశాసనః ॥ ౩ ॥

వ్యా ॥ సఇతి ॥ సఃప్రకృతః-శాస్తీతిశాసనః - బహులగ్రహణాత్కర్తరిల్యుట్- స్మరస్యశాసనః ఈశ్వరః తథేతిప్రతిజ్ఞాయతథా కరిష్యామీత్యుక్త్వేత్యర్థః - ఉమాంకథమపి కృచ్ఛ్రేణవిసృజ్య, తత్ర గాఢానురాగత్వాదితిభావః- జ్యోతిర్మయాన్ తెజోరూపాన్ సప్తర్షీన్ అంగిరః ప్రభృతీన్ సస్మార స్మృతవాన్ ॥ ... ॥ ౩ ॥

తేప్రభామండలైర్వ్యోమ ద్యోతయంతస్తపోధనాః ।
సారుంధతీకాస్సపదిప్రాదురాసన్ పురఃప్రభోః ॥ ౪ ॥

వ్యా ॥ తఇతి॥ తపఏవధనంయేషాంతె తపోధనాః తెసప్తర్షయః ప్రభామండలైః తెజఃపుంజైః వ్యోమఆకాశంద్యోతయంతః ప్రకాశయంతః అరుంధత్యాసహవర్తంత ఇతిసారుంధతీకాస్సంతః, నద్యృత శ్చేతికప్, సపదిప్రభోః ఈశ్వరస్యపురః పురోభాగే ప్రాదురాసన్ ప్రత్యక్షాబభూవుః ॥ ... ... ॥ ౪ ॥

ఆప్లుతాస్తీరమందార కుసుమోత్కరవీచిషు । వ్యో
మగంగాప్రవాహేషు దిఙ్నాగమదగంధిషు ॥ ౫ ॥

వ్యా॥ ఇతఃపరంషడ్భిః శ్లోకైస్తానేవ మునీన్వర్ణయతి ॥ ఆప్లుతా ఇతి ॥ ఉత్కిరంతివిక్షిపంతీత్యుత్కిరాః,ఇగుపధేత్యాదినాకప్రత్యయః, తీరెయేమందారాః కల్పవృక్షాః తెషాంకుసుమానాం-ఉత్కిరాఃవీచయః తరంగాఃయెషాంతెషు దిఙ్నాగానాం దిగ్గజానాం మదగంధాః

క్షితితలోత్థితేషు వ్యోమగంగాప్రవాహేషు ఆకాశగంగాస్రోతస్సు ఆప్లుతాః స్నాతాః ॥ ... ... ॥ ౫॥

ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని బిభ్రతో హైమవల్కలాః । రత్నా
క్షసూత్రాః ప్రవ్రజ్యాం కల్పవృక్షా ఇవాశ్రితాః ॥ ౬ ॥

వ్యా ॥ ముక్తేతి ॥ ముక్తానాం యజ్ఞోపవీతాని ముక్తామయానీత్యర్థః బిభ్రతః దధానాః - హేమమయాని వల్కలాని యేషాం తే హేమవల్కలాః రత్నమయాని అక్షసూత్రాణి యేషాం తే రత్నాక్షసూత్రాః - ప్రవ్రజ్యాం ప్రవ్రజనం - వ్రజయజోర్భావేక్యప్, ఇతిక్యప్ - ఆశ్రితాః కల్పవృక్షా ఇవస్థితాః అత్ర చతుర్థాశ్రమవాచినా ప్రవ్రజ్యాశబ్దేన వానప్రస్థాశ్రమో లక్ష్యతే, జహుః పరిగ్రహవ్రీడాం ప్రాజాపత్యాస్తపస్విన ఇతి సపత్నీకత్వాభిధానాత్, సుతవిన్యస్తపత్నీకస్తయా వానుగతో పి సన్నితి వానప్రస్థస్యోభయథా స్మరణాత్ ॥ ... ॥ ౬॥

అధఃప్రస్థాపితాశ్వేన సమావర్జితకేతునా । సహస్ర
రశ్మినా సాక్షాత్ సప్రణామముదీక్షితాః ॥ ॥ ౭॥

వ్యా ॥ అధ ఇతి ॥ అధః ప్రస్థాపితాశ్వేన సూర్యమండలోపరివర్తిత్వాత్సప్తర్షిమండలస్యేతి భావః - సమావర్జితకేతునా తన్మండలాఘాతశంకయా నామితధ్వజేన సహస్రరశ్మినా సూర్యేణ సాక్షాత్స్వయమేవ సప్రణామం ఉదీక్షితాః గమనాభ్యనుజ్ఞాదాన పర్యంతమిత్యర్థః, భగవతః సూర్యస్యాప్యుపాస్యా ఇతి భావః ॥ ॥ ౭ ॥

ఆసక్తబాహులతయా సార్ధముద్ధృతయా భువా । మహా
వరాహదంష్ట్రాయాం విశ్రాంతాః ప్రలయాపది ॥ ౮ ॥

వ్యా ॥ ఆసక్తేతి ॥ పునః కింవిధాః, ప్రలయాపది కల్పాంతసంకటే ఆసక్తబాహులతయా దంష్ట్రాయామితి శేషః - ఉద్ధృతయా, దంష్ట్రయేతి శేషః భువా సార్ధం ధరణ్యా సహ మహావరాహ దంష్ట్రాయాం విశ్రాంతాః - మహాప్రలయేఽప్య వినాశిన ఇత్యర్థః ॥ . ॥ ౮ ॥

సర్గశేషప్రణయనాద్విశ్వయోనేరనంతరమ్ । పురా
తనాపురావిద్భిర్ధాతార ఇతికీర్తితాః ॥ ౯ ॥

వ్యా ॥ సర్గశేషేతి ॥ విశ్వయోనేః బ్రహ్మణః అనంతరం సర్గశేషస్య ప్రణయనాత్ (బ్రహ్మసృష్టావశిష్టసృష్టేః కరణాద్ధేతో) రిత్యర్థః - పురావిద్భిః పురాణవేదిభిఃవ్యాసాదిభిః పురాతనాధాతార ఇతికీర్తితాః - విశ్వయోనేరితి సంబంధమాత్రేషష్ఠీ, తస్యానంతర మితిభాష్యదర్శనాత్ అపాదానత్వవివక్షాయాంతుపంచమీ - అయమాదశ్శబ్దో యథాశబ్దాన్వృత్తాదనంతరస్యేతి శాబరభాష్యేదర్శనాత్ - తథా, అథాతోధర్మజిజ్ఞాసా వేదాధ్యయనాదనంతర మిత్యాచార్యాః - కవిశ్చ, పురాణపత్రాపగమాదనంతరమితి - ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥

ప్రాక్తనానాంవిశుద్ధానాం పరిపాకముపేయుషాం ।
తపసాముపభుంజానాః ఫలాన్యపితపస్వినః ॥ ౧౦ ॥

వ్యా ॥ ప్రాక్తనానామితి ॥ ప్రాక్తనానాం జన్మాంతరభవానాం విశుద్ధానాం నిర్మలానాం పరిపాకం ఫలదానోన్ముఖత్వం ఉపేయుషాంగతానాం తపసాంఫలాని ఉపభుంజానాఅపి తపస్వినః తపోనిష్ఠాః- ప్రారబ్ధభోగినో నిస్పృహాశ్చేతిభావః, కులకం ॥ ॥ ౧౦ ॥

తేషాంమధ్యగతాసాధ్వీపత్యుః పాదార్పితేక్షణా ।
సాక్షాదివతపస్సిద్ధిర్బభాసేబహ్వరుంధతీ ॥ ॥ ౧౧ ॥

వ్యా॥ తేషామితి ॥ తేషామృషీణాం మధ్యగతాసాధ్వీ పతివ్రతా అతఏవ పత్యుర్వసిష్ఠస్య పాదయోః అర్పితేక్షణా నివిష్టదృష్టిః అరుంధతీసాక్షాత్ప్రత్యక్షాతప సిద్ధిరివ, తేషామేవేతి శేషః - (తేషాంమధ్యగతేతిలింగ వచనాదిసామ్యాదియముపమా)- బహుభూయిష్ఠంబభాసేభాతిస్మ ॥ ... ... ॥ ౧౧ ॥

తామగౌరవభేదేనమునీంశ్చాపశ్యదీశ్వరః । స్త్రీపు
మానిత్యనాస్థైషా వృత్తంహిమహితంసతాం ॥ ౧౨ ॥

వ్యా ॥ తామితి ॥ ఈశ్వరః భగవాన్ తాం అరుంధతీం మునీంశ్చ అ-గౌరవభేదేన సమానప్రతిపత్త్యా అపశ్యత్ దృష్టవాన్ - నచాయమవివేక ఇత్యాహ, హియస్మాత్ స్త్రీపుమాంశ్చేత్యేషా అనాస్థా స్త్రీపుంభేదో నవివక్షితః కింతు సతాం సాధూనాం వృత్తం చరిత్రమేవ మహితం పూజ్యం- "గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు నచ లింగం నచవయః" ఇతి భావః ॥

తద్దర్శనాదభూచ్ఛంభోర్భూయాన్ దారార్థమాద-
రః । క్రియాణాం ఖలు ధర్మ్యాణాం సత్పత్న్యో మూల
కారణమ్ ॥ ... ... ॥ ౧౩ ॥

వ్యా ॥ తదితి ॥ తద్దర్శనాత్ - అరుంధతీదర్శనాత్ శంభోః దారార్థం దారపరిగ్రహార్థం ఆదరో భూయాన్ బహుతరః అభూత్, ననుదారాః కుతోఽపయుజ్యంత ఇత్యత ఆహ ॥ ధర్మ్యాణాం ధర్మాదనపేతానాం, ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేత ఇతి యత్ప్రత్యయః - క్రియాణామిజ్యాదీనాం సత్యః పతివ్రతాః పత్న్యః సత్పత్న్యః, పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగ ఇతి జీప్ నకారశ్చ - మూలకారణం ఖలు ॥ ॥౧౩॥

ధర్మేణాపి పదం శర్వే కారితే పార్వతీం ప్రతి ॥ పూర్వా-
పరాధభీతస్య కామస్యోచ్ఛ్వసితం మనః ॥ ౧౪ ॥

వ్యా॥ ధర్మేణేతి ॥ ధర్మేణ దారసంజిఘృక్షాలక్షణేనాపి కర్త్రా శర్వే ఈశ్వరే పార్వతీం ప్రతిపదం కారితే సతి - హ్రుక్రోఽరన్యతరస్యామితి శర్వస్యాణికర్తుః కర్మత్వం, పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్య మనః ఉచ్ఛ్వసితం పునరుజ్జీవనావకాశోఽభవతీతి సప్రత్యాశమభూదిత్యర్థః ॥ ... ... ॥౧౪॥

అథ తే మునయస్సర్వే మానయిత్వా జగద్గురుమ్ । ఇద-
మూచురనూచానాః ప్రీతికంటకితత్వచః ॥ ౧౫ ॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ అథ అనూచానాః సాంగవేదప్రవక్తారః ॥ ని॥ అనూచానః ప్రవచనే సాంగెధీతీ గురోస్తు యః ఇత్యమరః - ఉపేయివాననా-

శ్వానమూచాన శ్చేతినిపాతః - ప్రీత్యా కంటకితాః త్వచో యేషాంతేత థోక్తాః - తేసర్వే మునయః జగద్గురుం హరం మానయిత్వా పూజయిత్వా ఇదంవక్ష్యమాణమూచుః ॥ ... ॥ ౧౫ ॥

యద్బ్రహ్మ సమ్యగామ్నాతం యదగ్నౌ విధినాహుతం।
యచ్చతప్తంతప స్తస్యవిపక్వం ఫలమద్యనః ॥ ౧౬ ॥

వ్యా॥ యదితి ॥ బ్రహ్మవేదః ॥ ని ॥ వెద స్తత్త్వం తపోబ్రహ్మేత్య మరః- సమ్యక్ నియమపూర్వకమామ్నాతం అధీతమితియత్, అగ్నౌ విధినాహుతమితియత్, తపశ్చాంద్రాయణాదికం తప్తమితిచయత్ తస్య అధ్యయనే జ్యాతిష్టోమాదేః అత్రిమత్రియసాధ్యస్య కృత్స్నస్యా పికర్మణఇత్యర్థః - సముదాయాభిప్రాయకమేకవచనం, అన్యథా అన్యత్వాన్వయప్రసంగాత్ - నచనపుంసకైకవద్భావః అనపుంసకేనే తినియమాత్, ఫలం కార్యంఅద్యనోస్మాకం విపక్వంసునిష్పన్నమిత్య ర్థః - కర్తరి క్తః పచోవఇతినిష్ఠాతస్యవత్వం ॥ ॥ ౧౬ ॥

యదధ్యక్షేణజగతాం వయమారోపితా స్త్వయా । మ
నోరథస్యావిషయం మనోవిషయమాత్మనః ॥ ౧౭ ॥

వ్యా॥ తదేవఫలమాహ ॥ యదితి ॥ యద్యస్మాత్కారణాత్ జగతా మధ్యక్షేణ అధిపేనత్వయావయం మనోరథస్య అభిలాషస్య అవిష యం అగోచరం ఆత్మనః స్వస్య మనోదేశం ఆరోపితాః ప్రాపితాః తస్మాద్విపక్వం ఫలమితి పూర్వేణ సంబంధః - సకలజగదన్వేష్టవ్యస్య భవతోపివయమన్వేష్యాఅభూమేతిపరమోత్కృష్టావయమితిభావః॥

యస్యచేతసివర్తేథాస్సతావత్కృతినాంవరః । కిం పు
నర్బ్రహ్మయోనేర్య స్తవచేతసివర్తతే ॥ ౧౮ ॥

వ్యా॥ తదేవోపపాదయతి ॥ యస్యేతి ॥ యస్యజనస్య చేతసివర్తే థాః యేన స్మర్యస ఇత్యర్థః ॥ సతావత్ సఏక ఏవకృతినాం కృతకృత్యా నాంవరః శ్రేష్ఠః॥ బ్రహ్మణః వెదస్యవేధసోవాయోనేః కారణస్య, యస్త్వ

వేదప్రమాణకస్య తవచేతసియోవర్తతే త్వయా స్మర్యతఇత్యర్థః ॥
కింపునః, సత్కృతినాం వరఇతికిముక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ॥ ౧౮ ॥

సత్యమర్కాచ్చసోమాచ్చపరమధ్యాస్మహేపదం । అ
ద్యతూచ్చైస్తరంతాభ్యాం స్మరణానుగ్రహాత్తవ ॥౧౯॥

వ్యా॥ సత్యమితి ॥ అర్కాత్సూర్యాచ్చ సోమాచ్చంద్రాచ్చపరముచ్చైః పదం స్థానమధ్యాస్మహేతిష్ఠామః, వయమితి శేషః ।సత్యమ్। 'అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మ' ఇతికర్మత్వమ్ । అద్యతుతవకర్తృకః స్మరణమేవానుగ్రహః ప్రసాదస్తస్మాద్ధేతోః తాభ్యామర్కేందుభ్యాముచ్చైస్తరమత్యుచ్చంపదమ్ అధ్యాస్మహే ఇతిసంబంధః । ఉచ్చైస్తరమితిద్రవ్యప్రకర్షత్వాన్నాముప్రత్యయః ॥ ... ॥ ౧౯ ॥

త్వత్సంభావితమాత్మానం బహుమన్యామహేవయం ।
ప్రాయఃప్రత్యయమాధత్తేస్వగుణేషూత్తమాదరః ॥౨౦॥

వ్యా॥ త్వదితి ॥ వయంత్వయా సంభావితం సత్కృతం త్వత్సంభావితమాత్మానమాత్మస్వరూపం బహ్వధికంయథా తథామన్యామహే । తథాహి । ఉత్తమాదరః సత్పురుషకర్తృకః సత్కారః స్వగుణేషు విషయే ప్రాయేణ భూమ్నా ప్రత్యయం విశ్వాసమాధత్తేజనయతి । సర్వస్యాపి మహాజనపరిగ్రహఏవ పూజ్యతాహేతురిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥

యానఃప్రీతిర్విరూపాక్ష త్వదనుధ్యానసంభవా । సా
కిమావేద్యతే తుభ్యమంతరాత్మాసిదేహినాం ॥౨౧॥

వ్యా॥ యేతి ॥ హే విరూపాక్ష, త్వదనుధ్యాన సంభవాత్వత్కర్తృకస్మరణజన్యానోఽస్మాకంయాప్రీతిః సాప్రీతిస్తుభ్యం కిమావేద్యతేకిమర్థం నివేద్యతే । తథాహి ॥ దేహినాం ప్రాణినామంతరాత్మాంతర్యామ్యసి । సర్వసాక్షిణా త్వయా స్మత్ప్రీతి రనావేదితాపిజ్ఞాయతఏవ యత స్తతోనబుద్ధబోధనం సంభవతీతిభావః ॥ ॥ ౨౧ ॥

సాక్షాద్దృష్టోసి నపునర్విద్మస్త్వాం వయ మంజసా ।
ప్రసీదకథమాత్మానం నధియాంపథివర్తసే ॥ ౨౨ ॥

వ్యా ॥ సాక్షాదితి ॥ హే దేవ, సాక్షాత్ప్రత్యక్షేణ దృష్టోఽసి । అంజసాపున స్తత్త్వతస్తుత్వాం వయం న విద్మః । దృశ్యమానస్య రూప స్యాతాత్త్వికత్వాదితిభావః । అతః ప్రసీదానుగృహాణ । ఆత్మానం నిజస్వరూపం కథయ । న చాకథితం తత్సుబోధమిత్యాహ-ధియాం బుద్ధీనాం పథినవర్తసే । అత స్త్వయైవ త్వద్రూపం కథనీయమిత్యర్థః ॥

కింయేనసృజసి వ్యక్తముతయేనబిభర్షితత్ । అథవి
శ్వస్య సంహర్తాభాగః కతమఏష తే ॥ ౨౩ ॥

వ్యా॥ తాత్త్వికంరూపం తావదాస్తాం నదృశ్యమానమపి రూపం తత్త్వతోరూపయితుం శక్యమిత్యాహ ॥కిమితి ॥ హే దేవ, ఏషదృశ్యమానస్తేభాగోమూర్తిఃకిం యేనభాగేన వ్యక్తం ప్రపంచంసృజసిసః, యత్తదోర్నిత్య సమ్బంధాత్సర్వత్ర తచ్ఛబ్దోఽధ్యాహార్యః । ఉతయేనభాగేనతద్వ్యక్తంబిభర్షి పాలయసిసవా । అథయోభాగ స్తస్యవిశ్వస్య సంహర్తాసవా । కిమాదయః సందేహే । కతమః, బ్రహ్మావిష్ణుమహేశ్వరేష్వయం కతమోభాగ స్తదుచ్యతామిత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥

అథవాసుమహత్యేషా ప్రార్థనాదేవతిష్ఠతు । చింతి
తోపస్థితాంస్తావచ్ఛాధినఃకరవామకిమ్ ॥ ౨౪ ॥

వ్యా॥ ననుహరఇత్యేవం నిశ్చయాత్కథ మయం సంశయ స్తత్రాహ॥ అథవేతి ॥ అథవా హే దేవ, సుమహతీగుహ్య తమత్వాదతి దుర్లభేత్యర్థః । ఏషాప్రార్థనా నిజరూప నిరూపణప్రార్థనాతిష్ఠతు । కింతుచింతితేన చింతితావోపస్థితా శ్చింతితోపస్థితాస్తాన్నోఽస్మాంస్తావత్ శాధిఆజ్ఞాపయకింకరవామ । ప్రార్థనాయాంలోట్ । అలమప్రస్తుతేనప్రస్తుతేష్వేతావన్నియుజ్క్ష్వేత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥

అథమౌళిగతస్యేందో ర్విశదైర్దశనాంశుభిః । ఉప
చిన్వన్ప్రభాంతన్వీం ప్రత్యాహపరమేశ్వరః ॥ ౨౫ ॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ అథపరమేశ్వరో మౌళిగతస్యేందో స్తన్వీమల్పా

మ్, కలామాత్రత్వాదితి భావః । ప్రథాం కాంతిం విశదైః శుభ్రైర్దశనాంశుభిరుపదిశన్నవర్ధయన్ప్రత్యాహ । ప్రత్యువాచేత్యర్థః ॥ ౨౫॥

విదితం వో యథా స్వార్థా న మే కాశ్చిత్ప్రవృత్తయః ।
నను మూర్తిభిరష్టాభి రిత్థంభూతోఽస్మి సూచితః ॥

వ్యా ॥ విదితమితి ॥ హే మునయః, కాశ్చిదపి మే ప్రవృత్తయో వ్యాపారాః స్వార్థా న భవంతి యథా తథా వో యుష్మాకం విదితమ్ । వాక్యార్థః కర్మ, బుద్ధ్యర్థత్వాద్వర్తమానే క్తః । తద్యోగాల్ క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ । ప్రవృత్తిపారార్థ్యే ప్రమాణమాహ- అష్టాభిర్మూర్తిభిరిత్థం భూతమిమం ప్రకారం పరార్థప్రవృత్తిరూపం ప్రాప్తః । "భూ ప్రాప్తావితి ధాతోః కర్తరి క్తః । సూచితో జ్ఞాపితోఽస్మి । స్వమూర్తిచేష్టయా స్వపారార్థ్య మనుమేయమిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౨౬ ॥

సోఽహం తృష్ణాతురైర్వృష్టిం విద్యుత్వానివ చాతకైః ।
అరివిప్రకృతైర్దేవైః ప్రసూతిం ప్రతియాచితః ॥ ౨౭॥

వ్యా॥ సోఽహమితి ॥ స పరార్థవృత్తిరహం తృష్ణాతురైశ్చాతకైర్వృష్టిం ప్రతి విద్యుత్వాన్మేఘ ఇవారివిప్రకృతైః శత్రుపీడితైర్దేవైః ప్రసూతిం పుత్రోత్పాదనం ప్రతియాచితః । యాచతేర్దుహాదిత్వాదప్రధానే కర్మణి క్తః ॥ ... ... ॥ ౨౭॥

అత ఆహర్తుమిచ్ఛామి పార్వతీమాత్మజన్మనే । ఉత్ప
త్తయే హవిర్భోక్తుర్యజమాన ఇవారణిమ్ ॥ ౨౮ ॥

వ్యా॥ అత ఇతి ॥ అతః సురప్రార్థితత్వాద్ధేతో రాత్మజన్మనే పుత్రాయ పుత్రముత్పాదయితుమిత్యర్థః । "క్రియార్థోపపదస్య" ఇత్యాదినా చతుర్థీ, పార్వతీం, యజమానో యష్టా । 'పూఙ్ యజోః శానన్' ఇతి శానన్ప్రత్యయః । హవిర్భోక్తురగ్నేరుత్పత్తయే అరణిమగ్నిమంథనదారువిశేషమివ । 'నిర్మంథ్యదారుణి త్వరణిర్ద్వయోః' ఇత్యమరః । ఆహర్తుం సంగ్రహీతుమిచ్ఛామి ॥ ... ॥ ౨౮॥

తామస్మదర్థే యుష్మాభి ర్యాచితవ్యో హిమాలయః ।
విక్రియాయైనకల్పంతే సంబంధాస్సదనుష్ఠితాః॥ ౨౯॥

వ్యా॥ తామితి ॥ అస్మదర్థే అస్మత్ప్రయోజనే నిమిత్తేసతి యుష్మాభిః తాం పార్వతీం హిమాలయః హిమవాన్ యాచితవ్యః ॥ యాచేర్దుహాదిత్వాదప్రధానే కర్మణితవ్య ప్రత్యయః, అవశ్యకంచైతదిత్యాహ, సద్భిః సత్పురుషైః అనుష్ఠితాస్సంఘటితాస్సంబంధాః యా సా దయః విక్రియాయైవైకల్యోత్పాదనాయ నకల్పంతేనపర్యాప్నువంతినసమర్థా ఇత్యర్థః - అలమర్థయోగాచ్చతుర్థీ * ॥ ౨౯ ॥

ఉన్నతేనస్థితిమతా ధురముద్వహతాభువః । తేనయో
జితసంబంధం విత్తమామప్యవంచితమ్ ॥ ౩౦॥

వ్యా॥ నచాహంలౌల్యాత్ స్త్రియమిచ్ఛామికింతు దేవోపకారాయ, యద్యేవం నిఖిలదేవేషు విద్యమానేషు హిమగిరేశ్శిలాభూతస్య కన్యాపరిణయేచ్ఛాకథ మిత్యత్రైసఏవమే శ్లాఘ్యసంబంధోత్రభవాన్ హిమవానిత్యాహ ॥ఉన్నతేనేతి ॥ ఉన్నతేన ప్రాంశునాప్రసిద్ధేనచస్థితిమతా ప్రతిష్ఠావతా భువః ధురం భారముద్వహతా నిర్వాహకేణేత్యర్థః - తేనహిమవతాయోజితః సంఘటితః సంబంధో యానసంబంధోయస్యతం మామప్యవంచితం అవ్యామోహితంవిత్తజానీత*విద జ్ఞానఇతిధాతోర్లోట్ ॥ ... ... ॥ ౩౦ ॥

ఏవంవాచ్యస్సకన్యార్థ మితివోనోపదిశ్యతే । భవ
త్ప్రణీతమాచార మామనంతిహిసాధవః ॥ ॥ ౩౧ ॥

వ్యా ॥ అ ॥ తర్హిసకింవాచ్య ఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ కన్యార్థం కన్యాప్రదానాయ సహిమవాన్ ఏవంవాచ్యఇతివః యుష్మభ్యంనోపదిశ్యతే - కుతః, హియస్మాత్ సాధవః విద్వాంసః భవద్భిః ప్రణీతం స్మృతిరూపేణ నిబద్ధం ఆచారం ఆమనంతిఉపదిశంతి, నహిస్వయ ముపదేష్టారః పరోపదేశమపేక్షంత ఇత్యర్థః ॥ . ॥ ౩౧ ॥

---

* అత్రయదుక్తం తత్ప్రాగుక్తం ॥

ఆర్యాప్యరుంధతీతత్రవ్యాపారంకర్తుమర్హతి। ప్రా
యేణైవంవిధేకార్యే పురంధ్రీణాం ప్రగల్భతా ॥౩౨॥

వ్యా॥ ఆర్యేతి॥ ఆర్యాపూజ్యా అరుంధత్యపి తత్రవివాహకృత్యే వ్యాపారంసాహాయ్యం కర్తుమర్హతి - తథాహి, ప్రాయేణ ప్రాచుర్యేణ ఏవంవిధే కార్యే వివాహాదికార్యే, దుర్ఘటఇత్యర్థః - పురంధ్రీణాం కుటుంబినీనాం ॥ ని ॥ స్యాత్తుకుటుంబినీ। పురంధ్రీత్యమరః- ప్రగల్భతాచాతుర్యం-స్త్రీప్రధానేషు కృత్యేషు స్త్రీణామేవఘటనాపాటవమితిభావః ॥ ... ... ॥౩౨॥

తత్ప్రయాతౌషధిప్రస్థంసిద్ధయేహిమవత్పురం। మహా
కోశీప్రపాతేఽస్మిన్సంగమః పునరేవనః ॥ ౩౩ ॥

వ్యా ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ ఓషధిప్రస్థంనామ హిమవత్పురం హిమవన్నగరం సిద్ధయే కార్యసిద్ధ్యర్థం ప్రయాతగచ్ఛత- అస్మిన్పురోవర్తిని, మహాకోశీనామతత్రత్యా కాచిన్నదీతస్యాఃప్రపాతే భృగావేవ, సానదీయత్రపతతి తస్మిన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రపాతస్తుతటో భృగురిత్యమరః- నోఽస్మాకంపునః సంగమః, అస్త్వితి శేషః- భవత్సమాగమం ప్రతిపాలయన్నహమిహైవ నివత్స్యామీత్యర్థః ॥ ౩౩ ॥

తస్మిన్సంయమినామాద్యేజాతేపరిణయోన్ముఖే। జహుః
పరిగ్రహవ్రీడాం ప్రాజాపత్యాస్తపస్వినః ॥ ౩౪ ॥

వ్యా॥ తస్మిన్నితి॥ సంయమినాం యోగినాం ఆద్యేతస్మిన్నీశ్వరేపరిణయోన్ముఖే వివాహోత్సుకేజాతేసతి ప్రజాపతేరిమే ప్రాజాపత్యాః- బ్రహ్మపుత్రాఇత్యర్థః-తపస్వినఃమునయఃపరిగ్రహైఃపత్నీభిఃవ్రీడాం గార్హస్థ్యనిమిత్తామిత్యర్థః ॥ని॥ పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహాఇత్యమరః - జహుః తత్యజుః, జహాతేర్లిటిరూపం - సహిసమానగుణదోషేషు వ్రీడాగమోఽస్తీతిభావః ॥ ॥ ౩౪ ॥

తతఃపరమమిత్యుక్త్వా ప్రతస్థేమునిమండలం। భగవా
నపిసంప్రాప్తః ప్రథమోద్దిష్టమాస్పదం ॥ ౩౫ ॥

వ్యా ॥ తత ఇతి ॥ తతః అనంతరం మునిమండలం మునిసమూహః పరమమిత్యుక్త్వా ఓమిత్యుక్త్వా అనుమన్యేత్యర్థః- అవ్యయమేతత్ ॥ ని ॥ ఓమేవం పరమం మతమిత్యమరః - ప్రతస్థే- భగవాన్ ఈశ్వరోఽపి ప్రథమోద్దిష్టం పూర్వసంకేతిత మాస్పదం స్థానం మహాకోశీప్రపాతం సంప్రాప్తః ॥ ... ... ॥ ౩౫ ॥

తేచాకాశమసిశ్యామముత్పత్యపరమర్షయః । ఆసే
దురోషధిప్రస్థంమనసాసమరంహసః ॥ ॥౩౬॥

వ్యా ॥ తఇతి ॥ మనసాసమరంహసః- మనస్తుల్యవేగాః తేపరమర్షయశ్చ - పూర్వశ్లోకోక్తేశ్వర సముచ్చయార్థశ్చకారః - అసివచ్ఛ్యామం నీలమాకాశంఖంప్రతిఉత్పత్య ఓషధిప్రస్థంహిమవత్పురం ఆసేదుస్సద్యః ప్రాపురిత్యర్థః ॥ ... ॥ ౩౬ ॥

అలకామతివాహ్యైవవసతింవసుసంపదాం । స్వర్గా
భిష్యందవమనం కృత్వేవోపనివేశితం ॥ ॥౩౭॥

వ్యా॥ ఇతఃపరందశభిః శ్లోకైరోషధిప్రస్థమేవవర్ణయతి॥ అలకామితి ॥ వసుసంపదాం ధనసమృద్ధీనాం వసతింస్థానం అలకాంకుబేర నగరీమతివాహ్య పరిచ్ఛేద్యేతియావత్ ఉపనివేశితమివస్థితం-తథాస్వర్గస్య అభిష్యందః అతిరేకః అతిరిక్తజనఇతియావత్, తస్యవమనం నిస్సారణంకృత్వేవ నివేశితమివస్థితమ్- ఉభయత్రాపి కౌటిల్యః- భూతపూర్వమభూతపూర్వంవా జనపదంపరదేశాప వాహేనస్వదేశాభిష్యందవమనేనవా నివేశయేదితి - అలకాఽమరావత్యతిశయిత సమృద్ధికమిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౩౭ ॥

గంగాస్రోతఃపరిక్షిప్తంవప్రాంతజ్వలితౌషధి । బృ
హన్మణిశిలాసాలంగుప్తావపిమనోహరమ్ ॥ ౩౮ ॥

వ్యా॥ గంగేతి॥ గంగాయాః స్రోతోభిఃప్రవాహైః పరిక్షిప్తంపరివేష్టితంతైరేవసపరిఖమిత్యర్థః-వప్రఃచయఃప్రాకారమూలమితియావ

ల్ ॥ ని ॥ స్యాచ్చయో వప్రమస్త్రియామిత్యమరః - తస్య అంతః మధ్యే జ్వలితాః ప్రకాశమానాః ఓషధయః యస్య తత్తథోక్తమ్ - జ్వలితౌషధిత్వాద్రాత్రిషు సంచారిణాం దీపనిరపేక్షమిత్యర్థః - బృహన్విపులః మణిశిలానాం మాణిక్యానాం సాలః ప్రాకారో యస్య తత్తథోక్తమ్ ॥ని॥ ప్రాకారోవరణస్సాలఇత్యమరః - అతఏవగుప్తావపి సంవరణేపి మనోహరం- అకృత్రిమదుర్గః సంవరణమితిభావః ॥ ॥౩౮॥

జితసింహభయానాగాయత్రాశ్వాబిలయోనయః । య
క్షాఃకింపురుషాఃపౌరాయోషితోవనదేవతాః ॥౩౯॥

వ్యా॥ జితేతి ॥ యత్రపురేనాగాః గజాఃజితం సింహేభ్యోభయం యైస్తేతథోక్తాః సింహాధికబలా ఇత్యర్థః - నాథస్తుపదంతుపారస్రితి ఘాతిరక్తం । ౧-౬-ఇత్యేతద్విరోధభయాల్ పీతవీతభయాఇతిపపా త-తథానభవితవ్యం, తత్రవనగజానాం సింహహతత్వాభిధానాల్ । అత్ర తు ఓషధిప్రస్థగజానాం హిమవన్మహిమ్నా సింహాతిరేక సంభవేనా విరోధాదితి- పీతవీతేతిపాఠే పీతంవిగతంపీతాల్ పాదాంకుశకర్ణభ్యాం భయంయేషాం తేతథోక్తాః స్వభావవినీతా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ పాదకర్ణయుతంప్రోక్తం పీతమంకుశవారణం - ఉభయంపీతమాఖ్యాతమితి యాదవః - అశ్వాఃబిలయోనయః బిలసమ్భవాః-అన్యత్రతునతథేతివైచిత్ర్యం - ఉక్తంచ ॥ శ్లో ॥ అమృతాద్బ్రాహ్మణాద్వహ్నేర్వేదేభ్యోండాచ్చగర్భతః - సామ్నోహయానాముత్పత్తిః సప్తధాపరికీర్తితేతి- యక్షాఃప్రసిద్ధాః కింపురుషాః కిన్నరాశ్చపౌరాః పురజనాః వనదేవతాఏవయోషితః నతుమానుష్యఇత్యర్థః ॥ ॥ ౩౯ ॥

శిఖరాసక్తమేఘానాం వ్యజ్యంతేయత్రవేశ్మనామ్ ।
అనుగర్జితసందిగ్ధాః కరణైర్మురజస్వనాః ॥ ౪౦ ॥

వ్యా॥ శిఖరేతి ॥ యత్రపురేశిఖరేషు ఆసక్తాః మేఘాయేషాం తేషాం వేశ్మనాంసంబంధినః - అనుగర్జితాని ప్రతిగర్జితానితైః సం

దీర్ఘాః మురజస్వనాః కరణైః గీతాక్షరవ్యవస్థాపకైః తాడనవిశేషైః - తదుక్తం రాజకందర్పేణ ॥ శ్లో ॥ నృత్యవాదిత్రగీతానాం ప్రయోగవశభేదినాం - సంస్థానం తాడనం రోధః కరణాని ప్రచక్షత ఇతి - వ్యజ్యంతే స్ఫుటీక్రియంతే ॥ ... ... ॥ ౪౦ ॥

యత్ర కల్పద్రుమైరేవ విలోలవిటపాంశుకైః । గృహ
యంత్రపతాకాశ్రీరపౌరాదరనిర్మితా ॥ ౪౧ ॥

వ్యా॥ యత్రేతి ॥ యత్ర నగరే విలోలాని చంచలాని విటపేషు అంశుకాని యేషాం తైః కల్పద్రుమైరేవ అపౌరాదరేణ పౌరాదరం వినైవ నిర్మితా అయత్నసిద్ధేత్యర్థః - గృహేషు యాని యంత్రాణి వ్యాధారదారూణి తేషు పతాకాః తాసాం శ్రీస్సంభవతీతి శేషః - తత్ర లంబాంబరాః కల్పద్రుమా ఏవ వైజయంత్య ఇతి సంభావ్యంత ఇత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥

యత్ర స్ఫటికహర్మ్యేషు నక్తమాపానభూమిషు । జ్యో
తిషాం ప్రతిబింబాని ప్రాప్నువంత్యుపహారతాం ॥ ౪౨ ॥

వ్యా॥ యత్రేతి ॥ యత్ర పురే నక్తం రాత్రౌ స్ఫటికహర్మ్యేషు - ఆపానభూమిషు పానగోష్ఠీప్రదేశేషు జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం ప్రతిబింబాని ఉపహారతాం పుష్పోపహారత్వం మౌక్తికోపహారత్వం వా ప్రాప్నువంతి ॥ ... ... ॥ ౪౨ ॥

యత్రౌషధిప్రకాశేన నక్తం దర్శితసంచరాః । అనభి
జ్ఞాస్తమిస్రాణాం దుర్దినేష్వభిసారికాః ॥ ౪౩ ॥

వ్యా ॥ యత్రేతి ॥ యత్ర పురే దుర్దినేషు మేఘచ్ఛన్నదివసేషు నక్తమోషధీనాం తృణజ్యోతిషాం ప్రకాశేన సంచరంతే ఏభిరితి సంచరాః పంథానః - గోచరసంచరేత్యాదినా ఘప్రత్యయాంతో నిపాతః - దర్శితసంచరాః ప్రకాశితమార్గాః అభిసారికాః కాంతార్థిన్యః ॥ ని ॥ కాంతార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సాభిసారికేత్యమరః । తమిస్రాణాం తమసాం, కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ అనభిజ్ఞాః తమాంసి నాభిజానంతీత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౪౩ ॥

యౌవనాంతంవయోయస్మిన్నాంతకః కుసుమాయుధా
త్। రతిఖేదసముత్పన్నానిద్రాసంజ్ఞావిపర్యయః ॥౪౪॥

వ్యా॥ యౌవనేతి ॥ యస్మిన్ పురేవయః యౌవనాంతం యౌవనావధికం సర్వేప్యజరాఇత్యర్థః - తథా కుసుమాయుధాత్కామాత్, అన్యఇతి శేషః అంతకః మృత్యుర్న, అస్తీతిశేషః - విరహిణాం తాదృశదుఃఖోత్పాదకత్వా దంతకత్వోపచారః - కామంవినామృత్యుర్నాస్తీత్యర్థః- అతఏవతత్కార్యభూత మరణాభావఇత్యాశయేనాహ॥ రతీతి॥ రతిఖేదసముత్పన్నానిద్రాసుషుప్తిరేవ సంజ్ఞావిపర్యయశ్చేతనాపగమః నతుదీర్ఘనిద్రారూపఇత్యర్థః - అత్రత్యాః సర్వేఅజరామరాఇతిశ్లోకతాత్పర్యార్థః - అంతయతి అంతంకరోతీత్యంతకః - అంతయతెస్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్ ణ్వుల్ప్రత్యయః ॥ ॥ ౪౪ ॥

భ్రూభేదిభిస్సకంపోష్ఠైర్లలితాంగులితర్జనైః। య
త్రకోపైఃకృతాః స్త్రీణామాప్రసాదార్థినః ప్రియాః॥

వ్యా ॥ భ్రూభేదిభిరితి ॥ యత్రపురే ప్రియాః యువానః భ్రూభేదిభిః భ్రూభంగవద్భిః సకంపా ఓష్ఠాః యేషుతైః లలితాని అంగులితర్జనానియేషుతైః స్త్రీణాంకోపైః మానాఖ్యైః ఆప్రసాదార్థినః ఆప్రసాదం ప్రసాదపర్యంతం అర్థినః యాచకాఃకృతాః నతుశత్రుకోపైరితిభావః ॥ ... ... ॥ ౪౫ ॥

సంతానకతరుచ్ఛాయాసుప్తవిద్యాధరాధ్వగం। య
స్యచోపవనంబాహ్యం గంధవద్గంధమాదనమ్ ॥ ౪౬ ॥

వ్యా॥ సంతానకేతి॥ కించేతిచార్థః సంతానకతరూణాం ఛాయాసుసుప్తావిద్యాధరాదేవతావిశేషాః తఏవ అధ్వగాః యస్మింతత్తథోక్తంగంధవత్ గంధాఢ్యం గంధమాదనం నామగిరిః - యస్యపురస్యబహిర్భవంబాహ్యం ఉపవనం ఆరామః - అత్ర ‘ గంధవద్గంధమాదనమిత్యాగంతుకః పాఠః, ప్రాచీనపాఠస్తు ‘ సుగంధిర్గంధమాదన ’ ఇతి

పుల్లింగాంతః - అతఏవక్షీరస్వామినా గంధమాదనమన్యేచేత్యత్ర గం ధేనమాదయతీతిగంధమాదనమితి వ్యాఖ్యాయప్రయోగేచ పుల్లింగతా దృశ్యత ఇత్యాశయేనోక్తం 'సుగంధిర్గంధమాదనః, ఇతికాళిదాస ఇతి- సంతానకతరుచ్ఛాయేత్యత్ర పూర్వపదార్థ బాహుళ్యసంభవా పిశలభచ్ఛాయం ఇక్షుచ్ఛాయమితివత్ సమర్థచ్ఛాయానిష్పత్తేస్త దపేక్షాభావాచ్ఛాయాబాహుళ్య ఇతి నపుంసకత్వం నాస్తీత్యనుసం ధేయమ్ ॥ ... ... ॥౪౬॥

అథతేమునయోదివ్యాః ప్రేక్ష్యహైమవతంపురమ్ ।
స్వర్గాభిసంధిసుకృతం వంచనామివమేనిరే ॥౪౭॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ అథతేదివిభవాః దివ్యాః మునయఃహిమవతఇదం హైమవతంపురం ప్రేక్ష్యస్వర్గాభిసంధినాస్వర్గోద్దేశేనయత్సు కృతం జ్యోతిష్టోమాద్యనుష్ఠానంతత్స్వర్గాభి సంధిసుకృతం వంచ నాం ప్రతారణామివమేనిరే, హిమవన్నగరమవేక్ష్య స్వర్గస్యపుణ్య ఫలత్వం వదతా దేవేనవయం విప్రలబ్ధాఇతి మేనిర ఇత్యర్థః-స్వర్గా దతిరమణీయమితిభావః ॥ ... ... ॥౪౭॥

తేసద్మనిగిరేర్వేగా దున్ముఖద్వాస్థవీక్షితాః । అవ
తేరుర్జటాభారైర్లిఖితానలనిశ్చలైః ॥ ॥౪౮॥

వ్యా॥ తఇతి ॥ లిఖితానలనిశ్చలైః చిత్రగతజ్వలన నిష్పందైరితివా గప్రకర్షోక్తిః, జటాభారైరుపలక్షితాః తేమునయః ద్వారితిష్ఠంతీతి ద్వాస్థాః ద్వారపాలకాః ॥ ని ॥ ప్రతీహారోద్వారపాలః ద్వాస్థ ద్వాస్థితదర్శకాఇత్యమరః - ఉన్ముఖైరూర్ధ్వముఖైః ద్వాస్థైః వీ క్షితాస్సంతః నతువినివారితా ఇత్యర్థః ॥ గిరేః హిమవతః సద్మని వే గాదవతేరుః అవతీర్ణవంతః ॥ ... ॥ ౪౮ ॥

గగనాదవతీర్ణాసాయథావృద్ధపురస్సరా । తోయాం
తర్భాస్కరాలీవ రేజేమునిపరంపరా ॥ ॥౪౯॥

వ్యా ॥ గగనాదితి ॥ గగనాత్ - అవతీర్ణాః అవరూఢాః యథావృద్ధం వృద్ధానుక్రమేణ స్థితాః పురస్సరాః అగ్రేసరాః యస్యాం సా తథోక్తా - అనుపసర్జనాధికారాత్ న జీప్ - సా మునిపరంపరా మునిపఙ్క్తిః తోయాంతః తోయాభ్యంతరే భాస్కరాళీవ ప్రతిబింబితార్కపఙ్క్తిరివ రేజే - ఏతేన మునీనాం తేజస్విత్వేపి సుఖసందర్శనం సూచయతి - భాస్కరాణాం భూమిష్ఠత్వ సంభవార్థం తోయాంతరిత్యుక్తం - అతఏవ బహుత్వసిద్ధిశ్చ ॥ ... ॥ ౪౯ ॥

తానర్ఘ్యానర్ఘ్యమాదాయ దూరాత్ప్రత్యుద్యయౌ

గిరిః। నమయన్ సారగురుభిః పాదన్యాసైర్వసుంధరాం॥

వ్యా॥ తానితి ॥ గిరిః హిమవాన్ అర్ఘ్యం అర్ఘార్థం జలం ఆదాయ సారగురుభిః అంతస్సారదుర్భరైః పాదన్యాసైః వసుంధరాం నమయన్ అధః ప్రాపయన్ అర్ఘమర్హంతీత్యర్ఘ్యాన్ పూజ్యాన్ దండాదిత్వాద్యత్ప్రత్యయః - తాన్ మునీన్ దూరాత్ప్రత్యుద్యయౌ ॥

ధాతుతామ్రాధరః ప్రాంశుర్దేవదారుబృహద్భుజః ।

ప్రకృత్యైవ శిలోరస్కః సువ్యక్తో హిమవానితి ॥౫౧॥

వ్యా॥ సంప్రతి హిమవంతమేవ జంగమస్థావరరూపద్వయసాధారణైర్విశేషణైర్విశినష్టి ॥ ధాత్వితి ॥ ధాతువత్తామ్రః అధరో యస్య స తథోక్తః - అన్యత్ర ధాతురేవ తామ్రోఽధరో యస్య, ప్రాంశురున్నతః ఉభయత్రాపి సమానం - దేవదారువద్బృహంతౌ భుజౌ యస్య స తథోక్తః దేవదారవ ఏవ బృహంతౌ భుజౌ యస్యేత్యన్యత్ర - ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ శిలావదురో యస్య స శిలోరస్కః శిలైవేత్యన్యత్ర - ఉరఃప్రభృతిభ్యః కబితి కప్ - అతః హిమవానితి సువ్యక్తః, వర్తమానే క్తః - సత్యం స ఏవాయం హిమవానితి తద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞానాదవధారిత ఇత్యర్థః ॥౫౧॥

విధిప్రయుక్తసత్కారైః స్వయం మార్గస్య దర్శకః ।

స తైరాక్రమయామాస శుద్ధాంతం శుద్ధకర్మభిః ॥

వ్యా॥ విధీతి ॥ సహిమవాన్ విధినా శాస్త్రేణ ప్రయుక్తసత్కారైః కృతార్చనైశ్శుద్ధకర్మభిః అదుష్టచరితైశ్శుద్ధాంత ప్రవేశార్హైరిత్యర్థః - తైర్మునిభిః స్వయం మార్గస్య దర్శయతీతి దర్శకః దర్శయితా సన్, పశ్యతేర్ణ్యంతాత్ ణ్వుల్ప్రత్యయః - శుద్ధాంతమంతః పురం ఆక్రామయామాస ప్రవేశయామాసేత్యర్థః - అత్ర క్రమేరగత్యర్థత్వాద్గతిబుద్ధీత్యాదినా తైరిత్యస్య నకర్మత్వం ॥ ॥ ౫౨ ॥

తత్ర వేత్రాసనాసీనాన్కృతాసనపరిగ్రహః। ఇత్యువా
చేశ్వరాన్వాచం ప్రాంజలిర్భూధరేశ్వరః ॥ ౫౩ ॥

వ్యా॥ తత్రేతి ॥ వేత్రం లతావిశేషః - తత్ర శుద్ధాంతే వేత్రాసనాసీనాన్ వేత్రమయ విష్టరోపవిష్టాన్ ఈశ్వరాన్ ప్రభూన్ మునీన్ భూధరేశ్వరః హిమవాన్ కృతాసనపరిగ్రహః ఉపవిష్టస్సన్నిత్యర్థః ప్రాంజలిః కృతాంజలిస్సన్ ఇత్యేవం వాచం ఉవాచ ॥ ॥౫౩॥

అపమేఘోదయం వర్షమదృష్టకుసుమం ఫలం । అత
ర్కితోపపన్నం వోదర్శనం ప్రతిభాతి మె ॥ ౫౪ ॥

వ్యా॥ అపేతి ॥ అతర్కితోపపన్నం అవిచారితమేవోపగతం అత్యంతాసంభావిత మిత్యర్థః - వః యుష్మాకం దర్శనం అపమేఘోదయం వర్షం అనభ్రవృష్టిః, తథా అదృష్టం కుసుమం యస్య తత్తథోక్తం ఫలంచ మే ప్రతిభాతి - అతిదుర్లభ లాభస్సంవృత్త ఇత్యర్థః - అత్ర మేఘోదయ కుసుమరూప కారణయోరభావేపి వర్షఫలరూప కార్యయో రుదయాభిధానాత్ విభావనా - మునిదర్శనస్య విశిష్టవృష్టిత్వ నఫలత్వేనచ రూపణాద్రూపకాలంకారశ్చేత్యుభయోస్సంసృష్టిః ॥౫౪॥

మూఢంబుద్ధమివాత్మానం హైమీభూతమివాయసం ।
భూమేర్దివమివారూఢం మన్యేభవదనుగ్రహాత్ ॥

వ్యా॥ మూఢమితి ॥ భవదనుగ్రహాదాత్మానం మాం మూఢం బుద్ధిః హితం బుద్ధమివ మూఢో భూత్వాయః బుద్ధవాన్ తమివ, కర్తరిక్తః

అయసమయోవికారం హైమీభూతం అయసత్వం విహాయసౌవర్ణత్వం ప్రాప్తమివేత్యర్థః - భూమేః భూలోకాత్ దివంస్వర్గమారూఢమివమన్యే - జ్ఞానరూపస్థానాన్యద్యమే పరముత్కృష్యంత ఇతి భావః ॥ ... ... ॥౫౫॥

అద్యప్రభృతిభూతానామధిగమ్యోస్మిశుద్ధయే । యద
ధ్యాసితమర్హద్భిస్తద్ధితీర్థం ప్రచక్షతే ॥ ౫౬ ॥

వ్యా॥ అద్యేతి ॥ అద్యప్రభృతిఇత ఆరభ్యభూతానాం ప్రాణినాం శుద్ధయే అధిగమ్యోస్మిశుద్ధ్యర్థినాం తీర్థభూతోస్మీత్యర్థః - భవదాగమనాదితి శేషః - హియస్మాత్,యత్ అర్హద్భిఃసద్భిః అధ్యాసితం అధిష్ఠితం జుష్టమితియావత్ - తత్తీర్థంప్రచక్షతే ॥ ని ॥ నిపానాగమయోస్తీర్థ మృషిజుష్టజలేగురావిత్యమరః ॥ ... ॥౫౬॥

అవైమిపూతమాత్మానం ద్వయేనైవ ద్విజోత్తమాః ।
మూర్ధ్నిగంగాప్రపాతేన ధౌతపాదాంభసాచవః ॥

వ్యా॥ అవైమీతి॥ హేద్విజోత్తమాః ఆత్మానం మాంద్వయేనైవపూతంశుద్ధం అవగచ్ఛామి - కేనద్వయేన, మూర్ధ్నిగంగాప్రపాతేన మందాకినీపాతేనవః యుష్మాకంధౌతయోః క్షాళితయోః పాదయోరంభసాచ - అత్రగంగాజలవత్పాదాంభసః పావనత్వమిత్యౌపమ్యంగమ్యతేతత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోరితిదీపకాలంకారః - ప్రేయఃప్రియతరాఖ్యానమితిలక్షణాత్ ప్రేయోలంకారఇతికేచిత్ ॥ ॥౫౭॥

జంగమంప్రైష్యభావేవః స్థావరంచరణాంకితం । విభ
క్తానుగ్రహం మన్యేద్విరూపమపిమేవపుః ॥ ౫౮ ।

వ్యా॥ జంగమమితి ॥ హేమునయః ద్విరూపం జంగమస్థావరాత్మకత్వేనద్విప్రకారమపిమేవపుః విభక్తానుగ్రహం విభజ్యకృతప్రసాదం మన్యే- కుతః, జంగమంవపుః వోయుష్మాకం ప్రైష్యభావేకైంకర్యేస్థితమితిశేషః ॥ వా ॥ ప్రాదూహోఢోఢ్యేషైష్యేషు వృద్ధిర్వక్తవ్యేతి

వృత్తిః ॥ ని ॥ నియోజ్య కింకర ప్రైష్యభుజిష్య పరిచారకా ఇత్యమరః- స్థా
వరం వపుః చరణాంకితం - అయమేవహి మహాననుగ్రహో దాసజనస్య
యత్కార్యేషు నియోజనం మూర్ధ్ని పాదన్యాసశ్చేతి తాత్పర్యార్థః॥

భవత్సంభావనోత్థాయ పరితోషాయ మూర్ఛతే । అపి
వ్యాప్తదిగంతాని నాంగాని ప్రభవంతి మే ॥ ౫౯ ॥

వ్యా॥ భవదితి ॥ వ్యాప్తా దిగంతా యైస్తాని వ్యాప్తదిగంతాని మహాం
త్యపీత్యర్థః- మే మమ అంగాని భవత్సంభావనోత్థాయ యుష్మదనుగ్రహ
జన్యాయ మూర్ఛతే వ్యాప్నువతే పరితోషాయ న ప్రభవంతి న పర్యాప్ను
వంతి, అలమర్థయోగాచ్చతుర్థీ- యథా మహత్స్వపి మద్గాత్రేషు న
మాతి తథా మే హర్షో వర్ధత ఇత్యర్థః ॥ ... ॥ ౫౯ ॥

న కేవలం దరీసంస్థం భాస్వతాం దర్శనేన వః । అంతర్గత
మపాస్తం మే రజసోఽపి పరం తమః ॥ ॥ ౬౦ ॥

వ్యా ॥ నేతి ॥ భాస్వతాం తేజస్వినాం వివస్వతాం చ వః యుష్మా
కం దర్శనేన దరీసంస్థం గుహాగతం తమః కేవలం ధ్వాంతరూపమేవ నాపా
స్తం కింతు మే అంతర్గతమంతరాత్మగతం రజసః రజోగుణాత్ పరం అ
నంతరం తమః అజ్ఞానరూపమపి అపాస్తం - రజస్తు పాదన్యాసైరేవా
పాస్తమితి భావః - ప్రసిద్ధైః భాస్వద్భిః బాహ్యం తమోఽపాస్యతే ఏభి
స్త్వాంతరమపీతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే ॥ ... ॥ ౬౦ ॥

కర్తవ్యం వో న పశ్యామి స్యాచ్చేత్కిం నోపపద్యతే ।
మన్యే మత్పావనాయైవ ప్రస్థానం భవతామిహ ॥ ౬౧ ॥

వ్యా॥ కర్తవ్యమితి ॥ కర్తవ్యం కార్యం వః యుష్మాకం న పశ్యామి,
నిస్పృహత్వాదితి భావః - అథ స్యాచ్చేత్ విద్యేత యది కిం నోపపద్యతే
కిం నామ న సంభవతి సర్వం సులభమేవేత్యర్థః - అథవా కిమత్ర ప్రయో
జనచింతయేత్యాహ, మత్పావనాయ మచ్ఛోధనాయైవ భవతామిహ వి
షయే ప్రస్థానం ఇమం దేశముద్దిశ్య ఇదం ప్రయాణమిత్యర్థః మన్యే
తర్కయామి ॥ ... ... ॥ ౬౧ ॥

తథాపి తావత్కస్మింశ్చిదాజ్ఞాం మే దాతుమర్హథ ।
వినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్ణుషు ॥ ౬౨ ॥

వ్యా॥ తథాపీతి ॥ తథాపి భవతాం నిస్పృహత్వేఽపి కస్మింశ్చిత్, కర్మణీతి శేషః ఆజ్ఞాం ఇదం కుర్విత్యాదేశం తావదిదానీం మే మహ్యం దాతుం అర్హథ మదనుగ్రహ బుద్ధ్యేతి భావః- హి యస్మాత్ కింకరాః భృత్యాః ప్రభవంతీతి ప్రభవిష్ణవః ప్రభుషు విషయే - భువశ్చేతిష్ణుచ్ ప్రత్యయః - విశేషేణ నియోగః వినియోగః ప్రేషణమేవ ప్రసాదః అనుగ్రహః యేషాం తే తథోక్తాః - అన్యథా స్వస్వామిభావో నిష్ఫల ఇతి భావః ॥ ... ... ॥ ౬౨ ॥

ఏతే వయమమీ దారాః కన్యేయం కులజీవితం । బ్రూత
యేనాత్ర వః కార్య మనాస్థా బాహ్యవస్తుషు ॥ ౬౩ ॥

వ్యా॥ ఏత ఇతి ॥ కింబహునా ఏతే వయం అమీ దారాః ఇయం కులస్య జీవితం ప్రాణభూతా పరమప్రేమాస్పదమిత్యర్థః కన్యా అత్ర ఏషాం మధ్యే యేన జనేన వః కార్యం ప్రయోజనం బ్రూతేతి శేషః, యోఽసాపి దీయత ఇతి భావః - రత్నహిరణ్యాదికం తు న మే గణ్యమిత్యాహ, బాహ్యవస్తుషు కనకరత్నాదిషు అనాస్థా అనాదరః, క్వచిత్ ప్రసజ్య ప్రతిషేధేఽపి నఞః సమాస ఇష్యతే - అదేయం న కించిదస్తీతి భావః ॥ ౬౩ ॥

ఇత్యూచివాంస్తమేవార్థం గుహాముఖవిసర్పిణా ।
ద్విరివ ప్రతిశబ్దేన వ్యాజహార హిమాలయః ॥ ౬౪ ॥

వ్యా॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యూచివాన్ ఉక్తవాన్, వచేః క్వసు ప్రత్యయః హిమాలయః హిమవాన్ గుహానాం ముఖేషు వివరేషు విసర్పతీతి తథోక్తేన ప్రతిశబ్దేన తం పూర్వోక్తమేవార్థం ద్విః ద్వివారం - ద్విత్రిచతుర్భ్యః సుజితి సుచ్ ప్రత్యయః - వ్యాజహార బభాష ఇవ ॥ ౬౪ ॥

అథాంగిరసమగ్రణ్యముదాహరణవస్తుషు । ఋషయ
శ్చోదయామాసుః ప్రత్యువాచ స భూధరమ్ ॥ ౬౫ ॥

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథఅనంతరం ఋషయః - ఉదాహరణాని కథా ప్రసంగాః తపఏవవస్తూనిఅర్థాః తేషు, అగ్రంనయతీత్యగ్రణీః తం అగ్రణ్యంప్రగల్భం- సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్ - అగ్రగ్రామాభ్యాంనయతేర్ణోఽవక్తవ్యఇతిణత్వం, అంగిరసంతస్మైమర్షిం చోదయామాసుః ప్రతివక్తుం ప్రేరయామాసుః - సోఽంగిరాః భూధరం హిమవంతం ప్రత్యువాచ ॥ ... .. ॥౬౫॥

ఉపపన్నమిదంసర్వమతఃపరమపిత్వయి । మనసశ్శిఖ
రాణాంచ సదృశీతేసమున్నతిః ॥ ॥ ౬౬ ॥

వ్యా ॥ ఉపపన్నమితి ॥ ఇదం "ఏతావయమమీదారాః" ఇత్యాద్యుక్తం సర్వం, అతఃపరం అతోఽధికమపిత్వయ్యుపపన్నం యుజ్యతే- తథాహి, తేమనసః శిఖరాణాంచ సమున్నతిః సదృశీశిఖరాణీవ మనోఽపి మహోన్నతమిత్యర్థః - కిన్నామదుష్కరమున్నతచిత్తానామితి భావః- ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్మనః శిఖరయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వాద్దీపకాలంకారః ॥ ... ... ॥ ౬౬ ॥

స్థానేత్వాంస్థావరాత్మానం విష్ణుమాహుస్తథాహితే ।
చరాచరాణాంభూతానాం కుక్షిరాధారతాంగతః ॥

వ్యా ॥ స్థానఇతి ॥ త్వాంస్థావరాత్మానం స్థావరరూపిణం విష్ణుమాహుః "స్థావరాణాం హిమాలయః" ఇతి గీతావచనాత్-స్థానేయుక్తం యుక్తార్థేఽవ్యయమేతత్ ॥ ని ॥ యుక్తేద్వేసాంప్రతంస్థానే ఇత్యమరః-తథాహి, తేతవకుక్షిః చరాచరాణాం జంగమస్థావరరూపాణాం భూతానాం పృథివ్యాదీనాం ఆధారతాంగతః తవేవవిష్ణోఃకుక్షిరేవం భూతఇతిభావః ॥ ... ... ॥౬౭॥

గామధాస్యత్కథంనాగో మృణాలమృదుభిః ఫణైః ।
ఆరసాతలమూలాత్త్వమవాలంబిష్యథానచేత్ ॥ ౬౮ ॥

వ్యా ॥ గామితి ॥ నాగఃశేషాహిః మృణాలమృదుభిః బిసకోమ

శేషఫణైః గాంభువంకథం అధాస్యత్ ధారయేత్త్వం ఆరసాతలమూలాత్ పాతాలపర్యంతం - వికల్పాదసమాసః - నావాలంబిష్యథాశ్చేత్ పాదైర్నావలంబేథాయది- త్వదవలంబనాదేవ భుజగరాజోఽపి భువంబిభర్తీత్యర్థః - అత్రక్రియాతిపత్త్యభావాత్ లృఙ్ ప్రయోగశ్చింత్యః ॥ ... ... ॥ ౬౮ ॥

అచ్ఛిన్నామలసంతానాస్సముద్రోర్మ్యనివారితాః ।
పునంతిలోకాన్ పుణ్యత్వాత్కీర్తయస్సరితశ్చతే ॥

వ్యా॥ అచ్ఛిన్నేతి ॥ అచ్ఛిన్నాః అవిచ్ఛిన్నాః అమలాశ్చసంతానాః ప్రబంధాః ప్రవాహాశ్చయాసాంతాః తథోక్తాః సముద్రోర్మిభిః అనివారితాః పారగమనాదంతః ప్రవేశాచ్చేతిభావః - తేతవకీర్తయః సరితశ్చగంగాదయః పుణ్యత్వాత్పవిత్రత్వాత్ లోకాన్ పునంతిపావయంతి - లోకపావనాః ఖలుపుణ్యశ్లోకాఇతిభావః - కేవల ప్రకృతవిషయస్తుల్యయోగితాలంకారః ॥ ... ॥ ౬౯ ॥

యథైవశ్లాఘ్యతేగంగా పాదేనపరమేష్ఠినః । ప్రభవే
నద్వితీయేన తథైవోచ్ఛిరసాత్వయా ॥ ॥ ౭౦ ॥

వ్యా॥ యథేతి ॥ గంగాభాగీరథీ, ప్రభవత్యస్మాదితిప్రభవః తేనకారణేనపరమేతిష్ఠతీతి పరమేష్ఠినోవిష్ణోః - పరమేకిదిత్యుణాది సూత్రేణతిష్ఠతేరినిప్రత్యయః - తత్పురుషేకృతిబహులమిత్యలుక్ - పరమేబహిర్దివ్యగ్నిభ్యఃస్థ ఇతిషత్వం, పాదేన చరణేన యథైవశ్లాఘ్యతే - ప్రశస్యతే- తథైవద్వితీయేన ప్రభవేన ఉచ్ఛిరసాత్వయాశ్లాఘ్యతే హరిచరణవత్ తీర్థస్యాపి తీర్థభూతస్త్వమితిభావః । ॥ ౭౦ ॥

తిర్యగూర్ధ్వమధస్తాచ్చ వ్యాపకోమహిమాహరేః ।
త్రివిక్రమోద్యతస్యాసీత్సతుస్వాభావికస్తవ ॥౭౧॥

వ్యా ॥ తిర్యగితి ॥ తిర్యగూర్ధ్వమధస్తాచ్చ వ్యాపకఃసర్వవ్యాపీత్యర్థః - మహిమామహాత్మ్యంహరేర్విష్ణోః త్రిషువిక్రమేషు ఉద్య

తస్యసతః ఆసీత్ త్రివిక్రమోద్యతస్యాపి కదాచిదేవనతు సర్వదేత్య ర్థః - తవతు వ్యాపకో మహిమా స్వాభావికో నిత్యసిద్ధ ఇత్యర్థః - ఏతే న విష్ణుమహిమాపేక్షయా త్వన్మహిమైవశ్లాఘ్య ఇతిభావః ॥ ౭౧ ॥

యజ్ఞభాగభుజాంమధ్యేపదమాస్థుషా త్వయా। ఉచ్చై
హిరణ్మయం శృంగం సుమేరోర్వితథీకృతమ్ ॥౭౨॥

వ్యా॥ యజ్ఞేతి ॥ యజ్ఞభాగభుజాం ఇంద్రాదీనాం మధ్యేపదం ఆస్థుషా నిహితవతా త్వయా ఉచ్చైరున్నతం హిరణ్యస్య వికారః హిరణ్మయం - దాండినాయన హాస్తినాయనేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః - సుమేరోః శృంగం ప్రాధాన్యం చధ్వన్యతే ॥ ని ॥ శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చేత్యమరః - వితథీకృతం వ్యర్థీకృతం తస్యయజ్ఞభాగాభావాదితి భావః - అస్యతుతత్సద్భావే ప్రమాణం హిమవతో హస్తీతిశ్రుతిః ॥

కాఠిన్యం స్థావరే కాయే భవతా సర్వమర్పితమ్ । ఇదం
తు తే భక్తినమ్రం సతామారాధనం వపుః ॥ ॥౭౩॥

వ్యా॥ కాఠిన్యమితి ॥ భవతా సర్వం కాఠిన్యం అనమ్రత్వమిత్యర్థః స్థావరే స్థిరే కాయే శిలామయే ఇత్యర్థః - అర్పితం న్యస్తం - సతాం అర్హతాం ఆరాధనం పూజాసాధనం తే ఇదం వపుస్తుజంగమ మిత్యర్థః భక్తినమ్రం కాఠిన్యలేశోప్యత్రనాస్తి అన్యథా నమ్రత్వాసంభవాదిత్యర్థః - తథాచాసాధారణ్యం ధ్వన్యతే ॥ ... ॥౭౩॥

తదాగమనకార్యం నశ్శృణు కార్యం తవైవ తత్ । శ్రే
యసాముపదేశాత్తు వయమత్రాంశభాగినః ॥ ౭౪ ॥

వ్యా॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్ - నః అస్మాకం ఆగమనస్య కార్యం ప్రయోజనం శృణు తత్కార్యం చ తవైవ నత్వస్మాక మిత్యవధారణార్థ ఏవకారః - వయంతు శ్రేయసాం ఉపదేశాదత్రకార్యే అంశభాగినః - త్వమేవాత్రఫలభాక్ వయముపదేష్టార ఇతిభావః ॥ ॥ ౭౪ ॥

అణిమాదిగుణోపేత మస్పృష్టపురుషాంతరమ్ । శబ్ద
మీశ్వర ఇత్యుచ్చైస్సార్ధచంద్రం బిభర్తియః ॥౭౫॥

వ్యా॥ కార్యమేవాహ ॥ అణిమేతి॥ యఃశంభుః అణిమాదిగుణోపేతం అణిమాదిభిరష్టభిర్గుణైః వాచ్యభూతైరుపేతం అష్టైశ్వర్య వాచకమిత్యర్థః- అతఏవ అస్పృష్టం పురుషాంతరం యేనతంతథోక్తం పురుషాంతరస్యానభిధాయకం, తస్యైవైవం గుణత్వాదిత్యర్థః- ఉచ్చైః సర్వోన్నతం ఈశ్వరఇతిశబ్దం, నిరుపపదేశ్వర శబ్దమిత్యర్థః సార్ధచంద్రం అర్ధచంద్రయుక్తం (అర్ధచంద్రం వేత్యర్థః) బిభర్తి॥

కల్పితాన్యోన్యసామర్థ్యైఃపృథివ్యాదిభిరాత్మభిః ।
యేనేదంధ్రియతేవిశ్వంధుర్యైర్యానమివాధ్వని ॥౭౬॥

వ్యా॥ కల్పితేతి ॥ యేనశంభునాకల్పితం ధృతిసంగ్రహాదిస్వస్వగుణసంపాదితం అన్యోన్యసామర్థ్యం పరస్పరసహకారరూపంయైస్తథోక్తైః - స్వస్వరూపసామర్థ్యం అన్యోన్యాధేయమేవేతిభావః- పృథివ్యాదిభిరాత్మభిః రష్టాభిర్మూర్తిభిరిత్యర్థః - ఇదంవ్యక్తంవిశ్వం, ధురంవహంతీతిధుర్యైరశ్వైః, ధురోయద్ఢకావితియత్ప్రత్యయః- అధ్వనియానం రథఇవధ్రియతే ॥ ... ॥ ౭౬ ॥

యోగినోయంవిచిన్వంతి క్షేత్రాభ్యంతరవర్తినమ్ ।
అనావృత్తిభయంయస్య పదమాహుర్మనీషిణః ॥౭౭॥

వ్యా ॥ యోగినఇతి ॥ యోగినః అధ్యాత్మవేదినః క్షేత్రాభ్యంతరవర్తినం శరీరాంతశ్చరం సర్వభూతాంతర్యామిణం పరమాత్మస్వరూపిణమిత్యర్థః ॥ ని ॥ క్షేత్రంపత్నీ శరీరయోరిత్యమరః - యంశంభుంవిచిన్వంతి మృగయంతే - మనీషిణః విద్వాంసః యస్యశంభోః పదం స్థానం అవిద్యమానం ఆవృత్తేః పునః సంసారాపత్తేః భయంయత్రతత్తథాభూతం ఆహుః ॥ .. ... ॥ ౭౭ ॥

సతేదుహితరంసాక్షాత్సాక్షీవిశ్వస్యకర్మణామ్ । వృ
ణుతేవరదశ్శంభురస్మత్సంక్రామితైఃపదైః ॥ ౭౮ ॥

వ్యా ॥ సఇతి ॥ విశ్వస్యజగతఃకర్మణాం సాక్షీద్రష్టా-సాక్షాద్ధి

ష్టరిసంజ్ఞాయామితినిప్రత్యయః- వరాః ఇష్టార్థదదాతీతివరదః ఆత్మా నుపసర్గేక ఇతికప్రత్యయః సపూర్వోక్తః శంభుః- అస్మత్సంబన్ధిభి స్తైః పదైః అస్మాసునివిశేషై స్తైర్వాక్యైః త్వద్దుహితరం సాక్షాత్ వృణు తే, అస్మన్ముఖేన స్వయమేవయాచత ఇత్యర్థః ॥ ॥ ౭౮ ॥

తమర్థమివభారత్యాసుతయాయోక్తుమర్హసి । అ
శోచ్యాహిపితుఃకన్యా సద్భర్త్రేప్రతిపాదితా ॥౭౯॥

వ్యా॥ తమితి ॥ తంశంభుంభారత్యావాచా అర్థమభిధేయమివ సుతయా దుహిత్రాయోక్తుం సంఘటయితుం అర్హసి-అత్రవాగర్థ యోః ఉపమానత్వ సామర్థ్యాచ్ఛివయోర్నిత్య సంగోవ్యజ్యతే, ఏవ మేవోక్తం వాగర్థావివసంపృక్తావిత్యత్రాపి- తథాహి, సద్భర్త్రే ప్రతిపాదితాదత్తాకన్యాపితుః అశోచ్యా ॥ ॥ ౭౯ ॥

యావంత్యేతానిభూతాని స్థావరాణిచరాణిచ । మా
తరంకల్పయంత్వేనామీశోహిజగతఃపితా ॥ ౮౦ ॥

వ్యా॥ గుణాంతరమప్యాహ ॥ యావంతీతి ॥ స్థావరాణిచరాణిచ యావంత్యేతానిభూతాని, సంతీతిశేషః-తానిసర్వాణిభూతానీత్యర్థః- ఏనాంత్వద్దుహితరంమాతరం కల్పయంతు - హియస్మాత్ ఈశఃజగతః పితా- పిత్రుదారేషు మాతృభావోన్యాయ్యఇతిభావః ॥ ॥ ౮౦ ॥

ప్రణమ్యశితికంఠాయ విబుధాస్తదనంతరమ్। చరణౌ
రంజయంత్వస్యాశ్చూడామణి మరీచిభిః ॥ ౮౧ ॥

వ్యా॥ ప్రణమ్యేతి ॥ విబుధాఃదేవాః శితికంఠాయశివాయ ప్రణ మ్యతదనంతరం నీలకంఠప్రణామానంతరం అస్యాశ్చరణౌ చూడామ ణి మరీచిభిః రంజయంతు ఈశ్వర పరిగ్రహాదఖిలదేవతావంద్యా భవ త్విత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౮౧ ॥

ఉమావధూర్భవాందాతా యాచితారఇమేవయమ్ ।
వరశ్శంభురలంహ్యేష త్వత్కులోద్భూతయేవిధిః ॥

వ్యా॥ ఉమేతి ॥ ఉమావధూః - భవాన్ దాతా - ఇమేపయంయాచితారః ప్రార్థితాః శంభుఃవరఃవోఢా, ఏషవిధిః ఏషాసామగ్రీత్వత్కులస్య ఉద్భూతయే అచ్ఛిద్రాయఅలంపర్యాప్తాహి - నమస్స్వస్తిస్వాహాస్వధేత్యాదినా చతుర్థీ ॥ ... ॥ ౮౨ ॥

అస్తోతుస్తూయమానస్య వంద్యస్యానన్యవందినః । సు
తాసంబంధవిధినా భవవిశ్వగురోర్గురుః ॥ ౮౩ ॥

వ్యా॥ అస్తోతురితి ॥ స్వయమన్యస్తోతానభవతీత్యస్తోతుః కింతుస్తూయమానస్య సర్వస్తుత్యస్య వందస్య జగద్వంద్యస్యస్వయమన్యంన వందత ఇత్యనన్యవందినః విశ్వగురోః దేవస్యసుతా సంబంధవిధినా యాన సంబంధాచరణేన గురుర్భవ, యోనాన్యంస్తౌతినవందతేచతస్యాపిత్వంస్తుత్యా వంద్యశ్చేత్యహోతవ భాగ్యవత్తేత్యర్థః ॥ ౮౩ ॥

ఏవంవాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ । లీలా
కమలపత్రాణి గణయామాస పార్వతీ ॥ ॥ ౮౪ ॥

వ్యా॥ ఏవమితి ॥ దేవర్షౌ అంగిరసి ఏవం వాదినిసతి పార్వతీపితుః పార్శ్వే అధోముఖీసతీ లజ్జయేతిభావః లీలాకమలపత్రాణి - గణయామాససంచఖ్యౌ - లజ్జావశాత్కమలదల గణనావ్యాజేనహర్షం జుగోపేత్యర్థః - అనేన అవహిత్థాఖ్యస్సంచారీభావఉక్తః - తదుక్తం-అవహిత్థాతు లజ్జాదేహర్షాద్యాకారగోపనమితి ॥ ౮౪ ॥

శైలస్సంపూర్ణకామోపి మేనాముఖముదైక్షత। ప్రా
యేణగృహిణీనేత్రాఃకన్యార్థేషు కుటుంబినః ॥౮౫॥

వ్యా॥ శైలఇతి ॥ శైలఃహిమవాన్ సంపూర్ణకామోపిదాతుం కృతనిశ్చయోపీత్యర్థః - మేనాముఖం ఉదైక్షత ఉచితోత్తర జిజ్ఞాసయేతిభావః, తథాహి, ప్రాయేణ కుటుంబినః గృహస్థాః కన్యార్థేషు కన్యాప్రయోజనేషు గృహిణ్యేవనేత్రం కార్యజ్ఞానకారణం యేషాంతే తథోక్తాఃకలత్ర ప్రధానప్రవృత్తయ ఇత్యర్థః ॥ ౮౫ ॥

మేనే మేనాపి తత్సర్వం పత్యుః కార్యమభీప్సితం । భ
వంత్యవ్యభిచారిణ్యో భర్తురిష్టే పతివ్రతాః ॥ ౮౬॥

వ్యా॥ మేనేతి ॥ మేనాపి పత్యుః హిమాలయస్య తత్సర్వం అభీప్సితం కార్యం మేనే అంగీచకార - తథాహి పతిరేవ వ్రతం యాసాం తాః భర్తురిష్టేఽభీప్సితే నవ్యభిచరంతీత్యవ్యభిచారిణ్యో భవంతి భర్తృచిత్తాభిప్రాయజ్ఞా భవంతీతి భావః ॥ ... ॥ ౮౬ ॥

ఇదమత్రోత్తరం న్యాయ్యమితి బుద్ధ్యా విమృశ్య సః । ఆద
దే వచసామంతే మంగళాలంకృతాం సుతాం ॥ ౮౭ ॥

వ్యా॥ ఇదమితి ॥ హిమవాన్ వచసామంతే మునివాక్యావసానే అత్రి మునివాక్యే ఇదముత్తరశ్లోకే వక్ష్యమాణం దానమేవ న్యాయ్యం న్యాయాదనపేతముత్తరమితి బుద్ధ్యా చిత్తేన విమృశ్య విచింత్య మంగళం యథాతథా అలంకృతాం మంగళాలంకృతాం సుతాం ఆదదే హస్తాభ్యాం జగ్రాహ ॥ ... ... ॥ ౮౭ ॥

ఏహి విశ్వాత్మనే వత్సే భిక్షాసి పరికల్పితా । అర్థినో
మునయః ప్రాప్తం గృహమేధిఫలం మయా ॥ ౮౮ ॥

వ్యా॥ ఏహీతి ॥ హే వత్సే పుత్రి ఏహి ఆగచ్ఛ త్వం విశ్వాత్మనే శివాయ భిక్షా పరికల్పితాఽసి నిశ్చితాఽసి "రత్నాది స్తంబపర్యంతం సర్వం భిక్షా తపస్విన" ఇతి వచనాదితి భావః - అర్థినో యాచితారో మునయః మయా గృహమేధినా గృహస్థస్య ఫలం ప్రాప్తం - ఇహ పరత్ర చ తారకత్వాత్ పాత్రే కన్యాదానం గార్హస్థ్యస్య ఫలమిత్యర్థః ॥ ౮౮ ॥

ఏతావదుక్త్వా తనయామృషీనాహ మహీధరః । ఇయం
నమతి వస్సర్వాన్ త్రిలోచనవధూరితి ॥ ౮౯ ॥

వ్యా॥ ఏతావదితి ॥ మహీధరః హిమవాన్ తనయాం ఏతావత్ పూర్వోక్తం ఉక్త్వా ఋషీనాహ కిమితి, ఇయం త్రిలోచనవధూః త్ర్యంబకపత్నీ వః సర్వాన్ నమతీతి - త్రిలోచనవధూరితి సిద్ధవదభిధానేన అవిప్రతిపన్నం దానమితి సూచయతి ॥ ... ॥ ౮౯ ॥

ఈప్సితార్థక్రియోదారం తేఽభినంద్య గిరేర్వచః । ఆశీ
ర్భిరేధయామాసుః పురఃపాకాభిరంబికాం ॥ ౯౦ ॥

వ్యా॥ ఈప్సితేతి॥ తే మునయః ఈప్సితార్థక్రియయా ఇష్టార్థకర
ణేన ఉదారం మహత్ ॥ని॥ ఉదారో దాతృమహతోరిత్యమరః- గిరేః
హిమవతః వచః వచనం అభినంద్య సాధ్వితి సంస్తుత్య అంబికామంబాం
పచ్యత ఇతి పాకః ఫలం పురః పాకాభిః పురస్కృత ఫలాభిః ఆశీర్భి
రాశీర్వాదైః ఏధయామాసుః సంవర్ధయామాసుః ॥ ౯౦ ॥

తాం ప్రణామాదరస్రస్తజాంబూనదవతంసకాం । అం
కమారోపయామాస లజ్జమానామరుంధతీ ॥ ౯౧ ॥

వ్యా॥ తామితి ॥ ప్రణామాదరేణ నమస్కారాసక్త్యా స్రస్తా జాం
బూనదౌ సువర్ణవికారావతంసకౌ కుండలే యస్యాస్తాం లజ్జమానాం
తాం అంబికాం అరుంధతీ అంకం ఆరోపయామాస - రుహఃపోఽ
న్యతరస్యామితి పకారః ॥ ... ... ॥ ౯౧ ॥

తన్మాతరం చాశ్రుముఖీం దుహితృస్నేహవిక్లబామ్। వ
రస్యానన్యపూర్వస్య విశోకామకరోద్గుణైః ॥ ౯౨ ॥

వ్యా ॥ తదితి ॥ దుహితృస్నేహేన పుత్రికాప్రేమ్ణా విక్లబాం వియో
క్ష్యత ఇతి భీతాం అత ఏవ అశ్రూణి ముఖే యస్యాస్తామశ్రుముఖీం తస్యాః
అంబికాయాః మాతరం తన్మాతరం మేనాం చ అన్యా పూర్వం యస్యాస్తి
సోఽన్యపూర్వః, సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావ ఇతి పుంవ
ద్భావః - న న భవతీత్యనన్యపూర్వః తస్య అనన్యపూర్వస్య సాపత్న్య
దుఃఖమకుర్వత ఇత్యర్థః - వరస్య వోఢుః గుణైః మృత్యుంజయత్వా
దిభిః విశోకాం నిర్దుఃఖామకరోత్ ॥ ... ॥ ౯౨ ॥

వైవాహికీం తిథిం పృష్టాస్తత్క్షణం హరబంధునా । తే
త్ర్యహాదూర్ధ్వమాఖ్యాయ చేరుశ్చీర పరిగ్రహాః ॥

వ్యా॥ వైవాహికీమితి ॥ చీరపరిగ్రహాః వల్కలమాత్రం వసానా

స్తైతపస్వినః తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే హరబంధునా హిమవతా వైవాహికీం వివాహయోగ్యాం తిథిం పృష్టాః కత్యనుయుక్తాః సంతః త్రయాణామహ్నాం సమాహారస్త్ర్యహః - తద్ధితార్థోత్తరపద సమాహారేచేతి సమాసః - రాజాహః సఖిభ్యష్టజితి టచ్ ప్రత్యయః ద్విగుత్వాదేకవచనం - రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుంలింగతా - తస్మాత్ త్ర్యహాదూర్ధ్వం ఉపరి ఆఖ్యాయ చతుర్థేహని వివాహ ఇత్యుక్త్వా చేరుశ్చలితాః ॥౯౩॥

తేహిమాలయమామంత్ర్య పునః ప్రాప్యచశూలినమ్ ।
సిద్ధం చాస్మై నివేద్యార్థం తద్విసృష్టాః ఖముద్యయుః ॥

వ్యా ॥ తఇతి ॥ తేమునయః హిమాలయం ఆమంత్ర్య సాధయామ ఇత్యాపృచ్ఛ్య పునః శూలినం హరం సంకేతస్థానస్థం ప్రాప్య సిద్ధం నిష్పన్నమర్థం ప్రయోజనమస్మై నివేద్య జ్ఞాపయిత్వాచ తద్విసృష్టాః తేన శూలినా విసృష్టాః ఖమాకాశం ప్రతిఉద్యయుః ఉత్పేతుః అతిసంక్షిప్తార్థాభిధానాత్ సంక్షేపోనామగుణ ఉక్తః - తదుక్తం - సంక్షిప్తార్థాభిధానం యత్ సంక్షేపః పరికీర్తిత ఇతి ॥ ॥౯౪॥

పశుపతిరపి తాన్యహాని కృచ్ఛ్రాదగమయదద్రిసుతాస
మాగమోత్కః । కమపరమవశం న విప్రకుర్యుర్విభుమ
పితం యదమీ స్పృశంతి భావాః ॥ ॥౯౫॥

ఇతి శ్రీ మహాకవి కాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే,
ఉమాప్రదానం నామ షష్ఠస్సర్గః.

వ్యా॥ భగవాన్ పశుపతిః త్ర్యహమాత్రవిలంబమపి సోఢుం నశశాక తదౌత్సుక్యాదిత్యాహ ॥పశుపతిరితి॥ ఉత్కం మనో యస్య సః ఉత్కః, ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతః, అద్రిసుతాసమాగమోత్కః పార్వతీపరిణయోత్సుకః పశుపతిరపి తాని త్రీణీతి శేషః అహాని కృచ్ఛ్రాదగమయ

ల్ ఆయాపయల్, కవిరాహా, అమీభావాః, ఔత్సుక్యాదయః సంచారిణః అవశం ఇంద్రియపరతంత్రం అపరంపృథగ్జనంకం నవివ్యకుర్యుః నవికారం నయేయుః, యద్యస్మాత్ విభుంసమర్థం జితేంద్రియమితియావత్ తం స్మరహరమపిస్పృశంతి వికుర్వంతీత్యర్థః - అత్రవిభువికారసమర్థనాదర్థాదితరజనవికారః కైముతికన్యాయాదాపతతీత్యర్థాపత్తిరలంకారః - తథాచసూత్రం । దండాపూపికయార్థాంతరాపతనమర్థాపత్తిరితి- అర్థాంతరన్యాసఇతికేచిత్తదుపేక్షణీయం । యుక్తిస్తువిస్తరభయాన్నోచ్యతే - పుష్పితాగ్రావృత్తం - అయుజినయుగరేఫతోయకారో యుజిచనజౌజరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతిలక్షణాత్ ॥

ఇతిశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరి
విరచితాయాం కుమారసంభవవ్యాఖ్యాయాం
సంజీవినీసమాఖ్యాయాం
షష్ఠస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

కుమారసమ్భవే - సవ్యాఖ్యానే - సప్తమసర్గప్రారమ్భః.

అథౌషధీనామధిపస్యవృద్ధౌతిథౌచ జామిత్రగుణాన్వితాయామ్ । సమేతబంధుర్హిమవాన్సుతాయావివాహదీక్షావిధిమన్వతిష్ఠత్ ॥ ... ౧ ॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ అథతత్రయహానంతరం హిమవాన్ ఓషధీనామధిపస్య చంద్రస్యవృద్ధౌ శుక్లపక్షఇత్యర్థః - శుభకర్మణాప్వపూర్వపక్షమాణప

క్షన్న్యహోరశస్త్యాత్ తిథౌచ, జామిత్రం లగ్నాత్సప్తమం స్థానం తస్యగుణః శుద్ధిః పాపగ్రహరాహిత్యం తేన అన్వితాయాం సత్యాం - యద్యపి జామిత్రశుద్ధిర్లగ్నధర్మః తథాపి తద్ద్వారాతిథేరపి తథాత్వవ్యపదేశేనదోషః - సమేత బంధుర్యుక్తబంధు స్సన్ సుతాయాః దుహితుః వివాహ దీక్షావివాహసంస్కారః సైవవిధిః కర్మ తమన్వతిష్ఠత్ కృతవాన్ ॥ ... ... ॥ ౧ ॥

వైవాహికైః కౌతుకసంవిధానైః గృహేగృహే వ్యగ్ర
పురంధ్రివర్గమ్ । ఆసీత్పురం సానుమతోనురాగా
దంతఃపురంచైకకులోపమేయమ్ ॥ ॥ ౨ ॥

వ్యా ॥ వైవాహికైరితి ॥ అనురాగాత్ప్రీతివశాత్ గృహేగృహే ప్రతిగృహం, వీప్సాయాం ద్విర్భావః - వివాహః ప్రయోజనమేషామితి వైవాహికాని తైః - ప్రయోజనమితిఠఞ్, కౌతుకసంవిధానైః మంగలార్థసంపాదనైః వ్యగ్రో వ్యాకులః పురంధ్రివర్గః కుటుంబినీజనోయస్మిన్ తత్తథోక్తం సానుమతో హిమాద్రేః పురంబాహ్యమోషధిప్రస్థం అంతఃపురం అవరోధనంచ ఏకకులేన ఏకగృహేణ ఏకగోత్రేణవా ఉపమేయమాసీత్ ॥ని॥ సజాతీయగణ్ణగోత్రే గృహేపికథితం కులమితి విశ్వః । సర్వేషామపి స్వగృహఏవేదం శోభనం వర్తత ఇత్యభిమానోభూదిత్యర్థః, ఏతేన హిమాద్రేః ప్రజానురాగ ఉక్తః - అత్ర సర్వం సంపన్నమేవేత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౨ ॥

సంతానకాకీర్ణమహాపథం తచ్చీనాంశుకైః కల్పితకే
తుమాలమ్ । భాసోజ్జ్వలత్కాంచనతోరణానాం స్థా
నాంతరం స్వర్గ ఇవాబభాసే ॥ ॥ 3 ॥

వ్యా॥ సంతానకేతి ॥ సంతానకైః మందారకుసుమైరాకీర్ణాః ఆస్తృతాః మహాపథాః రాజవీథయః యస్మిన్ తత్తథోక్తం చీనాంశుకైః పట్టవస్త్రైః కల్పితాః విరచితాః కేతుమాలాః ధ్వజపఙ్క్తయో యస్య తత్తథోక్తం కాంచనతోరణానాం భాసాప్రభయా ఉజ్జ్వలద్దీప్య

మానం తత్పురం స్థానాంతరం మేరోరన్యత్రస్థితః స్వర్గ ఇవ అబ
భాసే ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ... ... ॥ ౩ ॥

ఏకైవ సత్యామపి పుత్రపఙ్క్తౌ చిరస్య దృష్టేవ మృతో
త్థితేవ । ఆసన్నపాణిగ్రహణేతి పిత్రోరుమా విశేషో
చ్ఛ్వసితం బభూవ ॥ ... ॥ ౪ ॥

వ్యా ॥ ఏకేతి ॥ పుత్రాశ్చ దుహితరశ్చ పుత్రాః, భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామిత్యేకశేషః ॥ ని ॥ పుత్రోపుత్రిశ్చదుహితాచేత్యమరః - తేషాం పఙ్క్తౌ సంఘే సత్యామపి ఉమా ఏకైవ చిరస్య దృష్టేవ చిరాన్నష్టలబ్ధేవ, మృతోత్థితేవ మృతా పునరుత్పన్నేవ ఆసన్నపాణిగ్రహణా ఆసన్నవివాహేతి భర్తృగృహంగమిష్యతీతి హేతోరిత్యర్థః - పిత్రోర్మాతాపిత్రోః - పితా మాత్రేత్యేకశేషః - విశేషేణోచ్ఛ్వసితం ప్రాణభూతా బభూవ, పుమపత్యాదపి అధికప్రేమాస్పదమభూదిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౪ ॥

అంకాద్యయావంకముదీరితాశీః సా మండనాన్మండన
మన్వభుఙ్క్త । సంబంధిభిన్నోఽపి గిరేః కులస్య స్నే
హస్తదేకాయతనం జగామ ॥ ... ॥ ౫ ॥

వ్యా ॥ అంకాదితి ॥ సా పార్వతీ ఉదీరితాశీః ప్రయుక్తాశీర్వాదా సతీ అంకాదంకముత్సంగం యయా మండనాన్మండనానంతరం మండనం అన్వభుఙ్క్త, తదానర్వోబంధవః ప్రత్యేకం తామంకమారోప్య మండనం ప్రాయచ్ఛన్నిత్యర్థః - తచ్చ స్నేహనిబంధనమేవేత్యాహ, సంబంధిభిః స్వపుత్రాదిభిః భిన్నోఽపి భక్తోఽపి గిరేః కులస్యవ శస్య స్నేహస్తదేకాయతనం సైవైకమాయతనం స్థానం తజ్జగామ - తదతిచ్ఛేదేపస్య యమేవార్థః - విధేయప్రాధాన్యాన్నపుంసకత్వమితి - సర్వే బంధవః స్వాపత్యేభ్యోఽపి తస్యామధికమస్నిహ్యన్నితి తాత్పర్యార్థః ॥

మైత్రే ముహూర్తే శశలాంఛనేన యోగం గతాసూత్త
రఫల్గునీషు । తస్యాః శరీరే ప్రతికర్మ చక్రుర్బంధుస్త్రి
యో యాః పతిపుత్రవత్యః ॥ ... ॥ ౬ ॥

వ్యా॥ మైత్ర ఇతి ॥ అథ మైత్రే మిత్రదేవత్యే ముహూర్తే ఉదయి ముహూర్తాత్ తృతీయముహూర్తే ఇత్యర్థః - ఆర్ద్రా సార్పస్తథా మైత్రః శుక్లో వానవ ఏవ చేతి బృహస్పతి స్మరణాత్ ఉత్తరఫల్గునీషు ఫల్గునీనక్షత్రే, ఫల్గునీప్రోష్ఠపదానాం చ నక్షత్ర ఇత్యేకస్మిన్నపి బహువచనం - శశలాంఛనేన చంద్రేణ యోగం గతాసు సతీషు తస్యాః పార్వత్యాః శరీరే బంధుస్త్రియః ప్రతికర్మ ప్రసాధనం ॥ ని ॥ ప్రతికర్మ ప్రసాధనమిత్యమరః - చక్రుః, కీదృశ్యః, యాః పతిపుత్రవత్యః జీవద్భర్తృకా జీవదపత్యాశ్చేత్యర్థః ॥ ... ॥ ౬ ॥

సా గౌరసిద్ధార్థనివేశవద్భిర్దూర్వాప్రవాలైః ప్రతి
భిన్నశోభం । నిర్నాభికౌశేయముపాత్తబాణమభ్యం
గనేపథ్యమలంచకార ॥ ... ॥ ౭ ॥

వ్యా॥ ప్రతికర్మప్రకారమేవ ప్రపంచయతి ॥ సేతి ॥ సా గౌరి గౌరసిద్ధార్థనివేశవద్భిః శ్వేతసర్షపప్రక్షేపవద్భిః దూర్వాప్రవాలైః దూర్వాంకురైః ప్రతిభిన్నశోభం విశేషితశోభం నిర్నాభి అతిక్రాంతనాభి కౌశేయం వస్త్రవిశేషో యస్మింస్తత్ తథోక్తం - ॥ ని ॥ కౌశేయం క్రిమికోశోత్థమిత్యమరః - ఉపాత్తబాణం గృహీతశరం - శరః క్షత్రియయా గ్రాహ్య ఇతి మనుస్మరణాత్ * అభ్యంగనేపథ్యం అభ్యంగవేషం అలంచకార అలంకారమప్యలంచకారేత్యర్థః ॥ ॥ ౭ ॥

---

* మనుస్మృతౌ 3 అధ్యాయే ౪౩-౪౪- పాణిగ్రహణసంస్కారస్సవర్ణాసూపదిశ్యతే । అసవర్ణాస్వయం జ్ఞేయో విధిరుద్వాహకర్మణి । శరః క్షత్రియయా గ్రాహ్యః ప్రతోదో వైశ్యకన్యయా । వసనస్య దశా గ్రాహ్యా శూద్రయోత్కృష్టవేదనే. ఇతి శ్లోకద్వయేనబ్రూ

బభౌ చ సంపర్కముపేత్య బాలా నవేన దీక్షావిధిసాయ
కేన। కరేణ భానోర్బహులావసానే సంధుక్ష్యమాణేవ
శశాంకరేఖా ॥ ... ॥ ౮ ॥

వ్యా॥ బభావితి ॥ కించేతిచార్థః - బాలానవేనదీక్షా విధౌవివాహకృత్యేయః సాయకః తేనసంపర్కముపేత్య బహులావసానే కృష్ణపక్షాత్యయే శుక్లపక్షాదావిత్యర్థః - భానోః కరేణకిరణేన సంధుక్ష్యమాణా ఉపచీయమానా - సలిలమయేశశినిరవేర్దీధితయోమూర్ఛితాస్తమోనైశం। క్షపయంతీత్యాదివచనాచ్ - శశాంకరేఖేవబభౌ॥

తాంలోధ్రకల్కేనహృతాంగతైలామాశ్యానకాలేయ
కృతాంగరాగామ్। వాసోవసానామభిషేకయోగ్యం
నార్యశ్చతుష్కాభిముఖంవ్యనైషుః ॥ ॥ ౯ ॥

వ్యా॥ తామితి ॥ లోధ్రకల్కేనలోధ్రచూర్ణేన హృతమంగతైలం యస్యాస్తాంకృతోద్వర్తనామిత్యర్థః - ఆశ్యానమీషచ్ఛుష్కం తేన కాలెయేన గంధద్రవ్యేణ కృతాంగరాగాం కృతస్నిగ్ధామిత్యర్థః॥ ని ॥ అథజాయకం। కాలేయకంచ కాలానుసార్యంచేత్యమరః- అభిషేకయోగ్యం వాసోవస్త్రంవసానాం స్నానశాటీమాచ్ఛాదయంతీంతాం పార్వతీంనార్యః చతుష్కంచతుస్తంభగృహం తదభిముఖం వ్యనైషుః - స్నానగృహంనిన్యురిత్యర్థః ॥ ... ॥ ౯ ॥

విన్యస్తవైడూర్యశిలాతలేస్మిన్నాబద్ధముక్తాఫలభక్తిచి
త్రే। ఆవర్జితాష్టాపదకుంభతోయైఃసతూర్యమేనాం
స్నపయాంబభూవుః ॥ ... ॥౧౦॥

హ్మాణస్య క్షత్రియాద్యసవర్ణా వివాహవిషయే పాణిగ్రహణస్థానే శర
గ్రహణాదిర్విహితః। తదర్థం దీక్షాగ్రహణకాల ఏవపార్వత్యాశ్శర
ధారణం। హిమవతః పర్వతాధిరాజత్వేన తత్పుత్ర్యాః క్షత్రియత్వ
మితిభావః ॥

వ్యా॥ విన్యస్తేతి ॥ విన్యస్తం వైడూర్య శిలాతలం మరకతశిలా ప్రదేశో యస్మిన్ తస్మిన్ ఆబద్ధానాం ముక్తాఫలానాం భక్తిభిః రచనాభిః చిత్రే అస్మిన్ చతుష్కే ఏనాం పార్వతీం ఆవర్జితానాం ఆనమితానాం అష్టాపదకుంభానాం కనకకలశానాం తోయైః సతూర్యం మంగళవాద్యయుక్తం యథా తథా స్నపయాం బభూవుః - అష్టసు లోహేషు పదం ప్రతిష్ఠా యస్యేత్యష్టాపదం - అష్టనః సంజ్ఞాయామితి దీర్ఘః ॥ ని ॥ అష్టాపదం స్యాత్కనకమితి విశ్వః ॥ ... ॥ ౧౦ ॥

సా మంగళస్నానవిశుద్ధగాత్రీ గృహీతపత్యుద్గమనీయ
వస్త్రా । నిర్వృత్తపర్జన్యజలాభిషేకా ప్రఫుల్లకాశా
వసుధేవ రేజే ॥ ... ॥ ౧౧ ॥

వ్యా॥ సేతి ॥ మంగళార్థస్నానేన విశుద్ధగాత్రీ నిర్మలాంగీ పత్యుర్వరస్య ఉద్గమనీయ వస్త్రం ధౌతవస్త్రం ॥ ని ॥ ధౌతముద్గమనీయం స్యాదితి హలాయుధః ॥ ని ॥ తత్స్యాదుద్గమనీయం యద్ధౌతయోర్వస్త్రయోర్యుగమిత్యమరః - యుగగ్రహణం తు ప్రాయికాభిప్రాయం- అత ఏవాత్ర క్షీరస్వామీ (యుగం ప్రాయశః యల్లక్ష్యం తదేవ) ఇతి వ్యాఖ్యాయ గృహీత పత్యుద్గమనీయ వస్త్రా ఇత్యేతదేవోదాహృతవాన్। గృహీతం పత్యుః ప్రత్యుద్గమనీయవస్త్రం యయా సా ధౌతవస్త్ర మాచ్ఛాదితవతీత్యర్థః- సా పార్వతీ, నిర్వృత్తో నిష్పన్నః పర్జన్యస్య జలైరభిషేకో యస్యాః సా తథోక్తా - ప్రఫుల్లేతి ప్రఫుల్లం కాశం కాశ పుష్పం యస్యాః సా తథోక్తా వసుధేవ రేజే శుశుభే ॥ ... ॥ ౧౧ ॥

తస్మాత్ప్రదేశాచ్చ వితానవంతం యుక్తం మణిస్తంభచ
తుష్టయేన । పతివ్రతాభిః పరిగృహ్య నిన్యే క్లృప్తాసనం
కౌతుకవేదిమధ్యం ॥ ... ॥ ౧౨ ॥

వ్యా॥ తస్మాదితి ॥ కించేతి చార్థః - తస్మాత్ ప్రదేశాత్ స్నాన ప్రదేశాత్ వితానవంతం ఉల్లోచయుక్తం ॥ ని ॥ అస్త్రీ వితానముల్లో

చ ఇత్యమరః - మణిస్తంభచతుష్టయేన యుక్తం, క్లృప్తం సజ్జీకృతమాసనం యస్మింస్తం కౌతుకవేదిమధ్యం పతివ్రతాభిః పరిగృహ్య దోర్భిరాలింగ్య నిన్యే నీతా ప్రసాధనార్థమిత్యర్థః ॥ ॥ ౧౨ ॥

తాం ప్రాఙ్ముఖీం తత్ర నివేశ్య తన్వీం క్షణం వ్యలంబంత
పురో నిషణ్ణాః। భూతార్థశోభాహ్రియమాణనేత్రాః
ప్రసాధనే సన్నిహితేఽపి నార్యః ॥ ॥ ౧౩ ॥

వ్యా॥ తామితి ॥ నార్యః ప్రసాధికాః తాం తన్వీం పార్వతీం తత్ర వేదిమధ్యే ప్రాఙ్ముఖీం నివేశ్య ఉపవేశ్య పురో నిషణ్ణాః అగ్రే స్థితాస్సత్యః ప్రసాధ్యతే అనేనేతి ప్రసాధనే అలంకారసాధనవర్గే సన్నిహితేఽపి భూతార్థా సత్యరూపా స్వాభావికీతి యావత్, యా శోభా రామణీయకం తయా హ్రియమాణాని ఆకృష్యమాణాని నేత్రాణి యాసాం తాః తథోక్తాః క్షణం వ్యలంబంత స్వభావసుందర్యాః కిమస్యాః ప్రసాధనేనేతి తూష్ణీం తస్థురిత్యర్థః ॥ ... ॥ ౧౩ ॥

ధూపోష్మణా త్యాజితమార్ద్రభావం కేశాంతమంతః
కుసుమం తదీయమ్ । పర్యాక్షిపత్కాచిదుదారబంధం
దూర్వావతా పాండుమధూకదామ్నా ॥ ॥ ౧౪ ॥

వ్యా॥ ధూపేతి ॥ కాచిత్ప్రసాధికా, ధూపోష్మణా కరణేన ఆర్ద్రభావమార్ద్రత్వం త్యాజితమ్, పచాదిషు పాఠాద్ద్వికర్మకత్వం - త్యజేర్ణ్యంతాద ప్రధానే కర్మణి క్తః - అంతఃకుసుమం అంతర్నిక్షిప్తకుసుమం తస్యా ఇదం తదీయం కేశాంతం కేశపాశం దూర్వావతా మధ్యే మధ్యే గ్రథిత దూర్వేణ పాండు మధూక దామ్నా హరిణ మధుద్రుమకుసుమమాల్యేన - ॥ ని ॥ మధూకే తు గుడపుష్ప మధుద్రుమౌ విత్యమరః ॥ ఉదారబంధం రమ్యబంధం యథా తథా పర్యాక్షిపత్ బబంధ ॥ ... ... ॥ ౧౪ ॥

విన్యస్తశుక్లాగురుచక్రురంగం గోరోచనాపత్త్రవిభక్త

మస్యాః। సాచక్రవాకాంకితసైకతాయా స్త్రిస్రో

తసః కాంతిమతీత్యతస్థౌ ॥ ... ॥ ౧౫ ॥

వ్యా॥ విన్యస్తేతి ॥ అస్యాః గౌర్యాః అంగం గాత్రం విన్యస్తం విరచితం శుక్లాగురు యస్మిన్ తత్, గోరోచనాయాః పత్రైః పత్రరచనాదిభిః విభక్తం విశేషితం చ చక్రుః - సా తథాభూతా గౌరీ చక్రవాకైరంకితం సైకతం యస్యాస్తస్యాః త్రిస్రోతసః గంగాయాః కాంతిం శోభామతీత్య అతిక్రమ్య తస్థౌ - అత్ర గోరోచనాచక్రవాకయోః పీతత్వేన సామ్యం త్రిస్రోతసో ధావళ్యం తు ప్రసిద్ధత్వాన్న స్వవచనోపాత్తమ్ ॥

లగ్నద్విరేఫం పరిభూయ పద్మం సమేఘలేఖం శశినశ్చ

బింబమ్। తదాననశ్రీరలకైః ప్రసిద్ధైశ్చిచ్ఛేద సాదృ

శ్యకథాప్రసంగం ॥ ... ॥ ౧౬ ॥

వ్యా॥ లగ్నేతి ॥ ప్రసిద్ధైః భూషితైః ॥ ని ॥ ప్రసిద్ధౌ ఖ్యాతభూషితావిత్యమరః- అలకైరుపలక్షితా తస్యాః గౌర్యాః ఆననశ్రీః లగ్నద్విరేఫం పద్మం సమేఘలేఖం మేఘరేఖాయుక్తం శశినో బింబం చ పరిభూయ తిరస్కృత్య సాదృశ్యముపమా తస్యాః కథా ఉక్తిః తస్యాః ప్రసంగం ప్రసక్తిం వాఙ్మాత్రప్రసక్తమపి సాదృశ్యం చిచ్ఛేద అభినత్ - ప్రసక్తయోః పద్మచంద్రయోః పరిభూతత్వాదన్యత్ర చాప్రసంగాదిత్యర్థః- అత్ర పూర్వార్ధవాక్యార్థస్య సాదృశ్యకథాచ్ఛేదం ప్రతి హేతుత్వేనోపన్యాసాత్కావ్యలింగమలంకారః, లక్షణం తూక్తం ॥ ౧౬ ॥

కర్ణార్పితో లోధ్రకషాయరూక్షే గోరోచనాక్షేప

నితాంతగౌరే। తస్యాః కపోలే పరభాగలాభాద్బబంధ

చక్షూంషి యవప్రరోహః ॥ ॥ ౧౭ ॥

వ్యా॥ కర్ణేతి ॥ తస్యా గౌర్యాః కర్ణే అర్పితః నిక్షిప్తః యవప్రరోహః యవాంకురః లోధ్రస్య వృక్షవిశేషస్య కషాయేణ విలేపనేన రూక్షే నిశదే ఉద్వర్తితే ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కషాయో రసభేదే స్యాదంగ

రాగే విలేపనఇతివిశ్వః- గోరోచనాయాః క్షేపేణ విన్యాసేన నితాం తగౌరే అత్యంతారుణే ॥ ని ॥ గౌరః శ్వేతే ఽరుణే పీతఇతివిశ్వః - కపోలే గండస్థలే పరభాగలాభాత్ వర్ణోత్కర్షప్రాప్తేః చక్షూంష్యపి, దర్శ్యాణామితి శేషః - బబంధజహార ఆచకర్షేత్యర్థః - గోరోచనారుణే గండస్థలే పాండురోయవాంకురో విజాతీయవర్ణ సన్నిధానాల్లబ్ధవర్ణోత్కర్షస్సన్ చక్షురాకర్షకో ఽభూదితి భావః ॥ ౧౭ ॥

> రేఖావిభక్తస్సువిభక్తగాత్ర్యాః కించిన్మధూచ్ఛిష్టవిమృ
> ష్టరాగః । కామప్యభిఖ్యాంస్ఫురితైరపుష్యదాసన్న
> లావణ్యఫలో ఽధరోష్ఠః ॥ ... ॥ ౧౮ ॥

వ్యా॥ రేఖేతి ॥ సువిభక్తగాత్ర్యాస్సుసంశ్లిష్టావయవాయాః పార్వత్యాః రేఖయా మధ్యగతయా విభక్తస్సుశ్లిష్టః కించిదీషత్ మధూచ్ఛిష్టేన సిక్థకేన విమృష్టో విశేషేణ నిర్మలీకృతో రాగో యస్యసః తథోక్తః ॥ అ॥ మధూచ్ఛిష్టంతుసిక్థకమితి, నిర్ణిక్తం శోధితం మృష్టమితిచామరః, - అన్యత్రోక్తం, అలోహిత్యాపగమాయాధరే సిక్థకలేపఃక్రియతఇతి, ఆసన్నం సన్నిహితం లావణ్యఫలం సౌందర్య ప్రయోజనం చుంబనాదిరూపం యస్యసతథోక్తో ఽధరోష్ఠః స్ఫురితైః భావిశుభశంసిభిః స్పందైః కామప్యనిర్వాచ్యామభిఖ్యాం శోభామపుష్యత్ పుపోష ॥ ని ॥ అభిఖ్యానామశోభయోరిత్యమరః ॥ ... ॥ ౧౮ ॥

> పత్యుశ్శిరశ్చంద్రకలామనేన స్పృశేతిసఖ్యాపరిహాస
> పూర్వం । సారంజయిత్వాచరణౌకృతాశీ ర్మాల్యేన
> తాంనిర్వచనంజఘాన ॥ ... ॥ ౧౯ ॥

వ్యా॥ పత్యురితి ॥ సఖ్యాకర్త్ర్యా చరణౌ రంజయిత్వాలాక్షారసాక్తౌ కృత్వా కృతాశీరితి కరోతినా సమానకర్తృత్వం- అనేన చరణేన- రంజనేద్వయోరపి నియమాచ్చరణావిత్యుక్త్వాపి ఔచిత్యాత్పాదనవిధౌ ఏకతరపరామర్శ ఇత్యాహుః- పత్యుర్నిజవరస్య శిరశ్చంద్రకలాం,

సురతవిశేషఇతిశేషః- స్పృశతాడయేతి పరిహాసపూర్వం కృతాశీః ప్రయుక్తాశీర్వాదా సాపార్వతీ తాం సఖీం మాల్యేన మాలయా ॥ ని ॥ మాల్యంమాలాస్రజావిత్యమరః - నిర్వచనం యథాతథాతూష్ణీమిత్యర్థః - జఘానతాడయామాస - నిర్వచనమిత్యనేన విహృతాఖ్యశ్శృంగారానుభావఉక్తః- తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ ప్రాప్తకాలంనయద్బ్రూయాత్వ్రీడయా త్వర్యాద్వా విహృతంహితదితి ॥ ... ॥ ౧౯ ॥

తస్యాస్సుజాతోత్పలపత్రకాంతే ప్రసాధికాభిర్నయనే నిరీక్ష్య । నచక్షుషోః కాంతివిశేషబుద్ధ్యా కాలాంజనం మంగళమిత్యుపాత్తం ॥ ॥ ౨౦ ॥

వ్యా ॥ తస్యాఇతి ॥ ప్రసాధికాభిః అలంకర్త్రీభిస్సుజాతే సమ్యగుత్పన్నే ఉత్పలపత్రేఇవ కాంతేరమ్యే తస్యాః నయనే నిరీక్ష్య కాలాంజనం అంజనవిశేషః చక్షుషోః కాంతి విశేషబుద్ధ్యా శోభాతిశయో భవిష్యతీతి బుద్ధ్యేత్యర్థః - నోపాత్తం నగృహీతం కింతుమంగళం శుభమితి హేతోరుపాత్తం, నిసర్గసుభగస్య కిమాహార్యకాడంబరేణేతిభావః ॥ ... ... ॥ ౨౦॥

సాసంభవద్భిః కుసుమైర్లతేవ జ్యోతిర్భిరుద్యద్భిరివ త్రియామా। సరిద్విహంగైరివలీయమానై రాముచ్యమానాభరణాచకాశే ॥ ... ॥ ౨౧ ॥

వ్యా॥ సేతి ॥ ఆముచ్యమానాభరణాని బధ్యమానాభరణా సాగౌరీ సంభవద్భిరుత్పద్యమానైః కుసుమైర్లతేవ, అనేనపద్మరాగేంద్రనీలాదీన్యాభరణాని సూచితాని లతాకుసుమానాం నానావర్ణత్వాత్ - ఉద్యద్భిరుదయం గచ్ఛద్భిః జ్యోతిర్భిరుడుభిః (త్రి)యామారాత్రిరివ, అనేనహాక్తికానికథితాని - లీయమానై రాశ్రయద్భిర్నిషీదద్భిరిత్యర్థః - విహంగైశ్చక్రవాకైస్సరిదివ, అనేనస్వర్ణాభరణానిసూచితాని, విహంగాశ్చ తత్స్తనాయ చక్రవాకా అభిమతాః- చకాశేరేజె-అత్రలతా

కుసుమాదీనాం సహజసంబంధినా ముపమానత్వేనో పాదానాత్ ఆ
హార్యక మపి తస్యాః సహజమివాశోభతేతి భావః ॥ ॥ ౨౧ ॥

ఆత్మానమాలోక్యచ శోభమానమాదర్శబింబే స్తిమితా
యతాక్షీ । హరోపయానే త్వరితా బభూవ స్త్రీణాం ప్రి
యాలోకఫలో హి వేషః ॥ ... ॥ ౨౨ ॥

వ్యా॥ ఆత్మానమితి ॥ కించేతి చార్థః ॥ గౌరీ శోభమానం ఆత్మానం ని
జశరీరం ఆదర్శబింబే దర్పణమండలే ॥ ని ॥ దర్పణే ముకురాదర్శా విత్య
మరః - స్తిమితాయతాక్షీ ఆదరాన్నిశ్చలాయత లోచనా సతీ ఆలోక్య
హరోపయానే హరప్రాప్తౌ త్వరితా వ్యగ్రా బభూవ స్త్రీణాం వేషః
నైపథ్యం ప్రియస్య భర్తుః ఆలోకః దర్శనం ఫలం ప్రయోజనం యస్య
స తథోక్తో హి- అన్యథా అరణ్యచంద్రికా స్యాదితి భావః ॥ అనేన కాలా
క్షమత్వ లక్షణ మౌత్సుక్యముక్త మిత్యనుసంధేయం ॥ ॥ ౨౨ ॥

అథాంగులిభ్యాం హరితాలమార్ద్రం మాంగల్యమాదా
య మనశ్శిలాంచ । కర్ణావసక్తామలదంతపత్రం మా
తా తదీయం ముఖమున్నమయ్య ॥ ॥ ౨౩ ॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ అథ ప్రసాధనానంతరం మాతా మేనకా మాంగల్యం
మంగళార్థం ఆర్ద్రం ద్రవం హరితాలం వర్ణద్రవ్యవిశేషం మనశ్శి
లాం ధాతువిశేషంచ అంగులిభ్యాం తర్జనీమధ్యమాభ్యాం ఆదాయ
కర్ణయోరవసక్తే లగ్నే అమలదంతపత్రే యస్య తత్తథోక్తం తస్యాః పా
ర్వత్యాః ఇదం తదీయం ముఖం ఉన్నమయ్య- వివాహదీక్షాతిలకం చకా
రేత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః ॥ ... ॥ ౨౩ ॥

ఉమాస్తనోద్భేదమను ప్రవృద్ధో మనోరథో యః ప్రథ
మం బభూవ । తమేవ మేనా దుహితుః కథంచిదుద్వాహ
దీక్షాతిలకం చకార ॥ ... ॥ ౨౪ ॥

వ్యా॥ ఉమేతి ॥ ఉమాయాః స్తనోద్భేదమను స్తనోదయమారభ్య

త్యర్థః- ప్రవృద్ధో వృద్ధింగతః ప్రాగేవోత్పన్న ఇతి భావః - యో మనోరథః వాంఛా ॥ ని ॥ వాంఛా లిప్సా మనోరథ ఇత్యమరః- ప్రథమం మనోరథాంతరాత్ ప్రాక్, అయమేవ ప్రథమో మనోరథ ఇత్యర్థః, బభూవ- మేనాదుహితుస్తమేవ మనోరథభూతమేవ తద్విషయే తత్త్వోపచారః- వివాహదీక్షాయాం వివాహకృత్యే తిలకం కథం చిత్కృచ్ఛ్రేణ చకార ఆనందబాష్పాంధతయేతి శేషః- వివాహానంతర భావిత్వాదన్యేషాం అయమేవ ప్రథమో మనోరథ ఇతి భావః ॥ యుగ్మకం ॥ ౨౪ ॥

బబంధ చాస్రాకులదృష్టిరస్యాః స్థానాంతరే కల్పితసన్నివేశమ్ । ధాత్ర్యంగులీభిః ప్రతిసార్యమాణమూర్ణామయం కౌతుకహస్తసూత్రం ॥ ॥ ౨౫ ॥

వ్యా॥ బబంధేతి ॥ అస్యాః పార్వత్యాః, అస్రైరానందబాష్పైః ఆకులదృష్టిః అత ఏవ స్థానాంతరే కల్పితః సన్నివేశో నిక్షేపో యస్య తత్ స్వస్థానాదన్యత్ర స్థాపితమిత్యర్థః- అత ఏవ ధాత్ర్యాః ఉపమాతుః అంగులీభిః ప్రతిసార్యమాణం స్వస్థానం ప్రాప్యమాణం ఊర్ణామయం మేషాదిలోమనిర్మితం ॥ ని ॥ ఊర్ణా మేషాదిలోమ్ని స్యాదిత్యమరః- కౌతుకహస్తసూత్రం మంగళహస్తసూత్రం ॥ ని ॥ కౌతుకం మంగళే హర్షే హస్తసూత్రే కుతూహల ఇతి శాశ్వతః - బబంధ చ మేనేతి శేషః- పూర్వోక్తక్రియాసముచ్చయార్థశ్చకారః ॥ ॥ ౨౫ ॥

క్షీరోదవేలేవ సఫేనపుంజా పర్యాప్తచంద్రేవ శరత్త్రియామా । నవం నవక్షౌమనివాసినీ సా భూయో బభౌ దర్పణమాదధానా ॥ ... ॥ ౨౬ ॥

వ్యా॥ క్షీరోదేతి ॥ నవం నూతనం క్షౌమం దుకూలం నివస్తే ఆచ్ఛాదయతీతి నవక్షౌమనివాసినీ, వసేరాచ్ఛాదనార్థాణ్ణినిః ॥ తథా నవం దర్పణమాదధానా బిభ్రతీ సా గౌరీ, సఫేనపుంజా సడిండీరవల్మీకః క్షీరముదకం యస్య సః క్షీరోదః క్షీరసముద్రః - ఉదకస్యోదస్సంజ్ఞాయామితి

త్యుదాదేశః - తస్య వేలాతీరభూమిరివ ॥ని॥ వేలా కాలేచ జలధేస్తీరనీరవికారయోరితి విశ్వః ॥ పర్యాప్తచంద్రా - పూర్ణచంద్రా శరత్త్రియామా శరద్రాత్రిరివ భూయో భూయిష్ఠం బభౌ చకాశే ॥ ॥ ౨౬ ॥

తామర్చితాభ్యః కులదేవతాభ్యః కులప్రతిష్ఠాం ప్రణమయ్య మాతా । అకారయత్కారయితవ్యదక్షా క్రమేణ పాదగ్రహణం సతీనామ్ ॥ ... ॥ ౨౭ ॥

వ్యా ॥ తామితి ॥ కారయితవ్యేషు దక్షా కర్మోపదేశకుశలేత్యర్థః - మాతా మేనా ప్రతితిష్ఠత్యస్యామితి ప్రతిష్ఠా ॥ ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి కః, స్త్రియాం టాప్ - కులస్య ప్రతిష్ఠామాలంబనభూతాం స్థితికారిణీమిత్యర్థః - తాం గౌరీం అర్చితాభ్యః పూజితాభ్యః కులదేవతాభ్యో గృహదేవతాభ్యః ప్రణమయ్య ప్రణామం కారయిత్వా, ల్యపి లఘుపూర్వాదితి ణేరయాదేశః - సతీనాం పతివ్రతానాం పాదగ్రహణం పాదాభివందనం క్రమేణ అకారయల్ కారయామాస, హృక్రోరన్యతరస్యామిత్యణికర్తుః కర్మత్వం, అన్యత్ర చ నమేర కర్మకత్వాల్ గతిబుద్ధీత్యాదినా ॥ ... ... ॥ ౨౭ ॥

అఖండితం ప్రేమ లభస్వ పత్యురిత్యుచ్యతే తాభిరుమా స్మ నమ్రా । తయా తు తస్యార్ధశరీరభాజా పశ్చాత్కృతాః స్నిగ్ధజనాశిషోపి ॥ ... ॥ ౨౮ ॥

వ్యా ॥ అఖండితమితి ॥ నమ్రా ప్రణతా ఉమా తాభిః సతీభిః పత్యుశ్శివస్య అఖండితం అక్షతం ప్రేమ లభస్వ ప్రాప్నుహి ఇత్యుచ్యతే స్మ అభిహితా, లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ ॥ తస్య హరస్య అర్ధం శరీరస్య అర్ధశరీరం - అర్ధం నపుంసకమితి సమాసః - తద్భజతీత్యర్ధశరీరభాజా తయా గౌర్యా తు స్నిగ్ధజనాశిషో బంధుజనాశీర్వాదా అపి పశ్చాత్కృతాః అధరీకృతాః తతోప్యధికఫలలాభాదితి భావః ॥ ౨౮

ఇచ్ఛావిభూత్యోరనురూపమద్రిస్తస్యాః కృతీ కృత్యమ
శేషయిత్వా। సభ్యస్సభాయాం సుహృదాస్థితాయాం త
స్థౌ వృషాంకాగమనప్రతీక్షః ॥ ॥ ౨౯ ॥

వ్యా॥ ఇచ్ఛావిభూత్యోరితి॥ కృతీ కుశలః సభాయాం సాధుస్సభ్యః, సభాయా య ఇతి యప్రత్యయః- అద్రిర్హిమవాన్ ఇచ్ఛావిభూత్యోరుత్సాహైశ్వర్యయోరనురూపం సదృశం యథాతథా తస్యాః పార్వత్యాః కృత్యం కర్తవ్యమశేషయిత్వా అశేషం నిశ్శేషం కృత్వా సమాప్యేత్యర్థః ॥ అశేషశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్ క్త్వాప్రత్యయః- సుహృదాస్థితాయాం బంధుజనాక్రాంతాయాం సభాయాం సంసది వృషాంకస్య హరస్య ఆగమనం ప్రతీక్షత ఇతి తథోక్తస్సన్, కర్మణ్యణ్ ఇత్యణ్ప్రత్యయః, తస్థౌ స్థితః ॥ ... ... ॥ ౨౯ ॥

తావద్భవస్యాపి కుబేరశైలే తత్పూర్వపాణిగ్రహణాను
రూపం । ప్రసాధనం మాతృభిరాదృతాభిర్న్యస్తం
పురస్తాత్పురశాసనస్య ॥ ... ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ తావదితి ॥ తావత్ యావద్గౌర్యాః ప్రసాధనం క్రియతే తావత్కాలమేవేత్యర్థః- కుబేరశైలే కైలాసే తత్పూర్వం తత్పూర్వం తచ్చ తత్పాణిగ్రహణంచ తస్యానురూపం ప్రసాధనం అలంకారసామగ్రీ ఆదృతాభిః సాదరాభిః - కర్తరి క్తః, మాతృభిః బ్రాహ్మీప్రభృతిభిః సప్తమాతృకాభిః పురం శాస్తీతి పురశాసనః తస్య పురశాసనస్య, కర్తరి ల్యుట్- భవస్యాపి పురస్తాదగ్రే న్యస్తం నిక్షిప్తం ॥ ॥ ౩౦ ॥

తద్గౌరవాన్మంగళమండనశ్రీః సా పస్పృశే కేవలమీశ్వ
రేణ । స ఏవ వేషః పరిణేతురిష్టం భావాంతరం తస్య వి
భోః ప్రపేదే ॥ ... ॥ ౩౧ ॥

వ్యా॥ తదితి ॥ ఈశ్వరేణ శివేన సా మంగళమండనశ్రీః శుభప్రసాధనసంపత్ తద్గౌరవాత్తాసు మాతృషు ఆదరాత్ కేవలం పస్పృశే స్పృ

ష్టైవన తు దధౌ ఇత్యవధారణార్థః కేవలశబ్దః, కేవలంచావధారణ ఇ
తి శాశ్వతః - కింతు తస్య విభోః దేవస్య స ఏవ వేషః స్వాభావికో భస్మ
కపాలాది వేష ఏవ పరిణేతుః లోకే ఉద్వోఢుః ఇష్టమపేక్షితం భావాంత
రం రూపాంతరం ప్రపేదే అంగరాగాదిరూపతాం ప్రాప ఇత్యర్థః ॥

బభూవ భస్మైవ సితాంగరాగః కపాలమేవామలశేఖ
రశ్రీః । ఉపాంతభాగేషు చ రోచనాంకో గజాజినస్యైవ
దుకూలభావః ॥ ... ॥ ౩౨ ॥

వ్యా॥ భావాంతరాపత్తిమేవాహ ॥ బభూవేతి ॥ భస్మైవ సితాంగ
రాగః శుభ్రగంధానులేపనం - బభూవ · కపాలమేవ అమలః శేఖరః శి
రోభూషణం తస్య శ్రీః శోభా బభూవ - గజాజినస్యైవ ఉపాంతభాగే
షు అంచలప్రదేశేషు రోచనైవాంకో హంసాది చిహ్నం యస్య సః తథో
క్తః దుకూలభావః పట్టాంశుకత్వంచ బభూవ - భస్మాదికమేవాంగరా
గాదిభావం ప్రాప్తమిత్యర్థః ॥ ... ॥ ౩౨ ॥

శంఖాంతరద్యోతి విలోచనం యదంతర్నివిష్టామలపిం
గతారమ్ । సాన్నిధ్యపక్షే హరితాలమయ్యాస్తదేవ జా
తం తిలకక్రియాయాః ॥ ... ॥ ౩౩ ॥

వ్యా ॥ శంఖేతి ॥ శంఖాంతరే లలాటాస్థిమధ్యే ద్యోతత ఇతి తథో
క్తం ॥ ని ॥ శంఖో నిధౌ లలాటాస్థ్ని ఇత్యమరః - అంతర్నివిష్టా మధ్యగతా
అమలా పింగా తారా కనీనికా యస్య తత్తథోక్తం ॥ ని ॥ తారకాక్ష్ణః క
నీనికేత్యమరః - యద్విలోచనం తద్విలోచనమేవ హరితాలమయ్యాః
వర్ణద్రవ్యవిశేషవికారస్య తిలకక్రియాయాః తిలకరచనాయాః సన్ని
ధిరేవ సాన్నిధ్యం తదేవ పక్షః సాధ్యం ॥ ని ॥ పక్షః పార్శ్వగరుత్సా
ధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి యాదవః - తస్మిన్ సాన్నిధ్యపక్షే జాతం ప్ర
విష్టమిత్యర్థః - అనేన లలాటలోచనమేవ తస్య హరితాల తిలకమ
భూదిత్యుక్తమ్ ॥ ... ... ॥ ౩౩ ॥

యథాప్రదేశం భుజగేశ్వరాణాం కరిష్యతామాభరణాం
తరత్వం । శరీరమాత్రం వికృతిం ప్రపేదే తథైవ తస్థుః ఫ
ణరత్నశోభాః ॥ ... ॥ ౩౪ ॥

వ్యా ॥ యథేతి ॥ యథాప్రదేశం ప్రదేశాన్ ప్రకోష్ఠాదీననతిక్రమ్య ఆభరణాంతరత్వం కంకణాద్యాభరణ విశేషత్వం కరిష్యతాం సంపాదయిష్యతాం భుజగేశ్వరాణాం శరీరమాత్రం శరీరమేవ వికృతిం రూపాంతరం ప్రపేదే- ఫణరత్నశోభాస్తథైవ తస్థుః, తాసాం తథైవోపాదేయత్వాదితి భావః ॥ ... ... ॥ ౩౪ ॥

దివాపి నిష్ఠ్యూతమరీచిభాసా బాల్యాదనావిష్కృతలాం
ఛనేన । చంద్రేణ నిత్యం ప్రతిభిన్నమౌలేశ్చూడామ
ణేః కిం గ్రహణం హరస్య ॥ ... ॥ ౩౫ ॥

వ్యా ॥ దివాపీతి ॥ దివాదినేఽపి నిష్ఠ్యూతా ఉద్గీర్ణా మరీచిభాసః కిరణకాంతయో యస్య తేన బాల్యాదల్పతనుత్వాద్ధేతోరనావిష్కృతలాంఛనేన అదృశ్యమానకలంకేనేత్యర్థః - చంద్రేణ నిత్యం సర్వదా ప్రతిభిన్నమౌలేః సంగతముకుటస్య హరస్య చూడామణేర్గ్రహణం స్వీకారః కిం కిమర్థం - చంద్రచూడామణేర్దేవస్య కిమన్యైశ్చూడామణిభిరితి భావః ॥ ... ... ॥ ౩౫ ॥

ఇత్యద్భుతైకప్రభవః ప్రభావాత్ప్రసిద్ధనేపథ్యవిధేర్వి
ధాతా । ఆత్మానమాసన్నగణోపనీతే ఖడ్గే నిషక్తప్ర
తిమం దదర్శ ॥ ... ॥ ౩౬ ॥

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం ప్రభావాత్ సామర్థ్యాత్ ప్రసిద్ధస్య నేపథ్యవిధేః వేషసంవిధానస్య విధాతా నిర్మాతా - అత ఏవాద్భుతానామాశ్చర్యాణాం ఏకప్రభవో ముఖ్యనిధిః స దేవః ఆసన్నగణేన పార్శ్వస్థసగణేన ప్రమథగణేనేత్యర్థః ఉపనీతే ఆనీతే ఖడ్గే నిషక్తప్రతిమం సంక్రాంతప్రతిబింబమాత్మానం దదర్శ, వీరపురుషాణామేష ఆచారః ॥

సగోపతింనందిభుజావలంబీశార్దూలచర్మాంతరితో
రుపృష్ఠం । తద్భక్తిసంక్షిప్తబృహత్ప్రమాణ మారుహ్య
కైలాసమివప్రతస్థే ॥ ... ॥౩౭॥

వ్యా॥ సఇతి ॥ సదేవోనందిభుజావలంబీ నందికేశ్వర భుజావలంబనస్సన్ శార్దూలచర్మణా వ్యాఘ్రచర్మణా అంతరితం ఆచ్ఛాదితం ఉరువిశాలంపృష్ఠం యస్యతంతథోక్తం ॥ ని ॥ శార్దూలద్వీపినౌ వ్యాఘ్రే ఇత్యమరః - తస్మిన్దేవేభక్త్యా సంక్షిప్తం సంకోచితంబృహత్ ప్రమాణంయేనతంగోపతిం వృషభం కైలాసమివఆరుహ్య ప్రతస్థేచచాల ॥ ... ... ॥ ౩౭ ॥

తంమాతరోదేవమనువ్రజంత్యః స్వవాహనక్షోభచలా
వతంసాః । ముఖైఃప్రభామండలరేణుగౌరైః పద్మాక
రంచక్రురివాంతరిక్షం ॥ ... ॥ ౩౮ ॥

వ్యా ॥ తమితి ॥ తందేవంఅనువ్రజంత్యోఽనుగచ్ఛంత్యః - స్వవాహనానాం క్షోభేణ ప్రకంపేనచలావతంసాశ్చలకుండలాః మాతరః సప్తమాతృకాః ప్రభామండలాన్యేవరేణవః పరాగాస్తైః గౌరైరరుణైః ॥ ని ॥ గౌరోఽరుణేసితేపీత ఇతియాదవః -ముఖైః అంతరిక్షమాకాశం పద్మాకరమివచక్రుః ॥ ... ... ॥ ౩౮ ॥

తాసాంచపశ్చాత్కనకప్రభాణాం కాళీకపాలాభరణా
చకాశే । బలాకినీనీలపయోదరాజీదూరంపురః క్షిప్త
శతహ్రదేవ ॥ ... ... ॥౩౯॥

వ్యా॥ తాసామితి ॥ కనకప్రభాణాం సువర్ణవర్ణానాంతాసాం మాతౄణాం పశ్చాత్కపాలాభరణాసితకపాలాలంకారేత్యర్థః- కాళీమహాకాళీదేవీచ - కృష్ణవర్ణత్వసూచనాయ కాళీసంజ్ఞయాభిధానం-బలాకినీబలాకావతీ, వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః, దూరంయథా తథాపురోఽగ్రేక్షిప్తాః ప్రసారితాః శతహ్రదాః విద్యుతోయస్యాస్సాతథోక్తానీలపయోదరాజీకాల మేఘపఙ్క్తిరివచకాశే ॥ ॥ ౩౯ ॥

తతోగణైశ్శూలభృతః పురోగైరుదీరితో మంగళతూ
ర్యఘోషః । విమానశృంగాణ్యవగాహమాన శ్శశంస
సేవావసరం సురేభ్యః ॥ ... ॥౪౦॥

వ్యా॥ తత ఇతి॥ తతః అనంతరం శూలభృతః శివస్య పురోగచ్ఛంతీతి పురోగైః అగ్రేసరైః - అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి వక్తవ్యమితి గమేర్డః ప్రత్యయః- గణైః ప్రమథైరుదీరితః ఉత్పాదితః మంగళతూర్యఘోషో మంగలవాద్యధ్వనిః విమానశృంగాణ్యవగాహమానస్సన్ సురేభ్యో విమానస్థేభ్యః సేవావసరం శశంస ॥ సురాః ప్రస్థానతూర్యధ్వనిమాకర్ణ్యాయమేవ నస్సేవావసర ఇత్యాజగ్మురిత్యర్థః ॥ ॥౪౦॥

ఉపాదదే తస్య సహస్రరశ్మిస్త్వష్ట్రా నవం నిర్మితమా
తపత్రం । స తద్దుకూలాదవిదూరమౌళిర్బభౌ పతద్గం
గ ఇవోత్తమాంగే ॥ ... ॥౪౧॥

వ్యా॥ సురాణాం సేవాప్రకారమేవాహ ॥ ఉపేతి॥ తస్య హరస్య సహస్రరశ్మిస్సూర్యః త్వష్ట్రా విశ్వకర్మణా నిర్మితం నవమాతపత్రం ఉపాదదె ధృతవానిత్యర్థః, ఉత్ప్రేక్షతే, తద్దుకూలాత్తస్యాతపత్రస్య ప్రాంతలంబినో దుకూలాదవిదూరమౌలిః - తద్దుకూలస్యాసన్నమౌలిరిత్యర్థః, స హర ఉత్తమాంగే శిరసి ॥ ని ॥ ఉత్తమాంగం శిరః శీర్షమిత్యమరః - పతంతీ గంగా యస్య సః పతద్గంగ ఇవ బభౌ - దుకూలాదిత్యత్ర దూరాంతికార్థైః షష్ఠ్యన్యతరస్యామితి దూరార్థయోగే వికల్పేన పంచమీ, నాథేనోక్తం - అన్యారాదిత్యారాచ్ఛబ్దస్యార్థగ్రహణార్థత్వాత్ పంచమీతి తదనాకరం - కించాస్య దూరాంతికేతి శాస్త్రోక్తవికల్పాపవాదత్వాత్ దూరం గ్రామస్యేత్యాది షష్ఠీప్రయోగో దూరాపాస్తః స్యాదిత్యుపేక్షణీయమేవ ॥ ... ॥౪౧॥

మూర్తే చ గంగాయమునే తదానీం సచామరే దేవమ
సేవిషాతాం । సముద్రగారూపవిపర్యయేఽపి సహంస
పాతే ఇవ లక్ష్యమాణే ॥ ... ॥౪౨॥

వ్యా ॥ మూర్తే ఇతి ॥ గంగాచయమునాచ గంగాయమునే మూర్తే విగ్రహంధారిణ్యౌ సచామరే చామరసహితే సత్యౌ అతఏవ సముద్రగానదీ తస్యాః రూపం స్వరూపం తస్య విపర్యయేప్యర్థావపిసహ హంసపాతేన హంససంచారేణవర్తేతే ఇతిసహంసపాతే ఇవ ॥ తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః, వోపసర్జనస్యేతిసభావః-లక్ష్యమాణేదృశ్యమానే సత్యౌ తదానీం వివాహసమయే దేవమసేవిషాతాం అభజతాం, సేవతేర్లుఙ్- గంగాయమునే చామర గ్రాహిణ్యౌ దేవముపతస్థాతే ఇత్యర్థః ॥ ... ... ॥౪౨॥

తమభ్యగచ్ఛత్ప్రథమో విధాతా శ్రీవత్సలక్ష్మా పురుషశ్చ
సాక్షాత్ । జయేతి వాచా మహిమానమస్య సంవర్ధ
యంతౌ హవిషేవ వహ్నిం * ॥ ॥౪౩॥

వ్యా॥ ప్రథమ ఆద్యః విధాతా చతుర్ముఖః తథా శ్రీవత్సలక్ష్మా శ్రీవత్సాంకః పురుషో విష్ణుశ్చ సాక్షాత్తం దేవమభ్యగచ్ఛత్ సమ్ముఖమాయయౌ కిం కుర్వంతౌ జయేతివాచా జయశబ్దేన అస్యేశ్వరస్య మహిమానం మహత్త్వం హవిషా వహ్నిమివ సంవర్ధయంతౌ వృద్ధింగమయంతౌ ॥ ... ... ॥ ౪౩ ॥

ఏకైవ మూర్తిర్బిభిదే త్రిధా సా సామాన్యమేషాం ప్ర
థమావరత్వం। విష్ణోర్హరస్తస్య హరిః కదాచి ద్వేధా
స్తయోస్తావపి ధాతురాద్యౌ ॥ ॥ ౪౪ ॥

---

* అత్రోత్తరార్ధస్థ సంవర్ధయంతావితి ద్వివచనాంత విశేషణానుగుణ్యేన పూర్వార్ధే ఉభావితి విశేష్యస్యావశ్యమధ్యాహర్తవ్యతయా అభ్యగచ్ఛదిత్యేకవచనాంత క్రియాపదస్య తదానుగుణ్యాభావాత్ "తమభ్యయాతా" మితిపాఠపరివర్తనే సతిస్వారసికః పూర్వోత్తరార్ధయోరేకవాక్యతయాన్వయస్సంపద్యతే । అన్యథా సన స్యాత్ ప్రతీతాకాంక్షేతిబోధ్యం ॥

వ్యా ॥ నచానుచితమేతదుక్తమిత్యాహ । ఏకేతి । సాఏకైవమూర్తిః త్రిధా బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకత్వేన బిభిదే ॥ ఔపాధికోఽయంభేదో నవాస్తవిక ఇత్యర్థః ॥ అతఏవ ఏషాం త్రయాణాం ప్రథమావరాణాం భావః ప్రథమావరత్వం జ్యేష్ఠకనిష్ఠభావః సామాన్యం సాధారణం - ఇచ్ఛయా సర్వే జ్యేష్ఠా భవంతి కనిష్ఠాశ్చేత్యర్థః ॥ ఏతదేవ వివృణోతి, కదాచిద్విష్ణోః హరః ఆద్యః కదాచిత్తస్య హరస్య హరిరాద్యః కదాచిత్తయోః హరిహరయోర్వేధా ఆద్యః కదాచిత్తౌ హరిహరావపి ధాతుః స్రష్టురాద్యౌ, ఏవమేతేషాం పౌర్వాపర్యమనియతమితిదర్శితం ॥

తంలోకపాలాః పురుహూతముఖ్యాః శ్రీలక్షణోత్సర్గ
వినీతవేషాః । దృష్టిప్రదానేకృతనందిసంజ్ఞాస్తద్దర్శి
తాః ప్రాంజలయః ప్రణేముః ॥ ... ॥౪౫॥

వ్యా ॥ తమితి ॥ పురుహూతముఖ్యాః ఇంద్రాదయోలోకపాలాః శ్రీలక్షణానామైశ్వర్యచిహ్నానాం ఛత్రచామరవాహనానాం ఉత్సర్గేణ త్యాగేన వినీతవేషాః అనునీతవేషాస్సంతః తథాదృష్టిప్రదానేనిమిత్తేదర్శనప్రదానార్థమిత్యర్థః - కృతనందిసంజ్ఞాః కృతానందినః ప్రతీహారస్య సంజ్ఞా సంకేతో యైస్తాదృశాః మమ దర్శనం దాపయేతి నందినంప్రతికృతహస్తాదిసూచనా ఇత్యర్థః- ని ॥ సంజ్ఞాస్యాచ్చేతనానామహస్తాద్యైశ్చార్థసూచనే ఇత్యమరః తద్దర్శితాః తేననందినాదర్శితాః అయమింద్రః ప్రణమతి అయంచంద్ర ఇత్యాద్యుక్తిపూర్వకంనివేదితాః ప్రాంజలయస్సంతః తం దేవంప్రణేముః ప్రణతాః ॥

కంపేనమూర్ధ్నశ్శతపత్రయోనిం వాచాహరింవృత్ర
హణం స్మితేన । ఆలోకమాత్రేణ సురానశేషాన్ సం
భావయామాసయథాప్రధానం ॥ ॥౪౬॥

వ్యా ॥ కంపేనేతి ॥ సదేవః శతపత్రయోనిం చతుర్ముఖంమూర్ధ్నః కంపేనతథాహరిం వాచాసంభాషణేన వృత్రంహతవంతం వృత్రహ

ణాం ఇద్ధశ్రీం, బిభ్రాణాభూషణవృత్తేషు క్వచిత్క్వాపి- స్మితేనమందహాసేన, అశేషాన్సురానాలోకమాత్రేణ దృష్టిమాత్రేణ ఇత్థంయథా ప్రధానం యథార్హం సంభావయామాస ॥ ... ॥ ౪౬॥

తస్మై జయాశీస్ససృజే పురస్తాత్సప్తర్షిభిస్తాన్స్మితపూ
ర్వమాహ । వివాహయజ్ఞే వితతేత్ర యూయ మధ్వర్య
వః పూర్వవృతా మయేతి ॥ ... ॥౪౭॥

వ్యా॥ తస్మా ఇతి ॥ తస్మై శివాయ సప్తర్షిభిః, దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి సమాసః- పురస్తాదగ్రే జయేత్యాశీస్ససృజే ప్రయుక్తా, స తాన్ సప్తర్షీన్ స్మితపూర్వమాహ ॥ కిమితి, వితతే విస్తృతే ప్రవర్తితే అత్ర వివాహ ఏవ యజ్ఞః తస్మిన్ యూయం మయా పూర్వమేవ వృతాః ప్రార్థితాః అధ్వర్యవః ఋత్విజః, ఇతి, విశేషవాచినా సామాన్య ముక్తం ॥ ... ... ॥ ౪౭ ॥

విశ్వావసుప్రాగ్రహరైః ప్రవీణైః సంగీయమానత్రి
పురావదానః । అధ్వానమధ్వాంత వికారలంఘ్యస్త
తార తారాధిపఖండధారీ ॥ ॥౪౮॥

వ్యా॥ విశ్వావస్వితి ॥ విశ్వావసుర్నామ కశ్చిద్గంధర్వః దేవగాయకః తత్ప్రాగ్రహరైః తత్ప్రముఖైః ప్రవీణైః ప్రకృష్టవీణైః నిపుణైర్వా ॥ ని ॥ ప్రవీణే నిపుణాభిజ్ఞ విజ్ఞనిష్ణాతశిక్షితా ఇత్యమరః - త్రయాణాం పురాణాం సమాహారస్త్రిపురమ్- తద్ధితార్థోత్తరపదేత్యాదినా సమాహారసమాసః, పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి స్త్రీలింగతానిషేధః ॥ త్రిపురస్యసంబంధ్యపదానం పూర్వవృత్తం కర్మవిజయరూపం త్రిపురాపదానం, తత్సంగీయమానం స్తూయమానం యస్యస తథోక్తః ॥ ని ॥ అపదానం కర్మవృత్తమిత్యమరః - ధ్వాంతం తమో మోహ ఇతి యావత్ తద్వికారేణ రాగాదినా లంఘ్యోఽభిభవనీయో న భవతీత్యధ్వాంత వికారలంఘ్యః-వివాహాదికం తు తస్యలీలేత్యర్థః-

తారాధిప ఖండధారీ చంద్రశేఖరః శంభుః అధ్వానం మార్గం తతార అత్యగచ్ఛత్ ॥ ... ... ॥ ౪౮ ॥

ఖేఖేలగామీ తమువాహ వాహః సశబ్దచామీకరకింకిణీ
కః। తటాభిఘాతాదివలగ్నపంకే ధున్వన్ముహుః ప్రో
తఘనే విషాణే ॥ ... ॥ ౪౯ ॥

వ్యా॥ ఖ ఇతి ॥ ఖే ఆకాశే ఖేలం సుందరం గచ్ఛతీతి ఖేలగామీ సశబ్దాః శబ్దాయమానాః చామీకర కింకిణ్యః కాంచనక్షుద్ర ఘంటికాః- యస్య సః తథోక్తః ॥ ని ॥ కింకిణీక్షుద్రఘంటికేత్యమరః- నద్యృతశ్చేతి కప్- వాహ్యతే అనేనేతి వాహః వృషభః, కరణే ఘఞ్, ప్రోత ఘనే స్యూతమేఘే అతఏవ తటాభిఘాతాత్ రోధోభేదాత్ లగ్నపంకే శ్లిష్టకర్దమే ఇవస్థితే విషాణే శృంగే ముహుర్ధున్వన్ తం హరం ఉవాహ వహతి స్మ ॥ ... .. ॥ ౪౯ ॥

స ప్రాప దప్రాప్తపరాభియోగం నగేంద్రగుప్తం నగరం
ముహూర్తాత్। పురోవిలగ్నైర్హరదృష్టిపాతైస్సు
వర్ణసూత్రైరివ కృష్యమాణః ॥ ॥ ౫౦ ॥

వ్యా ॥ స ఇతి ॥ సవాహః అప్రాప్తః పరాభియోగః శత్రుసమాక్రాంతిర్యేన తత్తథోక్తం నగేంద్రేణ హిమవతా గుప్తం రక్షితం నగరమోషధిప్రస్థం పురోగ్రే విలగ్నైః సంక్రాంతైర్హరదృష్టిపాతైః సువర్ణసూత్రైః కృష్యమాణ ఇవ ముహూర్తాత్ ప్రాపత్ అన్యథా కథం దూరస్యాశు ప్రాప్తిస్స్యాదితి భావః ॥ పురఃప్రసృతాః హరదృష్టయః పింగళవర్ణత్వాత్ సౌవర్ణాని వృషాకర్షణ దామానీవాలక్ష్యంతేత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౫౦ ॥

తస్యోపకంఠే ఘననీలకంఠః కుతూహలాదున్ముఖపౌర
దృష్టః। స్వబాణచిహ్నాదవతీర్య మార్గాదాసన్నభూ
పృష్ఠమియాయ దేవః ॥ ... ॥ ౫౧ ॥

వ్యా॥ తస్యేతి ॥ తస్యపురస్యోపకంఠే అంతికే ఘనో మేఘఇవనీలః కంఠో యస్యసః ఘననీలకంఠః దేవః కుతూహలాద్దర్శనౌత్సుక్యాదున్ముఖైః పౌరైః దృష్టస్సన్ స్వబాణచిహ్నాత్ త్రిపురవిజయ సమయే స్వబాణానాం శాస్త్రాగ్రాత్ కుతశ్చిదాకాశదేశాత్ అవతీర్యఅవరుహ్య ఆసన్నభూపృష్ఠం నికటభూతలం ఇయాయప్రాప ॥ ॥ ౫౧ ॥

తమృద్ధిమద్బంధుజనాధిరూఢైర్బృందైర్గజానాం గి
రిచక్రవర్తీ । ప్రత్యుజ్జగామాగమనప్రతీతః ప్రఫుల్ల
వృక్షైఃకటకైరివస్వైః ॥ ... ॥౫౨॥

వ్యా ॥ తమితి ॥ ఆగమనేన శివాగమనేన ప్రతీతో హృష్టః గిరిచక్రవర్తీ పర్వతాధిరాజఃహిమవాన్ బుద్ధిమతా వస్త్రాలంకారాదిసమృద్ధేన బంధుజనేన అధిరూఢైః, అనేన బంధూనాం సమస్వామ్యం సూచితం - గజానాం బృందైః ప్రఫుల్లాః వికసితకుసుమాః వృక్షాః యేషు తైః స్వైః స్వకీయైః కటకైర్నితమ్బైరివతంహరం ప్రత్యుజ్జగామ అభియయౌ ॥ ని ॥ కటకో (స్త్రీ) నితంబోద్రేరిత్యమరః ॥ ౫౨ ॥

వర్గావుభౌదేవమహీధరాణాంద్వారేపురస్యోద్ఘటి
తాపిధానే। సమీయతుర్దూరవిసర్పిఘోషౌభిన్నై
కసేతూపయసామివౌఘౌ ॥ ॥ ౫౩ ॥

వ్యా॥ వర్గావితి॥ దూరవిసర్పిదూరగామీ ఘోషోయయోస్తౌదేవానాంచ మహీధరాణాంచ తేషాం దేవమహీధరాణాం ఉభౌవర్గౌఉద్ఘటితాపిధానే అపనీతకవాటే పురస్యద్వారేభిన్నః దీర్ణఃఏకః సేతుర్యయోస్తౌ భిన్నైకసేతూపయసామోఘౌ ప్రవాహావివ సమీయతుస్సంగతౌ ॥ ... ... ॥ ౫౩ ॥

హ్రీమానభూద్భూమిధరోహరేణత్రైలోక్యవంద్యేన
కృతప్రణామః । పూర్వంమహిమ్నాసహితస్యదూర
మావర్జితంనాత్మశిరోవివేద ॥ ॥ ౫౪ ॥

వ్యా॥ హ్రీమానితి ॥ భూమిధరో హిమవాన్ త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వార్థే ష్యఙ్ప్రత్యయః - తస్య వంద్యేన నమస్కార్యేణ హరేణ కృతప్రణామస్సన్ ॥ శ్లో ॥ ఋత్విక్పితృవ్యశ్వశురమాతులానాం యవీయసాం । ప్రవయాః ప్రథమం కుర్యాత్ప్రత్యుత్థాయాభివాదనం ॥ ఇతి స్మరణాత్ - హ్రీమానభూత్ మహాదేవం ప్రతి స్వయమల్పత్వాత్ సంకోచం ప్రాపేత్యర్థః - నను విదితేశ్వర మహిమ్నస్స్వయం ప్రాగేవ ప్రణతస్య జామాతురాచారమాత్రస్వీకారే కస్సంకోచ ఇతి శంకాం నిరస్యతి, పూర్వమితి, హియస్మాత్ స హిమవాన్ పూర్వం ప్రాగేవ తస్య ఈశ్వరస్య మహిమ్నా సామర్థ్యేన దూరమత్యంతం ఆవర్జితం నమితమాత్మశిరో న వివేద - సత్యం స్వయం ప్రణతత్వానుసంధానేన సంకోచః తదనుసంధానం త్వౌత్సుక్యాన్నాస్తీతి భావః ॥ ... ... ॥ ౫౪ ॥

సప్రీతియోగాద్వికసన్ముఖశ్రీ ర్జామాతురగ్రేసరతా
ముపేత్య । ప్రావేశయన్మందిరమృద్ధమేనమాగుల్ఫకీ
ర్ణాపణమార్గపుష్పం ॥ ॥ ౫౫ ॥

వ్యా॥ సఇతి ॥ ప్రీతియోగాత్ సంతోషసంబంధాత్ వికసన్ముఖశ్రీః వికసంతీ ముఖశ్రీర్యస్య స తథోక్తస్స హిమవాన్ జాయాం మిమీతే జానాతీతి జామాతుః వరస్య - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః ॥ ని ॥ జామాతా దుహితుః పతిరిత్యమరః - అగ్రేసరతాం పురోగామిత్వ ముపేత్య ఏనం దేవం ఆగుల్ఫం పాదగ్రంథిపర్యంతం కీర్ణాని పర్యస్తాని ఆపణమార్గేషు పణ్యవీథికాసు పుష్పాణి యస్మిన్ తత్ ఆగుల్ఫకీర్ణాపణమార్గపుష్పం ॥ ని ॥ తద్గ్రంథీ ఘుటికే గుల్ఫావిత్యమరః - ఋద్ధం సమృద్ధం మందిరం నగరం - ని ॥ మందిరం నగరే గారే మందిరో మకరాలయ ఇతి విశ్వః - ప్రావేశయత్ ॥ ... ॥ ౫౫ ॥

తస్మిన్ క్షణే మహా ర్తేః పుర సుందరీణామీశానసందర్శన
లాలసానామ్ । ప్రాసాదమాలాసు బభూవురిత్థం త్య
క్త్వాన్యకార్యాణి విచెష్టితాని ॥ ॥ ౫౬ ॥

వ్యా ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్మహా ర్తేః హరస్య పురప్రవేశసమయే ఈశానస్య సందర్శనే లాలసానాం లోలుపానాం ॥ ని ॥ లోలుపాలోలుభో లోలా లాలసో లంపటశ్చ స ఇతి యాదవః - పురసుందరీణాం ప్రాసాదమాలాసు ఇత్థం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ త్యక్త్వాఽన్యకార్యాణి విసృష్టకార్యాంతరాణి విచెష్టితాని వ్యాపారాః - నపుంసకే భావే క్తఇతి క్తః, బభూవుః అసన్ ॥ ... ॥ ౫౬ ॥

ఆలోకమార్గం సహసా వ్రజంత్యాః కయాచిదుద్వేష్టన
వాంతమాల్యః । బంధుం న సంభావిత ఏవ తావత్కరేణ
రుద్ధోఽపి చ కేశపాశః ॥ ... ॥ ౫౭ ॥

వ్యా॥ తాన్యేవాహ పంచభిః శ్లోకైః ॥ ఆలోకేతి ॥ ఆలోకమార్గం దర్శనపథం గవాక్షమిత్యర్థః - సహసా వ్రజంత్యా గచ్ఛంత్యా కయాచిత్ ఉద్వేష్టనః ద్రుతగతివశాదున్ముక్తబంధనః అతఏవ వాంతమాల్యః ఉద్గీర్ణమాల్యశ్చ యః స ఉద్వేష్టనవాంతమాల్యః కరేణ రుద్ధో గృహీతోఽపి చ కేశపాశః కేశకలాపః ॥ ని ॥ పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరః ఇత్యమరః - తావదాలోకమార్గప్రాప్తిపర్యంతం బంధుం బంధనాయేత్యర్థః ॥ న సంభావితః న స్మృత ఏవ ॥ ॥ ౫౭ ॥

ప్రసాధికాలంబితమగ్రపాద మాక్షిప్య కాచిద్ద్రవరాగ
మేవ । ఉత్సృష్టలీలాగతి రాగవాక్షా దలక్తకాంకాం
పదవీం తతాన ॥ ... ॥ ౫౮ ॥

వ్యా॥ ప్రసాధికేతి ॥ కాచిత్ (స్త్రీ) ప్రసాధికయా అలంకర్త్ర్యా ఆలంబితం రంజనార్థం ధృతం ద్రవరాగమేవ ఆర్ద్రాలక్తకమేవ అగ్రశ్చాసౌ పాదశ్చ అగ్రపాద ఇతి సమానాధికరణస్సమాసః, హస్తాగ్రాగ్ర

హస్తాదయోగుణ గుణినో ర్భేదాభేదాదితివామనః - తమాక్షిప్యఆకృష్య ఉత్సృష్టలీలాగతిః త్యక్తమందగమనాసతీ ఆగావాక్షాద్గవాక్షపర్యంతం పదవ్యామెతల్ - పదవీమలక్తకాంకాం లాక్షారసచిహ్నాం చకార ॥ ... ... ॥౫౮॥

విలోచనందక్షిణమంజనేన సంభావ్యతద్వంచితవామ
నేత్రా । తథైవవాతాయనసన్నికర్షం యయౌశలా
కామపరావహంతీ ॥ ॥౫౯॥

వ్యా ॥ విలోచనమితి ॥ అపరా(స్త్రీ)దక్షిణంవిలోచనం అంజనేన సంభావ్య అలంకృత్య తద్వంచితంతె నాంజనేనవర్జితం వామనేత్రం యస్యాః సాతథోక్తాసతీతథైవతేనైవ రూపేణ శలాకాం అంజనకూర్చికాం వహంతీ బిభ్రతీవాతాయన సన్నికర్షం గవాక్షసమీపంయయౌ-దక్షిణగ్రహణం సంభ్రమాల్ వ్యుత్క్రమద్యోతనార్థం, సవ్యం హిపూర్వం మనుష్యాఅంజత ఇతిశ్రుతేః ॥ ... ॥౫౯॥

జాలాంతరప్రేషితదృష్టిరన్యాప్రస్థానభిన్నాంనబబం
ధనీవీం । నాభిప్రవిష్టాభరణప్రభేణహస్తేన తస్థావవ
లంబ్యవాసః ॥ ... ॥ ౬౦ ॥

వ్యా॥ జాలాంతరేతి॥ అన్యా(స్త్రీ)జాలాంతరప్రేషితదృష్టిః గవాక్షమధ్య ప్రసారితదృష్టిస్సతీప్రస్థానేన గమనేనభిన్నాంత్రుటితాం నీవీంవస్త్రగ్రంథిం ॥ ని ॥ నీవీపరిపణేగ్రంథౌ (స్త్రీ)ణాంజఘనవాససీతివిశ్వః- నబబంధనాబధ్నాల్ - కింతునాభిం ప్రవిష్టాఆభరణానాం కంకణానాం ప్రభాయస్యతేన- ప్రభైవనాభేరావరణమభూదితిభావః - హస్తేనవాసావలంబ్యధృత్వాతస్థౌ ॥ ... ॥ ౬౦ ॥

అర్ధాచితాసత్వరముత్థితాయాః పదేపదేదుర్నిమితే
గళంతీ । కస్యాశ్చిదాసీద్రశనాతదానీ మంగుష్ఠమూ
లార్పితసూత్రశేషా ॥ ॥౬౧॥

వ్యా॥ అర్ధేతి ॥ సత్వరం సవెగముత్థితాయాః కస్యాశ్చిత్ అర్ధమాచితా మణిభిర్గుంభితా అర్ధాచితా దుర్నిమితేసంభ్రమాత్ దుఃఖేననిక్షిప్తే, డుమిఞ్ ప్రక్షేపణ ఇతిధాతోః కర్మణి క్తః- పదేపదె ప్రతిపదం వీప్సాయాంద్విర్భావః- గలంతీగలద్రత్నా సతీరశనామేఖలా తదానీం తస్మిన్నవసరే అంగుష్ఠమూలే అర్పితంలగితం సూత్రమెవ శేషోయస్యాఃసాఆసీత్ ॥ ... ॥ ౬౧ ॥

తాసాంముఖైరాసవగంధగర్భై ర్వ్యాప్తాంతరాస్సాం
ద్రకుతూహలానాం। విలోలనేత్రభ్రమరైర్గవాక్షా
స్సహస్రపత్రాభరణా ఇవాసన్ ॥ ॥ ౬౨ ॥

వ్యా॥ తాసామితి ॥ తదానీం సాంద్రకుతూహలానాంతాసాం(స్త్రీ)ణాంఆసవగంధోగర్భే యేషాంతైర్విలోలాని నేత్రాణ్యేవ భ్రమరాః యేషుతైర్ముఖైర్వ్యాప్తాంతరాః ఛన్నావకాశాః గవాక్షాః సహస్రపత్రాభరణా ఇవాసన్ కమలాలంకృతా ఇవస్థితా ఇత్యర్థః ॥ ౬౨ ॥

తావత్పతాకాకులమిందుమౌళి రుత్తోరణం రాజపథం
ప్రపెదె। ప్రాసాదశృంగాణిదివాపికుర్వన్ జ్యోత్స్నా
భిషెకద్విగుణద్యుతీని ॥ ॥ ౬౩ ॥

వ్యా॥ తావదితి ॥ తావత్తస్మిన్నవసరె ఇందుమౌళిరీశ్వరః దివాపి ప్రాసాదశృంగాణిజ్యోత్స్నాభిరభిషేకేన స్నపనేనద్విగుణద్యుతీనిద్విరావృత్తకాంతీని ॥ ని ॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ- కుర్వన్ పతాకాభిరాకులం వ్యాకీర్ణం ఉత్తోరణం ఉచ్ఛ్రితతోరణం రాజపథంప్రపెదే ॥ ॥ ౬౩ ॥

తమెకదృశ్యంనయనైః పిబంత్యో నార్యోనజగ్ముర్విష
యాంతరాణి। తథాహిశెషెంద్రియవృత్తిరాసాంసర్వా
త్మనాచక్షురివప్రవిష్టా ॥ ॥ ౬౪ ॥

వ్యా ॥ తమితి ॥ ఏకఏవదృశ్యోదర్శనీయః తంఏకదృశ్యంతమీశ్వరం

నయనైః పిబంత్యః అతితృష్ణయాపశ్యంత్య ఇత్యర్థః - తాఃశంకరం దృష్టిభిరా పిబంత్య ఇతివాపాఠః- నార్యోవిషయాంతరాణి తతోఽన్యా న్విషయాన్ శబ్దాదీనిత్యర్థః-నజగ్ముఃనవివిదురిత్యర్థః, తథాహి, ఆసాం నారీణాం శేషేంద్రియవృత్తిః శ్రోత్రాదిప్రవృత్తిః సర్వాత్మనాస్వరూ పతాత్సేనచక్షుఃప్రవిష్టైవ- శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణిస్వాతంత్ర్యేణ గ్రహణాశక్తేశ్చక్షురేవప్రవిశ్యకౌతుకాత్ స్వయమపేనముపలేభి రేకిము- అన్యథాస్వస్వవిషయాధిగమః కింనస్యాదితిభావః ॥ ౬౪ ॥

స్థానేతపోదుశ్చరమేతదర్థ మపర్ణయాపేలవయా
పితప్తం। యాదాస్యమప్యస్యలభేతనారీసా స్యాత్కృ
తార్థాకిముతాంకశయ్యాం ॥ ॥ ౬౫॥

వ్యా ॥ అథపౌరాంగనావచనాన్యాహ ॥ స్థానఇతి ॥ పేలవయా కోమలయాప్యపర్ణయాపార్వత్యా ఏతస్మై శివాయఇదం ఏతదర్థం అర్థేనసహానిత్య సమాసోవిశేష్య లింగతాచవక్తవ్యేతి విశేష్యనిఘ్న త్వం- దుశ్చరంతపస్తప్తంస్థానేయుక్తం - కుతః, యానారీఅస్యేశ్వరస్య దాస్యందాసీత్వమపి లభేత సాకృతార్థాస్యాత్ - యాఅంక ఏవశ య్యాతామంకశయ్యాంలభేతసాకిముతకృతార్థేతికిమువక్తవ్యమిత్యర్థః॥

పరస్పరేణస్పృహణీయశోభంనచేదిదంద్వంద్వమయో
జయిష్యత్। అస్మిన్ద్వయోరూపవిధానయత్నః పత్యుః
ప్రజానాం విఫలోఽభవిష్యత్ ॥ ॥ ౬౬ ॥

వ్యా ॥ పరస్పరేణేతి ॥ స్పృహణీయశోభం స్పర్ధనీయమాన సౌందర్యం ఇదంద్వంద్వం మిథునం, ద్వంద్వంరహస్యేత్యాదినానిపాతః పరస్పరేణనాయోజయిష్యచ్చేత్- నయోజయేద్యది ప్రజానాం పత్యు ర్విధాతుః అస్మిన్ద్వయోర్ద్వంద్వే రూపవిధానే సౌందర్యనిర్మాణేయ త్నః ప్రయాసోవిఫలోఽభవిష్యత్ భవేత్ - ఏతదనురూపస్త్రీపుంసాం తరాభావాదితిభావః - లిఙ్నిమిత్తేలృఙ్ క్రియాతిపత్తావితిలృఙ్ ॥ ౬౬ ॥

ననూనమారూఢరుషాశరీరమనేనదగ్ధం కుసుమాయుధ
స్య । వ్రీడాదముం దేవముదీక్ష్యమన్యే సన్న్యస్తదేహ
స్స్వయమేవకామః ॥ ॥ ౬౭॥

వ్యా॥ నేతి ॥ ఆరూఢ రుషా ప్రరూఢకోపేన అనేన హరేణ కు సుమాయుధస్య కామస్యశరీరం నదగ్ధంనూనం కింతు కామః అముందేవ ముదీక్ష్యదృష్ట్వావ్రీడాత్ సౌందర్యేణజితోస్మీతి లజ్జయాస్వయమేవ సన్న్యస్తదేహస్త్యక్తదేహ ఇతిమన్యే ఇత్యుత్ప్రేక్షా,నాస్యా అకృతేః కోపః సంభవతీతిభావః ॥ .. ॥ ౬౭ ॥

అనేనసంబంధముపేత్యదిష్ట్యామనోరథ ప్రార్థితమీ
శ్వరేణ । మూర్ధానమాలిక్షితిధారణోచ్చముచ్చైస్త
రంవక్ష్యతి శైలరాజః ॥ ॥౬౮॥

వ్యా॥ కాచిత్కాంచిదాహ ॥ అనేనేతి ॥ హేఆలిసఖి ॥ ని ॥ ఆ లిః సఖీవయస్యాచేత్యమరః-శైలరాజోహిమవాన్ దిష్ట్యాఇత్యానందే వ్యయం - మనోరథైః ప్రార్థితమవరుద్ధం అభిలాషవిషయీకృతమిత్య ర్థః - ప్రార్థనాయాచ్ఞావరోధయోరిత్యభిధానాత్, అనేనేశ్వరేణ సంబంధముపేత్యప్రాప్యక్షితి ధారణేనోచ్చమున్నతం మూర్ధానము చ్చైస్తరం ఉన్నతతరం-ఉచ్చైరిత్యవ్యయాత్తరప్ప్రత్యయః- మూర్ధ్నౌ దప్రత్యాన్నాముప్రత్యయః - కిమేత్తిజవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రక ర్షఇత్యద్రవ్యప్రకర్షేతస్య విధానాత్ ॥ వక్ష్యతిధారయిష్యతి - వహతేర్లృట్ ॥ ... ... ॥ ౬౮॥

ఇత్యోషధిప్రస్థవిలాసినీనాంశృణ్వన్కథాః శ్రోత్రసు
ఖాస్త్రినేత్రః । కేయూరచూర్ణీకృతలాజముష్టింహి
మాలయస్యాలయమాససాద ॥ ॥ ౬౯ ॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ త్రినేత్రస్త్ర్యంబకః, త్రినేత్రత్రినయనశబ్దయోఃకుషు ఖ్నాదిషుచేతిణత్వాభావః ॥ ఇతిఇత్థమోషధిప్రస్థవిలాసినీనాంసంబం

ధినీః శ్రోత్రసుఖాః శ్రవణమధురాః కథాః ఆలాపాన్ శృణ్వన్ కేయూరైరంగదైః ఘృష్టచూర్ణీకృతాః లాజా నార్యా ముష్టయోయస్మిన్ తం తథోక్తం, తత్ప్రవకీర్ణాః ఆచారలాజాః అంతరాలవిపాంగదైః చూర్ణ పేషం పిష్యంత ఇతి పురంధ్రిజనసమ్మర్దాతిశయోక్తిః - హిమాలయస్య హిమవతః ఆలయం భవన మాససాద ॥ ॥ ౬౯ ॥

తత్రావతీర్యాచ్యుతదత్తహస్తశ్శరద్ఘనాద్దీధితిమానివోక్షః । క్రాంతాని పూర్వం కమలాసనేన కక్ష్యాంతరాణ్యద్రిపతేర్వివేశ ॥ ... ॥ ౭౦ ॥

వ్యా॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హిమవదాలయే అచ్యుతేన విష్ణునా దత్తహస్తః వితీర్ణహస్తావలంబస్సన్ శరద్ఘనాచ్ఛరన్మేఘాత్ శరది శేవణాన్మేఘస్య శుభ్రత్వం గమ్యతే - దీధితిమాన్ సూర్య ఇవ ఉక్షః వృషాదవతీర్య కమలాసనేన పూర్వమగ్రే క్రాంతాని ప్రవిష్టాని అద్రిపతేః - కక్ష్యాంతరాణి గేహ ప్రకోష్ఠాంతరాణి వివేశ - ని ॥ కక్ష్యా కచ్ఛే వరత్రాయాం కాంచ్యాం గేహ ప్రకోష్ఠక ఇతి యాదవః ॥ ॥ ౭౦ ॥

తమన్వగింద్రప్రముఖాశ్చ దేవాస్సప్తర్షిపూర్వాః పరమర్షయశ్చ । గణాశ్చ గిర్యాలయమభ్యగచ్ఛన్ ప్రశస్తమారంభమివోత్తమార్థాః ॥ ॥ ౭౧ ॥

వ్యా॥ తమితి ॥ తమీశ్వరం అన్వగనుపదం, అవ్యయమేతత్ - ని॥ అన్వగన్వక్షమనుగేనుపదం క్లీబమవ్యయమిత్యమరః - ఇంద్రప్రముఖా దేవాశ్చ సప్తఋషయః పూర్వా యేషాం తే సప్తర్షిపూర్వాః, నబహువ్రీహావితి సర్వనామ సంజ్ఞాప్రతిషేధః, పరమర్షయశ్చ ॥సూ॥ సన్మహత్పరమోత్తమోత్కృష్టాః పూజ్యమానైరితి తత్పురుషః- గణాః ప్రమథాశ్చ ఉత్తమార్థాః మహాప్రయోజనాని ప్రశస్తం ప్రకృష్టం అమోఘమిత్యర్థః- ఆరభ్యత ఇత్యారంభః ఉపాయః తమివ గిర్యాలయం హిమవన్మందిరం అభ్యగచ్ఛన్ ప్రావిశన్నిత్యర్థః ॥ ॥ ౭౧ ॥

తత్రేశ్వరో విష్టరభాగ్యథావత్సరత్నమర్ఘ్యం మధుమచ్చ గవ్యం । నవే దుకూలే చ నగోపనీతం ప్రత్యగ్రహీత్ సర్వమమన్త్రవర్జమ్ ॥ ॥ ౭౨ ॥

వ్యా ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హిమవదాలయే ఈశ్వరో విష్టరభాక్ ఆసనగతః ఉపవిష్ట ఇత్యర్థః - యథావద్యథార్హం విధివదిత్యర్థః - సరత్నం రత్నసహితం అర్ఘ్యం అర్ఘార్థజలం మధుక్షౌద్రమస్మిన్నస్తీతి మధుమద్గవి భవం గవ్యం దధి, మధుపర్కమిత్యర్థః - దధిమధునీ సర్పిర్వర్ధ్వలాభ ఇత్యాశ్వలాయనగృహ్యసూత్రాత్ - * నవే దుకూలే చేతి సర్వం నగోపనీతం హిమవదానీతం అర్ఘ్యాదికం మన్త్రాన్వర్జయిత్వా మన్త్రవర్జం తతో నఞ్ సమాసః అమన్త్రవర్జం మన్త్రాన్న వర్జయిత్వేత్యర్థః - ద్వితీయాయాం చేతి ణముల్ ప్రత్యయ ఇత్యాహ న్యాసకారః అనుదాత్తం పదమేకవర్జమిత్యత్ర, ప్రత్యగ్రహీత్ స్వీకృతవాన్ ॥ ... ... ॥ ౭౨ ॥

దుకూలవాసాస్స వధూసమీపం నిన్యే వినీతైరవరోధదక్షైః । వేలాసమీపం స్ఫుటఫేనరాజిర్నవైరుదన్వానివ చన్ద్రపాదైః ॥ ... ॥ ౭౩ ॥

వ్యా॥ దుకూలేతి ॥ అథ దుకూలవాసాః దుకూలం వసాన ఇత్యర్థః, సః హరః వినీతైః అనుద్ధతైః అవరోధేషు యే దక్షాః తైః అవరోధదక్షైః వధూసమీపం నిన్యే నీతః - కథమివ, స్ఫుటా ఫేనానాం రాజిర్యస్య సః ఉదకమస్యాస్తీత్యుదన్వాన్ సముద్రః - ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః, నవైః అచిరోదితైః చన్ద్రపాదైశ్చన్ద్రకిరణైః వేలాసమీపమివ ॥

తయా ప్రవృద్ధాననచన్ద్రకాన్త్యా ప్రఫుల్లచక్షుఃకుముదః కుమార్యా । ప్రసన్నచేతస్సలిలశ్శివోఽభూత్సంసృజ్యమానశ్శరదేవ లోకః ॥ ॥ ౭౪ ॥

---

* దధిమధుసంసృష్టం మధుపర్కః పయో వా మధుసంసృష్టమిత్యాపస్తంబసూత్రాచ్చేత్యపి బోధ్యం ॥

వ్యా ॥ తమేతి ॥ ఆననం చంద్ర ఇవేత్యుపమితసమాసః- ప్రవృద్ధాత్యాననచంద్రస్య కాంతిర్యస్యాస్తయా తథోక్తయా తయా కుమార్యా శరదా లోక ఇవ సంసృజ్యమానః శివః చతూరాంఛి కుముదానీవతాని ప్రఫుల్లాని యస్య స తథోక్తః చేతస్సలిలమివ తత్ప్రసన్నం యస్య స తథోక్తః ప్రసన్నచేతస్సలిలోభూత్- శరల్లోకయోరపి యథోచితం విశేషణాని యోజ్యాని ॥ ... ... ॥ ౨౪ ॥

తయోస్సమాపత్తిషు కాతరాణి కించిద్వ్యవస్థాపితసంహృతాని । హ్రీయంత్రణాం తత్క్షణమన్వభూవన్నన్యోన్యలోలాని విలోచనాని ॥ ॥ ౨౫ ॥

వ్యా॥ తయోరితి ॥ తయోః వధూవరయోస్సమాపత్తిషు యదృచ్ఛయా సంగతిషు కాతరాణిచకితాని ॥ ని ॥ అధీరే కాతరఇత్యమరః ॥ దృష్టుమసమర్థానీతిభావః - కించిదీషత్ వ్యవస్థాపితాని స్థిరీకృతానిపశ్చాత్సంహృతాని, నివర్తితాని చేతి వ్యవస్థాపిత సంహృతాని, పూర్వకాలెత్యాదినా తత్పురుషః, అన్యోన్యస్మిన్ లోలాని సతృష్ణాని ॥ ని ॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః- విలోచనానిదృష్టయః తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణేహ్రీయంత్రణాం హ్రియానిమిత్తేన సంకోచమన్వభూవన్ ॥ ౨౫ ॥

తస్యాః కరం శైలగురూపనీతం జగ్రాహ తామ్రాంగులిమష్టమూర్తిః । ఉమాతనౌ గూఢతనోస్స్మరస్య తచ్ఛంకినః పూర్వమివ ప్రరోహం ॥ ॥ ౨౬ ॥

వ్యా ॥ తస్యాఇతి ॥ అష్టమూర్తిః శివః తస్మాదీశ్వరాచ్ఛంకత ఇతి తచ్ఛంకినః తద్భీతస్యేత్యర్థః- అతఏవ ఉమాతనౌ ఉమాశరీరే గూఢతనోః గుప్తశరీరస్య స్మరస్య పూర్వం ప్రరోహమివ ప్రథమాంకురమివ స్థితం శైలగురూపనీతం శైలగురుణా హిమవతా ఉపనీతం ప్రాపితమ్- అథవా శైలగురుణా హిమవత్పురోధసా ఉపనీతం తామ్రాంగులిం రక్తాంగుళిం తస్యాః పార్వత్యాః కరం జగ్రాహ ॥ ॥ ౨౬

రోమోద్గమః ప్రాదురభూదుమాయాస్స్విన్నాఙ్గులిః
పుంగవకేతురాసీత్ । వృత్తిస్తయోః పాణిసమాగమేన
సమం విభక్తేవ మనోభవస్య ॥ ॥ ౭౭ ॥

వ్యా ॥ రోమేతి ॥ ఉమాయాః రోమోద్గమో రోమాంచః ప్రాదురభూత్ - పుమాన్ గౌః పుంగవో వృషభః- గోరతద్ధితలుకీతి టచ్ - స కేతుశ్చిహ్నం యస్య స పుంగవకేతుశ్శివస్స్విన్నాంగులిరాసీత్ - అత్రోత్ప్రేక్షతే, పాణిసమాగమేన పాణ్యోస్సంస్పర్శేన కర్త్రా తయోర్వధూవరయోః మనోభవస్య వృత్తిరవస్థితిస్సమం విభక్తేవ సమీకృతేవే త్యర్థః ॥ ప్రాక్సిద్ధస్యాప్యనురాగసామ్యస్య సంప్రతి తత్కార్యదర్శనాత్పాణిసంస్పర్శకృతత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, నను కన్యా తు ప్రథమసంగమే స్విన్నకరచరణా భవతి పుమాంస్తు రోమాంచితో భవతీతి వాత్స్యాయనే నవిపరీతముక్తమితి చేత్ నైష దోషః- ఏభిరనయోర్భావం పరీక్షేతేతి వాక్యశేషే ఏభిరితి బహువచనేన స్వేదరోమాంచగ్రహణస్య సకలసాత్త్వికోపలక్షణత్వావగమేనానియమావధారణాత్ - అత ఏవ రఘువంశే అన్యథాభిధానాత్ స్వోక్తివిరోధ ఇత్యపాస్తం- తదేతత్ రఘువంశే సంజీవిన్యాం సువ్యక్తమవోచం, సాత్త్వికాస్తు ॥ శ్లో ॥ స్తంభః ప్రలయరోమాంచాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ । అశ్రు వైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితా ఇతి ॥ ... ॥ ౭౭ ॥

ప్రయుక్తపాణిగ్రహణం యదన్యద్వధూవరం పుష్యతి
కాంతిమగ్ర్యామ్ । సాన్నిధ్యయోగాదనయోస్తదానీం
కిం కథ్యతే శ్రీరుభయస్య తస్య ॥ ॥ ౭౮ ॥

వ్యా ॥ ప్రయుక్తేతి ॥ యద్యస్మాత్కారణాత్ ప్రయుక్తం పాణిగ్రహణం యస్య తత్తథోక్తమ్-అన్యల్లౌకికం వధూశ్చ వరశ్చ వధూవరం, సమాహారే ద్వంద్వైకవద్భావః- తదానీం పాణిగ్రహణకాలే అనయో రుమాశివయోస్సాన్నిధ్యయోగాత్ సన్నిధిభావాత్ అగ్ర్యముత్తమాం కాం

తిం శోభాం పుష్యతి పుష్ణాతి, తస్యోభయస్య ఉమామహేశ్వర రూప స్యమిథునస్య శ్రీః కింకథ్యతే, యత్ప్రసాదాదన్యస్య శోభాలాభస్త స్య శోభాకిముక్తవ్యేత్యర్థః - వివాహసమయే గౌరీశివౌ వధూవ రావను ప్రవిశేతామిత్యాగమః ॥ ... ॥ ౭౮ ॥

ప్రదక్షిణప్రక్రమణాత్కృశానో రుదర్చిష స్తన్మిథునం
చకాశే । మేరోరుపాంతేష్వివవర్తమాన మన్యో
న్యసంసక్తమహస్త్రియామమ్ ॥ ॥ ౭౯ ॥

వ్యా॥ ప్రదక్షిణేతి । తన్మిథునం ఉదర్చిషః ఉన్నతజ్వాలస్య కృశా నోః కర్షణః ప్రదక్షిణప్రక్రమణాత్ ప్రదక్షిణీకరణాత్ చకాశే - కిమివ మెరోరుపాంతేషు పరిసరేషు వర్తమానమావర్తమానం మెరుం ప్రదక్షిణీకుర్వదిత్యర్థః అన్యోన్యేనసంసక్తం సంగతంమిథునస్యాప్యే తత్ విశేషణం-అహశ్చత్రియామాచ అహస్త్రియామం రాత్రిం దివమి వ-సమాహారేద్వంద్వైకవద్భావః ॥ ... ॥ ౭౯ ॥

తౌదంపతీత్రిఃపరిణీయవహ్ని మన్యోన్యసంస్పర్శనిమీ
లితాక్షౌ । సకారయామాసవధూంపురోధా స్తస్మిన్
సమిద్ధార్చిషిలాజమోక్షం ॥ ॥ ౮౦ ॥

వ్యా॥తావితి॥ సః, పురస్తాదేవహితం విధత్తైఇతిపురోధాః పురోహి తః అన్యోన్యస్య సంస్పర్శేన స్పర్శసుఖేన నిమీలితాక్షౌ జాయాచప తిశ్చ దంపతీకమః భూతౌ - జాయాశబ్దస్య దంభావోనిపాతితః - వ హ్నింత్రిః త్రివారం, ద్విత్రిచతుర్భ్యఃసుజితిసుచ్- పరిణీయపరితోనీ త్వా ప్రదక్షిణీకార్యేత్యర్థః నయతేర్ద్వికర్మకాత్ క్త్వాల్యప్-సమి ద్ధార్చిషిదీప్తజ్వాలేతస్మిన్వహ్నౌ వధూంలాజమోక్షం లాజవిసర్గం కారయామాస - హృక్రోరన్యతరస్యా మితివికల్పాద్వధణి కర్తుఃక ర్మత్వమ్ ॥ ... ... ॥ ౮౦ ॥

సాలాజధూమాంజలిమిష్టగంధం గురూపదేశాద్వదనం

నినాయ । కపోలసంసర్పిశిఖస్స తస్యా ముహూర్తక
ర్ణోత్పలతాం ప్రపేదే ॥ ॥౮౧॥

వ్యా॥ సా వధూః గురోః పురోధసః ఉపదేశాత్ ఇష్టో ఘ్రాణతర్ప
ణ ఇత్యర్థః - గంధో యస్య తం లాజధూమాంజలిం వదనం నినాయ - క
పోలసంసర్పిణీ శిఖా యస్య స తథోక్తః సధూమః తస్యా గౌర్యాః ము
హూర్తం కర్ణోత్పలతాం ప్రపేదే - ధూమస్య విస్మరత్వాత్ ము
హూర్తగ్రహణమ్ ॥ ... ... ॥౮౧॥

తదీషదార్ద్రారుణగండలేఖ ముచ్ఛ్వాసికాలాంజన
రాగమక్ష్ణోః । వధూముఖం క్లాంతయవావతంసమా
చారధూమగ్రహణాద్బభూవ ॥ ॥౮౨॥

వ్యా॥ తదితి॥ తద్వధూముఖం ఆచారధూమగ్రహణాత్ ఆచార
ప్రాప్తధూమత్వాత్ ఈషదార్ద్రే స్విన్నే అరుణే గండలేఖే గండ
స్థలే యస్య తత్తథోక్తం - అక్ష్ణోః ఉచ్ఛ్వాసీ ఉద్గచ్ఛన్ కాలాంజనస్య రా
గో రంజనం యస్య తత్తథోక్తం క్లాంతో యవావతంసో యవాంకురక
ర్ణపూరో యస్య తత్తథాభూతం బభూవ - లాజాంజలిం విసృజ్య ధూమా
గ్రం జిఘ్రేదితి ప్రయోగవృత్తికారః ॥ ॥౮౨॥

వధూం ద్విజః ప్రాహ తవైష వత్సే వహ్నిర్వివాహం ప్రతి
కర్మసాక్షీ । శివేన భర్త్రా సహ ధర్మచర్యా కా
ర్యా త్వయా ముక్తవిచారయేతి ॥ ॥౮౩॥

వ్యా॥ వధూమితి॥ అథ వధూం ద్విజః పురోధాః ప్రాహ - కిమితి,
“వత్సే ఏష వహ్నిః తవ వివాహం ప్రతి వివాహకర్మణీత్యర్థః॥
కర్మసాక్షీ కర్మద్రష్టా, భర్త్రా శివేన సహ ముక్తవిచారయా నిర్విచా
రయా త్వయా ధర్మచర్యా ధర్మాచరణం కార్యా కర్తవ్యేతి” అ
యం ప్రాజాపత్య వివాహో ద్రష్టవ్యః యదాహాశ్వలాయనః । సహ
ధర్మం చరత ఇతి ప్రాజాపత్యః ఇతి ॥ ॥౮౩॥

ఆలోచనాంతం శ్రవణే వితత్య పీతం గురో స్తద్వచనం
భవాన్యా । నిదాఘకాలోల్బణతాపయేవ మాహేం
ద్రమంభః ప్రథమం పృథివ్యా ॥ ॥ ౮౪ ॥

వ్యా॥ ఆలోచనాంతమితి ॥ భవస్య పత్నీ భవానీ - ఇంద్రవరుణ భవశర్వరుద్రేత్యాదినా జీష్ ఆనుగాగమశ్చ - ఆలోచనాంతం నేత్రాంతపర్యంతం, ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః, శ్రవణే శ్రోత్రే వితత్య విస్తార్య తత్పూర్వోక్తం గురోర్యాజ్ఞికస్య వచనం సహధర్మచర్యా కార్యేతి వాక్యం నిదాఘకాలే ఉల్బణతాపయా ఉత్కటసంతాపయా పృథివ్యా ప్రథమమాద్యం మాహేంద్రం పార్జన్యమంభ ఇవ పీతం, అత్యాదరేణ శుశ్రావేత్యర్థః ॥ ॥ ౮౪ ॥

ధ్రువేణ భర్త్రా ధ్రువదర్శనాయ ప్రయుజ్యమానా ప్రి
యదర్శనేన । సా దృష్ట ఇత్యాననమున్నమయ్య హ్రీస
న్నకంఠీ కథమప్యువాచ ॥ ॥ ౮౫ ॥

వ్యా॥ ధ్రువేణేతి ॥ ప్రియం దర్శనం యస్య కర్మభూతస్య తేన ప్రియదర్శనేన ధ్రువేణ శాశ్వతేన భర్త్రా ధ్రువస్య నక్షత్రవిశేషస్య దర్శనాయ ॥ ని ॥ ధ్రువో భభేదే క్లీబం తు నిశ్చితే శాశ్వతే త్రిష్విత్యమరః ॥ ప్రయుజ్యమానా దృశ్యతామితి ప్రేర్యమాణా హ్రీసన్నకంఠీ హ్రియా హీనస్వరా సా వధూః కథమపి ఆననమున్నమయ్య దృష్ట ఇత్యువాచ ॥

ఇత్థం విధిజ్ఞేన పురోహితేన ప్రయుక్తపాణిగ్రహణోప
చారౌ । ప్రణేమతుస్తౌ పితరౌ ప్రజానాం పద్మాసన
స్థాయ పితామహాయ ॥ ॥ ౮౬ ॥

వ్యా ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ ॥ సూ ॥ ఇదమస్థమురితి థముప్రత్యయః - విధిజ్ఞేన వివాహప్రయోగజ్ఞేన శాస్త్రజ్ఞేనేత్యర్థః - పురోహితేన హైమవతేన ప్రయుక్తపాణిగ్రహణోపచారౌ కృతవివాహకర్మాణౌ ప్రజానాం పితరౌ తావుమామహేశ్వరౌ పద్మాసనస్థా

య పద్మాసనోపవిష్టాయ పితౄణాం పితే౽పితామహాయ బ్రహ్మణే ॥ ని ॥ పితామహో విరించౌ స్యాత్తాతస్య జనకే౽పి చేతి విశ్వః- పితృవ్యమాతులమాతామహ పితామహా ఇతి నిపాతనాత్సాధుః - ప్రణేమతుర్నమశ్చక్రతుః - పితామహస్య పితౄరపి పూజ్యత్వాదితి భావః ॥ ౮౬ ॥

వధూర్విధాత్రా ప్రతినంద్యతే స్మ కల్యాణి వీరప్రసవా
భవేతి । వాచస్పతిస్సన్నపి సో౽ష్టమూర్తౌ త్వాశా
స్యచింతాస్తిమితో బభూవ ॥ ॥ ౮౭ ॥

వ్యా॥ వధూరితి ॥ వధూః కన్యా విధాత్రా బ్రహ్మణా హే కల్యాణి శోభనే వీరః ప్రసవో౽పత్యం యస్యాస్సా వీరప్రసవా వీరప్రసూర్భవేతి ప్రతినంద్యతే స్మ-ఆశిషముక్తేత్యర్థః - స విధాతా తు వాచస్పతిః వాగీశ్వరో౽పి సన్ , కస్కాదిషు పాఠాత్సాధుః, అష్టమూర్తౌ శివే తు ఆశాస్యం ఆకాంక్ష్యం తత్ర చింతా విచారః తస్యాం స్తిమితో మందో బభూవ, తస్య నిరీహస్యాశాస్యాభావాదాశిషి స్తిమితత్వమిత్యర్థః ॥ ౮౭ ॥

క్లృప్తోపచారాం చతురశ్రవేదిం తావేత్య పశ్చాత్కన
కాసనస్థౌ । జాయాపతీ లౌకిక మేషణీయమార్ద్రా
క్షతారోపణమన్వభూతాం ॥ ॥ ౮౮ ॥

వ్యా॥ క్లృప్తేతి ॥ తౌ జాయాపతీ వధూవరౌ పశ్చాన్నమస్కారానంతరం క్లృప్తా రచితా ఉపచారాః పుష్పరచనాదయో యస్యాం తాం చతురశ్రవేదిం ఏత్య ప్రాప్య కనకాసనస్థౌ సంతౌ లౌకికం లోకవిదితం ఆచారప్రాప్తమిత్యర్థః- అతఏవైషణీయం ఆశాస్యమ్, తథాపి లౌకికాచారం మనసాపి న లంఘయేదితి శాస్త్రాదవశ్యకర్తవ్యమిత్యర్థః - ఇషేరిచ్ఛార్థాదనీయర్ ప్రత్యయః - ఆర్ద్రాక్షతారోపణం అన్వభూతామ్ ॥ ... ... ॥ ౮౮ ॥

పత్రాంతలగ్నైర్జలబిందుజాలై రాకృష్టముక్తాఫల
జాలశోభమ్ । తయోరుపర్యాయతనాలదండ మాధత్త
లక్ష్మీః కమలాతపత్రం ॥ ॥ ౮౯ ॥

వ్యా ॥ పర్యంతేతి ॥ లక్ష్మీః శ్రీదేవీ పర్యంతేషు దలప్రాంతేషు లగ్నైః జలబిందుజాలైః ఆకృష్టా ఆహృతా ముక్తాఫలజాలేన ప్రాంతలంబినా ముక్తాకలాపేన యా శోభా సా యేన తత్తథోక్తం ఆయతం దీర్ఘం నాలమేవ దండో యస్య తత్ కమలమేవాతపత్రం తత్తయోః ఉపరి ఆధత్త దధౌ ॥ ... ... ॥ ౮౯ ॥

ద్విధాప్రయుక్తేన చ వాఙ్మయేన సరస్వతీ తన్మిథునంను
నావ । సంస్కారపూతేన వరం వరేణ్యం వధూం సుఖ
గ్రాహ్యనిబంధనేన ॥ ... ॥౯౦॥

వ్యా ॥ ద్విధేతి ॥ అథ సరస్వతీ వాగ్దేవీ ద్విధా సంస్కృత ప్రాకృత రూపద్వైవిధ్యేన ప్రయుక్తేన ఉచ్చారితేన వాఙ్మయేన శబ్దజాలేన తన్మిథునం నునావ తుష్టావ, ణు స్తుతావితి ధాతోర్లిట్ ॥ కేన కమిత్యాహ, సంస్కారేణ శాస్త్రవ్యుత్పత్త్యా పూతేన ప్రకృతిప్రత్యయ విభాగశుద్ధేన సంస్కృతేనేత్యర్థః - వరేణ్యం వరణీయం శ్లాఘ్యమిత్యర్థః, వృణోతేరౌణాదిక ఏణ్యప్రత్యయః - వరం వోఢారం శివం సుఖేన గ్రాహ్యం సుబోధం నిబంధనం రచనా యస్య తేన వాఙ్మయేన ప్రాకృతభాషయేత్యర్థః - వధూం- నునావేత్యనేన సంబంధః ॥౯౦॥

తౌ సంధిషు వ్యంజితవృత్తిభేదం రసాంతరేషు ప్రతిబద్ధ
రాగమ్ । అపశ్యతామప్సరసాం ముహూర్తం ప్రయో
గమాద్యం లలితాంగహారం ॥ ॥౯౧॥

వ్యా॥ తావితి । తౌ దంపతీ సంధిషు ముఖాదినిర్వహణాంతేషు పంచసంధిషు, తదుక్తం దశరూపకే ॥ శ్లో॥ ముఖం ప్రతిముఖం గర్భః సావమర్శోపసంహృతిరితి, వ్యంజితవృత్తిభేదం స్ఫుటీకృత కైశిక్యాదివృత్తివిశేషం, రసానుగుణ్యేనేతి శే[illegible]తదుక్తం భూపాలేన ॥ శ్లో॥ కైశికీ వృత్తిశ్శృంగారే రసే వీరే తు సా[illegible] । రౌద్రబీభత్సయోర్వృత్తిర్నియతారభటీ పునః - శృంగారాదిష్వ[illegible] రసేష్విష్టా తు భారతీ । తథా

॥శ్లో॥ కైశిక్యారభటీచైవ సాత్వతీభారతీతథా । చతస్రోవృత్తయోజ్ఞేయాస్తాసు నాట్యం ప్రతిష్ఠితమితి । రసాంతరేషు శృంగారాది రసభేదేషు ॥ ని ॥ శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః- శృంగారహాస్యకరుణారౌద్ర వీరభయానకాః - బీభత్సాద్భుతశాంతాఖ్యా రసాః పూర్వైరుదాహృతా ఇతి । ప్రతిబద్ధరాగం ప్రతిబద్ధో నియమేన ప్రవర్తితో వసంత లలితాది రాగో యస్మింస్తం యస్మిన్ రసే యో రాగో విహిత స్తదనుసారేణ ప్రయుక్తరాగమిత్యర్థః - యథాహ కోహళః, రౌద్రేద్భుతే తథా వీరే పుంరాగేణ ప్రగీయతే శృంగారహాస్యకరుణాః స్త్రీరాగేణ ప్రకీర్తితాః - భయానకే చ బీభత్సే శాంతే గేయో నపుంసక ఇతి - లలితాంగహారం మధురాంగవిక్షేపం ॥ ని ॥ అంగహారోంగవిక్షేప ఇత్యమరః - ఆదౌ భవమాద్యం రూపకాంతరప్రకృతిభూతమిత్యర్థః, తదుక్తం, ఆహుః ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిం బుధా ఇతి- అప్సరసాముర్వశ్యాదీనాం, ప్రయుజ్యత ఇతి ప్రయోగో రూపకం నాటకమిత్యర్థః- ఆద్యమితి విశేషణాత్, తం ముహూర్తమపశ్యతాం దృష్టవంతౌ- పాఘ్రాధ్మాస్థేత్యాదినా దృశేః పశ్యాదేశః॥

దేవాస్తదంతే హరమూఢభార్యం కిరీటబద్ధాంజలయో
నిపత్య । శాపావసానే ప్రతిపన్నమూర్తేర్యయాచిరే
పంచశరస్య సేవాం ॥ ... ॥౯౨॥

వ్యా॥ దేవా ఇతి ॥ దేవా ఇంద్రాదయః - తదంతే తస్య ప్రయోగదర్శనస్యాంతే అవసానే ఊఢభార్యం పరిణీతదారం హరం కిరీటేషు బద్ధాః అంజలయో యైస్తే తథోక్తాః సంతః నిపత్య ప్రణమ్య శాపావసానే ప్రతిపన్నమూర్తేః లబ్ధశరీరస్య, పరిణేష్యతి పార్వతీం యదేత్యాదినా శాపస్య పార్వతీ పరిణయాంతత్వాభిధానాదిత్యర్థః - పంచశరస్య కామస్య కర్తుః సేవాం యయాచిరే - పునః సమాపాదిత శరీరస్య సేవా స్వీక్రియతామితి ప్రార్థయామాసురిత్యర్థః - దుహ్యాచ్ప్

ఇత్యాదినాద్వికర్మకత్వం ॥ ... ॥౯౨॥

తస్యానుమేనే భగవాన్ విమన్యుర్వ్యాపారమాత్మన్య
పి సాయకానామ్ । కాలప్రయుక్తా ఖలు కార్యవిద్భిర్వి
జ్ఞాపనా భర్తృషు సిద్ధిమేతి ॥ ... ॥౯౩॥

వ్యా॥ తస్యేతి ॥ విమన్యుః విగతక్రోధో భగవాన్ ఈశ్వరః ఆత్మ
న్యపి తస్య కామస్య సాయకానాం వ్యాపారమనుమేనే - తథాహి, కా
ర్యవిద్భిః కార్యజ్ఞైః కాలవిద్భిరితి పాఠే అవసరజ్ఞైః కాలేయోగ్యావ
సరే ప్రయుక్తాఅనుష్ఠితాభర్తృషు స్వామిషు విషయేవిజ్ఞాపనాసిద్ధి
మేతిఖలు సఫలాభవతీత్యర్థః - అయమేవాస్య స్మరసేవాస్వీకారః
యదాత్మన్యపితత్సాయక వ్యాపారమంగీకృతవానితి ॥ ॥౯౩॥

అథవిబుధగణాంస్తానిందుమౌళిర్విసృజ్య క్షితిధరపతిక
న్యామాదదానఃకరేణ । కనకకలశయుక్తం భక్తిశో
భాసనాథం క్షితివిరచితశయ్యంకౌతుకాగారమాగాత్ ॥

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథేందుమౌళిః ఈశ్వరః తాన్ విబుధగణాన్ వి
సృజ్యక్షితిధరపతికన్యాం పార్వతీంకరేణాదదానః కనకకలశయుక్తం
మంగళార్థమంతర్నిహిత హేమమయపూర్ణకుంభం, భక్తయః
పుష్పాదిరచనాః తాసాం శోభయాసనాథం సహితమిత్యర్థః- క్షితివి
రచితశయ్యం క్షితౌవిరచితాస్థండిల కల్పితాశయ్యాతల్పం యస్మింతత్త
థోక్తం - కౌతుకాగారమాగాత్ శయ్యాగృహంజగామ - అత్రాశ్వ
లాయనః, అతఊర్ధ్వమక్షారలవణాశినావధశ్శాయినౌ బ్రహ్మచారిణౌ
స్యాతామితి-అతఊర్ధ్వం వివాహాదూర్ధ్వం, ఆత్రిరాత్రాదితి శేషః
త్రిరాత్రం ద్వాదశరాత్రిం వేతివచనాత్ - తథాకామశాస్త్రేపి- అథ
పరిణయరాత్రౌ ప్రక్రమేన్నైవ కించిత్తిసృషుదరజనీషు స్తబ్ధభావా
దుపోఢ । త్రిదినమిహసభుంద్యాద్బ్రహ్మచర్యంసచాస్యా హృదయము
పనుదధ్యాత్ స్వేచ్ఛయాసమ్యగుర్యాత్ ఇతి ॥ ॥౯౪॥

నవపరిణయలజ్జా భూషణాం తత్ర గౌరీం వదనమపహ
రంతీం తత్కృతాక్షేపమీశః । అపిశయనసఖీభ్యోదత్త
వాచంకథంచిత్ప్రమథ ముఖవికారైర్హాసయామాస
గూఢం ॥ ... ... ॥ ౯౫ ॥

ఇతిశ్రీ మహాకవి కాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే
ఉమాపరిణయోనామ సప్తమస్సర్గః.

వ్యా ॥ నవేతి ॥ తత్రకౌతుకాగారే ఈశః ఈశ్వరః నవపరిణయేన నవోద్వాహేన యాలజ్జాసాభూషణం యస్యాస్తాం అతఏవ తేనేశ్వరేణ కృతాక్షేపం కృతాకర్షణం ఉన్నమితమితియావత్ వదనమపహరంతీం సాచీకుర్వతీం, అయంలజ్జానుభావః అనుభావాంతరమాహ- శయనసఖీభ్యోపిశయనే సహశాయినీభ్యోపి నర్మసహచరీభ్యోపీత్యర్థః - కథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ దత్తవాచం దత్తోత్తరాంగౌరీం ప్రమథాః భృంగిరిటిప్రభృతయః హాస్యరసాధిదేవతాః పశుపతేః పారిషదాః- యథాహభరతః- శృంగారోవిష్ణుదేవత్యో హాస్యఃప్రమథదైవత ఇతి ॥ ని ॥ ప్రమథాస్స్యుః పారిషదా ఇత్యమరః - తేషాంముఖవికారైః ముఖవికృతచేష్టితైః గూఢమప్రకాశం హాసయామాసహాసాద్యుపాయైర్లజ్జామపాకర్తుం ప్రవృత్తఇత్యర్థః - యథాహగోనర్దః- హాసేనమధునానర్మవచసా లజ్జితాం ప్రియాం । విలుప్తలజ్జాంకుర్వీత నిపుణైశ్చసఖీజనైరితి ॥ ... ... ॥ ౯౫ ॥

ఇతిశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరి విరచితాయాంకుమారసంభవ వ్యాఖ్యాయాం సంజీవినీసమాఖ్యాయాం
సప్తమస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

కుమారసమ్భవే సవ్యాఖ్యానే - అష్టమసర్గః ప్రారభ్యః.

పాణిపీడనవిధేరనంతరం శైలరాజదుహితుర్హరంప్ర
తి। భావసాధ్వసపరిగ్రహాదభూత్కామదోహద సు
ఖంమనోహరం ॥ ... ॥ ౧ ॥

శ్లో॥ శివాయజగతామస్తుశివయోః ప్రేమతాదృశమ్ । యేనాన్యో న్యశరీరార్ధం మన్యోన్యస్మై సమర్పితమ్ ॥ సంభోగోవిప్రలంభశ్చేతిద్విధాశృంగారఇష్యతే । విప్రలంభశ్చతుర్ధాతత్ర వర్ణ్యతేరసకోవిదైః ॥ పూర్వానురాగమానాఖ్య ప్రవాసకరుణాత్మనా । ప్రాగసంగతయోర్యూనోరాద్యస్స్యాదుత్తరేత్రయః ॥ స్యుఃప్రాక్సంగతయోరేవ తత్ర పూర్వానురంజనమ్ । చక్షుఃప్రీత్యాద్యవస్థాభిఃప్రరూఢంశివయోర్మిథః ॥ విచ్ఛిన్నంకామదాహేన ప్రాపయ్యపరమాందశామ్ । తపస్సప్తర్షిసంవాద ప్రముఖైస్సాధనైఃపునః ॥ అథసంభోగశృంగార మనయోస్సమరాగయోః । కుమారసంభవఫలంసర్గేస్మిన్నాహసంప్రతి ॥ సోపిసంక్షిప్తసంకీర్ణ సంపన్నశ్చసమృద్ధిమాన్ । ఇతిభేదాచ్చతుర్ధోక్తశ్చతుర్ణాంచవియోగినామ్ ॥ తత్రావస్థాప్రభేదేన శృంగారేనాయికాత్రిధా । ముగ్ధామధ్యాప్రగల్భాచతత్రహ్రీసాధ్వసావిలాం॥ ముగ్ధావస్థాంసమాశ్రిత్య దేవ్యాఃప్రథమసంగమే । ప్రాగేకాదశభిశ్శ్లోకైర్బాలితేపూర్వానురాగిణోః ॥ సంక్షిప్తంనామసంభోగశృంగా

రం శివయోః కవిః । చుంబనేష్వధరేత్యాదౌ లక్షణం త్వస్య వక్ష్యతే ॥ పాణిపీడనవిధేరితి ॥ పాణిపీడనవిధేః పాణిగ్రహణాదనంతరం - విధేరితి పంచమీషష్ఠీ వా ఉభయథాప్యనుశాసన సంభవాదిత్యుక్తం ప్రాక్, శైలరాజదుహితుః పార్వత్యాః కర్తుః హరం ప్రతి భావసాధ్వసపరిగ్రహాత్ - భావో నామాంతరానురాగాపరనామా రత్యాఖ్యః శృంగారస్య స్థాయీ వివక్షితః తేన యత్సాధ్వసం సంగమభయం తదనుభావభూతం తస్య పరిగ్రహాత్ స్వీకారాత్ మనోహరం చిత్తాకర్షకం కామదోహదం కామసంవర్ధకమిత్యర్థః । తరుగుల్మలతాదీనాం అకాలే కుశలైః కృతం - పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియేతి శబ్దార్ణవే - తద్వత్ తత్సుఖం చ కామదోహద సుఖమాభూత్ హరస్యేతి శేషః, నాయికానాయకయోరన్యోన్యస్యానుభావ దర్శనాత్సుఖమావిర్భవతి - తచ్చ మదనోద్దీపకమితి రసవిదాం స్థితిః - తథా చ హరస్య గౌర్యాం నవోఢాయాం స్వగోచరభావ ప్రయుక్తసాధ్వస దర్శనాత్కశ్చిన్మదనసందీపనః సుఖమయో వికారః ప్రాదుర్బభూవేత్యర్థః - తత్ర రసాభావేతత్ స్థాయినః కార్యమనుభావః - తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ రసతాం గచ్ఛతి స్థాయీ యత్కార్యముపలక్ష్యతే - అనుభావస్స విజ్ఞేయో భావసంస్థాన లక్షక ఇతి । ... ... ॥ ౧ ॥

వ్యాహృతా ప్రతివచో న సందధే గంతుమైచ్ఛదవలంబి
తాంశుకా । సేవతే స్మ శయనం పరాఙ్ముఖీ సా తథాపి రత
యే పినాకినః ॥ ... ॥ ౨ ॥

వ్యా ॥ ఉక్తం భావసాధ్వసం తస్య సుఖమయత్వం చ వర్ణయతి ॥ వ్యాహృతేతి ॥ సా పార్వతీ వ్యాహృతాయతికించిదభిహితాపి ప్రతివచః ప్రత్యుత్తరం న సందధే న దదావిత్యర్థః అవలంబితాంశుకా గృహీతవస్త్రా సతీ గంతుం అన్యత్రాపసర్తుం ఐచ్ఛత్ - ఇచ్ఛతి స్మ, ఇషు ధాతోః లఙ్ - ఇషుగమియమాం ఛ ఇతి ఛకారః - పరాఙ్ముఖీ శయనం సేవతే స్మ,

అనభిముఖమశయిష్టేత్యర్థః, తథాపి ఇత్థం సాధ్వసాత్ప్రతికూలచేష్టా అపి పినాకినశ్శివస్యరతయే సుఖాయ బభూవేతి శేషః, తత్ప్రాతికూల్యమపి తస్యానందకరమభూదిత్యర్థః ఏతేననవోఢాయాః దేవ్యాః మార్గ్యోల్లజ్జావిజిత మన్మథత్వమవసేయం ॥ ॥ ౨ ॥

కైతవేనశయితే కుతూహలాత్పార్వతీ ప్రతిముఖంనిపా
తితమ్ । చక్షురున్మిషతి సస్మితం ప్రియే విద్యుదాహత
మివన్యమీలయత్ ॥ ... ॥ ౩ ॥

వ్యా॥ కైతవేనేతి ॥ ప్రియే భర్తరి కుతూహలా దేష కిం కరిష్యతీతి బుభుత్సయేత్యర్థః - కైతవేన కపటేన శయితే సుప్తే సతి - పార్వతీ ప్రతిముఖం యథాతథా నిపాతితం ప్రియస్యావపరీక్షార్థం తదభిముఖం ప్రవర్తితమిత్యర్థః, చక్షుః స్వదృష్టిం సస్మితమున్మిషతి పునః ప్రియే సహాసం పశ్యతి సతీత్యర్థః, విద్యుదాహతం విద్యుతా ప్రతిహతమివన్యమీలయత్ సాధ్వసాదితి భావః, ఏతేన కించిత్ప్రాగల్భ్య సస్యాపతయోరతేరుపచయశ్చ వ్యజ్యతే ॥ ... ... ॥ ౩ ॥

నాభిదేశనిహితస్సకంపయా శంకరస్య రురుధే కరస్తయా।
తద్దుకూలమథచాభవత్స్వయం దూరముచ్ఛ్వసితనీవి
బంధనమ్ ॥ ... ... ॥ ౪ ॥

వ్యా॥ నాభీతి ॥ నాభిదేశనిహితః నీవివిమోచనాయేతి శేషః శంకరస్య కరః సకంపయా వేపథుమత్యా ప్రియకరస్పర్శాదుత్పన్నసాత్త్వికభావయేత్యర్థః తయా పార్వత్యా రురుధే నివారితః, అథచ తథాపీత్యర్థః తద్దుకూలం స్వయం స్వయమేవ దూరమత్యంత ముచ్ఛ్వసితం స్రస్తం నీవిబంధనం నీవిగ్రంథిర్యస్య తత్తథాభూతం అభవత్ - రతిపారవశ్యాదితి భావః ॥ స ॥ నీవీపరిణహగ్రంథా స్త్రీణాం జఘనవాససీతి విశ్వః ॥

ఏవమాలినిగృహీతసాధ్వసం శంకరో రహసి సేవ్యతామి
తి । సా సఖీభిరుపదిష్టమాకులా నాస్మరత్ప్రముఖవర్తిని
ప్రియే ॥ ... ... ॥ ౫ ॥

వ్యా॥ ఏవమితి ॥ హే అలిసఖి పార్వతి రహసి శంకరః ఏవం స్వాపది ష్టపత్రి కారే తైత్యర్థః నిగృహీతసాధ్వసం నిపతితాతభయం యథాతథా సే వ్యతామితి సఖీభిరుపదిష్టం ఉక్తం వచనం సా పార్వతీ ప్రియే శంకరే ప్రత్రి ముఖవర్తిని పురోవర్తినిసతి ఆకులా సాధ్వస విహ్వలా సతీ నా స్మరత్ న స్మృతవతీత్యర్థః॥ నహి భయ పరిప్లుతే చేతసి దృఢతరోప్యుపదేశస్సం స్కారమాధత్త ఇతి భావః ॥ ... ... ॥ ౫ ॥

అప్యవస్తుని కథాప్రవృత్తయే ప్రశ్నతత్పరమనంగశాస
నమ్ । వీక్షితేన పరిగృహ్య పార్వతీ మూర్ధకంపమయ
ముత్తరం దదౌ ॥ ... ... ॥ ౬ ॥

వ్యా॥ అపీతి ॥ కథాప్రవృత్తయే సల్లాప ప్రవర్తనాయ అవస్తున్య ప్రస్తుతార్థేపి ప్రశ్నతత్పరం యత్కించిత్పృచ్ఛంతమిత్యర్థః అనం గశాసనమీశ్వరం పార్వతీ వీక్షితేన విలోకనేన నతు వాచేత్యర్థః పరి గృహ్య అంగీకృత్య మూర్ధకంపమయం శిరః కంపరూపం, స్వార్థే మయట్ - ఉత్తరం దదౌ న తు వాజ్ఞ్మయం సాధ్వసాదితి భావః - తదుక్తం రతిరహస్యే కన్యాకేళిప్రస్తావే ॥ శ్లో ॥ అవిదితఇవ పృచ్ఛేత్కించిదల్పా క్షరార్థం ప్రతిగిరమవదంతీం భూయ ఏవానురుంధ్యాత్ - అహమభి రుచిరస్తే తన్వి నోవేతి పృష్టా ప్రతివచనపదే సా మూర్ధకంపం చకుర్యా దితి - అత్ర విహృతం నామ లజ్జానుభావ ఉక్తః, తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ ఈ ష్యామానాతిలజ్జాభ్యాం న దత్తం యోగ్యముత్తరం । క్రియయా వ్యజ్య తే యత్ర విహృతం తదుదీరితమితి ॥ ... ॥ ౬ ॥

శూలినః కరతలద్వయేన సా సన్నిరుధ్య నయనే హృతాం
శుకా । తస్య పశ్యతి లలాటలోచనే మోఘయత్నవిధు
రా రహస్యభూత్ ॥ ... ॥ ౭ ॥

వ్యా॥ పునస్తమేవాహ ॥ శూలిన ఇతి ॥ సా పార్వతీ రహసి హృతాం శుకా ప్రియేణాకృష్టవస్త్రా సతీ కరతలద్వయేన స్వకీయేనేత్యర్థః -

శూలినో హరస్యనయనే నేత్రద్వయం సన్నిరుధ్య సంఛాద్యతస్యశూలి
నో లలాటలోచనే తృతీయేఽక్షిపశ్యతి సతి మోఘయత్నా నిష్ఫలప్రయా
సా అతఏవవిధురా మూఢాభూత్ తృతీయకరాభావాదితి భావః। ఏతేన
కించిద్ధాష్ట్ర్యాదయోవ్యజ్యంతే ॥ ... ॥ ౭ ॥

> చుంబనేష్వధరదానవర్జితం సన్నహస్తమదయోప
> గూహనే । దుర్లభప్రతికృతంవధూరతం క్లిష్టమన్మథ
> మపి ప్రభోఃప్రియమ్ ॥ ... ॥ ౮ ॥

వ్యా॥ చుంబనేష్వితి ॥ చుంబనేష్వధరదానవర్జితమోష్ఠార్పణ
రహితం అదయోపగూహనే నిర్దయాలింగనే సన్నౌ స్తబ్ధౌ హస్తౌ య
స్మిన్ స్తత్తథోక్తం తథాదుర్లభం ప్రతికృతం యస్మిం స్తత్తథోక్తం,
అప్రగల్భత్వాన్నఖక్షతపదతాడనాదిప్రతిక్రియమిత్యర్థః అతఏ
వ క్లిష్టమన్మథం లజ్జయోపరుద్ధమదనమపివధ్వాః నవోఢాయాః రతం
వధూరతం ప్రభోరీశ్వరస్య ప్రియమభూదితి శేషః ॥ ని ॥ వధూస్స్ను
షానవోఢా(స్త్రీ)భార్యాస్స్వేష్టాంగనాసు చేతి విశ్వః అయం లజ్జాసాధ్వ
సాభ్యాం సంకుచితోపచారత్వాత్సంక్షిప్తస్సంభోగః-తదుక్తం భూపా
లేన ॥ శ్లో ॥ యువానౌ యత్ర సంక్షిప్తాః సాధ్వసవ్రీడితాదిభిః-ఉపచా
రాన్నిషేవంతే స సంక్షిప్త ఇతీరిత ఇతి ॥ ॥ ౮ ॥

> యన్ముఖగ్రహణమక్షతాధరం దత్తమవ్రణపదం నఖంచ
> యత్ । యద్రతంచ సదయం ప్రియస్యతత్పార్వతీవిష
> హతే స్మ నేతరత్ ॥ ... ॥ ౯ ॥

వ్యా॥ యదితి ॥ పార్వతీప్రియస్య సంబంధి అక్షతోఽఖండితోఽధ
రో యస్మిం స్తత్తథోక్తం యన్ముఖగ్రహణం ముఖచుంబనం, తథా ॥ అ
వ్రణపదం వ్రణలక్ష్మరహితం యథాతథా ॥ ని ॥ పదం వ్యవసితత్రాణ
స్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః - దత్తం యచ్చనఖం నఖకర్మ యత్స
దయం రతం చ తత్సర్వం విషహతే స్మ సహతే స్మ ఇతరద్విపరీతం ప్రౌఢం

డమితియావత్ - తచ్చుంబనంనఖం సురతంవాన విషహతే స్మనవోఢా త్వాదితిహృదయం - ఉక్తంచరతిరహస్యే ॥ నాత్యంతమానులోమ్యే నచచాతిప్రతిలోమతః - సిద్ధింగచ్ఛంతి కన్యాస్తుతస్మాన్మధ్యేన సాధయేదితి, కన్యానవోఢా ॥ ... ... ॥౯॥

రాత్రివృత్తమనుయోక్తుముద్యతం సావిభాతసమయేన
సఖీజనమ్ । నాకరోదపకుతూహలంహ్రియాశంసితుం
చహృదయేనతత్వరే ॥ ॥౧౦॥

వ్యా ॥ రాత్రీతి ॥ సాపార్వతీవిభాతసమయే ప్రభాతకాలే రాత్రివృత్తం సురతవృత్తాంతమిత్యర్థః, అనుయోక్తుంప్రష్టుం ॥ ని ॥ ప్రశ్నోనుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః - ఉద్యతంప్రవృత్తం సఖీజనంహ్రియాహేతునా నత్వనిచ్ఛయేతిభావః, అపకుతూహలం నిరాకాంక్షం నాకరోత్ - నకించిదాచష్టేత్యర్థః హృదయేన మనసాతు శంసితుం చ తత్వరేత్వరితాభూత్ ఔత్సుక్యాదితిభావః, త్వరాసంభ్రమాదీనాం తదనుభావత్వాదితి ॥ ... .. ॥౧౦॥

దర్పణేచపరిభోగదర్శినీపృష్ఠతః ప్రణయినోనిషేదు
షః । ప్రేక్ష్యబింబమనుబింబమాత్మనః కానికానినచ
కారలజ్జయా ॥ ... ॥౧౧॥

వ్యా ॥ దర్పణఇతి ॥ కించేతిచార్థః దర్పణేముకురే పరిభోగం నఖదంతక్షతాది సంభోగచిహ్నం పశ్యతీతి పరిభోగదర్శినీ సాపార్వతీపృష్ఠతః పశ్చాద్భాగేనిషేదుషః స్థితవతః, సదేః క్వసుః, ప్రణయినః ప్రియస్య బింబంప్రతిబింబం, దర్పణసంక్రాంతమిత్యర్థః ॥ ని ॥ బింబోస్త్రీమండల సమప్రతిమాముఖలక్ష్మసు। ప్రతిబింబే ప్రతికృతౌ స్త్రీముస్యాద్బింబికాఫలె ఇతివైజయంతీ, ఆత్మనః స్వస్యబింబమను స్వప్రతిబింబస్య పృష్ఠతఇత్యర్థః - అనుర్లక్షణఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా, ప్రేక్ష్యలజ్జయాస్వచాపల ప్రాకట్యకృతయేత్యర్థః

కాని కాని యాని కానిచిదవాచ్యాన్యంగసంవరణాదిచేష్టితానీత్యర్థః ఉ
క్తంచలజ్జానుభావేషు - సాచీకృతాంగావరణ వైవర్ణ్యాధోముఖీ
దీకృదితినచ కారనకృతవతీ ॥ ... ॥ ౧౧ ॥

నీలకంఠపరిభుక్తయౌవనాం తాం విలోక్యజననీంసమా
శ్వసత్ । భర్తృవల్లభతయాహిమానసీం మాతురస్య
తిశుచంవధూజనః ॥ ॥ ౧౨ ॥

వ్యా ॥ నీలకంఠేతి ॥ నీలకంఠేనశివేన పరిభుక్తంయౌవనం యస్యా
స్తాం తథోక్తాం ప్రియయోగసఫల యౌవనామిత్యర్థః- తాం పార్వ
తీంవిలోక్యజననీ మేనాంసమాశ్వసత్ సంతుతోషేత్యర్థః - స్వసథా
తోర్లఙ్, అడ్గార్గ్యగాలవయోరితి వికల్పాదడాగమః- తథాహి
వధూజనః (స్త్రీ)జనః భర్తృవల్లభతయా పతివాల్లభ్యేన మాతుర్మాన
సీం మనసిభవాంశుచం శోకమస్యతి నిరస్యతి, విపర్యయాద్విపర్యయ
శ్చేత్యర్థాదవసేయం, సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంత
రన్యాసాలంకారః ॥ ... ... ॥ ౧౨ ॥

వాసరాణికతిచిత్కథంచనస్థాణునాపదమకార్యతప్రి
యా । జ్ఞాతమన్మథరసాశనైశ్శనైస్సాముమోచరతిదుఃఖ
శీలతామ్ ॥ ... ... ॥ ౧౩ ॥

వ్యా॥ సంప్రతి దేవ్యాముగ్ధావస్థాతోమధ్యమావస్థాప్రాప్తిమాహ॥
వాసరాణీతి ॥ స్థాణునాశంభునాతత్ప్రియాపార్వతీ కర్మభూ
తాకతిచిద్వాసరాణికైశ్చిదహోభిరిత్యర్థః - అత్యంతసంకోచాద్వి
తీయా, కథంచనకృచ్ఛ్రేణపదం పదప్రక్షేపం అకార్యతకారితాసురత
కర్మణీతిశేషః - కరోతేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలఙ్, హృక్రోరన్యతర
స్యామిత్యణికర్తుః కర్మత్వం, ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణ ఇత్యభిహి
తత్వంచ, సాకృతపదా పార్వతీజ్ఞాతమన్మథరసా అనుభూతసురత సు
ఖాస్వాదాసతీ ॥ ని ॥ అస్వాదేపిరసం ప్రాహురితిశబ్దార్ణవే- శనై

శ్నైః క్రమేణ రతౌ సురతే దుఃఖశీలతాం ప్రాతికూల్యస్వభావతాం ముమోచ, శీలం స్వభావే సద్వృత్తౌ ఇత్యమరః - మధ్యమావస్థాం ప్రాప్తేత్యర్థః - లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్యమేతి లక్షణమ్ ॥ ॥౧౩॥

సస్వజే ప్రియమురోనిపీడితా ప్రార్థితం ముఖమనేన
నాహరత్ । మేఖలాప్రణయలోలతాం గతం హస్తమ
స్య శిథిలం రురోధ సా ॥ ॥ ౧౪ ॥

వ్యా ॥ తుల్యలజ్జాస్మరత్వమేవాహ ॥ సస్వజ ఇతి ॥ సా పార్వతీ ఉరోనిపీడితా ఉరసి గాఢమాశ్లిష్టా సతీ ప్రియం సస్వజే నతు నిష్పందమాస్తేత్యర్థః - అనేన స్మరావేశోదయస్సూచితః, అనేన ప్రియేణ ప్రార్థితం చుంబనార్థం యాచితం ॥ ని ॥ యాచ్ఞాయామభియానే చ ప్రార్థనా కథ్యతే బుధైరితి కేశవః । ముఖం నాహరత్ నాపాహరత్ మేఖలాయాం ప్రణయః పరిచయః ॥ ని ॥ ప్రణయస్స్యాత్పరిచయే యాచ్ఞాయాం సౌహృదేపి చేతి విశ్వః । తత్ర లోలతాం లాలనత్వం గతం అస్య ప్రియస్య హస్తం శిథిలం రురోధ న్యవారయత్ నతు నిర్భరమితి భావః, అత్ర కించిత్సహన ప్రతీకారాభ్యాం తుల్యలజ్జాస్మరత్వం వ్యజ్యతే ॥౧౪॥

భావసూచితమదృష్టవిప్రియం కైశ్చిదేవదివసైరభూత్త
యోః । చాటుమత్క్షణవియోగకాతరం ప్రేమరూఢ
మితరేతరాశ్రయమ్ ॥ ॥ ౧౫ ॥

వ్యా॥ అథ దేవ్యాః ప్రగల్భాం దశాం దర్శయితుం తయోస్సమానురాగత్వం తావదాహ ॥ భావేతి ॥ తయోశ్శివయోః కైశ్చిత్కతిభిరేవదివసైర్భావసూచితం భావైశ్చేష్టాభిర్వాగారంభకటాక్షక్షేపాదిభిస్సూచితం పరిజ్ఞాతం అదృష్టంవిప్రియమప్రియాచరణం యత్ర తత్తథోక్తం చాటూని ప్రియోక్తయః అస్మిన్సంతీతి చాటుమత్, భూమార్థే మతుప్, క్షణవియోగాత్ క్షణమాత్రవిరహాదపి కాతరం భీరు- ఇతరేతరాశ్రయమన్యోన్యవిషయం ప్రేమ - ప్రేమపదాభిలక్ష్యాం

దు రావస్థాగతిరిత్యర్థః - రూఢప్రేమత్వాత్ క్రమేణానురాగపదాభిల షాత్సంభోగావస్థాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. తదేతత్సర్వం స్ఫుటీకృతం భూపా లేన ॥ శ్లో ॥ అంకురపల్లవకలికా ప్రసూనఫలభోగభాగియం క్రమతః ॥ ప్రేమమానః ప్రణయః స్నేహో రాగోఽనురాగ ఇత్యుక్తా - రతిరేవస్థా యిభావాత్ రసీభవతి - అంకురాద్యవస్థాభేదాత్తావత్ ప్రేమాదిపదైరభి లప్యత ఇత్యర్థః - న ప్రేమాభేదరహితం యూనోర్భావనిబంధనం - భా వో రతిః । రాగ ఏవ స్వసంవేద్యదశా ప్రాప్త్యా ప్రకాశితః । యావదా శ్రయవృత్తిశ్చేదనురాగ ఇతీరిత ఇతి - మానాదిలక్షణం తు విస్తరభయా న్న లిఖ్యతే ఆకరపదదృష్టవ్యః ॥ ... ॥ ౧౫ ॥

తం యథాత్మసదృశం వరం వధూరన్వరజ్యత వరస్తథైవ
తామ్ । సాగరాదనపగా హి జాహ్నవీ సోఽపి తన్ముఖర
సైకనిర్వృతిః ॥ ... ॥ ౧౬ ॥

వ్యా ॥ ఉక్తమేవ వ్యనక్తి ॥ తమితి ॥ వధూరాత్మసదృశం స్వానురూ పం తం వరం వోఢారం ప్రతి యథాన్వరజ్యత - అనురక్తాభూత్, రంజేః దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్ స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం - తథైవ వరో వో ఢాపి ఆత్మనః సదృక్ తాం ఆత్మసదృశం, త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచ నే కఞ్ చేతి చకారాత్ క్విన్, తాం వధూం ప్రత్యన్వరజ్యత - వధ్వా మనురక్తోఽభూదిత్యర్థః, గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా సకర్మకత్వం అత్ర దృష్టాంతమాహ - జాహ్నవీ గంగా సాగరాన్నాపగచ్ఛతీత్యనప గా అనపేతా హి - తథా సోఽపి సాగరోఽపి తస్యాః జాహ్నవ్యాః ముఖర సేన అగ్రిమలితేన వక్త్రాస్వాదనేన ఏకాముఖ్యా నిర్వృతిః ఆనందో రసా యస్య స తథోక్తః - దృష్టాంతాలంకారః । లక్షణముక్తం ఇత్థం సమాను రాగకథనాత్ రసస్యాభాసత్వం నిరస్తం ॥ తదుక్తం ॥ ఏకత్రైవాను రాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా ॥ యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభా సస్త్రిధా స్మృతః - ఇతి, కవినాప్యుక్తం మాళవికాగ్నిమిత్రే ॥ అనా

కుతోత్కంఠితయోః ప్రసిద్ధ్యతా సమాగమేనాపి రతిర్నమాంప్రతి - ప
రస్పర ప్రాప్తినిరాశయోర్వరంశరీరనాశోపిసమానురాగయోః-ఇతి ॥

శిష్యతాంనిధువనోపదేశినశ్శంకరస్య రహసిప్రపన్న
యా। శిక్షితంయువతినైపుణం తయాయత్తదేవ గురు
దక్షిణీకృతమ్ ॥ ... ॥ ౧౬ ॥

వ్యా॥ అథదేవ్యాః ప్రగల్భావస్థామాశ్రిత్య సంభోగమాహ ॥ శిష్య
తామితి॥ రహస్యేకాంతె నిధువనంరతముపదిశతీతి నిధువ నోపదేశినస్సు
రతవిద్యాగురోః ॥ ని ॥ మైథునంనిధువనంరతమిత్యమరః - శంకరస్య
శిష్యతాం ప్రపన్నయా ప్రాప్తయాతయా పార్వత్యాయద్యువతి నైపు
ణంయువతి జనోచితంకౌశలం సురతమిత్యర్థః - శిక్షితం అభ్యస్తంఆ
చరితమిత్యర్థః- తదెవగురుదక్షిణీకృతం యథోపదేశకరణాదెవసమ
ర్పితమిత్యర్థః అనేనకృత ప్రతికృతంసూచ్యతె ॥ ॥ ౧౬ ॥

దష్టముక్తమధరోష్ఠమంబికా వెదనావిధుత పాణిపల్ల
వా। శీతలేననిరవాపయత్క్షణం మౌళిచంద్రశకలేనశూ
లినః ॥ ... ... ॥ ౧౭ ॥

వ్యా ॥ దష్టేతి ॥ అంబికాపార్వతీదష్టశ్చాసౌము క్తశ్చతం దష్టము
క్తం పూర్వకాలెత్యాదినాసమాసః, అధరోష్ఠం వేదనయావిధుతౌ పాణి
పల్లవౌ యయాసాతథోక్తాసతీ - శీతలేనశూలినోమౌళీచంద్రశకలేన
క్షణంనిరవాపయత్ శీతోపచారేణ నిర్వ్యథమకరోదితివిస్రంభోక్తిః-
నిపూర్వాత్ వాతేర్ధాతోర్ణ్యర్థం తాల్లజ్ - ఆర్తిహ్రీత్యాదినాపు
గాగమః - అత్రాధరపీడనాత్సుఖేపి దుఃఖవదుపచారాత్కుట్టమిత
స్యానుభావ ఉక్తః, తదుక్తమ్ - కేశాధరాదిగ్రహణె మోదమానాపి
మానసే - దుఃఖాదెవబహిఃకుర్యాత్ చేతత్కుట్టమితంహితదితి ॥ ౧౭ ॥

చుంబనాదలకచూర్ణదూషితం శంకరోపినయనంల
లాటజమ్। ఉచ్ఛ్వసత్కమలగంధయేదదౌపార్వతీవద
నగంధవాహినే ॥ ... ॥ ౧౮ ॥

వ్యా॥ చుంబనాదితి ॥ అథశంకరోఽపి చుంబనాద్ధేతోరలకచూర్ణేన దూషితముపహతం లలాటజం నయనం ఉచ్ఛ్వాసత్కమలగంధయే వికచారవిందగంధాయ, ఉపమానాచ్చేతి సమాసాంతఇకారః, వికచారవిందసౌరభధారిణేపార్వత్యాః వదనగంధవాహినే ఫూత్కారమారుతాయేత్యర్థః ॥ దదౌరజోనిస్సరణార్థం తదాభిముఖ్యేనస్థాపితవానిత్యర్థః-ఏతేనదేవ్యాః ప్రియవశంవదత్వముక్తం, అత్రహరచక్షుష్యలకచూర్ణపాతకథనాద్దేవ్యాః ఉపరిభావస్సూచితః ॥ ॥ ౧౯ ॥

ఏవమింద్రియసుఖస్యవర్త్మనస్సేవనా దనుగృహీతమ
న్మథః । శైలరాజభవనేన సహోమయామాసమాత్ర
మవసద్వృషధ్వజః ॥ ॥ ౨౦ ॥

వ్యా॥ ఏవమితి ॥ వృషభధ్వజఃఏవముక్తరీత్యా ఇంద్రియాణాం సుఖస్యానుకూలస్య వర్త్మనోమార్గస్య స్త్రీప్రసంగస్యేత్యర్థః-సేవనాదుపభోగాదనుగృహీత మన్మథఃపునరుజ్జీవితమదనస్సన్ ఉమయాసహశైలరాజభవనే హిమవద్గృహే మాసమాత్రమవసత్ - అత్యంతసంయోగేద్వితీయా, మాసమాత్రమితివధూవశీకరణ కాలక్లృప్తికథనమ్-యథాహగోనర్దః-ఏవంభుంజానోనవోఢాం మాసేనవశీకుర్యాదితి॥

సోఽనుమాన్యహిమవంత మాత్మభూరాత్మజా విరహ
దుఃఖపీడితమ్ । తత్రతత్రవిజహారసంపతన్న ప్రమే
యగతినాకకుద్మతా ॥ ॥ ౨౧ ॥

వ్యా॥ సఇతి ॥ సఆత్మభూశ్శివః ఆత్మజాయాదుహితుః విరహదుఃఖేన-పీడితంహిమవంతమనుమాన్య అనుమతంకృత్వా అప్రమేయగతినా అపరిచ్ఛేద్యగతినా కామచారిణేత్యర్థః- కకుద్మతావృషేణ సంపతన్ సంచరమాణః తత్రతత్రనానాదేశేషు విజహార ॥ ॥ ౨౧ ॥

మేరుమేత్యమరుదాశువాహనఃపార్వతీస్తనపురస్కృ
తఃకృతీ । హేమపల్లవవిభంగసంస్తరామన్వభూత్సు
రతతత్పరఃక్షపామ్ ॥ ॥ ౨౨ ॥

వ్యా॥ మేరుమితి ॥ మరుదాశువాహనః పవనజవయానః పార్వతీ స్తనాభ్యాం పురస్కృతః, వాహనేపి పార్వత్యాపృష్ఠగతయా ఆశ్లిష్ట ఇత్యర్థః - అథవా అన్వభూదిత్యనేనాన్వయః, కృతీకుశలోహరో మేరుమేత్య హేమపల్లవానాం విభంగాః ఖండాః తఏవ సంస్తరః తల్పం యస్యాం తాం తథోక్తాం క్షపాం రాత్రిం సురతతత్పరః సురతాసక్తస్సన్నన్వభూత్ ॥ ... ... ॥ ౨౨ ॥

పద్మనాభవలయాంకితాశ్మసుప్రస్తవత్స్వమృతవిప్రు
షోనవాః । మందరస్యకటకేషుచావసత్సప్రియావదన
పద్మషట్పదః ॥ ... ... ॥ ౨౩॥

వ్యా॥ పద్మనాభేతి ॥ ప్రియాయావదనపద్మషట్పదః ప్రియాముఖరసాస్వాదలోల ఇత్యర్థః సహరః పద్మంనాభౌ యస్యసః పద్మనాభో విష్ణుః- అచ్ప్రత్యన్తవపూర్వాత్సామలోమ్న ఇత్యతోజితి యోగవిభాగాత్సమాసాంతః, తస్యవలయైరంకితా అశ్మానో యేషాం తేషుఅమృతమథనసమయ ఇతిభావః, తథానవాః ప్రత్యగ్రాః అమృతవిప్రుషస్సుధాబిందూన్ ప్రస్తవత్సుమందరస్య మంథాచలస్యకటకేషు నితంబేషు చావసత్ ఏతేన మందరస్యానేకాద్భుతాధారత్వాన్మనోవినోదకత్వముక్తమ్ ॥ ... ... ॥ ౨౩ ॥

రావణధ్వనితభీతయాతయాకంఠసక్తమృదుబాహు
బంధనః । ఏకపింగళగిరౌ జగద్గురుర్నిర్వివేశ విశ
దాశ్శశిప్రభాః ॥ ... ॥ ౨౪ ॥

వ్యా॥ రావణేతి ॥ జగద్గురుః- విశ్రవసోపత్యం పుమాన్ రావణః దశకంఠః శివాదిభ్యోణిత్యపత్యార్థేఽణ్ప్రత్యయః వృత్తివిషయేవిశ్రవశ్శబ్దస్య రావణాదేశః తస్య ధ్వనితాత్ కైలాసశైలోత్పాటన సమయకృతక్ష్వేడాద్భీతయాతయా పార్వత్యా కంఠసక్తాభ్యాం మృదుబాహుభ్యాంబంధనం యస్యసతథాభూతస్సన్ పింగళైకనేత్రత్వాదేకపింగళః

కుబేరః తస్యగిరౌ కైలాసే విశదానిమర్దలాన్నశిపరిభాష్యందిరాణి ర్వివేశబుభుజె ॥ ని ॥ నిర్వేశోభృతిభోగయోరిత్యమరః ॥ ౨౪ ॥

తస్యజాతుమలయస్థలీరతౌర్ధూతచందన లతఃప్రియా
క్లమం । ఆచచామసలవంగకేసరశ్చాటుకార ఇవద
క్షిణానిలః ॥ ... ॥ ౨౫ ॥

వ్యా॥ తస్యేతి ॥ జాతుకదాచిత్ - ధూతచందనలతః కమ్పితకటీ రశాఖ ॥ ని ॥ సమేశాఖాలతెఇత్యమరః - సహలవంగస్య కేసరైస్స లవంగకేసరః ॥ ని ॥ లవంగం దేవకుసుమమిత్యమరః- విశేషణాభ్యాం శైత్యసౌరభ్యేదర్శితె- దక్షిణానిలో మలయమారుతః - చాటుకారః చాటుప్రియోగః - ప్రియవాదఇతియావత్ భావేఘుఇన్, సఇవమలయస్థలీషుమలయాచల ప్రదేశేషురతిస్సురతం యస్యతస్యతథోక్తస్య రమమాణాత్యర్థః - తస్యశివస్య ప్రియాక్లమంప్రియాయాస్సురతశ్రమమాచచామజహార - యథాలోకేమహానప్రశ్రమః ఏకేనప్రియవాదెనాపనీయతె ॥ తద్వద్దక్షిణమారుతెనాప్యస్య సకలోపి సురతక్లమో హృత ఇత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౨౫ ॥

హేమతామరసతాడితప్రియాతత్కరాంబు వినిమీలి
తేక్షణా । ఖేవ్యగాహతతరంగిణీముమామీనపఙ్క్తి పు
నరుక్తమేఖలా ॥ ... ॥ ౨౬ ॥

వ్యా ॥ హేమేతి ॥ ఉమాగౌరీహేమతామరసేన కనకకమలేనతాడితః-ప్రియోయయాసాతథోక్తాతస్య ప్రియస్యకరాంబునాకరక్షిప్తాంభసావినిమీలితెక్షణాముకుళితాక్షీమీన పంక్త్యాపునరుక్తాద్విగుణీకృతా మేఖలాయస్యాస్సా తథాభూతాసతీఖతరంగిణీం మందాకినీం వ్యగాహ తత్రజలక్రీడామకరోదిత్యర్థః॥ ॥ ౨౬॥

తాంపులోమతనయాలకోచితైః పారిజాతకుసుమైఃప్ర
సాధయన్ । నందనేచిరమయుగ్మలోచనస్సస్పృహం
సురవధూభిరీక్షితః ॥ ॥ ౨౭ ॥

వ్యా ॥ తామితి ॥ అయుగ్మాని లోచనాని యస్యసోఽయుగ్మలోచన స్త్ర్యంబకః, యుగ్మశబ్దో విశేష్యనిఘ్నస్సన్ స్త్రీ, తస్మిన్ యుగ్మాసు సంవిశేత్ ॥ శ్లో ॥ యుగ్మాన్దైవేయథాశక్తి పిత్ర్యేయుగ్మాంస్తథైవచ । ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ । నందనే ఇంద్రోద్యానే పులోమ్నస్తనయాశచీ ॥ పులోమ్నస్తు శచీసుతేతి హారివంశే ॥ తస్యా అలకానాముచితైః పారిజాతకుసుమైః తాం పార్వతీం ప్రసాధయన్ అలంకుర్వన్ చిరం సురవధూభిః సస్పృహమీక్షితః కేనవాపుణ్యేనాయం లభ్యేత ఇతి సాభిలాషందృష్ట ఇత్యర్థః - అత్ర దేవస్యానుకూల నాయకత్వం దేవ్యాః స్వాధీనపతికాత్వం చావసేయమ్ ॥ ॥ ౨౭ ॥

ఇత్యభౌమమనుభూయశంకరః పార్థివంచ వనితాస
ఖస్సుఖమ్ । లోహితాయతి కదాచిదాతపే గంధమా
దనగిరిం న్యవర్తత ॥ ॥ ౨౮ ॥

వ్యా॥ ఇతీతి ॥ ఇతిశంకరో వనితాసఖస్సన్ భూమౌ భవంభౌమం తన్న భవతీత్య భౌమం దివ్యం పృథివ్యాం భవంపార్థివంచ సుఖమనుభూయ కదాచిదాతపే లోహితాయతి లోహితవర్ణే భవతి అస్తంగతే సవితరీత్యర్థః ॥ సూ ॥ లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యష్ వాక్యష ఇతి పరస్మైపదం శతృప్రత్యయః - గంధమాదనగిరిం న్యవర్తత గిరిముద్దిశ్యనివృత్త ఇత్యర్థః ॥ ఉద్దేశక్రియాం ప్రతిగిరేః కర్మత్వం- యథాహ భాష్యకారః ॥ * ... ... ॥ ౨౯ ॥

తత్ర కాంచనశిలాతలాశ్రయో నేత్రగమ్యమవలోక్యభా
స్కరమ్ । దక్షిణేతరభుజవ్యపాశ్రయాం వ్యాజహారస
హధర్మచారిణీమ్ ॥ ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ తత్రేతి ॥ తత్రగంధమాదనేగిరౌ కాంచనస్య వికారః కాంచనం సౌవర్ణం తచ్చతచ్ఛిలాతలంచ-తదాశ్రయోయస్యసభగవాన్ హరః నేత్రగమ్యం సాయంతనత్వాత్ దృశ్యం భాసంకరోతీతి భాస్క

---

* అత్ర గ్రంథపాతః ॥

రంసూర్యం, దివావిభేత్యాదినా టప్రత్యయః అవలోక్య దక్షిణేతర భుజస్సవ్యబాహుర్వ్యపాశ్రయో యస్యాస్తాం నిజవామ భుజమవష్టభ్యో పవిష్టామిత్యర్థః - సహధర్మం చరతీతి సహధర్మచారిణీం పత్నీం వ్యాజహార జగాద ॥ ... ... ॥ ౨౯ ॥

పశ్చకాంతి మరుణత్రిభాగయోస్సంక్రమయ్య తవ నేత్ర
యోరివ । సంక్షయే జగదివ ప్రజాపతిస్సంహరత్యహ రసావహర్పతిః ॥ ... ॥ ౩౦ ॥

వ్యా॥ పశ్చేతి ॥ అసావహ్నాంపతిః అహర్పతిః సూర్యః, అహరాదీనాం పత్యాదిషూపసంఖ్యానమితి రేఫాదేశః, పశ్చకాంతిః కమలశోభాం తృతీయోభాగః త్రిభాగః, వృత్తివిషయే పూరణార్థత్వం సంఖ్యాయా ఇత్యుక్తమ్-అరుణ(స్త్రి)భాగో యయో స్తయోః అరుణోపాంతయోరితి భాగ్యలక్షణోక్తిః ॥ తవ నేత్రయోస్సంక్రమయ్యేవ, తదానీం పద్మానామవికాసాత్ నేత్రయోస్తు వికాసాచ్చేయ ముత్ప్రేక్షా, సంక్షయే ప్రళయకాలే ప్రజేశ్వరః-ప్రజాపతిః జగదివ అహర్దివసం సంహరతి అస్తంగచ్ఛతీత్యర్థః ॥ ... ... ॥౩౦॥

శీకరవ్యతికరం మరీచిభిర్దూరయత్యవనతే వివస్వతి ।
ఇంద్రచాపపరివేషశూన్యతాం నిర్ఝరాస్తవ పితుః
ప్రజంత్యమీ ॥ ... ॥ ౩౧ ॥

వ్యా॥ శీకరేతి ॥ వివస్తేజోస్యాస్తీతి వివస్వాన్ తస్మిన్ వివస్వతి సూర్యే మరీచిభిః - సహార్థ వివక్షాయాం తృతీయా, అతఏవ వినాపి సహశబ్దేన తృతీయా భవతీతి కాశికా. శీకరవ్యతికరం పయః కణ సంపర్కం దూరయతి దూరీకుర్వతి సతి, అవనతే హ్రస్వతి అమీ తవపితుర్హిమవతో నిర్ఝరాః ప్రవాహాః ॥ ని ॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝరఇత్యమరః ॥ ఇంద్రచాపః నానావర్ణ ప్రభాసమూహః తస్యపరివేషేణ పరివేష్టనేన శూన్యతాం వ్రజంతి, అర్క కిరణసంపర్క-కృతత్వాదింద్రచాపస్య తన్నివృత్త్యా నివృత్తిరిత్యర్థః ॥ ॥ ౩౧ ॥

దష్టతామరసకేసరత్యజోః క్రందతోర్విపరివృత్తకంఠయోః । నిఘ్నయోస్సరసి చక్రవాకయోరల్పమంతరమనల్పతాంగతమ్ ॥ ॥ ౩౧ ॥

వ్యా॥ దష్టేతి ॥ దష్టమర్ధజగ్ధం తామరసకేసరం పద్మకింజల్కం ముఖద్వయలగ్నకమేకమితి భావః తత్త్యజత ఇతి తథోక్తయోః, క్విప్ - క్రందతోః కూజతోః వివరివృత్తకంఠయోః- పరస్పరాలోకనార్థం వక్రీకృతగ్రీవయోరిత్యర్థః । నిఘ్నయోర్దైవాధీనయోః ॥ ని ॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః ॥ చక్రవాకీ చక్రవాకశ్చ తయోశ్చక్రవాకయోః - పుమాంస్త్రియేత్యేకశేషః- సరసి అల్పమంతరం వ్యవధానమనల్పతామాధిక్యం గతం సరసి వియుజ్యమానయోశ్శనైశ్శనైర్మహాద్వ్యవధానమభూదిత్యర్థః ॥ ... ॥ ౩౨ ॥

స్థానమాహ్నికమపాస్య దంతినస్సల్లకీవిటపభంగవాసితమ్ । ఆవిభాతచరణాయ గృహ్ణతే వారి వారిరుహబద్ధషట్పదమ్ ॥ ... ... ॥ ౩౩ ॥

వ్యా॥ స్థానమితి ॥ దంతినో గజాః అహ్ని భవం ఆహ్నికం, కాలాట్ఠఞ్, స్థానమపాస్య విహాయ సల్లకీ గజప్రియా శాఖా చిల్లతా ॥ ని ॥ సల్లకీ స్యాద్గజప్రియేతి హలాయుధః, తస్యాః విటపభంగైః పల్లవఖండైర్వాసితం సురభితం వారిరుహేషు బద్ధాస్సంగతాః షట్పదా యస్మిన్ తత్ వారి జలం ఆవిభాతం ప్రభాతమారభ్య యచ్చరణం భక్షణం తస్మై తత్పర్యాప్తమిత్యర్థః ॥ గృహ్ణతే ఉపాదదతే గజాహ్యహోరాత్రపర్యాప్తం జలం సకృదేవ సాయం పిబంతీతి ప్రసిద్ధమ్ ॥ ॥ ౩౩ ॥

పశ్య పశ్చిమదిగంతలంబినా నిర్మితం మితకథే వివస్వతా । దీర్ఘయా ప్రతిమయా సరోంభసాం తాపనీయమివ సేతుబంధనమ్ ॥ ... ॥ ౩౪ ॥

వ్యా॥ పశ్యేతి ॥ హే మితకథే మితభాషిణి, ఏకేన సర్వస్య తత్స

ల్లాపనే లౌల్యం సూచయతి ॥ పశ్చిమదిగంతలంబినా వివస్వతా కర్త్రా దీర్ఘయా దిగంతలంబిత్వాదాయతయా ప్రతిమయా నిజప్రతిబింబేన కరణేన ॥ ని ॥ ప్రతిమానం ప్రతిబింబం ప్రతిమా ప్రతియాతనా ప్రతిచ్ఛాయా । ప్రతికృతిరర్చా పుంసి ప్రతినిధిరుపమోపమానం స్యాదిత్యమరః ॥ సరోంభసాం తపనీయస్య వికారస్తాపనీయం హిరణ్మయం ॥ ని ॥ తపనీయం శాతకుంభమిత్యమరః - సేతుబంధనం నిర్మితమివేత్యుత్ప్రేక్షా, అస్తమయసమయే సరః పారావారీణమాయతమర్క ప్రతిబింబం హిరణ్మయసేతురివ దృశ్యత ఇత్యర్థః పశ్యేతి వాక్యార్థః కర్మ ॥ ౩౪ ॥

ఉత్తరంతి వినికీర్య పల్వలం గాఢపంకమతివాహితాత
పాః । దంష్ట్రిణో వనవరాహయూథపా దష్టభంగురబి
సాంకురా ఇవ ॥ ... ... ॥ ౩౫ ॥

వ్యా ॥ ఉత్తరంతీతి ॥ దంష్ట్రిణో దంష్ట్రావంతః, వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః, అత ఏవ దష్టా భంగురాః కుటిలా బిసాంకురా మృణాలాంకురా యైస్తే త ఇవ స్థితాః వనవరాహాణాం యూథపాః యూథనాథాః ॥ ని ॥ యూథనాథస్తు యూథపః ఇత్యమరః ॥ గాఢపంకమితి పంకిలం పల్వలమల్పసరః ॥ ని ॥ వేశంతః పల్వలం చాల్పసర ఇత్యమరః ॥ వినికీర్య విక్షిప్య అతివాహితాతపాః పంకిలపల్వలావగాహనేనయాపితోష్ణాస్సంత ఇత్యర్థః ॥ ఉత్తరంతి పల్వలాన్నిర్గచ్ఛంతి ॥ ౩౫ ॥ ॥ ౩౫ ॥

ఏష వృక్షశిఖరే కృతాస్పదో జాతరూపరస గౌరమండ
లః । హీయమానమహరత్యయాతపం పీవరోరు * పిబతీ
వ బర్హిణః ॥ ... ... ॥ ౩౬ ॥

వ్యా ॥ ఏష ఇతి ॥ హే పీవరోరు పార్వతి, వృక్షశిఖరే వృక్షాగ్రే కృతాస్పదః కృతస్థితిః జాతరూపరసగౌరమండలః ఆతపరూషణాత్కాంచనద్రవవదరుణబర్హమండలః ॥ ని ॥ చామీకరం జాతరూపం మహారజ

---

* అతోఙ్ప్రత్యయశ్చింత్యః, అనుశాసనాభావాత్.

తరాంచన ఇత్యమరః ॥ ని ॥ గుణేరాగేద్రవే రస ఇతి - పీతేసితేరుణో
గౌర ఇతి చ యాదవః ॥ ఏషః బర్హమస్యాస్తీతి బర్హిణో మయూరః ॥
ఫలబర్హాభ్యామినజ్వక్తవ్య ఇతీనచ్ ॥ ని ॥ మయూరో బర్హిణో బర్హీ
నీలకంఠో భుజంగభుగిత్యమరః - హీయమానం క్షీయమాణం అహరత్య
యాతపం దినాంతాతపం పిబతీవ, కథమన్యథా క్షీయమాణత్వమితి భావః ॥

పూర్వభాగతిమిరప్రవృత్తిభిర్వ్యక్తపంకమివజాతమేక
తః । ఖం హృతాతపజలం వివస్వతా భాతి కించిదివ శేష
వత్సరః ॥ ... ... ॥ ౩౭ ॥

వ్యా॥ పూర్వేతి ॥ పూర్వభాగే ప్రాచీమూలే తిమిరప్రవృత్తిభిః ధ్వాం
తప్రసరైః ఏకతో వ్యక్తపంకం స్ఫుటపంకమివజాతం, తథా వివస్వతా
హృతం ఆతప ఏవ జలం యస్య సతథోక్తం ఖమాకాశం కించిదీషత్-
శేషాస్యాస్తీతి శేషవత్ శుష్కం సర ఇవ భాతి ॥ ॥ ౩౭ ॥

ఆవసద్భిరుటజాంగణం మృగైర్మూలసేకసరసైశ్చ
వృక్షకైః । ఆశ్రమాః ప్రవిశదగ్నిధేనవో బిభ్రతి శ్రియ
ముదీరితాగ్నయః ॥ ... ॥ ౩౮ ॥

వ్యా॥ ఆవసద్భిరితి ॥ ఉటజాంగణమావసద్భిః - పర్ణశాలాప్రాం
గణే వసద్భిరిత్యర్థః ॥ ని ॥ పర్ణశాలోటజో(స్త్రి)యామిత్యమరః ॥
ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇత్యాధారస్య కర్మత్వం, మృగైః, తథా మూలా
నాం సేకేన సేచనేన సరసైః సద్రవైః వృక్షకైః బాలవృక్షైశ్చోపలక్షి
తాః - అల్పార్థే కన్ప్రత్యయః ప్రవిశంత్యో వనాదాగచ్ఛంత్యోఽగ్నిధే
నవోఽగ్నిహోత్రార్థా గావో యేషు తే ప్రవిశదగ్నిధేనవః ఉదీరితా
గ్నయః ప్రజ్వలితత్రేతాగ్నయః ఆశ్రమాస్తపోవనాని శ్రియం బిభ్రతి
శోభంత ఇత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౩౮ ॥

బద్ధకోశమపితిష్ఠతిక్షణం సావశేష వివరం కుశేశయమ్ ।
షట్పదాయ వసతిం గ్రహీష్యతే ప్రీతిపూర్వమివ దాతు
మంతరమ్ ॥ ... ... ॥ ౩౯ ॥

వ్యా॥ బద్ధేతి ॥ బద్ధకోశమపి ముకుళితమపీత్యర్థః॥ కుశేశయం శతపత్రం- శతపత్రం ॥ ని ॥ శతపత్రం కుశేశయమిత్యమరః - వసతిం గ్రహీష్యతే స్థితిం కరిష్యత ఇత్యర్థః ॥ సూ ॥ లృటస్సద్వేతి శతృప్రత్యయః- షట్పదాయప్రీతి పూర్వమంతరం అవకాశం దాతుమివక్షణం సావశేషవివరం తిష్ఠతి ॥ ... . ॥ ౩౯ ॥

దూరమగ్నపరిమేయరశ్మినా వారుణీదిగరుణేనభాను
నా।భాతి కేసరవతేవమండితా బంధుజీవతిలకేనకన్యకా॥

వ్యా॥ దూరేతి॥ వారుణీదిక్ ప్రతీచీదిక్ దూరంభూయసామగ్నాః అతఏవపరిమెయాః అల్పావశిష్టారశ్మయోయస్య తేన అరుణేన లోహితవర్ణేన భానునా, కేసరవతా కింజల్కవతా బంధుజీవకం బంధుజీవ కుసుమం ॥ ని ॥ బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః - తదేవతిలకం తేన మండితాలంకృతా కన్యకేవభాతి ॥ ... ॥ ౪౦ ॥

సామభిస్సహచరాస్సహస్రశస్స్యందనాశ్వ హృద
యంగమస్వనైః । భానుమగ్నిపరికీర్ణతేజసం సంస్తు
వంతి కిరణోష్మపాయినః ॥ ... ॥ ౪౧ ॥

వ్యా॥ సామభిరితి ॥ కిరణోష్మాణం పిబంతీతి తథోక్తాః - తదాహారా ఇత్యర్థః చరంతీతి చరాః, పచాద్యచ్ సహభూతాశ్చరాస్సహచరాః వాలఖిల్యప్రభృతయో మహర్షయో॰ గ్నౌ పరికీర్ణం తేజో యస్య తం తథోక్తం- అగ్నింవా వాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతీతి శ్రుతేః॥ భానుం సూర్యం హృదయం గచ్ఛంతీతి హృదయంగమాః మనోహరాః గమ్ల్ర గతావితి ధాతోః గమేస్సుప్యపీతి వక్తవ్యాత్ ఖచ్ ॥ స్యందనాశ్వానాం హృదయంగమాః స్వనాయేషాం తైస్సామభిః సామవేదైః సహస్రశస్సం స్తువంతి- సామవేదేనాస్తమయే మహీయత ఇతి శ్రుతేః ॥ ॥ ౪౧ ॥

సోయమానతశిరోధరైర్హయైః కర్ణచామరవిఘట్టి
తేక్షణైః । సన్నిధాయదివసం మహోదధావస్తమేతి
యుగభుగ్నకేసరైః ॥ ... ॥ ౪౨ ॥

వ్యా॥ సాయమితి ॥ సాయంభానుః దివసం మహోదధౌ సన్నిధాయ నిధాయేత్యర్థః ॥ దివసస్యాదర్శనాదియముక్త్వోత్ప్రేక్షా-ఆనతశిరోధరైః గగనానతరంగాన్నమ్రకంఠైః అతఏవ కర్ణచామరైః స్రస్తైరితిభావః, విఘట్టితాని ఈక్షణాని యేషాం తైః యుగ్మైః, స్రస్తైరితిభావః, భుగ్నకేసరైః కుటిలితసటాంధరోమభిహార్యైః అస్తమస్తాద్రిమేతి । ని॥ అస్తస్తుచరమక్ష్మాభృదిత్యమరః ॥ ... ... ॥ ౪౨ ॥

ఖం ప్రసుప్తమివసంస్థితేరవౌ తేజసోమహత ఈదృశీగ
తిః । తత్ప్రకాశయతియావదుత్థితం మీలనాయఖలుతా
వతశ్చ్యుతమ్ ॥ ... ॥ ౪౩ ॥

వ్యా॥ ఖమితి ॥ రవౌ సంస్థితే అస్తమితేసతి ఖం వ్యోమప్రసుప్తమివ నిష్ప్రకాశత్వాన్నిద్రితమివస్థితమిత్యర్థః- యుజ్యతేచైతదిత్యాహ, మహతస్తేజస ఈదృశీవక్ష్యమాణప్రకారా గతిః స్వభావ ఇత్యర్థః, తాంగతిమేవాహ ॥ తదితి ॥ తన్మహత్తేజః ఉత్థితంసత్ యావత్, స్థానమితి శేషః ప్రకాశయతిఅథశ్చ్యుతంసత్, తస్థానాదితి శేషః, తావతః, స్థానస్యేతి శేషః, మీలనాయసంకోచాయ ఖలు, భవతీతి శేషః, యత్రస్థానే తేజస్తిష్ఠతితత్ప్రకాశతే యతోగచ్ఛతి నతత్ప్రకాశతఇతిస్థితిః, అతస్సూర్యాపాయే ఖంప్రసుప్తమివేతియుక్తముత్ప్రేక్షణమితిభావః- అస్యార్థస్యతేజోమాత్రసాధారణ్యేఽపి మహతిస్ఫుటమితిమహద్గ్రహణంకృతమ్ ॥ ... ... ॥ ౪౩ ॥

సంధ్యయాప్యనుగతం రవేర్వపుర్వంద్యమస్తశిఖరేస
మర్పితం । ప్రాక్తయేయ (యేనపూర్వ) ముదయేపు
రస్కృతానానుయాస్యతికథంతమాపది ॥ ౪౪ ॥

వ్యా॥ సంధ్యయేతి ॥ సంధ్యయాప్యస్తశిఖరే అస్తాద్రిశృంగేసమర్పితంఆహితంవంద్యంరవేర్వపురనుగతమన్వగామి, అస్తంయాంతంరవిమన్వగాదిత్యర్థః, యుక్తంచైతదిత్యాహ ॥ ప్రాగితి ॥ ప్రాక్పూర్వ

ముదయేఽభ్యుదయేతథాలేన ప్రకారేణ పురస్కృతా అగ్రతః కృతా, పూజితా చేతిగమ్యతే, ప్రాతస్సూర్యోదయాత్ప్రాగేవ సంధ్యాగమ ఇతిహిప్రసిద్ధం, ఇయం సంధ్యా తం రవిం ఆపదిఅస్తసమయేకథం నానుయాస్యతి అనుయాస్యత్యేవేత్యర్థః ॥ సంపదాపదోస్తుల్యరూపత్వం సాధూనామితిభావః * ॥ ... ॥ ౪౪ ॥

రక్తపీతకపిశాః పయోముచాంకోటయః కుటిలకేశిభాం
త్యమూః । ద్రక్ష్యసిత్వమితి వేలయానయావర్తికాభిరి
వసాధువర్తితాః ॥ ॥ ౪౫ ॥

వ్యా ॥ రక్తేతి ॥ హే కుటిలకేశికుటిలాలకేస్వాంగాచ్ఛోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితిజీష్, అమూః పురోగతాః రక్తాః పీతాః కపిశాశ్చ రక్తపీతకపిశాః నానావర్ణా ఇత్యర్థః, చార్థేద్వంద్వః, నతువర్ణోవర్ణేనేతితత్పురుషః, సామానాధికరణ్యాభావాత్, పయోముచాంకోటయః అశ్రయః ॥ ని ॥ స్యాత్కోటిరశ్రౌచాపాగ్రే సంఖ్యాభేదప్రకర్షయోరితివిశ్వః ॥ త్వంద్రక్ష్యసీతి హేతోరనయావేళయా సంధ్యయేత్యర్థః సాంధ్యవేళయేతిక్వచిత్పాఠః-అయమేవార్థః వర్తికాభిశ్చిత్రశలాకాభిః సాధువర్తితాఉత్పాదితా ఇవభాంతి ॥

సింహకేసరసటాసుభూభృతాపల్లవప్రసవిషుద్రుమే
షుచ । పశ్యధాతుశిఖరేషుచాత్మనాసంవిభక్తమివసాం
ధ్యమాతపమ్ ॥ ... ॥ ౪౬ ॥

వ్యా॥ సింహేతి ॥ సింహానాం కేసరాణి స్కంధరోమాణి తాన్యేవసటాః జటాఃతాసు ॥ ని ॥ సటాజటాకేసరయోరితివిశ్వః ॥ అథవా సటాశబ్దేన సమూహోలక్ష్యతే అన్యథా పౌనరుక్త్యాత్ తేషుపల్లవప్రసవిషు పల్లవప్రసూతిమత్సుద్రుమేషుచ ధాతుశిఖరేషుచ, శైలానా

---

* అతిస్వాభ్యుదయకాలేయోయంపురస్కరోతి విపత్కాలేతదనువర్తనం తస్యధర్మ ఇతిభావవర్ణనంమూలానుగుణమితిప్రతిభాతి॥

మితి శేషః, ధూమ్రతా అస్తాద్రిణా అత్మనాస్వయమేవ సంవిభక్తమివ స్థితం సంధ్యాయాం భవం సాంధ్యం ఆతపం పశ్య, సంధ్యాతపారుణ్యం అరుణద్రవ్యేషు ధూమ్రయిష్టముపలభ్యత ఇతి భావః ॥ ॥ ౪౭ ॥

పార్ష్ణిముక్తవసుధాస్తపస్వినః పావనాంబురచితాం
జలిక్రియాః । బ్రహ్మగూఢమభిసంధ్యమాదృతాశ్శుద్ధ
యే విధివిదో గృణంత్యమీ ॥ ॥ ౪౮ ॥

వ్యా॥ పార్ష్ణీతి ॥ పార్ష్ణిరోగుల్ఫాధోభాగాః- ॥ ని ॥ తద్గ్రంథీ ఘుటకే గుల్ఫౌ పుమాన్ పార్ష్ణిస్తయోరధః ఇత్యమరః - తైర్ముక్త వసుధాస్త్యక్తభూతలాః పాదాగ్రస్థితా ఇత్యర్థః, గోశృంగమాత్రముద్ధృత్యముక్త పార్ష్ణిఃక్షిపేజ్జలమితి స్మరణాత్, పావనైరంబుభిః రచితాంజలిక్రియాః విహితార్ఘ్యప్రక్షేపా ఇత్యర్థః విధివిదః శాస్త్రజ్ఞాః అమీతపస్వినః ఆదృతాః ఆదరవంతః శ్రద్ధధానా ఇత్యర్థః-కర్తరి క్తః అభిసంధ్యం సంధ్యామభి, లక్షణేనాభిప్రతీ అభిముఖ్యే ఇత్యవ్యయీభావః శుద్ధయే శుద్ధ్యర్థం బ్రహ్మ గాయత్రీమంత్రం గూఢం ఉపాంశుగృణంతి జపంతీత్యర్థః - జపన్నాసీతగాయత్రీం ప్రత్యగాతారకోదయాదితి స్మరణాత్ । ... ... ॥ ౪౮ ॥

తన్ముహూర్తమనుమంతుమర్హసి ప్రస్తుతాయ నియ
మాయ మామపి । త్వాం వినోదనిపుణస్సఖీజనో వల్గు
వాదిని వినోదయిష్యసి ॥ ॥ ౪౯ ॥

వ్యా॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ ప్రస్తుతాయ నియమాయ ప్రకృతసంధ్యావిధయే మామపి ముహూర్తమనుమంతుమర్హసి హే వల్గువాదిని మంజుభాషిణి వినోదనిపుణః కాలక్షేపచతురః సఖీజనస్త్వాం వినోదయిష్యతి వినోదశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లృట్ ॥ ౪౯ ॥

నిర్విభుజ్య దశనచ్ఛదం తతో వాచి భర్తురవధీరణాప
రా । శైలరాజతనయా సమీపగామాలలాపవిజయామహే
తుకమ్ ॥ ... ॥ ౫౦ ॥

వ్యా॥ నిర్విభజ్యేతి ॥ ఇత్థం భర్తుః శివస్య వచనే అవధీరణాపరా- అవజ్ఞాపరా శైలరాజతనయా పార్వతీ, ఛాద్యతే అనేనేతి ఛదః, పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః ఛాదేరుపసర్గస్యేతి హ్రస్వః దశనానాం ఛదః దశనచ్ఛదః తం అధరం నిర్విభుజ్య కుటిలీకృత్య సమీపగాం విజయాం విజయాఖ్యాం సఖీం అహేతుకం నిర్నిమిత్తం ఆలలాప, నతు కోపాత్ భర్తురుత్తరం దదావిత్యర్థః ॥ ౪౯ ॥

ఈశ్వరోఽపి దివసాత్యయోచితం మంత్రపూర్వమనుతస్థి
వాన్ విధిమ్ । పార్వతీమవచనామసూయయా ప్రత్యు
పేత్య పునరాహ సస్మితమ్ ॥ ॥ ౫౦ ॥

వ్యా॥ ఈశ్వర ఇతి ॥ ఈశ్వరోఽపి దివసాత్యయోచితం సాయంకాలోచితం విధిం సంధ్యావందనకృత్యం మంత్రపూర్వమనుతస్థివాన్ అనుష్ఠితవాన్, తిష్ఠతేః క్వసుప్రత్యయః అసూయయా సంధ్యావందనజనితాసూయయా అవచనాం అభాషమాణాం పార్వతీం పునః ప్రత్యుపేత్య అభ్యుపేత్య సస్మితమాహ ॥ ... ... ॥ ౫౦ ॥

ముంచకోపమనిమిత్తకోపనే సంధ్యయా ప్రణమితోఽస్మి
నాన్యథా । కిన్న వేత్సి సహధర్మచారిణం చక్రవాక
సమవృత్తిమాత్మనః ॥ ॥ ౫౧ ॥

వ్యా॥ ముంచేతి ॥ హే అనిమిత్తకోపనే అకారణకోపిని, సంధ్యాదిత్వాత్ప్రత్యుత్తరరహితః కోపం మానం ముంచ సంధ్యయా కర్త్ర్యా ప్రణమితః ప్రణామం కారితోఽస్మి అన్యథా ప్రకారాంతరం న, ధర్మాభిసంధాయిని మయి కామాభిసంధిం మా కుర్విత్యర్థః - ఆత్మన స్తవ సహధర్మం చరతీతి సహధర్మచారిణం మాం చక్రవాకేన సమవృత్తిం తుల్యవ్యవహారం న వేత్సి కిం, మామనన్యసంగినం వేత్స్యేవేత్యర్థః ॥

నిర్మితేషు పితృషు స్వయంభువా యా తనుస్సుతనుపూ
ర్వముజ్ఝితా । సేయమస్తముదయంచ సేవతే తేనమా
నిని మమాత్రగౌరవం ॥ ॥ ౫౨ ॥

వ్యా ॥ ప్రణామ కారణమాహ ॥ నిర్మితేష్వితి ॥ హేసుతనుసు గాత్రిపూర్వం స్వయంభవతీతి స్వయంభూః - చతురాననః ॥ ని ॥ స్వయంభూశ్చతురాననఇత్యమరః ॥ భువస్సంజ్ఞాంతరయోరితిక్విప్, మ యూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః - తేనపితృష్వగ్నిష్వాత్తాదిషు నిర్మి తేషు సృష్టేషు సత్సుయాతనురుజ్ఝితా సేయం తనురస్తమస్తమయకా లే అవ్యయమేతత్ ఉదయేచ ఉదయకాలెచ సెవ్యతే పూజ్యతె సంధ్యా రూపేణేతిశేషః- హేమానిని, అవిమృశ్యకారిణీతిభావః, తేన బ్రహ్మ తనుత్వేన హేతునామమాత్రి సంధ్యాయాం గౌరవమాదరః, తదేతదు క్తంభవిష్యత్పురాణే ॥ పితామహఃపితౄన్ సృష్ట్వామూర్తింతాము త్ససర్జహ । సాపాత్రిస్సాయమాగత్య సంధ్యారూపెణ పూజ్యతె ॥ పితాంసంధ్యాం యతాత్మానోయేతు దీర్ఘముపాసతె । దీర్ఘాయు షొభవిష్యంతి నీరుజఃపాండునందనేతి ॥ ॥ ౫౨ ॥

తామిమాంతిమిరవృత్తిపీడితాం భూమిలంబమివ సం
ప్రతిష్ఠితాం । ఏకతస్తటతమాలమాలినీం పశ్యధాతుర
సనిమ్నగామివ ॥ ... ॥ ౫౩ ॥

వ్యా ॥ ఇత్థం దెవ్యాః కోపమపనీయపునశ్చ సంధ్యాదివర్ణనంక రోతి ॥ తామితి॥ సంప్రతితిమిరవృత్తి పీడితాం తమోవ్యాప్త్యుపరుద్ధాం అతఏవభూమౌ లంబిత్వాభూమిలమ్బమివస్థితాం భూమిం స్పృష్ట్వేవ స్థితామిత్యర్థః, సమాసత్త్వావితిణముల్ప్రత్యయః, తామిమాం సంధ్యాం ఏకతః ఏకత్రతటతమాలమాలినీం తీరతమాలతరుపఙ్క్తిమతీం, పీత్వా దిత్వాదినిః ॥ ధాతురసనిమ్నగాం ధాతుద్రవనదీమివపశ్య ॥ ౫౩ ॥

సాంధ్యమస్తమితశేషమాతపంరక్తరేఖమపరాబిభర్తి
దిక్ । సాంపరాయవసుధానశోణితం మండలాగ్రమి
వతిర్యగుజ్ఝితమ్ ॥ ... ॥ ౫౪ ॥

వ్యా॥ సాంధ్యమితి ॥ అపరాదిక్ ప్రతీచీఅస్తమితి మకారాంతమ

వ్యయం తస్యైతశబ్దేన సమాసః- అస్తమితశేషమస్తంగతావశిష్టం అత ఏవ రక్తారేఖా ఆకృతిర్యస్య తం రక్తరేఖం సంధ్యాయాం భవం సాంధ్యం ఆతపం సాంపరాయవసుధా-యుద్ధభూమిః ॥ ని ॥ సాంపరాయస్స మీకేస్యాదాపదుత్తరవాక్యయోరితి విశ్వః, తిర్యగుజ్ఝితం తిర్యక్ప్రాప్తితం సంశోణితం మండలాగ్రం కృపాణమివ బిభర్తి ॥ ని ॥ కౌక్షేయకో మండలాగ్రః కరవాళః కృపాణవదిత్యమరః ॥ ॥ ౫౪ ॥

యామినీదివససంధిసంభవే తేజసివ్యవహితే సుమేరుణా । ఏతదంధతమసం నిరంకుశం దిక్షు దీర్ఘనయనే విజృంభతే ॥ ... ... ॥ ౫౫ ॥

వ్యా ॥ యామినీతి ॥ యామినీదివసయోస్సంధిస్సంధ్యా తత్ర సంభవే తేజసి సంధ్యారాగె సుమేరుణావ్యవహితె సతి ॥ హేదీర్ఘనయనే ఏతదంధ తమసం గాఢధ్వాంతం ॥ ని ॥ ధ్వాంతేగాఢేంధతమసమిత్యమరః - అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతి సమాసాంతః, దిక్షు నిరంకుశం, నిరర్గళం విజృంభతె ॥ ... ... ॥ ౫౫ ॥

నోర్ధ్వమీక్షణగతిర్నవాప్యధో నాభితో న పురతో న పృష్ఠతః । లోక ఏష తిమిరోల్బవేష్టితో గర్భవాస ఇవ వర్తతే నిశి ॥ ... ॥ ౫౬ ॥

వ్యా॥ నేతి ॥ ఊర్ధ్వముపరి ఈక్షణగతిర్దృష్టిప్రసారో నాస్తి, అధోపిచ న, అభితః పార్శ్వయోశ్చ న, పురతః అగ్రేచ న, పృష్ఠతః పశ్చాదపి న, ఈక్షణగతిరితి సర్వత్ర సంబధ్యతె, తథాసతి ఏష లోకః నిశి తిమిరమేవోల్బం జరాయుః ॥ ని ॥ గర్భాశయో జరాయుః పుంస్యుల్బం చేత్యమరః - తేన వేష్టితః ఆవృతస్సన్ గర్భ ఏవ వాసో వసతిః తత్ర గర్భవాసే వర్తత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ॥ ౫౬ ॥

శుద్ధమావిలమవస్థితం చరం వక్రమార్జవగుణాన్వితం చ యత్ । సర్వమేవ తమసా సమీకృతం ధిఙ్మహత్త్వమసతాం హతాంతరం ॥ ॥ ౫౭ ॥

వ్యా॥ శుద్ధమితి ॥ శుద్ధం స్వచ్ఛం ఆవిలం మలినమ్- అవస్థితం స్థావరం చరం జంగమం వక్రం కుటిలం, ఋజో ర్వ్యాపః అర్జవం తదేవగుణః తేనాన్వితం చయత్ వస్తుజాతం, తదితియ త్తదో ర్నిత్య సంబంధాల్లభ్యతే, తత్సర్వమేవ తమసా సమీకృతం దుర్లక్షవిశేషం కృతం తథాహి, మహతమంతరం విశేషాయేనతద్ధతాంతరం అసతామసాధూనాం మహత్త్వం వృద్ధిం ధిక్, ధిగ్యోగాద్ద్వితీయా, స్వమహత్త్వేన పరగతవిశేష తిరస్కారణమసతాం స్వభావ ఇతిసుప్రసిద్ధమ్ - తమసోపి తథాత్వాత్ తన్మహత్త్వం ధిగిత్యర్థః ॥ ... ॥ ౫౭ ॥

నూనమున్నమతి యజ్వనాంపతిః శార్వరస్యతమసోని
షిద్ధయే । పుండరీకముఖిపూర్వదిఙ్ముఖం కైతకైరివర
జోభి రావృతం ॥ ... ॥ ౫౮ ॥

వ్యా ॥ నూనమితి ॥ యజ్వానో విధివదిష్టవంతః ॥ ని ॥ యజ్వాతు విధినేష్టవానిత్యమరః । సుయజో ర్జ్వనిప్ ఇతిజ్వనిప్ప్రత్యయః, తేషాంపతిః ప్రియః చంద్రః, దర్శపూర్ణమాసాదియాగ పవిత్ర్తి హేతుత్వాదితిభావః ॥ శార్వర్యస్సంశర్వర్యాం భవస్యతమసోనిషిద్ధయేని రాసాయనూనమున్నమత్యుదేతి, కుతః, హేపుండరీకముఖిపూర్వస్యా దిశోముఖమాదిభాగః పూర్వదిఙ్ముఖం కేతక్యాఇమానికైతకానితైరజోభిః పరాగైః ఆవృతమివ, దృశ్యతఇతిశేషః అతోనూనముదేతి చంద్రఇతిసంబంధః ॥ ... ... ॥ ౫౮ ॥

మందరాంతరితమూర్తినానిశాలక్ష్యతేశశభృతాసతా
రకా । త్వంమయాప్రియసఖీభి రావృతాశ్రోష్యతేవ
వచనానిపృష్ఠతః ॥ ... ॥ ౫౯ ॥

వ్యా॥ మందరేతి॥ సతారకానిశా మందరాంతరితమూర్తినామందరాద్రివ్యవహితేన మండలేనశశభృతా చంద్రేణ, పృష్ఠతః పశ్చాద్భాగేవచనానిశ్రోష్యంతా శ్రోతుంప్రస్థితేవేత్యర్థః మయాప్రియసఖీభిరావృతాత్వమివలక్ష్యతే ॥ ... ... ॥ ౫౯ ॥

రుద్ధనిర్గమనమాదినక్షయాత్పూర్వదృష్టతనుచంద్రి
కాస్మితమ్। ఏతదుద్గిరతి రాత్రిచోదితా దిగ్రహస్యమివ
చంద్రమండలమ్॥ ॥ ౬౦ ॥

వ్యా॥ రుద్ధేతి ॥ దిక్ పూర్వదిక్ నాయికా చ ధ్వన్యతే ఆదినక్షయా దావసాయం రుద్ధం నిర్గమనం నిస్సరణం యస్య తత్తథోక్తం అన్యత్ర బహిరప్రకాశితమిత్యర్థః - తనుశ్చంద్రికా స్మితమివ తత్ పూర్వదృష్టం యస్మాత్తథోక్తం ఏతచ్చంద్రమండలం కర్మ, రహస్యం గోప్యార్థమివ రాత్రిచోదితా రాత్ర్యా సఖ్యేవ ప్రేరితా సతీత్యర్థః ॥ ఉద్గిరతి ప్రకాశయతి, యథా కాచిదానాయం మనసి గూహిత మభిలాషం ప్రదోషే సఖ్యా మహ్యం బ్రూహీతి నిర్బధ్యమానా ప్రకటయతి తద్వదిత్యర్థః॥

పశ్య పక్వఫలినీ ఫలత్విషా బింబలాంఛిత వియత్సరోంభ
సా। విప్రకృష్ట వివరం హిమాంశునా చక్రవాకమిథునం
విడంబ్యతే ॥ ... ॥ ౬౧ ॥

వ్యా ॥ పశ్యేతి ॥ పక్వఫలినీఫలత్విషా ఉదయరాగాత్ప్రియంగుఫలసచ్ఛాయేన ॥ ని ॥ ప్రియంగుః ఫలినీ ఫలీత్యమరః- బింబాభ్యాం బింబప్రతిబింబాభ్యాం లాంఛితే చిహ్నితే వియత్సరోంభశ్చ యేన తేన తథోక్తేన ॥ ని ॥ ప్రతిబింబే ప్రతికృతౌ బింబమితి వైజయంతీ, హిమాంశునా విప్రకృష్టం వివర మంతరాళం యస్య తత్తథోక్తం అతిదూరస్థమిత్యర్థః చక్రవాకమిథునం విడంబ్యతే అనుక్రియతే- పశ్య ॥ రాత్రౌ వియతి సరోజలే చ యా విందోర్బింబ ప్రతిబింబౌ తౌ విరహాద్దూరవర్తినౌ చక్రవాకౌ విడంబ్యేతే ఇత్యర్థః ॥ ॥౬౧॥

శక్యమోషధిపతేర్నవోదయాః కర్ణపూరరచనాకృతే
తవ। అప్రగల్భయవసూచికోమలాశ్ఛేత్తుమగ్రనఖసం
పుటైః కరాః ॥ ... ... ॥౬౨॥

వ్యా॥ శక్యమితి ॥ నవోదయా నవోదితా అప్రగల్భయవసూచికో

మాలా అకఠోరయవాంకుర సుకుమారాః ఓషధిపతేరిందోః కరాస్తవ తేకర్ణపూర రచనాకృతే కర్ణావతంస నిర్మాణక్రియాయై, సంప పాదితాద్వద్భావేక్షిప్, అగ్రనఖసంపుటైర్నఖాగ్రసంభేదైః ఛేత్తుం శక్యం శక్యా ఇత్యర్థః శకిసహోశ్చేతికర్మణియత్ప్రత్యయః, శక్య మితి విపరీతలింగవచనస్యాపి కర్మణిఅభిధాయకం, సామాన్యోప క్రమాత్ పశ్చాత్కర్మ విశేషాకాంక్షాయాం కరాఇతి నిర్దేశాన విరుధ్యతే, యథాహ వామనః - శక్యమితిరూపం విలింగవచనస్యాపి కర్మాభిధాయాం సామాన్యోపక్రమాదితి, * లింగంచాత్ర, శక్యం చశ్వమాంసాదిభిరపి క్షుత్ప్రతిహంతుమితి భాష్యకారప్రయోగ ఇతి ॥

అంగుళీభిరివ కేశసంచయం సన్నిగృహ్యతిమిరం మరీచి
భిః । కుట్మలీకృతసరోజలోచనం చుంబతీవరజనీము
ఖంశశీ ॥ ... ... ॥ ౬౩ ॥

వ్యా॥ అంగుళీభిరితి ॥ శశిచంద్రమాః నాయకస్తుప్రతీయతే- అంగుళీభిః కేశసంచయమివ మరీచిభిస్తిమిరం సన్నిగృహ్యగృహీత్వాస రోజేలోచనేఇవేత్యుపమితసమాసః, అంగుళీభిరివేత్యుపమాయాస్త త్సాధకత్వాత్, కుట్మలీకృతే సరోజలోచనేయస్య తత్తథోక్తం రజన్యాముఖం ప్రారంభం వదనంచేతిగమ్యతే - చుంబతీవ, అత్ర ముఖమితివదన ప్రారంభయోరభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషోత్థాపితాతిశయోక్తిః, ఏవంచాంగుళీభిరివేత్యాది వాక్యేనసరోజేలోచనే ఇవేతి సమాసేనచోక్తయోరుపమయోర్ముఖమితి శ్లేషోత్థాపితాతిశయోక్త్యైచుంబతీవేత్యుత్ప్రేక్షానుగ్రాహకత్వాత్తయాసహాంగాంగిభావేనసంకరః ॥

పశ్యపార్వతినవేందురశ్మిభిః సామిభిన్నతిమిరంనభ
స్థలమ్ । లక్ష్యతేద్విరదభోగదూషితం సంప్రసీదదివ
మానసంసరః ॥ ... ... ॥౬౪॥

---

* స, ౨, ౨౩.

వ్యా ॥ పశ్యేతి ॥ హేపార్వతిసహేందురశ్మిభిస్సామిభిన్నతిమిరంఅర్ధనిరస్తధ్వాంతం నభస్థలంద్విరదభోగదూషితం గజక్రీడాకలుషితం అథసంప్రసీదత్ ప్రసాదంగచ్ఛత్ మానసంమానసాఖ్యంసరఇవలక్ష్యతేపశ్య ॥ ... ... ॥ ౬౪ ॥

రక్తభావమపహాయచంద్రమాజాత ఏషపరిశుద్ధమండ
లః । విక్రియానఖలుకాలదోషజానిర్మలప్రకృతిషు
స్థిరోదయా ॥ ... ॥ ౬౫ ॥

వ్యా॥ రక్తేతి ॥ ఏషచంద్రమారక్తభావం రక్తత్వం అపహాయ ఉదయరాగమపహాయ పరిశుద్ధమండలః శుభ్రబింబోనిష్కంటకరాష్ట్రశ్చజాతః, తథాహి, నిర్మలప్రకృతిషు స్వచ్ఛస్వభావేషు శుద్ధసచివసంపన్నేషుచ కాలదోషేణజాతా కాలదోషజావిక్రియావికారః స్థిరోదయాస్థాయినీనభవతి ఖలు, చంద్రోఽపి స్వభావనిర్మలఇతి, యథాకశ్చిద్రాజాకుతశ్చిన్నిమిత్తాద్విరక్తమండలఃపశ్చాత్ప్రకృతిశుద్ధ్యాస్వస్థమండలోభవతి తద్వదితిభావః - అత్రప్రథమార్ధే విశేషణమాత్రశ్లేషాదర్థాంతర ప్రతీత్యాసమాసోక్తిరలంకారః- అస్యార్థాంతరన్యాసేనాంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ... ॥ ౬౫ ॥

ఉన్నతేషుశశినఃప్రభాస్థితానిమ్నసంశ్రయపరంనిశాత
మః । నూనమాత్మసదృశీ ప్రకల్పితావేధసైవ గుణదో
షయోర్గతిః ॥ ... ... ॥ ౬౬ ॥

వ్యా॥ ఉన్నతేష్వితి ॥ శశినఃప్రభాచంద్రికా ఉన్నతేష్వద్రిశృంగాదిషుస్థితానిశాతమస్తునిమ్నసంశ్రయపరంగర్తాదినీచస్థానప్రవణం, తథాహి, వేధసాగుణదోషయోరాత్మసదృశీ ఆత్మానురూపాగతిః ప్రవృత్తిః ప్రకల్పితైవ, నూనం, తేజస్వినఉన్నమంతి మలినాస్తు న్యంచంతీతిభావః ॥ ... ... ॥ ౬౬ ॥

చంద్రపాదజనితప్రవృత్తిభిః చంద్రకాంతమణిబిందు
భిర్గిరేః । మేఖలాతరుషు నిద్రితానమూన్ బోధయత్య
సమయే శిఖండినః ॥ ... ॥౬౭॥

వ్యా॥ చంద్రేతి ॥ గిరేః హిమాద్రేః చంద్రపాదైరిందుకిరణైః జనిత
ప్రవృత్తిభిః జనితప్రస్రవైః చంద్రకాంతమణీనాం బిందుభిః కరణై
ర్మేఖలాతరుషు మేఖలాప్రదేశేషు యే తరవః తేషు నిద్రితాన్ సంజా
తనిద్రాన్ తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః ఇమాన్ శిఖండినో మయూ
రాన్ అసమయే అకాలే బోధయతి ఇందుకిరణసంపర్కాదుపరిచం
ద్రమణిషు జలస్యందిషు సత్సు అధోవృక్షేషు శయానాః శిఖండినః వృ
ష్టిభయాజ్జాగ్రతీత్యర్థః - శిఖండిగ్రహణమితరశకుంతానాంకులాయ
నిలయత్వాత్ ఇతిభావః ॥ ... ॥ ౬౭ ॥

కల్పవృక్షశిఖరేషు సంప్రతి ప్రస్ఫురద్భిరవికల్పసుందరి ।
హారయష్టిగణనామివాంశుభిః కర్తుముద్యతకుతూ
హలః శశీ ॥ ... ॥ ౬౮ ॥

వ్యా॥ కల్పేతి ॥ హే అవికల్పేన అవివాదేన సుందరి అవికల్పసుంద
రి, శశీ సంప్రతి కల్పవృక్షాణాం శిఖరేష్వగ్రేషు ప్రస్ఫురద్భిరంశుభిః
కరస్థానీయైరితిభావః, హారయష్టిగణనాం కల్పతరులంబిహారపరిగణ
నాం కర్తుముద్యతకుతూహల ఇవ ఉత్పన్నకౌతుకః కిమిత్యుత్ప్రేక్షా॥

ఉన్నతావనతభాగవత్తయా చంద్రికా సతిమిరా గిరేరి
యమ్ । భక్తిభిర్బహువిధాభిరర్పితా భాతి భూతిరివ
మత్తదంతినః ॥ ... ॥ ౬౯ ॥

వ్యా॥ ఉన్నతేతి ॥ గిరేరున్నతావనతభాగవత్తయా నిమ్నోన్నత
ప్రదేశవత్త్వేన హేతునా సతిమిరా తిమిరమిశ్రా, సమోన్నతేషు తమ
సోనవకాశాదితి భావః - ఇయం చంద్రికా బహువిధాభిః భక్తిభీరచ
నాభిరర్పితా విన్యస్తా మత్తదంతినో భూతిర్భసితమివభాతి ॥ ని ॥ భూ

తిమాఽతంగశృంగారే జాతాభస్తనిసంపదీతి విశ్వః - తత్రభక్తిరహితా నిగజాంగాస్యైవ తిమిరభాగోపమాన మిత్యనుసంధేయమ్ ॥ ౬౯ ॥

ఏతదుచ్ఛ్వసితపీతమైందవం సోఢుమక్షమమివ ప్రభా
రసమ్ । ముక్తషట్పదవిరావమంజసాభిద్యతే కుముద
మానిబంధనాత్ ॥ ... ॥ ౭౦ ॥

వ్యా ॥ ఏతదితి ॥ ఏతత్కుముదం కైరవం కర్తృ - ఉచ్ఛ్వసితేనసపీతం ఉచ్ఛ్వసితపీతం అతితృష్ణయా ఉచ్ఛ్వస్యోచ్ఛ్వస్య పీతమిత్యర్థః ఇందోరిదమైందవం ప్రభాచంద్రికాస్సైవరసోద్రవః తంసోఢుమక్షమమ శక్తమివ అంజసాసత్యం ముక్తషట్పదవిరావం పరిత్యక్తభృంగనాదం యథాతథా ఆనిబంధనాత్ ఆవృంతాద్భిద్యతే వికసతి విదీర్యతేచ, కర్మకర్తరిలట్, యథాలోకే కస్యచిదతి పానాన్నిస్సహోత్తసఉష్ణైః కోశత ఉదరంభిద్యతే తద్వదితిభావః ॥ ॥ ౭౦ ॥

పశ్యకల్పతరులంబిశుభ్రయాజ్యోత్స్నయాజనిత రూప
సంశయమ్ । మారుతేచలతిచండి కేవలంవ్యజ్యతే విపరి
వృత్తమంశుకమ్ ॥ ... ॥ ౭౧ ॥

వ్యా॥ పశ్యేతి ॥ శుభ్రయాజ్యోత్స్నయా జనితోరూపసంశయోంశుకం జ్యోత్స్నవేతిరూప సందేహోయస్యతత్తథోక్తం కల్పతరులంబి అంశుకం హేచండి అత్యంతకోపనే, గౌరాదిత్వాత్ జీష్- మారుతేచలతిసతి విపరివిపరీతంవృత్తం చరితం యస్యతత్తథోక్తం, అతఏవ కేవలంనిశ్చితంసత్ । ని ॥ నిర్ణీతే కేవలమిత్యమరః । వ్యజ్యతేపశ్య, జ్యోత్స్నసచ్ఛాయత్వాన్నరూపతోవివిచ్యతేపరంతుక్రియయేత్యర్థః ॥

శక్యమంగులిభిరుద్ధృతైరధశ్శాఖినాంపతితపుష్పపేశ
లైః । పత్రజర్ఝరశశిప్రభాలవైరేభిరుత్కచయితుం
తవాలకాః ॥ ... ॥ ౭౨ ॥

వ్యా ॥ శక్యమితి ॥ అంగులిభిరుద్ధృతైరుచ్ఛ్రితైః శాఖినాం అధః

పతితపుష్పవత్పేశలైః కోమలైః తథాభ్రమకరైరిత్యర్థః ఏభిపత్రిభి ర్ఘూర్ణా పత్రైశ్శకలితా యా శశిప్రభాచంద్రికాతస్యాలవైః ఖండైః తరుతలేషు పత్రాంతరాళలబ్ధైర్జ్యోత్స్నామండలైరిత్యర్థః-తవా లకాఉత్కచయితుం బంధుం, కచబంధనఇతి ధాతోస్తుమున్ప్రత్య యః శక్యంశక్యా ఇత్యర్థః, శక్యమితి విలింగవచనస్యాపీత్యాద్యను పదమేవోక్తం ‖ ... ... ‖ ౨౨ ‖

ఏషచారుముఖియోగతారయాయుజ్యతేతరళబింబయా
శశీ । సాధ్వసాదుపగతప్రకంపయాకన్యయేవనవదీక్ష
యావరః ‖ ... ... ‖ ౨౩ ‖

వ్యా‖ ఏషఇతి ‖ హేచారుముఖిఉజ్జ్వలాననే, స్వాంగాచ్చోపస ర్జనాదితిజీష్ - ఏషశశీతరలబింబయాస్ఫురన్మండలయా యోగతార యా, ప్రత్యహంయయాయుజ్యతేశశీసాయోగతారా, తయానిత్యనక్ష త్రేణేత్యర్థః - సాధ్వసాన్నవ సంగమభయాదుపగత ప్రకంపయా వేపథుమత్యానవదీక్షయానవోఢ్యాహయాకన్యయా వరో వోఢేవ యుజ్యతే సంగచ్ఛతే, యుజేర్దైవాదికాత్కర్తరిలట్ ‖ ౨౩ ‖

పాకభిన్నశరకాండగౌరయోరుల్లసత్ప్రతికృతిప్రదీప్త
యోః । రోహతీవతవగండలేఖయోశ్చంద్రబింబనిహి
తాక్షిచంద్రికా ‖ ... ... ‖ ౨౪ ‖

వ్యా ‖ పాకేతి ‖ హేచంద్రబింబనిహితాక్షి చంద్రబింబనిహితేక్ష ణే, నిమితేతిహాశేడుమిఞ్ ప్రక్షేపణఇతిధాతోః కర్మణిక్తః, పాక భిన్నః పాకవికసితోయశ్శరకాండః తద్వద్గౌరయోః సితయోః ‖ ని ‖ అవదాతస్సితోగౌరఇత్యమరః - ఉల్లసంత్యా ప్రతికృత్యాచంద్రికాప్ర తిబింబేనప్రదీప్తయోః ప్రోజ్జ్వలయోః తవగండరేఖయోః గండస్థల యోః- చంద్రికారోహతిప్రరోహతీవ, గండస్థల ప్రతిబింబ సంక్రమ ణమూఢితా చంద్రికాతయోరేవ ప్రరూఢేతి. ప్రతీయత ఇత్యర్థః ‖

లోహితార్కమణిభాజనార్పితంకల్పవృక్షమధుబిభ్రతీ
స్వయమ్ । త్వామియంస్థితిమతీ ముపస్థితాగంధమాద
నవనాధిదేవతా ॥ ... ... ॥౭౫॥

వ్యా॥ అత్రాంతరేకాంచిదవలోక్యాహ ॥ లోహితేతి ॥ లోహితే అరుణే అర్కమణిభాజనే సూర్యకాంతపాత్రే అర్పితం కల్పవృక్షమధు కల్పతరుప్రసూతంమద్యం స్వయంబిభ్రతీ గంధమాదనవనాధిదేవతా స్థితిమతీమవస్థానవతీం ఇహాస్మినవనే తిష్ఠంతీమిత్యర్థః - త్వామియం ప్రత్యక్షా ఉపస్థితా ప్రాప్తా స్వగృహాగతాంత్వాం సంభావయితుం ప్రాగతేత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౭౫ ॥

ఆర్ద్రకేసరసుగంధితేముఖం మత్తమత్తనయనం స్వ
భావతః । అత్రలబ్ధవసతిర్గుణాంతరం కింవిలాసినిమ
ధుఃకరిష్యతి ॥ ... ... ॥ ౭౬ ॥

వ్యా॥ ఆర్ద్రేతి ॥ హేపార్వతి ఇదంతేముఖం స్వభావతః ఆర్ద్రకేసరసుగంధి సరసవకుళకుసుమసురభి, గంధస్యేత్యాదినా ఇకారః, మత్తమత్తేఅభీక్ష్ణంమత్తే నయనేయస్యతత్తథోక్తం నిత్యవీప్సయోరితి నిత్యార్థేద్విరుక్తిః- హేవిలాసిని విలసనశీలే, వికషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః, ఋన్నేభ్యోఙీప్, అత్రత్వన్ముఖేలబ్ధవసతిర్లబ్ధానుప్రవేశోమధుః మద్యం కిం గుణాంతరం గుణవిశేషం కరిష్యతి న కించిదిత్యర్థః - కేసరసౌగంధ్యాది గుణానాంత్వన్ముఖే స్వభావసిద్ధత్వాన్మధునః ఫలంనపశ్యామీత్యర్థః, అర్ధర్చాః పుంసిచేతి మధుశబ్దస్య పుల్లింగత్వం, యదాహుః - మకరందస్య మద్యస్యమాక్షికస్యాపివాచకః- అర్ధర్చాదిగణేపాఠాత్పున్నపుంసకయోర్మధురితి॥

మాన్యభక్తిరథవాసఖీజనః సేవ్యతామిదమనంగదీపక
మ్ । ఇత్యుదారమభిధాయ శంకరస్తామపాయయత
పానమంబికామ్ ॥ ... ॥౭౭॥

వ్యా ॥ మాన్యేతి ॥ అథవా సఖీజనో మాన్యం మాన్యైవా భక్తిర్య స్య స తథోక్తః - సఖీజనభక్తిః స్వీకార్యేత్యర్థః - అతోఽనంగదీపకం కామోద్దీపకమిదం వక్ష్యమాణం పానం సేవ్యతాం ఇత్యుపచారం చతురం అభిధాయ శంకరస్తామంబికాం పీయతఇతిపానం మద్యమపాయ తపాయయామాస, పిబతేర్ణ్యన్తాల్లుఙ్, పిబతేః ప్రత్యవసానార్థ త్వాదణికర్తుః కర్మత్వం, పిబతేర్నిగరణార్థత్వేపి నపాదమీత్యా దినా పరస్మైపదప్రతిషేధః, నను మాన్యభక్తిరిత్యత్ర కథం పుంవద్భా వః-అప్రియాదిష్వితి నిషేధాత్ -భక్తిశబ్దస్య ప్రియాదిషు పాఠాత్, నైష దోషః-నపుంసకపూర్వపదత్వాత్, యథాహ వృత్తికారః, దృఢభక్తిరి త్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదస్యావివక్షితత్వాత్సిద్ధమితి, భోజరాజ స్తు, భజ్యతఇతి భక్తిః ఇతి కర్మసాధనస్యైవ ప్రియాదిపాఠః యథాభ వానీ భక్తిరితి, నతు భజనం భక్తిరితి భావసాధనస్య, అతోఽత్ర స్త్రీపూ ర్వపదత్వేపి నదోష ఇత్యాహ ॥ ... ॥ ౭౭ ॥

పార్వతీ తదుపయోగసంభవాం విక్రియామపి సతీం మ
నోహరామ్ । అప్రతర్క్యవిధియోగకారితామామ్ర
తేవ సహకారతాం యయౌ ॥ ॥ ౭౮ ॥

వ్యా ॥ పార్వతీతి ॥ పార్వతీ తస్య మద్యస్య ఉపయోగేన పానేన సం భవో యస్యాస్తాం విక్రియామపి సతీం మనోహరాం వికారత్వేపి క మ్యామిత్యర్థః - విక్రియాం మదవికారం యయౌ, అత్ర విక్రియాశబ్ద స్యావృత్త్యాన్వయః - కథమివ ఆమ్రలతా చూతత్వం అప్రతర్క్యేణ దురూహేన విధియోగేన దైవయుక్త్యైన కారితాం సహకారతాం అతిసౌర భావస్థావిశేషమివ ॥ ని ॥ ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసౌ సహకారోఽతి సౌరభ ఇత్యమరః- యథా మాతిస్య సహకారత్వ లక్షణాకృతిః శోభ తే తథాతస్యా అపి మదవికారః శోభత ఇత్యర్థః ॥ ॥ ౭౮ ॥

తత్క్షణంవిపరివర్తితహ్రియోర్నేష్యతో శ్శయనమిద్ధ
రాగయోః। సాబభూవవశవర్తినీద్వయోశ్శూలినస్సు
వదనామదస్యచ ॥ ... ... ॥౭౯॥

వ్యా॥ తత్క్షణమితి॥ సువదనాపార్వతీతత్క్షణంతదైవ విపరివర్తిత హ్రియోః నివర్తితలజ్జయోః శయనంతల్పంనేష్యతోః ప్రాపయిష్యతోః ఇద్ధః ప్రవృద్ధః అనురాగః- అరుణ్యంచయయో స్తయోః ప్రేయసః ప్రియతమస్యమదస్యచేతిద్వయోః వశేవర్తతఇతి వశవర్తినీ అధీనాబభూవ ॥ ... ... ॥ ౭౯ ॥

ఘూర్ణమాననయనం స్ఖలత్పదం స్వేదబిందుమదకా
రణస్మితమ్ । ఆననేననతుతావదీశ్వరఃచక్షుషాచిరము
మాముఖంపపౌ ॥ ... ॥౮౦॥

వ్యా॥ మదహారవశ్యంతావదాహ ॥ ఘూర్ణమానేతి॥ ఈశ్వరో ఘూర్ణమాన నయనంభ్రామ్యన్నయనం స్ఖలత్పదం స్ఖలద్వచః స్వేదబిందుమత్ స్వేదబిందుయుక్తం అకారణస్మితం అకస్మికహాస్యయుక్తం ఉమాముఖంతావత్ ఆతృప్తాపగమాదిత్యర్థః- ఆననేనముఖేననపపౌనచుచుంబేత్యర్థః కింతుచిరం చక్షుషాపపౌ అతితృష్ణయాద్రాక్షీదిత్యర్థః- తస్యామదహారవశ్య దర్శనసుఖంతావదన్వభూదిత్యర్థః॥

తాంవిలంబితపనీయమేఖలాముద్వహన్ జఘనభారదు
ర్వహామ్ । ధ్యానసంభవవిభూతిసంభృతంప్రావిశన్మణి
శిలాగృహంహరః॥ ... ॥౮౧॥

వ్యా॥ సంప్రతిప్రియవశంవదత్వమాహ ॥ తామితి ॥ హరఃవిలంబితపనీయమేఖలాం విస్రంసిహేమరశనాం జఘనభారేణ దుర్వహాం తాం పార్వతీం ఉద్వహన్ ధ్యానసంభవయా సంకల్పమాత్రసిద్ధయా విభూత్యాభోగసాధనేన సంభృతం సంపూర్ణం మణిశిలాగృహంప్రావిశత్ రిరంసురితిభావః॥ ... ॥౮౨॥

తత్ర హంసధవళోత్తరచ్ఛదం జాహ్నవీపులినచారుద
ర్శనమ్ । అధ్యశేత శయనం ప్రియాసఖః శారదాభ్రమి
వరోహిణీపతిః ॥ ... ॥ ౮౨ ॥

వ్యా ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర మణిభవనే హంసవద్ధవళ ఉత్తరచ్ఛదః ప్ర
చ్ఛదపటో యస్య తత్తథోక్తం చారుదర్శనం యస్య తచ్చారుదర్శనం ద
ర్శనీయం జాహ్నవీపులినమివ చారుదర్శనం శయనం శయ్యాం రోహి
ణీపతిశ్చంద్రః, శరది భవం శారదం అభ్రం మేఘమివ, శరద్గ్రహణం ధా
వళ్యార్థం ప్రియాసఖస్సన్ ప్రియయా సహేత్యర్థః అధ్యశేత శయి
తవాన్, అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం, రోహిణీగ్రహణసా
మర్థ్యాదిందోరప్యభ్రారోహణే రోహిణీసాహిత్యమనుసంధేయమ్ ॥

క్లిష్టచంద్రమదయైః కచగ్రహైరుత్పథార్పిత నఖం సమ
త్సరం। తస్య తచ్ఛిదురమేఖలాగుణం పార్వతీరతమభూ
దతృప్తయే ॥ ... ॥ ౮౩ ॥

వ్యా॥ క్లిష్టేతి ॥ అదయైః నిర్దయైః కచగ్రహైః కేశాకర్షణైః
క్లిష్టచంద్రం పీడితహరశిరశ్చంద్రం ఉత్పథమున్మర్యాదమర్పితా నఖా
యస్మిన్ తత్ సమత్సరమన్యోన్యవిజిగీషాపూర్వకం ఛిదురాః స్వయ
మేవ భిద్యమానాః మేఖలాగుణాః యస్మిన్ తత్తథోక్తం, విదిభిదిచ్ఛి
దేః కురజితి కురచ్ప్రత్యయః కర్మకర్తరి ఇతి కాశికా ॥ తత్ పార్వతీ
రతం తస్యేశ్వరస్య అతృప్తయేఽభూత్ తృప్తయే నాభూదిత్యర్థః
'అభూన్న తృప్తయే' ఇతి చ పాఠః ॥ ... ॥ ౮౩ ॥

కేవలం ప్రియతమాదయాళునా జ్యోతిషామవనతాసుప
క్తిషు । తేన తత్పరిగృహీతవక్షసా నేత్రమీలనకుతూ
హలంకృతమ్ ॥ ... ॥ ౮౪ ॥

వ్యా॥ కేవలమితి ॥ ప్రియతమాదయాళునా కేవలం ప్రియతమా
యాం దయాళునైవ తస్యాః సౌకుమార్యాదనవరతం సురతాసహత్వాత్

నతు...త్మ్యైత్యర్థః - తత్పరిగృహీతవక్షస్సాతయా పార్వత్యాత శ్లిష్టవక్షాతేనేశ్వరేణ జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాంపఙ్క్తిషు అవనతాసు నతీషు ...మేయామిత్యర్థః - నేత్రమీలనకుతూహలంకృతం ని ద్రాస్వీకృతేత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౮౪ ॥

సవ్యబుధ్యతబుధ స్తవోచిత శ్శాతకుంభకమలాకరైస్స
మమ్ । మూర్ఛనాపరిగృహీతకైశికైః కిన్నరైరుషసి
గీతమంగళః ॥ ... ॥ ౮౫ ॥

వ్యా॥ సఇతి ॥ బుధ స్తవోచితో విద్వల్ స్తోత్రార్హః ॥ని॥ స్తవ స్తోత్రంస్తుతిరిత్యమరః - సహరః ఉషసిప్రభాతే, స్వరాణామారోహా వరోహక్రమోమూర్ఛనా - క్రమయుక్తా స్వరా స్తత్ర మూర్ఛనా పరికీర్తి తేతి భరతః । తయామూర్ఛనయా పరిగృహీతకైశికైః స్వీకృ తరాగవిశేషైః కిన్నరైః గీతమంగళ స్సన్ శాతకుంభకమలాకరైః స మంకనకపద్మాకరైస్సహ ॥ ని ॥ అష్టాపదంశాతకుంభంగాంగేయం భ ర్మకర్బురంఇతి, సాకంసత్రాసమంసహేతిచామరః - వ్యబుధ్యతవి బుద్ధవాన్ - బుధ్యతేర్దైవాదికాత్కర్తరిలఙ్ । అత్రవ్యబుధ్యతేతి జాగరవికాసయోః బోధయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతి శయోక్తిః, తన్మూలాచకమలాకరైస్సమమితిసహోక్తిః-తత్రసహార్థా న్వయి సామర్థ్యాద్గుణత్వేన కమలాకరస్యావమానత్వం ఈశ్వరస్యో పమేయత్వం, (సహార్థస్య ప్రధానోపసర్జనేషూపనీయత ఇతిన్యా యవిదః) - తథాచసూత్రం, ఉపమానోపమేయయోరేకస్య ప్రాధా న్యేన నిర్దేశేపరస్యసహార్థ సంబంధేసహోక్తిరితి॥ ॥ ౮౫ ॥

తౌక్షణంశిథిలితోపగూహనౌ దంపతీరచితమానసార్థ
యః । ప్రథమబోధనిపుణాస్సిషేవిరేగంధమాదన వనాం
తమారుతాః ॥ ... ॥ ౮౬ ॥

వ్యా॥ తావితి ॥ శిథిలితోపగూహనౌ శిథిలితాలింగనౌ జాయాచ

పతిశ్చ దంపతీ తౌ శివౌ, జాయాశబ్దస్య దంభావో నిపాతితః, ఉచిత మానసోర్మయః మానసే సరసి జనితతరంగా ఇత్యర్థః - పద్మబోధే- నిపుణాః - పద్మబోధపిశునా ఇతిపాఠే పద్మవికాససూచకా ఇత్యర్థః- గంధమాదనవనాంతే మారుతాః క్షణం సిషేవిరే ॥ ॥ ౮౬ ॥

ఊరుమూలనఖమార్గరాజిభిస్తత్క్షణే హృతవిలోచ
నో హరః । వాససః ప్రశిథిలస్య సంయమం కుర్వతీం
ప్రియతమామవారయత్ ॥ ॥ ౮౭ ॥

వ్యా॥ ఊర్వితి ॥ తత్ క్షణే మారుతవీజనసమయే ఊరుమూలే నఖ మార్గరాజిభిః నఖపదపఙ్క్తిభిః మరుతాపసారితవస్త్రతయా ప్రకా శితాభిరిత్యర్థః - హృతవిలోచనః అకృష్టదృష్టిర్హరః ప్రశిథిలస్య శ్లథబంధనస్య వాససః సంయమం బంధనం కుర్వతీం ప్రియతమాం అవా రయత్ ॥ ... ... ॥ ౮౭ ॥

స ప్రజాగరకషాయలోచనం గాఢదంతపదతాడితాధర
మ్ । ఆకులాలకమరంస్త రాగవాన్ప్రేక్ష్య భిన్నతిల
కం ప్రియాముఖమ్ ॥ ... ॥ ౮౮ ॥

వ్యా॥ స ఇతి ॥ రాగవాన్ రాగీ అనురక్తస్స హరః ప్రజాగరేణ క షాయలోచనం రక్తనేత్రం ॥ని ॥ నిర్యాసేచ కషాయోథ సురభౌ లో హితే న్యవదితి విశ్వః - గాఢైః దంతపదైః దంతక్షతైస్తాడితాధరం పీ డితాధరం ఆకులాలకం భిన్నతిలకం ప్రియాముఖం ప్రేక్ష్య అరంస్త అన్వ రజ్యత, తాదృఙ్ముఖదర్శనమేవ తదాతస్యోద్దీపకమభూదిత్యర్థః ॥ ౮౮ ॥

తేన భంగవిషమోత్తరచ్ఛదం మధ్యపిండితవిసూత్రమే
ఖలమ్ । నిర్మలేపి శయనం నిశాత్యయే నోజ్ఝితం చర
ణరాగలాంఛితం ॥ ... ॥ ౮౯ ॥

వ్యా ॥ తేనేతి ॥ తేన హరేణ భంగైః భంగిభిః వళిభిః నిమ్నోన్నతత్వాత్ విషమో నిమ్నోన్నత ఉత్తరచ్ఛదః ప్రచ్ఛదపటో యస్మిన్ తత్తథో

క్తం మధ్యేపిండికా ప్రుంజీకృతా విసూత్రిమేఖలాభిన్నరశనాయస్మిక్
త్తథోక్తం; చరణయోః రాగేణలాక్షారాగేణ లాంఛితం చిహ్నితం
శయనం శాత్యయే ప్రభాతేనిర్మలేపి సూర్యోదయేపీత్యర్థః నో
జ్ఝితంనత్యక్తం అత్రదేవ్యాః సకలసురతోపచారసంపన్నం పురుషా
యితంసూచ్యతే ॥ ... ... ॥ ౮౯ ॥

సప్రియాముఖరసందివానిశం హర్షవృద్ధిజననంసిషే
విషుః । దర్శనప్రణయినా మదృశ్యతామా జగామవి
జయానివేదితః ॥ ... ॥ ౯౦ ॥

వ్యా ॥ సఇతి ॥ సహరః హర్షవృద్ధిజననం సుఖాతిశయకారణం ప్రియాముఖరసం అధరామృతందివాచ నిశాయాంచదివా నిశంద్వంద్వైకవద్భావః సిషేవిషుః సేవితుమిచ్ఛన్సన్విజయా నామిక్యాకాచిద్దేవ్యాస్సఖీతయానివేదితః ఏతేసేవార్థమాగతా ఇతివిజ్ఞాపితోపీత్యర్థః దర్శనప్రణయినాం దర్శనార్థినాం అదృశ్యతామా జగామ దర్శనంనదదావిత్యర్థః ॥ ... ... ॥ ౯౦ ॥

సమదివసనిశీథంసంగినస్తత్రశంభోశ్శతమగమదృతూ
నాంసార్ధమేకానిశేవ । నచసురతసుఖేషుచ్ఛిన్నతృ
ష్ణోబభూవజ్వలనఇవ సముద్రాంతగతస్తజ్జలేషు ॥

ఇతిశ్రీ మహాకవి కాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే
ఉమాసురతవర్ణనం నామాష్టమస్సర్గః.

వ్యా॥ సమదివసేతి ॥ నిశీథశబ్దో నిశామాత్రోపలక్షకః, సమదివస నిశీథంతుల్యాహర్నిశం యథాతథాతత్రతస్యాం పార్వత్యాంసంగినః ఆసక్తస్య రాత్రిం దివంరమమాణస్యేత్యర్థః శంభోశ్శతస్యఋతూనాం సార్ధమర్ధేన సహితంశతం పంచాశదుత్తరం ఋతుశతం

మానుషమానేన పంచవింశతి వర్షాణీత్యర్థః ఏకా నిశేవ అభవత్ ॥
స శంభుః సముద్రాంతర్గతః సముద్రస్యాంతర్వర్తీ జ్వలనో బడబా
గ్నిః తజ్జలౌఘైః తస్య సముద్రస్య జలప్రవాహైరివ సురతసుఖైః భిన్న
తృష్ణో నివృత్తాభిలాషో న బభూవ - కింతు రిరంసైవావర్ధతేత్యర్థః ॥
పారీణాః పదసాగరస్య కతిచిత్ తంత్రస్వతంత్రాః పరే కేచిత్తర్క...
గా... వక్రఫణితి ప్రౌఢిప్రియంభావుకాః । అన్యే సత్య... వితావ్యాఖ్యాబ్ధిల
హారీ మృష్టాంశముష్టింధయాః నైతే కేపి వయం తు కించన ఇమే సర్వేప
హూకుర్వత్రే- నిఖిలజలధివిద్యాసింధుముష్టింధయానాం పరఫణితిప
రీక్షాయుజ్యతే సజ్జనానాం - తదిహ మమ నిబంధే దూషణం భూషణం
వా భవతి యదివిదగ్ధైస్తద్ధ్యవశ్యం విమృశ్యం ॥ ॥౯౦॥

ఇతి శ్రీ మహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరి విర
చితాయాం కుమారసంభవ వ్యాఖ్యాయాం సంజీవినీ
సమాఖ్యాయాం
అష్టమస్సర్గస్సమాప్తః.

